

SKRITO POVELJE

Iz desetdnevne vojne

Ljubljana, 1991–2013

DRAGA POTOČNJAK
SKRITO POVELJE

Spremna beseda Matej Šurc
Strokovna recenzenta Matevž Krivic in Božo Repe
Lektura Mateja Dermelj
Oblikovanje knjižnega ovitka, naslovna ilustracija Boštjan Pavletič
Fotografije arhiv družine Mrlak in Igor Mali
Prelom David Križ

Zbirka Dokumenta

Izdala in založila
Založba Sanje, d. o. o.
Alešovčeva 37, 1000 Ljubljana, Slovenija
Zanjo Rok Zavrtnik

Fotografije © avtorji fotografij, 2013
© Sanje in avtorica, 2013
Vse pravice pridržane.

Prvi natis, junij 2013
Natisnjenih 2000 izvodov.

www.sanje.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4) "1991"

POTOČNJAK, Draga
Skrito povelje / Draga Potočnjak ; [spremna beseda Matej Šurc ; fotografije
družinski arhiv]. - 1. natis. - Ljubljana : Sanje, 2013. -
(Zbirka Dokumenta / Sanje)

ISBN 978-961-274-187-7

267419904

Draga Potočnjak
SKRITO POVELJE

Zbirka
Dokumenta

*mami Nuši,
Mili, Bredi in Tomažu*

Eksplozija se je zgodila: ogromna, zastrašujoča. Pok nas bo dosegel, nas oglušil. Lahko bi nas celo pospravil. Boljše se je pripraviti ob pravem času, razmisliti, preden bi bilo treba hiteti, čeprav samo v prisposodbi, reševati otroke ali dajati kakšno zadnjo stvar v torbo.

Tiziano Terzani, Pisma proti vojni

Več kakor enkrat je v dvorani, kjer zaseda naš parlament, v tej katedrali laži odmevalo odurno bogokletstvo: »Tega se tukaj ne more govoriti!« ali ono drugo: »Tega se ne da mirno poslušati!« Edino pa, česar se ne sme reči ne tam ne nikjer, je laž in laž je edino, česar se ne sme mirno poslušati. Vse drugo je treba povedati tam in povsod in tam in povsod mirno poslušati, kadar pa je zmeta ali nesporazum, to zavrniti in popraviti prav tako mirno.

Miguel de Unamuno, Kaj je resnica

BESEDA AVTORICE

Pripoved, ki jo začnjam, je kot hoja po robu. Vpeta je v ozadja, ki so še živa in zato nadvse občutljiva. Opisujem resnične dogodke, v njih nastopajo resnični ljudje. Hotela sem najti resnico, pa sem se ji le približala. Kolikor se je dalo in kolikor sem jo sposobna najti. A kontekste, ki jih odpira ta zgodba, je mogoče razširiti in dopolniti z novimi odkritji in dejstvi. Verjamem pa, da sem jih našla dovolj za razumevanje osnovnega dogodka, poteka stvari in okoliščin, v katere so vpeti. S pričevanji in z navajanjem iz že obstoječih virov sem si prizadevala vzpostaviti mrežo dejstev, znotraj katere se lahko ta povežejo v resnico. Pri raziskavi in obdelavi podatkov sem skušala biti kar se da natančna. Pri odkrivanju najbolj skritih plasti družbe pa sem si nemalokrat lahko pomagala le z intuicijo. Skušala sem ohranjati pravo mero. Čeprav je težko pobegniti subjektivnemu pogledu. Spominsko gradivo ponuja veliko pasti, zato upam, da nisem preveč podlegala sentimentu.

Veliko raje bi pisala roman, bila bi svobodnejša v ustvarjalnem smislu. Vendar sem morala prevzeti vlogo predvsem dokumentaristke in raziskovalke. V pripovedi so literarizirani le resnični dogodki, ki se nanašajo na moje sorodnike. V celotnem zapisu pa iščem odgovore na vprašanja, na katera dvaindvajset let ni bilo odgovora. Potreba po zamegljevanju dogodkov iz oboroženega spopada slovenskih obrambnih sil z Jugoslovansko ljudsko armado je zelo močna. Matrica, ki je bila vzpostavljena takrat, se nam vsiljuje kot model postsocialističnega, neoliberalnega, v navidezno demokracijo preoblečenega brezumja. Težko sem se prebijala skozi njegovo zadušljivo meglo.

Ta knjiga je predvsem dokument. Je *papir*, ki bi ga morala v roke moje starejše sestre Emilije (Mile) Mrlak izročiti slovenska država, pa ga ni. V imenu ljubega miru je Slovenija že ob ustanovitvi sklenila kompromis s svojo preteklostjo in prihodnostjo ter od takrat dovoljevala, da se stvari pri nas dogajajo mimo resnice in prava. Enega od primerov, ki sta ga resnica in pravo v celoti zaobšla, pa ga ne bi smela, obravnavam v tej knjigi.

V njej velikokrat omenjam ime Janeza Janše. Uporabljam ga predvsem v zvezi z dvema njegovima funkcijama; od maja 1990 je zasedal položaj sekretarja za ljudsko obrambo Republike Slovenije. Z nastankom samostojne slovenske države, natančneje 28. junija 1991, je to postala ministrska funkcija. Podobno uporabljam tudi nazive vojaških oseb oziroma

častnikov, ki so v časovnem obdobju, ki ga opisujem, od leta 1991 do 2013, napredovali. Poimenovanje ali naziv posamezne vojaške osebe tako določa tudi njeno drugačno časovno umeščenost. Na primer: Anton Krkovič je brigadir od junija 1993, pred tem časom brigadirskega naziva, razen v komentarjih, ki so nastali danes, pri njegovem imenu ne uporabljam.

Pri civilnih osebah, še posebej tistih, ki niso imele političnih funkcij, tovrstnih razlik ni.

Raziskavo, ki odstira dogodke, predstavljene v knjigi, sem začela konec aprila 2010, končujem jo tri leta pozneje. Pred tem sem najmanj pet let intenzivno razmišljala o pisanju in se na različne načine pripravljala nanj. Domnevala sem, da to ni lahka naloga. Bila je še težja, kot sem si predstavljala.

Naš oboroženi spopad z JLA leta 1991 je, poleg uspehov, rodil tudi veliko tragedij in nesrečnih zgodb. To je ena od njih.

Toni Mrlak

TRAGEDIJA ALI DRŽAVNA SKRIVNOST

Pa ja ne mislite preživeti te vojne, gospod stotnik?

Antoine de Saint-Exupéry, *Bojni pilot*

So ljudje, katerih zgodbe morajo biti napisane, ker se jih je usoda dotaknila močnejše od drugih. Spraševati se, ali je bilo zato njihovo življenje bolj srečno ali nesrečno, se zdi nesmiselno, kajti usoda z nikomer ni milostna. Pravijo, da tistemu, ki mu v življenju nameni več dobrega, zato odmeri zgodnejši konec. Ali kot so rekli stari Grki: kogar bogovi ljubijo, umre mlad. In osrednji lik tragedije, za katero so Grki menili, da je najpopolnejša literarna vrsta, je bil vedno mlad. Presežek tragedije je bila katarza, ki pa ni prinašala razumevanja, ampak notranje očiščenje. Dokler so gojili strahospoštovanje do usode in bogov, so ljudje katarzo sprejemali z radostjo. A hoteli so več – hoteli so razumeti smisel življenja in smrti. Navkljub upornemu iskanju sta največji skrivnosti stvarstva ostali enako neraziskani kot prej, ljudje pa niso bili nič srečnejši. Usoda in smrt sta danes še bolj enigmatični in strašljivi. Iz naivnega iskalca smisla se je človek spreminjal v vse bolj arogantnega uničevalca lastne zgodovine. Zgodba, ki se je lotevam, je zelo dramatična, saj nosi v sebi vse elemente tragičnosti. Njen glavni junak je nesodoben – preveč je pozitiven. Kot se za tragedijo spodobi, živi v hudi zmoti. Navkljub številnim indicem ne prepozna svojih največjih nasprotnikov v boju. Boj, velikokrat mišljen simbolno, je tu konkreten. Junak je namreč častnik in vojak. Ne zavedajoč se resničnega sovražnika, usmeri svojo dejavnost v nepravo smer, zato plača z življenjem. Njegovi tragični smrti sledi zmago-slavje skoraj na ravni narodovega očiščenja.

Novica o sestrelitvi helikopterja se je v hipu razširila. Po radiu je zanj izvedela vsa Slovenija. V operativni dvorani je iz vseh ust hkrati prišla ena sama beseda: Končno.¹

¹ Janez Janša, Premiki, Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1991, str. 171, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1992.

Tako je v knjigi *Premiki* zapisal prvi obrambni minister Republike Slovenije, Janez Janša. V helikopterju je izgubil življenje moj svak, mož moje starejše sestre Anton Mrlak, ki s(m)o ga vsi klicali Toni. V Janševih besedah še zdaj in v besedah drugih še dolgo zgoj »anonimni del« *novice* o veliki in pomembni slovenski zmagi v t. i. desetdnevni vojni. Anonimnež, ki bi za slovensko zgodovino moral to tudi ostati. Za njene pričevalce kot za večino državljanov pravkar nastale države je bil namreč okupator in agresor, ki je umrl v olivno zeleni, natančneje, v svetlo modri pilotski uniformi pri nas takrat že dolgo osovražene Jugoslovanske ljudske armade.²

Ko se je izvedelo, da je bil Slovenec, je avtomatično postal še izdajalec svojega naroda. Nič, razen tega, da je bil Slovenec, v tej zgodbi ni bilo res. Vendar to, razen njegovi družini in nekaterim prijateljem, dolgo ni bilo nikomur mar. Helikopter gazela SA 341, serijska št. 664, je bil sestreljen 27. junija 1991 ob 19.19 nad ljubljansko Rožno dolino. Poleg pilota, kapetana I. razreda Antona Mrlaka, je življenje izgubil tudi tehnik letalec in starejši vodnik Bojanče Sibinovski. Kot je razvidno že iz imena, je bil Bojanče makedonske narodnosti. Narodnost se je v krajih, kjer živimo, razen v Titovih časih, vedno močno poudarjala. Usodna sestrelitev se je zgodila na »uradni« prvi dan *vojne za Slovenijo*, kot so desetdnevni oboroženi spopad med slovenskimi obrambnimi silami in JLA takoj poimenovali domači mediji. Četudi se je spopad na Primorskem, kot je natančno opisano v knjigi *Dan prej*,³ začel že 26. junija 1991.

Vendar se tudi o tem pri nas dvajset let uradno ni smelo govoriti. Pol ure pred začetkom proslave ob dvajseti obletnici dneva slovenske samostojnosti pa se je dokumentarni prispevek z obilnim slikovnim gradivom, posnetim na Primorskem 26. junija 1991, torej dan pred uradnim začetkom vojne, kot nekaj najbolj samoumevnega pojavil v oddaji 1. programa Televizije Slovenija.⁴ In resnica o resničnem začetku oboroženega spopada med slovensko Teritorialno obrambo⁵ in JLA je končno postala popolna! Zakaj je morala dve desetletji ostati skrita, naj ostane v domeni interpretov zgodovine. Zaradi dvajsetletnega zamolčevanja *dneva prej* je bila Primorcem storjena velika moralna škoda. Dvajset let se je zmanjševala njihova vloga

² V nadaljevanju JLA.

³ Dan prej, Primorske novice, Koper, 1994.

⁴ RTV SLO, 26. 6. 2011, Dvajset let Slovenije: Osamosvojitvena vlada. Oddajo je pripravila Rosvita Pesek.

⁵ V nadaljevanju TO.

v borbi proti JLA, dvajset let se je govorilo predvsem o tem, da se niso izkazali v boju in zato na njihovem ozemlju ni bilo pravih bitk.

V Ljubljani so se med Čadovo akcijo pripravljali na praznovanje, zaradi »dneva prej« so Primorske novice 28. junija čez celo stran natisnile jezen naslov Slovenija praznovala, Primorska okupirana, datum začetka intervencije JLA in dogajanje na Primorskem (domnevno slab odziv Primorcev, solistična pogajanja lokalnih oblasti, zlasti koprškega župana) pa sta bila v kasnejših letih predmet različnih polemik. Tudi sicer so bili v času spopadov vojaški, deloma pa tudi politični organi v Ljubljani močno nezadovoljni z »decentralizacijo« vojne, tj. s samoiniciativnostjo lokalnih politikov, ki so sami skušali preprečevati spopade in ščititi ljudi in premoženje in so v ta namen sklepali premirja z nižjimi poveljniki JLA (zlasti tistimi, ki so že leta živeli v Sloveniji in imeli sorodstvene in prijateljske vezi).⁶

Podobnih nepojasnjenih dejstev iz slovenske osamosvojitvene vojne, ki jih večina slovenskih državljanov ne pozna, je še precej. Pravzaprav jih je, glede na dolžino oboroženega spopada, presenetljivo veliko. Najbolj znana, predvsem po zaslugi knjig Matjaža Frangeža, Braneta Praznika ter Mateja Šurca in Blaža Zgaga, je trgovina z orožjem, ki se je, kot zdaj vemo, začela vzporedno z dogovarjanjem o vojaškem sodelovanju med Slovenijo in Hrvaško. Razmahnila se je že v drugi polovici oboroženih spopadov med slovenskimi obrambnimi silami in JLA, kmalu po zavzetju prvih skladišč orožja JLA. Večje razsežnosti je dobila ob odprodaji orožja, ki nam ga je armada zapustila, in je naraščala vzporedno z balkansko morijo. Končala naj bi se z zamenjavo obrambnega ministra Janše s Kacinom spomladi leta 1994. Eden njenih epilogov je tudi afera *Patria*.

⁶ Božo Repe, *Jutri bo nov dan*, str. 287, *Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana, 2002. Sicer pa je general Čad, poveljnik reškega korpusa, sprejel enak ukaz kot vsi drugi poveljniki armadnih območij, s katerih so se enote JLA podajale osvajat slovenske mejne prehode z Avstrijo, Italijo in Madžarsko ter na letališče Brnik. Ukazano mu je bilo, da do 27. junija 1991 do 15. ure prevzame nadzor nad nekaterimi mejnimi prehodi z Italijo. General je pohitel, se s svojimi enotami podal na pot skoraj en dan prej in povelje izpolnil že 26. junija do 19. ure. V armadi so ga nekateri zato hvalili, drugi grajali. Zelo pomembno pa je, da se njegove enote niso zapletle v oboroženi boj in niso povzročile žrtev.

A večina prebivalcev še danes težko verjame, da so nekateri t. i. *osamosvojitelji* Slovenije, ki so na najvišji operativni ravni skrbeli za obrambo države, hkrati na debelo trgovali z orožjem. Še težje sprejemajo dejstvo, da so to počeli tudi med oboroženim spopadom z JLA. Vozniki tovornjakov s hrvaško registracijo, ki so ponoči v koloni čakali na nalaganje orožja pred nekdanjim skladiščem JLA v Borovnici, so natančno vedeli, kam ga bodo odpeljali.

Tisti, ki so pozneje druge obtoževali veleizdaje, so pomembne količine orožja Hrvaški pošiljali že jeseni 1990. /.../ Prvo je padlo skladišče v Borovnici pri Ljubljani, med spopadi v Sloveniji pa so si del orožja prisvojili pripadniki specialne brigade Moris.⁷

Vemo, da orožarske afere niso dobile sodnega epiloga. Nekateri tožilci so nečastno ubranili čast *trgovcev s smrtjo*.⁸ S popolno lojalnostjo do vedno istih osumljencev – največkrat so se pojavljala imena Janeza Janše, Antona Krkoviča, Andreja Lovšina, Igorja Bavčarja, Ludvika Zvonarja, Darka Njavra, Franca Zagožna, Franca Kosija – so vselej znova zavračali zelo dobro in natančno pripravljene izsledke kriminalistov zoper njih.⁹ Pri tem so jim pomagali vedno isti politiki, ki so vselej znova preprečevali in ovirali delo kriminalistov ter parlamentarnih komisij. Slovenskim trgovcem s smrtjo pa je nevede stal ob strani tudi v osamosvojitveno zgodbo zazibani slovenski narod, ki se tako kot v primeru izbrisanih ni hotel ukvarjati z neprijetnimi resnicami. Kljub vsej transparentnosti afer so vojni dobičkarji ostali nekaznovani. Zato v vseh zamujenih priložnostih in žalostnih zgodbah novejših slovenske zgodovine ostaja

⁷ Matej Šurc in Blaž Zgaga, V imenu države, Odprodaja, str. 31, založba Sanje, Ljubljana, 2011.

⁸ Izraz je iz Praznikove knjige *Trgovci s smrtjo*.

⁹ Zato so bile obtožnice redke in še te največkrat ne najboljše pripravljene. Izjema je obtožnica v zadevi Patria, ki jo je pripravila tožilka Branka Zobec Hrastar. Vendar je zaradi kasnejših manipulacij z že pripravljeno obtožnico ter določenih pritiskov zapustila Vrhovno državno tožilstvo, še preden je prišlo do sojenja v zadevi Patria. Tožilstvo v primeru trgovine z orožjem zagotovo ni opravilo svojega dela. Kar meče zelo neprijeten madež ne le na celotno tožilsko prakso, ampak kar na slovensko državo. Na strani tožilcev se v ustavljenih zadevah s tem v zvezi največkrat pojavljata imeni Tomaža Miklavčiča in Barbare Brezigar. Nič presenetljivega ni, da je bil Tomaž Miklavčič odločilen tudi v zadevi »sestrelitev gazele«, v kateri je ravnal enako: zadeve ni raziskoval!

živo le še vprašanje morale, s katero pa v *poosamosvojitveni* Sloveniji vsaj dve desetletji nismo vedeli kaj početi.

Te izkrivljene resnice se namreč dogajajo pod obnebjem doslej najbolj občutljivega narodovega mita o osamosvojitvi države. Slovencem, ki sicer niso mitomani, se je s prvo državo rodil tudi največji narodni mit. Ki je v hipu postal preizkusni kamen, ob katerem se lomijo domoljubna, nacionalistična, predvsem pa demagoška kopja. Osamosvojitve Slovenije je kot minsko polje, postavljeno okrog slovenske samobitnosti in samozavesti. Njegovo nedotakljivost s pridom izkoriščajo predvsem tisti politiki, ki z nenehnim poudarjanjem svojih domovinskih in vojaških zaslug zakrivajo lastne grehe. Za državo to ne bi bilo tako usodno, če izkrivljanju resnice ne bi še danes nasedal dobršen del slovenskega naroda. A celo tisti državljani, ki *osamosvojiteljem* ne zaupajo več, še naprej delajo razloček med njihovo vlogo v osamosvojitvenem procesu, posebej med t. i. desetdnevno vojno, in njihovim poznejšim političnim udejstvovanjem. A razločka ni! Če vzamemo pod drobnogled njihove besede in dejanja od nastanka slovenske države do danes, ugotovimo, da je bilo njihovo delovanje ves čas enako. V začetkih še neartikulirano in zakrito se kmalu radikalizira in sistematizira. V resnici gre za srhljivo premočrtnost, ki je ves čas usmerjena k enemu cilju. K oblasti za vsako ceno! Tudi za ceno življenja drugega.

O sestrelitvi gazele št. 664 nad Rožno dolino v Ljubljani, sestrelitvi, ki je bila za tedanja slovensko vojsko, imenovano še Teritorialna obramba, pomembna tako na konkretni kot na simbolni ravni, se pri nas uradno doslej še ni govorilo. Slovenski politiki razen v osebnih političnih obračunavanjih v zvezi s tem niso izražali stališč. Zadeva je očitno bolj občutljiva kot t. i. *prvi strel* na Primorskem in manj raziskana, kot je trgovina z orožjem. Nihče od parlamentarcev ni nikoli zahteval, naj jo podrobneje raziščejo, zato je o njej na voljo izredno malo dokumentacije. Takratno Temeljno javno tožilstvo v Ljubljani, ki je primer obravnavalo, ni ugotavljalo, ne kdo je streljal, ne kdo je izdal povelje, ne kdaj se je to zgodilo, niti od kod so streljali na helikopter, čeprav so ljubljanski kriminalisti sam dogodek raziskali in, kot je običajno, izsledke poslali tožilstvu. Vodja tožilstva Tomaž Miklavčič,¹⁰ tudi pristojen

¹⁰ Miklavčič je zavrnil več ovadb tudi zoper akterje v trgovini z orožjem. Med drugim kazenski pregon zoper prvega obrambnega ministra Janšo, ki ga je v zvezi z najdbo orožja v lasti BiH na mariborskem letališču sprožil višji tožilec Dušan Požar iz Maribora. Miklavčič je kazenski pregon spremenil v ovadbo in jo v začetku februarja 1994 zavrnil in dal v arhiv.

za ta primer, je sestrelitev okvalificiral kot *padec helikopterja* in jo že februarja 1992 dal v arhiv. Če ne bi šlo za tragedijo, bi bilo smešno!

A najbolj je tragično to, da so Tonija sestrelili njegovi!

Zgodilo se je, kot se za tragedijo spodobi, vse, kar se ne bi smelo zgoditi. Odgovorni so naredili vse, da bi resnico prikrili. Čeprav je bil Toni že pol leta, po drugih podatkih pa skoraj eno leto, tajni sodelavec Teritorialne obrambe oziroma Manevrske strukture narodne zaščite,¹¹ ki je v tajnosti pripravljala in organizirala slovensko vojsko. Za slovensko stran je opravil veliko izvidniških poletov in verjetno posredoval precej podatkov. Dokazano je tudi, da se je z delom posadke, ki ji je poveljeval na brniškem vojaškem letališču, že nekaj mesecev prej dogovoril za prelet dveh do treh armadnih helikopterjev na našo stran. V primeru, da bi prišlo do oboroženega spopada med TO in JLA, seveda.

Dan po njegovi sestrelitvi, 28. junija 1991, je prelet na stran TO uspel pilotu Jožetu Kalanu in tehniku letalcu Bogomirju Šuštarju s helikopterjem gazela 660, in ta dogodek se je zapisal med najsvetlejše podvige tega kratkega, vendar za Slovenijo tako pomembnega spopada z JLA. Pilot makedonske narodnosti, kapetan Ljubomir Sandevski, se zaradi nepredvidenih okoliščin za prelet takrat ni odločil. Tretja gazela, hera št. 718, je tako za vedno ostala v sestavu JLA in je verjetno še zdaj na kakšnem vojaškem letališču v Srbiji ali Črni gori. Morda pa celo v Republiki srbski. Nemalo gazel je po razpadu JLA prešlo v zasebne roke in jih uporabljajo za turistične panoramske lete.

Morda se sliši blasfemično, vendar bi bila Tonijeva smrt in njegova nesrečna sestrelitev, kljub tragiki, premalo za pisanje te knjige. Če ji ne bi sledilo veliko nepojasnjenih dogodkov, ki politično razširjajo njen pomen.

Ko so odgovorni uvideli, da zgodba ne more ostati zamolčana, so se sprijaznili z označbo *Dnevnikovega* novinarja Tomaža Bukovca, ki je junija 1992 prvi pisal o sestrelitvi gazele nad Rožno dolino. Poimenoval jo je *največja napaka desetdnevne vojne*. Jelko Kacin, tedanji minister za informiranje, pa je Tonija v reviji *Obramba* le nekaj tednov pozneje označil za *najbolj tragično žrtev vojne*. Takšne so dve desetletji ostajale tudi informacije o sestrelitvi.

Z dodatnim poudarkom večine avtorjev, ki so krivdo za sestrelitev gazele vztrajno pripisovali pilotu. Tako je dobrohotna razlaga o *napaki*, ki jo je slovenska TO zagrešila nad svojim tajnim sodelavcem, vseh dvajset in več

¹¹ V nadaljevanju MSNZ.

let živela le v novinarskih člankih. V knjigah in publikacijah, tudi v vseh dokumentarnih oddajah o vojni, ki ostajajo na policah zgodovine, o pilotu Antonu Mrlaku še zdaj vztrajno pišejo le kot o pripadniku JLA in njegovo sodelovanje s TO je dosledno zamolčano. Četudi so leta 2000 njegov status sodelavca/pripadnika TO posthumno in formalnopravno uredili.

Zadnja objava, da je Toni umrl kot pripadnik JLA, datira v leto 2011. Še težje sprejemljivo je, da gre za knjigo, ki jo je izdal Muzej novejšje zgodovine Slovenije. V obsežni zbirki spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991 z naslovom *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah*¹² je ob siceršnji navedbi Tonijevega imena med padlimi pripadniki JLA,¹³ objavljena še fotografija ostankov gazele in obeh žrtev. In to kljub dejstvu, da sta urednici k obuditvi spomina na očetovo smrt povabili tudi Tonijevo hčerko, in bi zato človek upravičeno pričakoval poznavanje dejstev in malce več pietete do pokojnikovih svojcev. Večina avtorjev pa, verjetno iz previdnosti, da se do primera ne bi bilo treba opredeljevati, sestrelitve gazele nad Rožno dolino in Tonijevega imena v svojih raziskavah raje niti ne omenja.

Malce spodobnejša razlaga o tej enigmatični in tragični smrti se tako pojavlja zgolj v redkih in skozi dvajset let razpršenih časopisnih člankih. Popolno blokado informacij je leta 1991 v javnosti prekinil novinar *Nedeljskega dnevnika* Tomaž Bukovec, ki je tudi kasneje izkoristil sleherno priložnost in državo pozival k popravi krivic pokojniku in njegovim svojcem. Tonijevo zgodbo je odkril po naključju, ko je ob prvi obletnici t. i. osamosvojitvene vojne raziskoval ozadje zmagovitega preleta armadne gazele št. 660 na slovensko stran. Dan po Tonijevi smrti, 28. junija 1991, je to uspelo njegovima kolegoma, pilotu, danes majorju Jožetu Kalanu, in tehniku letalca, praporščaku 1. r. Bogomirju Šuštarju. Kalan in Šuštar sta novinarju razkrila Tonijevo sodelovanje s TO.

Glede na vsa doslej znana dejstva pa postaja vse bolj jasno, da je teza o *napaki TO* presežena. Resnica išče in nazadnje najde pot med ljudi. Po vseh znanih dejstvih in pričevanjih, ki jih bom v nadaljevanju navedla, si upam reči, da ne gre za *napako*, temveč za namerno sestrelitev. Ki je bila, glede na mojo raziskavo, izvršena navkljub dejstvu, da je poveljujoči

¹² Zbirko sta uredili Marija Stanonik in Irena Uršič, izšla je leta 2011.

¹³ S Francem Špelkom, VP Maribor, je Anton Mrlak, VP Pleso, zapisan kot »Slovenca v JLA«.

najverjetneje vedel, da gre za gazelo, za katero je bilo dogovorjeno, da bo preletela na stran TO. Zgodovinar dr. Božo Repe je bil prvi, ki si je po dvajsetih letih v javnosti upal zastaviti podobno vprašanje:

In kaj je bil vzrok za sestrelitev? Pomanjkljivosti pri komunikaciji ali brezumno žrtvovanje samo zato, da bi teritorialna obramba dokazala, da lahko sestrelji helikopter? Ministrstvo za obrambo, vojaška zgodovina, pa tudi veteranska organizacija bi to morali razčistiti in se do dejanja opredeliti.¹⁴

Repe ima prav, nobena od institucij ali skupin, ki jih omenja, do sestrelitve ni zavzela stališča. Še zdaj se o njej ne govori, ampak zgolj namiguje in šepeta. Splošno sprejeto dejstvo je, da je tovrstne zadeve bolje pustiti pri miru, ker gre očitno za premočan konflikt interesov. Zamolčane štorije pa so med Slovenci od nekdaj v modi.

Po enaindvajsetih letih sta se, na veliko presenečenje Tonijevih svojcev, Območna zveza veteranov vojne za Slovenijo Ljubljana in Policijsko veteransko društvo Sever Ljubljana odločila vsaj v lokalnem smislu prekiniti to ignoranco. V sklopu proslav v spomin na desetdnevno vojno sta organizirala *Pohod v spomin na Tonija Mrlaka* in prevzela celo skrb za spomenik, ki je že od junija 1994. leta sameval na križišču Ceste V in Ceste v Rožno dolino, državi bolj v sramoto kot v spomin, saj je bilo videti, kot da se mu je v trenutku, ko ga je postavila, tudi že odrekla. Zlate črke z napisom *Pilot Anton Mrlak umrl za samostojno Slovenijo* so vztrajno bledele, in ko smo sorodniki tudi v imenu države pred pomnikom prižigali svečke in pulili plevel okrog njega, kakor da bi bil naš in ne državni, se nam je vedno zdelo, da nas mimoidoči sumničavo gledajo.

Tonijeva žena in moja starejša sestra Mila Mrlak je zato na vsakoletnih srečanjih svojcev žrtev vojne za Slovenijo ponavljala, naj kamen izruvajo in beli marmor uporabijo za kak podporni steber pri hiši, če ne znajo skrbeti zanj. Mile prošnje in dopisi najrazličnejšim institucijam, naj končno že prevzamejo skrb za spomenik, so bili zaman, in ko smo že mislili, da bo vedno tako, so se ljubljanski vojaški in policijski veterani nenadno odločili prevzeti odgovornost zanj. Ne samo to, organizirali so pohod v Tonijev spomin in na njem celo podelili spominske plakete ter značke v spomin na

¹⁴ Božo Repe, 20 let, Interpretacije osamosvojitve, Mladina št. 25, 24. 6. 2011.

pilota Tonija Mrlaka. Pomenljivo je, da so plakete, namenjene Ministrstvu za obrambo RS, Generalštabu SV, Slovenski vojski, Zvezi častnikov Slovenije in še kakšni od sorodnih veteranskih organizacij, ostale nepodeljene, saj njihovih predstavnikov na prireditvi ni bilo. Med častniki, ki na pohod niso prišli, je bilo veliko takšnih, ki so me pri pisanju te knjige spodbujali in me informirali. Celo njim je bilo lažje pozabiti na moralo in se opreti na splošno veljavni diskurz. Še en dokaz, da gre za izjemno občutljivo zadevo, ki je zapisana v sam genski zapis novonastale slovenske države.

Vsi, ki so to videli, so glas o sestrelitvi prvega sovražnega helikopterja v vojni za svobodno Slovenijo raznesli naokrog. Povzročil je veliko veselja in zelo prispeval k dvigu bojne samozavesti. Sestrelitev je pokazala, da teritorialna obramba brani tudi svoje nebo in da je pripravljena ter opremljena za tak boj.¹⁵

Osnovne premise in ključni odgovori na vprašanja, zakaj je primer do danes ostal nerazjasnjen in neraziskan, pa se skrivajo v besedah obrambnega ministra Janše. V *Premikih* – z izdajo knjige je avtor, kolikor se je dalo, pohitel – je Janša določil smernice za obravnavo desetdnevne vojne, ki so še danes za večino več kot določujoče. V primeru Tonijeve sestrelitve so se izkazale tudi za usodne. Ne le za samo dejanje sestrelitve, ampak za celotno kasnejšo obravnavo njegovega primera. Obrambni minister je tudi tu, kot v drugih svojih izjavah, lakoničen in vehementen:

Sporočila o helikopterskih desantih so se vrstila še naslednjo uro, mi pa še vedno nismo zadeli nobenega. /.../ Poklical sem Toneta Krkoviča – njegova enota je imela poleg protiletalskih mitraljezov na strehah po Ljubljani tudi nekaj protiletalskih raket – in ga vprašal, kaj vendar počno njegove posadke. Obljubil je, da se bo osebno pozanimal. /.../ Zazvonil je special in dežurni zaščitne brigade je sporočil, da so blizu vladnega poslopja sestrelili helikopter tipa gazela. Medtem se je na sredini Gregorčičeve ulice pojavil poveljnik zaščitne brigade Tone Krkovič s SAR 80 in z nekaj odločnimi ukazi, ki jih je bilo slišati čez pol Ljubljane, napravil red med dežurnimi posadkami.¹⁶

¹⁵ Janez J. Švajncer, *Obranili domovino*, str. 232, Viharnik, Ljubljana, 1993.

¹⁶ Janez Janša, *Premiki*, str. 169 in 171.

Ni naključje, da je bil v zvezi s Tonijevo sestrelitvijo ta Janšev zapis največkrat citiran; zanimiv je z različnih vidikov in ponuja prav neverjetne interpretacije. Zato si zasluži še podrobnejšo analizo. Naj zdaj omenim morda le najbolj v nebo vpijoče – čeprav je knjiga izšla ob prvi obletnici osamosvojitve, torej junija leta 1992, minister niti z besedo ne omenja, da se je ob sestrelitvi zgodilo še karkoli neprimerne ali zanj in za slovensko TO celo obremenjujočega. Iz njegovega zapisa je razvidno, da je Antonu Krkoviču, poveljniku 30. razvojne skupine, kasneje poimenovane MORiS, osebno »sugeriral« (namenoma izbiram besede) sestrelitev helikopterja nad Ljubljano.

Krkovič je Janševo željo imel za ukaz, saj ga je kot povelje le malo za tem tudi izpolnil. Na pobudo Janeza Janše in na Krkovičevo povelje je bila kasneje sestreljena gazela nad Rožno dolino in v njej Toni, pilot in častnik slovenskega rodu, ki je sodeloval s TO, in nesrečni Bojanče Sibinovski. Vendar se obrambni minister v *Premikih* izogne omembi, da je šlo za slovenskega pilota in sodelavca TO. »Neljubega« dogodka tudi ni nikoli obžaloval. Enako brigadir Krkovič. Raje ga omenjata kot enega največjih dosežkov TO (in svojih) v desetdnevni vojni.

Vojaški analitiki in praktiki so mi precej slikovito pojasnili, da so protiletalski mitraljezi, ki jih je po strehah hiš takrat namestil poveljnik 30. razvojne skupine Krkovič, neposredno ogrožali okoliške prebivalce, na Prežihovi so bili nameščeni celo med dvema stolpnicama. Razen tega jih je Krkovič namestil na svojo pobudo, mimo uradnega in za obrambo Ljubljane pristojnega poveljstva 5. območnega štaba Teritorialne obrambe, predvsem pa mimo poveljstva RŠTO, ki mu je bil podrejen.¹⁷

Ko sem začela raziskovati okoliščine Tonijeve smrti, sem morala zelo kmalu ugotoviti, da ne bom prišla do nobenih dokumentov ali formalnih dokazov, s katerimi bi lahko podkrepila svoja dognanja. Da ne bi ostala zgolj predvidevanja, sem morala vsako pridobljeno informacijo vsaj trikrat preveriti in jo tako dokumentirati. Presenetilo me je, da se z enako težavo ubadajo tudi zgodovinarji, ki preučujejo novejšo slovensko zgodovino. Kot da je z odtujitvijo pravih dokumentov hotel *nekdo* zabrisati resnične sledi in namesto njih tam zarisati svoje. Zaradi splošnega pomanjkanja dokumentacije o oboroženem spopadu slovenskih obrambnih sil in JLA se to obdobje z lahkoto zamegljuje in se z njim izdatno manipulira. Nekaj zadnjih let pa se tudi že odkrito govori o kraji vojnih zaslug in zgodovine.

¹⁷ V nadaljevanju 5. OŠTO.

Pri tem velja poudariti, da so vsi drugi dokumenti in arhivi iz obdobja nastanka samostojne slovenske države v glavnem urejeni in dostopni. Torej manjka le velik del dokumentacije iz t. i. desetdnevne vojne. Asociacija na manjkajoči del dokumentov v zvezi s trgovino z orožjem je neprijetna. Vendar je za poznavalce povezava med oboroženim spopadom leta 1991 pri nas in poznejšo nedovoljeno trgovino z orožjem tudi precej samoumevna. Ker mi institucije, v katerih sem iskala informacije, niso bile v pomoč, sem jih morala iskati drugod. Zato sem se šla neke vrste terensko (preiskovalno) delo in se srečevala z ljudmi najrazličnejših poklicev in biografij, ki so bili v kakršnikoli zvezi s sestrelitvijo gazele in oboroženim spopadom. Svoje delo sem morala namreč zaradi »posebnih« okoliščin Tonijeve smrti zastaviti precej široko. Da ne bi naredila večjih napak, sem prebrala skoraj vse, kar je dostopno o tistih desetih dneh. Tako sem nehote postala pozorna na nekatere podatke, ki se v pričevanjih udeležencev spopada med TO in JLA in poznavalcev tega obdobja niso skladali z zapisi v nekaterih knjigah in publikacijah, nemalokrat tudi v Janševih *Premikih*, ki hočejo biti nekakšna biblija osamosvojitve in so za številne Slovence na žalost to res postali. Nenavadno je na primer, kam so takratnemu obrambnemu ministru, ki je bil sicer o vsem zelo dobro obveščen, ušli tanki s primorskih cest *dan* prej, velikokrat se ob njegovem opisovanju posameznih bitk in dogodkov, enako kot v Tonijevem primeru, vprašamo, zakaj ni uporabil vseh podatkov, ki jih je imel na voljo. Očiten je primer letal in helikopterjev, ki naj bi menda v »stotinah« leteli bombardirat Slovenijo, da so po vsej državi sprožali zračne alarme ter velike preplaha med prebivalstvom. Tovrstnih vprašanj, marsikdo od mojih sogovornikov jih je poimenoval kar potvorbe zgodovine, je res precej. Da bi njihova pričevanja in svoje domneve potrdila, sem se lotila dodatnih primerjav in analiz. V knjigi jih nekaj omenjam. Pozneje pa sem našla zanimiv zapis Janeza J. Švajncerja, ki je kot neformalni član sodeloval v Republiški koordinacijski skupini, najvišjem operativnem organu t. i. desetdnevne vojne. Vodila sta jo Janez Janša in Igor Bavčar, podrejena pa je bila Predsedstvu Republike Slovenije kot vrhovnemu poveljniku.

Tedaj v koordinaciji se je med vojno zapisovalo, kar so nam pač sporočali po telefonih, naši s štabov in policisti svojim šefom. Preverjali nismo, naj je bilo to ali ono slišati še tako neverjetno, najbolj o kakšnih specialcih, ki se bodo spustili tu ali tam ali prišli skrivoma čez mejo in

*so nam grozno nevarni. Potem se niso spustili in niso prišli čez mejo, specialcev ni bilo, zapisano pa je ostalo, pa ne samo o specialcih, tudi o čem drugem, česar ni bilo ali pa je v resnici bilo drugačno, kot so sporočili nam in smo zapisali mi.*¹⁸

Domala vse, kar se je pomembnega dogajalo v desetih dneh oboroženega spopada, je idejno prišlo iz Republiške koordinacijske skupine, potem ko se je precedilo skozi glavi mož, ki sta jo operativno vodila. Velikokrat so od tam prihajala povelja, ki ne bi smela, saj poveljevanje ni bilo v njeni pristojnosti. Nemalokrat pa njena »povelja« tudi niso bila usklajena z ugotovitvami in sklepi Predsedstva RS. Najbolj v nebo vpijoče je povelje o napadu na vojašnice v Ljubljani, na Vrhniki, v Ribnici ... prvič 28. junija in drugič 2. julija 1991. Prihodnost bo morala odgovoriti na vprašanje, v kakšnem razmerju sta bila Republiški štab Teritorialne obrambe (RŠTO) in v. d. njegovega načelnika, polkovnik Janez Slapar, ter Republiška koordinacijska skupina oziroma kdo je bil poveljnik v konkretnem primeru. Saj o prejetem povelju za napad na ljubljanske vojašnice in o bojnih pripravah, ki so bile 2. julija 1991 ustavljene v zadnjem hipu, dokumentirano poroča že štiri tedanjih najvišjih poveljnikov TO v Ljubljani.¹⁹ Če pisni dokazi za povelja, ki bi lahko Slovenijo potegnili v krvavi vojni vrtinec, ne obstajajo, je šlo le za ustna povelja. Povelja so največkrat izdajali ljudje, ki so večji skrivati dokaze. A kdo bi v takšnih primerih odgovarjal za žrtve? Če za mnoga povelja na najvišjih ravneh morda ni na voljo pisnih dokazov, pa za tiste bojne aktivnosti, ki so potekale v subordinaciji, ni ustreznih arhivov. Iz česar izhaja, da je področje dokaznih vojnih gradiv zelo neurejeno.

Za vse sodelujoče in predvsem poveljujoče ter odgovorne za bojna dogajanja v tistem času pa iz tega sledi izredno aktualno, morda usodno vprašanje, kje bomo v primeru potrebe po dokaznem gradivu – danes ali v prihodnje – lahko dobili izvornike dokumentov svojih izdanih in sprejetih ukazov ter ostalo gradivo, ki dokazuje nespornost naših odločitev in postopkov v tistem času.

¹⁸ Janez J. Švajncar, Poletje, 1992, Prispevek k zgodovinski podobi nove slovenske vojske, str. 156, Vojni muzej Logatec, 2007.

¹⁹ O povelju za 28. junij 1991 poroča prvi poveljnik 5. OŠTO Miha Butara, o povelju za 2. julij 1991 pa Janez Lesjak, ki je 30. junija na tem položaju zamenjal Butaro, ter Neven Borak in Avgust Cvetežar, poveljnik Litijskega odreda TO.

Neurejeni, pomanjkljivi in nesistematično zbrani arhivi se morda še nahajajo v kotu kake kleti ali skladišča, ostanki raznih izvirnih štabnih dokumentov, dokazni materiali in trofejni predmeti pa so večinoma našli mesto v osebnih zbirkah.²⁰

Veliko ljudi me je opozarjalo, naj se pri opisovanju tragedije svojega svaka ne zapletam preveč v druge vojne zgodbe. Da je sicer lepo, kar počnem, da je moj namen vsega spoštovanja vreden ... Vendar naj ob raziskovanju razlogov in okoliščin Tonijeve smrti nikar ne segam pregloboko, naj se ne razgledujem po podobnih primerih, naj pustim stvari, ki jih ne razumem, pri miru, sploh pa naj se ne dotikam ničesar, kar se nanaša na slovensko osamosvojitvev. Takoj sem razumela priporočila sogovornikov, ki so bila po navadi dobronamerna, včasih pa so zvenela skoraj kot grožnja. Hkrati pa se mi je vedno znova vsiljevalo vprašanje, kako naj se potem Tonijeve zgodbe sploh lotim, ko je vse tako povezano in prepleteno. T. i. osamosvojitvena vojna je organsko vpeta v slovenski osamosvojitveni proces, saj je njegovo nadaljevanje, v obeh nastopajo isti ljudje. Na žalost se pojavljajo tudi v številnih poznejših aferah, začeni z orožarsko. Kje in kako narediti ločnico? Ali če se malce pošalim: kako povedati resnico in ostati živ?

Že ko sem začela, se mi je zdelo, da približno vem, v kaj se podajam. Ne nazadnje si je moja sestra Mila Mrlak skoraj deset let zaman prizadevala za uradno priznanje moževega predvojnega sodelovanje s slovensko TO. Ob tem je doživela nešteto zavrnitev in ponižanj. Ljudje, ki so osemnajst let kasneje o isti stvari z mano prijazno in razumevajoče razpravljali, so bili prej do nje arogantni in izključujoči. Že kmalu po sestrelitvi se je začela širiti tudi bolj ali manj prikrita zgodba o nekakšni *državni skrivnosti*, ki da ne sme priti na dan, ker lahko krepko zamaje ne le odlično utrjene položaje nekaterih ključnih akterjev osamosvojitvene vojne, ampak tudi njene vrednote. Oboje pa lahko skazi sicer brezmadežno sliko slovenske poti v samostojnost. Sliši se pretirano in bombastično. Skoraj kot fantomske zgodbe o duhovih. Ki so predvsem zgodbe o človekovih zablodah in strahu.

V tem kontekstu je morda najbolj ilustrativen moj telefonski kratki stik z

²⁰ Janez Lesjak, Na robu – Ljubljanska pokrajina med osamosvajanjem, str. 17, Modrijan, Ljubljana, 2011.

nekdanjim načelnikom uprave milice, Pavletom Čelikom. Med vojno je bil član Republiške koordinacijske skupine, ki je na najvišji ravni skrbela za obrambo države. Zato sem pričakovala, da mi bo lahko pomagal. Toda z gospodom Čelikom sva ostala le pri telefonskem pogovoru, kar se je, od skoraj sto ljudi, s katerimi sem se pri svoji raziskavi srečala, ponovilo le še pri Spomenki Hribar. Gospo Hribar sem klicala, ker se je 27. junija 1991 v Cankarjevem domu začel tudi 1. svetovni slovenski kongres, na katerem je sodelovala. Glede na to, da je bila v kleti Cankarjevega doma tudi Republiška koordinacijska skupina, me je zanimalo, ali se morda iz tistih dni spomni česarkoli, kar bi mi lahko prišlo prav. Tudi najmanjše podrobnosti bom vesela, sem ji rekla. Moje vprašanje je bilo tako splošno, da se gospa Hribar res ni mogla odzvati nanj. Povedala mi je le, da se sestrelitve spomni, vendar o njej ne ve prav nič. Takrat sem bila še na začetku, kasneje sem se naučila postavljati zelo konkretna vprašanja. Zavrnitev Andreja Lovšina, prvega šefa slovenske vojaške obveščevalne službe, natančneje direktorja Varnostnega organa ministrstva za obrambo,²¹ me ni presenetila. Najprej mi je sodelovanje obljubil, si takoj nato premislil in se na moja sporočila in klice ni več odzval. Preveč je bil menda zaseden s trgovanjem na Balkanu in v državah nekdanje Sovjetske zveze.

ČELIK: Ja, gospa, veste, to je pa tako kot s povojnimi poboji in dachauskimi procesi. Vsaka država ščiti svojo vojsko.

POTOČNJAK: Sem mislila, da vojska in država ščitita predvsem državljane ...

ČELIK (zadržan smeh): Ne bodite naivni! Nobena država ne bi priznala, da je delala napake. Ne ta ne tista prejšnja.

POTOČNJAK: Ni bila napaka! In ni isto, ubili so svojega človeka ...

ČELIK: Ja, morate razumet, gospa, da so vojne zelo umazana stvar.

POTOČNJAK: Ampak naša je trajala samo deset dni! Ne bi smela bit tako umazana.

ČELIK: Ja ... Mi je žal ... Boste morali s kom drugim ... Jaz vam ne morem pomagat, sem že na začetku povedal, da ne vem nič o tej zadevi.²²

POTOČNJAK: Žal mi je.

²¹ V nadaljevanju VOMO.

²² Pogovor z avtorico 4. oktobra 2010.

Zanimiva s tem v zvezi je teza Spomenke Hribar, ki jo je izrekla na predstavitvi prve knjige iz trilogije *V imenu države*. Zelo natančno raziskavo o trgovini z orožjem sta avtorja, novinarja Matej Šurc in Blaž Zgaga, napisala na podlagi deset tisoč dokumentov. Začela sta pri šest tisoč dokumentih in jih v času preiskave še pridobivala. Hribarjeva je naredila vzporednico med politično levico, ki je v prejšnji državi zagrešila poveljne poboje in dachauske procese, ter zdajšnjo desnico, ki ima na vesti trgovino z orožjem. Obe politični opciji imata svoj izvirni greh, ki ga po prihodu na oblast nista bili sposobni priznati, razčistiti ne obžalovati. Teži grehov in krivde seveda nista primerljivi, kot nista primerljivi vojni, na kateri se ti nanašajo.

Državne skrivnosti, ki imajo oznako kriminala in zločinov, za katere ni nikdar nihče odgovarjal, postanejo že ob nastanku družbeno-moralne razjede, ki počasi, a vztrajno uničujejo integriteto države in njenih prebivalcev. Poveljni poboji leta 1945 so ljudem povzročili nepredstavljivo trpljenje. Zato je naravnost blasfemično, da se jih izkorišča v politične namene. Od osamosvojitve naprej v imenu razkrinkavanja resnice, ki ostaja paravan za kupovanje strankarskih glasov. Značilno je, da to počnejo ljudje, ki so ob spremembi političnega sistema prešli od levece k desnici. Krivice, ki niso pravočasno poravnane, se kot dedne smrtne bolezni lepijo na vedno nove generacije in Slovence še vedno delijo med sabo. Tudi zato pišem to knjigo. Da človeka, ki se ne more več braniti, obvarujem pred nadaljnjimi manipulacijami.

Štiri leta sem se ob Tonijevi zgodbi zelo podrobno ukvarjala s fenomenom oboroženega spopada med slovenskimi obrambnimi silami in JLA. Prišla sem do spoznanj, da se rakava tvorba, ki se je v dvaindvajsetih letih sistemsko razširila že po celotni državi ter večinskem delu politike, generira prav v tem spopadu in v nekaterih procesih, ki so se začeli z ustanavljanjem samostojne države. Rušenje moči države se je začelo najprej na obrambnem in varnostnem področju, kjer je bil že s prvimi strukturnimi spremembami vzpostavljen vzorec, ki se je kasneje skoraj nevidno širil skozi vse pore državnih institucij, vse do sprememb, ki smo jim priča danes. Vem, da je t. i. desetdnevna vojna že zaradi žrtev in njihovih svojcev z zlatimi črkami zapisana v slovensko državnost, osamosvojitve in samostojnost. Vendar se ni zgodila le na način, kot je dokumentirana večina dogodkov in kot jo pozna večina Slovencev. Boj med tem, kaj je res in kaj ni, boj med videzom in resnico, se je začel že 17. maja 1990 z znamenitim vračanjem orožja TO v skladišča JLA.

Sprašujem se o tem, kar sem v zadnjih letih velikokrat slišala. Vem, da zveni senzacionalistično, pa vendar me zanima: ali je res, da so na območju Kočevske Reke uničevali obremenjujoče dokumente o spopadih z JLA? In kakšni bi lahko sploh bili ti »obremenjujoči« dokumenti? Morda celo takšni, ki razkrivajo podrobnosti in skrivnosti v zvezi s Tonijevo smrtjo in o kakršnih so mnogi moji sogovorniki vse prevečkrat namigovali. Če se bodo ti dokumenti kdaj našli, bodo vsekakor povezali niti, ki jih razpredam kot edine doslej dostopne. Verjamem, da tudi za najbolj natančne in nepristranske zgodovinarje.

Enako velja za vojne in obveščevalne arhive v Beogradu. Za arhive JLA in KOS,²³ kot nekdanjo vojaško varnostno službo še zdaj radi površno in narobe imenujemo.

Trgovina z orožjem ni edino »nečastno dejanje« iz obdobja osamosvajanja države in oboroženega spopada med slovensko TO in JLA. Čas bo na površje prinesel še kakšno. Ni presenetljivo, da so vsa povezana, saj v njih nastopajo isti ljudje. Obrazi, ki so pred dvajsetimi in več leti priplavali na politično in medijsko površje in se hočejo na njem z vso silo obdržati, pogosto celo z nepremišljenimi izjavami. Tako je brigadir Anton Krkovič ob dvajseti obletnici oboroženega spopada med TO in JLA prvič javno priznal, da je izpolnil Janšev namig o sestrelitvi helikopterjev.

Naši pripadniki so pod mojim neposrednim poveljevanjem sestrelili prvi helikopter JLA nad Ljubljano /.../.²⁴

Prvi in »edini« helikopter JLA nad Ljubljano, saj jih niso sestrelili deset! Drugi in zadnji sestreljeni helikopter v t. i. desetdnevni vojni je bil pol ure prej sestreljen na Ljubljanskem barju v bližini Iga. In še ena »majhna« podrobnost – gazela je bila šolska in neoborožena, tisti nad Igom pa je bil transportni helikopter Mi-8. Prav tako neoborožen, kot sem izvedela po poizvedovanju. Verjetno bo zdaj prvič zabeleženo, da nobeden od helikopterjev, ki so v tistih desetih dneh leteli nad Slovenijo, ni bil oborožen. Dobila sem dovolj zagotovil od neposrednih udeležencev z ene in druge strani. Tega podatka prej sicer nisem nikjer zasledila. Vendar se

²³ KOS, Kontraobavešajna služba JLA.

²⁴ Anton Krkovič, Dejstva, ki jih slovenska javnost mora poznati, Vojnozgodovinski zbornik, št. 43, Logatec, 2011.

mi zdi pomemben, saj dopolnjuje pravo sliko o spopadu med TO in JLA. Oborožena so bila le letala, ki so prav tako sodelovala v napadih na Slovenijo, helikopterji pa v odpiranju ognja niso bili udeleženi. Niti enkrat in nikjer. Ena od velikih skrivnosti v zvezi s sestrelitvijo gazele 664 se je s Krkovičevim priznanjem, objavljenim v *Vojnozgodovinskem zborniku* spomladi leta 2011, tako tudi formalno razkrila kar sama od sebe! Pa ni dvignila nobenega prahu. Če ga desetine milijonov nemških mark, dolarjev in švicarskih frankov, ki so se stekali in pretakali skozi roke slovenskih trgovcev z orožjem (je naključje, da se povsod omenja tudi ime Antona Krkoviča?) niso, potem ga v zvezi s tem res ni pričakovati. Da je brigadir Krkovič izdal povelje za sestrelitev gazele in se s tem rad pohvali, mi je sicer že prej prišepnilo veliko ljudi, ki so v spopadu med JLA in TO igrali vidne vloge in so bili na najvišjih položajih v takratni politiki, v TO in v vrhu policije. Zraven so mi prijateljsko in dobronamerno svetovali, naj tega ne zapišem, sploh pa naj ne omenjam njihovih imen. Obljubila sem in se vedno znova spraševala, ali je mogoče, da je v Sloveniji kdo res tako nevaren in se ga ljudje bojijo.

Zanimivo je, da o vpletenosti brigadirja Krkoviča v Tonijevo sestrelitev prejšnjih osemnajst let ni nihče upal moji sestri niti namigniti, kaj šele javno spregovoriti o tem. Vendar to ni le značilnost te zgodbe, ampak vseh, ki se nanašajo na t. i. *državne skrivnosti*. Krkovičevo lakonično razkritje le potrjuje, da gre dejansko za zgodbe o fantomih, ki se hranijo s človeškimi strahovi. Če se brigadir Krkovič medtem ne bi sam priglasil, da je kar osebno izdal povelje za sestrelitev gazele, bi se o tem po državnih vogalih še naprej zgolj šepetalo. V tem primeru bi morala tudi jaz zelo previdno izbirati besede in iskati tiste, ki bi resnico o Krkovičevem povelju, ki je v neposredni povezavi z Janševim »namigom«, jasno nakazovale, ne pa je izpričevale. Čeprav sem imela že prej dovolj potrditev o tem, da podatek drži. Razen tega so mi *šepetalci* samo potrdili tisto, kar smo Tonijevi svojci odkrili že pred več kot dvajsetimi leti! Za tovrstne resnice ni treba biti zelo pameten! Teže jih je dokazati, kadar ti preprečujejo, da bi se dokopal do trdnih dokazov.

Kljub temu pa je dejstvo, da sta bila 30. razvojna skupina (kasneje MORiS) in njen poveljnik Krkovič pod formalnim poveljstvom takrat še podpolkovnika Janeza Slaparja, v. d. načelnika Republiškega štaba TO. Tedanji sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša ni imel poveljujoče funkcije, pa tudi Republiška koordinacijska skupina, ki je operativno vodila akcije, ne. Vrhovni poveljnik je bilo Predsedstvo Republike Slovenije!

Da gre pri stvareh, ki zadevajo obrambo države, za zelo zamotane in občutljive zadeve, ki praviloma odpirajo tudi neprivlačne družbenopolitične kontekste, sem vedela, zato sem se kar nekaj let mučila z mislijo, ali naj se sploh lotim pisanja. Pripravljala sem se mukoma in počasi. In če ne bi šlo za neke vrste družinsko zavezo, s katero sem skušala popraviti krivico, ki se je zgodila mrtvemu sorodniku, bi delo opustila. Kdo se ne bi zavedal, da se lahko zamajejo sistemi, če padejo njihovi nosilci. Predvsem ko gre za državnne, t. i. *osamosvojitvene vrednote*. Anton Krkovič in Janez Janša sta soustanovitelja novega združenja Veteranov (za vrednote) slovenske osamosvojitve VSO. A vrednota je tudi oprati čast in ime človeka, ki se ne more več braniti. Obžalujem, da se ta zgodba tako široko navezuje na številne druge. Rana, ki se ne zaceli, odpira nove. Tega nihče ni hotel. Razen tistih, ki so jo zadali. V nasprotnem primeru bi se v dvajsetih in več letih že lahko opravičili, ne pa da so se tudi v tem primeru venčali z medaljami.

V resnici me ljudje brez vesti ne zanimajo, zato bi z veseljem zaobšla vse tovrstne kontekste in vidike. Žal ni mogoče. Gre namreč za resnično zgodbo, ki jo skušam v knjigi rekonstruirati in izpovedati, kolikor je le mogoče verodostojno. Zato v njej nastopa veliko ljudi, ki jih vsi poznamo in jih vsak dan srečujemo v medijih. Številni od njih še vedno krojijo našo usodo.

Verjamem, da bi lahko tovrstna raziskava dobremu preiskovalnemu novinarju ali človeku s pravo kriminalistično žilico ponudila svojstven užitek. Zame je pomenila precejšen martirij. Od začetka do konca sem si prizadevala, da ne bi izgubila prave niti. Nimalokrat sem se izgubila in potem intuitivno iskala pot skozi labirinte različnih, največkrat težko pridobljenih informacij, včasih namernih dezinformacij. Svet tajnih služb, varnostnih organov, operativcev, agentov, obveščevalcev, v katerega sem zaradi narave primera dobila vpogled, me je presenetil. Osupnilo me je število ljudi, ki opravljajo tovrstno dejavnost. Naivno sem mislila, da je bila to bolj stvar prejšnje države.

Mrzel tuš sem dočkala že na svojem prvem srečanju z Rudolfom Mogetom, ki je vodil parlamentarno komisijo o nedovoljeni trgovini z orožjem in je bil zaradi svojega poguma velikokrat izpostavljen grožnjam. Srečala sva se na enem od obrobnih ljubljanskih parkirišč. Ko sem mu omenila, da bi se bilo morda prijetneje pogovarjati, če bi sedla v bližnji lokal, je rekel, da ostaniva kar tam, ker na parkirišču težje prisluškujejo. Njegova previdnost me je presenetila, saj se mi je zdelo, da ne počneva nič posebnega. A mož je vedel, kaj govori. Imel je izkušnje, ki sem jih morala jaz šele pridobiti. In tako sva sedla na klopco, nad

katero ni bilo niti drevesa, da bi nanj priletel ptič in nama prisluhnil. Precej nepripravljena sem se nenadoma znašla v kaotičnem prepletu bolj ali manj prikritih dejstev, okoliščin in informacij, raznovrstnih zapisov in pričevanj, nejasnih spominjanj in diametralno nasprotnih si »resnic«. Sčasoma sem se navadila na občutek, da se gibljem po nevarno izostrenih robovih družbe. Nisem pa vedela, da bom morala odkrivati še druge nenavadne in neraziskane primere iz tistega obdobja. Ob pomanjkanju dokumentov in arhivskega gradiva, kar je pri raziskovanju zgodovine nujna opora, sem kmalu dobila občutek, da je zgodba t. i. osamosvojitvene ali desetdnevne vojne, kot mi jo hočejo predstaviti njeni glavni akterji in kot jo pozna večina državljanov, kakor slabo zrežirana predstava. Preveč je bilo elementov, ki se niso ujemali. Čeprav bi, glede na splošni vtis – oboroženi spopad je trajal deset dni, minil je brez večjega števila žrtev in kar je najpomembneje, prinesel nam je prvo samostojno slovensko državo – morali bili vsi njeni elementi v sozvočju. Pa niso!

Zaradi pomanjkanja, uničenja, prikrivanja ali odtujitve dokumentacije bom svoja dognanja morala podkrepiti še z nekaterimi drugimi nejasnimi primeri. S tem bom storila natančno tisto, pred čimer so me opozarjali. Morda ni treba posebej omenjati, da so akterji večinoma isti. Če nenehno poudarjaš svoje zasluge, moraš res imeti polna usta sebe. S tega stališča je naslednje Krkovičevo razmišljanje kar se da povedno.

Napoleon je dejal nekako takole: Povej mi, kdo ti poveljuje, in povem ti, kdo si oziroma kakšna je tvoja enota. Torej, lahko bi rekli, da vse izhaja iz enega človeka. /.../ Imam pa smisel za to, da ocenim človeka. Ob sebi sem imel ljudi, ki sem jim bral misli. Ko sem jih vprašal, če gredo z menoj, so šli. /.../ Tako lahko rečem, da smo profesionalni vojski, takšni, kot je Slovenska vojska danes, postavili temelje prav v 1. specialni brigadi MORiS.²⁵

Oboroženi spopad med JLA in TO bi lahko minil skoraj brez žrtev. Nisem edina, ki to pravim. Tisti osamosvojitelji, ki so v negotovih časih spopadov z JLA in oblikovanja slovenske državnosti našli čas še za trgovanje z orožjem, so, kar zadeva mene, edini v tem spopadu, ki so sledili logiki vojne za vsako ceno.

²⁵ Anton Krkovič, v Enotni v zmagi, Osamosvojitve Slovenije, str. 311, Nova revija, 2006, Ljubljana.

Hoteli so kri, ranjence, mrtve, zažgane tanke, helikopterje ... S tem so se postavili ob bok jastrebom na strani JLA. Na srečo so vojaki in častniki na obeh straneh to njihovo logiko večinoma popravljali in uspelo jim je toliko zadržati, da ni prišlo do večjih eskalacij. Njim, ki so v glavnem ostali anonimni, kot tudi prebivalcem Slovenije v celoti (namenoma ne bom rekla slovenskemu narodu, ker bi storila krivico pripadnikom drugih narodov in narodnosti, ki so izkušnjo delili z nami) gre največja zasluga za to, da se oborožen spopad ni razširil do neobvladljivih razsežnosti. In seveda domačim in tujim politikom in njihovi diplomaciji. Eden ključnih slovenskih politikov Janez Drnovšek v svoji knjigi *Moja resnica* demistificira marsikatero kasnejše sprenevedanje ali ugibanje o poteku dogodkov v oboroženem spopadu med JLA in TO.

Včasih sem se vprašal, kakšna je pravzaprav bila moja vloga. Zlasti ob nenavadnih situacijah, ko mi je general Kadijević povedal, da je bilo bombardiranje Slovenije pripravljeno, potem pa so ga odpovedali po najinih telefonskih pogajanjih. Tisto bistveno, kar sem takrat v tisti nenavadni vojni situaciji zagotavljal, je bil odprt komunikacijski kanal. Lahko smo se pogovarjali. V to situacijo nismo prišli s tako nemogočimi medsebojnimi odnosi, da ne bi mogli komunicirati. Ker se je dalo komunicirati v nekaterih odločilnih trenutkih, se je dalo preprečiti nekatere kritične situacije. /.../ V Sloveniji je bila takrat v javnosti moja vloga manj izpostavljena. Dovolj je bilo drugih kandidatov za junake in kot član dotedanjega jugoslovanskega predsedstva nekako nisem šel v ta osamosvojitveni osvobodilnojunaški kontekst.²⁶

²⁶ Janez Drnovšek, *Moja resnica*, Jugoslavija 1989–Slovenija 1991, str. 267, Mladinska knjiga, 1996, Ljubljana.

ARMADA

*Ljubše mi je, da se svet sprašuje, zakaj spomenika nimam,
kakor zakaj ga imam.*

Katon

Ljudi se spominjamo, kot so živeli. Zato je spomin na nekatere kljub vsej bolečini in tragiki tudi radosten. Topel in preprost, kot je spomin na sonce, kadar nas zebe. Takšni ljudje so dragoceni in redki. Ko jih srečaš, te razbremenijo in vedno spravijo v dobro voljo. A ko se sprašuješ, kako jim to uspeva in od kod jemljejo svoj večni idealizem, ugotoviš, da imajo najbrž prav poseben dar za življenje, takega, ki večini ljudi manjka. Drugače si veselja, ki ga dajejo drugim, ne znaš pojasniti. Noben dramatik jih ne bi izbral za glavne junake svojih iger, preveč so pozitivni in zato premalo verjetni. A očitno pravi za žrtve tragičnih nesreč. Usodi zanimivi od trenutka svoje smrti. Zato se tik pred njo še posebej rada poigra z njimi. V mitoloških časih je veljalo, da morajo biti žrtve za pravne daritve nedolžne, čiste duše, pri nekaterih ljudstvih so zato žrtvovali device, skoraj otroke, kasneje živali. Le čistost in nedolžnost sta pomirili zle duhove. In tako je še zdaj. Kaos zahteva žrtve. Civilizacije si od nekdaj umivajo roke v krvi nedolžnih. Vsaka generacija se mora s tem sprijazniti, pa naj se ji zdi še tako nedopustno.

Bi se naša prihodnost spremenila, če teh žrtev ne bi bilo? Bi se ta svet potem ustavil?

Tonija Mrlaka so poimenovali *najbolj tragična žrtev desetdnevne vojne*. Velika in nehvaležna vloga. Zapletena in zahtevna. Vem, da se sliši ironično, če rečem, da bi posebnej, kakršen je v življenju bil, v smrti težko odigral povsem običajno vlogo. Bil je namreč najbolj netipičen vojak in častnik, ki si ga lahko človek predstavlja. Manjkala mu je predvsem kakršnakoli oblika avtoritarnosti, ki je za hierarhično organiziran sistem, kakršna je vojska, vsaj v določeni meri nujna. Nadomeščal jo je predvsem z velikim tehničnim in praktičnim znanjem. Avtoriteto in disciplino je dosegel na svojstven in za vojsko nenavaden način – z lucidnostjo, humorjem in empatijo. Natančen in ambiciozen je bil v praksi, pri letenju, načrtovanju

in izvrševanju konkretnih nalog, predvsem pa v odnosu do ljudi. Vendar ni bil naiven, voditi jih je znal tako, da ne njim ne sebi ni nakopal odvečnih težav. Kar je bilo za delo v armadi, kjer je že najmanjši prekršek lahko dobil ideološko nalepko, še kako pomembno.

Po smrti so mu začeli pripisovati marsikaj neprijaznega, *nerazsodnost* in *nerazumnost* (Jelko Kacin), *neodločnost* (Janez Janša), *naivnost* (Elo Rijavec).²⁷ Omenjam le tiste, ki so bili najbolj poklicani za to, da bi ga kot tajnega sodelavca TO zavarovali. Šlo je za njegovo varnost in za varnost njegove družine. Nezavarovanje sodelavca je namreč postalo pozneje eden ključnih razlogov za sestrelitev gazele.

Po sestrelitvi so se razširile različne teorije in govorice, domala vse pa imajo skupni imenovalec v tem, da mečejo krivdo na Tonija! Med najbolj dobrohotnimi je gotovo ta, da nikdar ni bil pravi vojak, ampak zgolj letalec po duši. Najrazličnejši ljudje, celo samozvani prijatelji, zagovarjajo to, po mojem mnenju, površno stališče. Verjetno se opirajo na dejstvo, da je Toni eksplicitno zavračal tradicionalni pruski dril in strumnost, način, ki je bil v JLA prevladujoč in običajen. In pozabljajo, da je pravi vojak predvsem tisti, ki je kar najbolje usposobljen za bojevanje in za ceno žrtvovanja zavezan obrambi svoje domovine.

Seveda je nenavadno, če se nekdo odloči, da ne bo razkazoval svoje moči v sistemu, v katerem bi jo lahko ali je bilo to zaželeno, nekateri mislijo, da celo nujno in edino koristno. Je vojak le discipliniran stroj, ki uboga ukaze in strelja, kadar mu ukažejo, je njegova disciplina res samo poslušnost, ki mu jo vbijajo v ne preveč pametno glavo, kot to gledamo v drugorazredni hollywoodski produkciji? Je treba za vzgojo uspešnega in odličnega vojaka res najprej zlomiti njegovo voljo in pohoditi njegovo čast, da bo lahko služil domovini, narodu, ministrom, generalom ... nadrejenemu kapetanu? Da bo lahko dovolj uspešen ne nazadnje kot »kanon futer«? Kaj ni to že preživet vzorec? Ali pa je morda edini vzorec, ki ga sploh poznamo. In je kot takšen predvsem stvar naših predsodkov in splošnih prepričanj.

Treba je vzpostaviti tako čvrste odnose, da v kali zatrejo kakršnokoli možnost napake. Znanje je eno, tako imenovani človeški dejavnik pa drugo. Zabtevnost je precejšnja, vendar znanja nikakor niso na tako visoki ravni, da jih ne bi bilo moč obvladati. Tu je temeljni poudarek;

²⁷ Elo Rijavec, eden od trinajst pokrajinskih poveljnikov MSNZ, Tonijev stric.

Damoklejev meč, ki nenehno visi nad pilotovim vratom, in čvrstina kolektivnega duha, ki maši še tako majhne razpoke, skozi katere bi se lahko prikradle napake. Jasno je, da mora biti disciplina. Železna, vojaška, stoodstotna. Toda ne v tistem klasičnem smislu, mi–vi, z drilom, vpitjem in strumnostjo, kot najbolj izrazitima zunanjima znakoma. Tu mora biti temelj zaupanje, popolno zaupanje in poznavanje. Samo to omogoča pravi razvoj, premočrten napredek. Res lahko zatrdim, da smo bili pravi vojaki, toda tudi prava družina. Pravzaprav bratje, saj razlike v letih, ko sem začel poučevati, sploh ni bilo. V čast mi je, da lahko povem, da v vsem tem času ni bilo niti ene nesreče.²⁸

To so besede menda nerazumnega, naivnega, nerazsodnega in neodločnega pilota Antona Mrlaka, izrekel jih je na pragu Kristusovih let. In zagotovo izražajo drugačen način vojaškega mišljenja, kot je bil tiste čase v veljavi v JLA. Ne gre le za razliko med tradicionalnim in netradicionalnim presojanjem sistema vojaške vzgoje, ampak tudi za subtilnejši pogled na ustvarjanje avtoritete nasploh. Ki naj temelji na sposobnostih in znanju. Na človekovi notranji in ne zunanji moči.

Toni je bil vojak. Zaljubljen je bil v letenje. Zakaj bi se to izključevalo? Nikdar nisem dobila občutka, da bi vojaško uniformo oblekel po pomoti ali zgolj zaradi želje po letenju, seveda pa se je potem s to vojsko zgodilo vse, kar se ne bi smelo zgoditi. Po Titovi smrti se je začela počasi, a zanesljivo razkrajati. In je v nekem trenutku nehala biti njegova. Enako, kot se je zgodilo s tisoči častnikov in podčastnikov v SFRJ. Z enimi prej, z drugimi pozneje! Vsak se je moral tako ali drugače posloviti od duha nekoč velike in uspešne armade, vojske SFRJ, menda četrte na evropski lestvici.²⁹ Imeli so dve možnosti: za vedno sleči uniforme ali pa obleči nove, nacionalne. JLA se je razklala na srbsko Miloševićevo vojsko in na vojske posameznih republik, ki so se druga za drugo preoblikovale v državnne.

Nujne formalnosti je Toni opravljal vestno, vendar jih je rad demistificiral in tako nemalokrat porušil kak vojaški tabu. S posebnim veseljem do tistih, ki se v življenju radi napihujejo ter izkazujejo svojo moč nad šibkejšimi, hierarhično podrejenimi in jih je v vojaških poklicih kar nekaj. Nekatere

²⁸ Anton Mrlak v Boris Kutin: Vojaško nebo na nov način, Anton Mrlak, komandir najmlajše zračne enote, Komunist, 29. april 1983.

²⁹ Večina strokovnjakov jo v vseh elementih danes postavlja veliko nižje.

je npr. motilo, da so mladi naborniki, ki so služili vojsko v eskadrilji, lahko imeli za spoznanje daljše lase. Toni jih je velikokrat, mnogi so bili prepričani, da prevečkrat, nagrajeval z izrednim dopustom, užival je z njimi v igrah z žogo, učil jih je o preživetju v naravi, o rastlinah in gobah, ki so jih skupaj nabirali v bližnjem gozdu. Kadar je bil dežuren, jim je Toni gobice tudi pripravil. Njim je bilo všeč, da je bil njihov poveljnik sproščen in nasmejan, po letališču se je vozil s kolesom, v pisarni je imel rože in zlate ribice in umetniško sliko na steni nad pisalno mizo. Tisti, ki so ga poznali pri opravljanju službe, pravijo, da je bil Toni vojakom nabornikom prej oče kot nadrejeni oficir. Zato je Mila še dolgo po moževi smrti prejemale telegrame in pisma sožalja z vseh koncev in krajev nekdanje države.

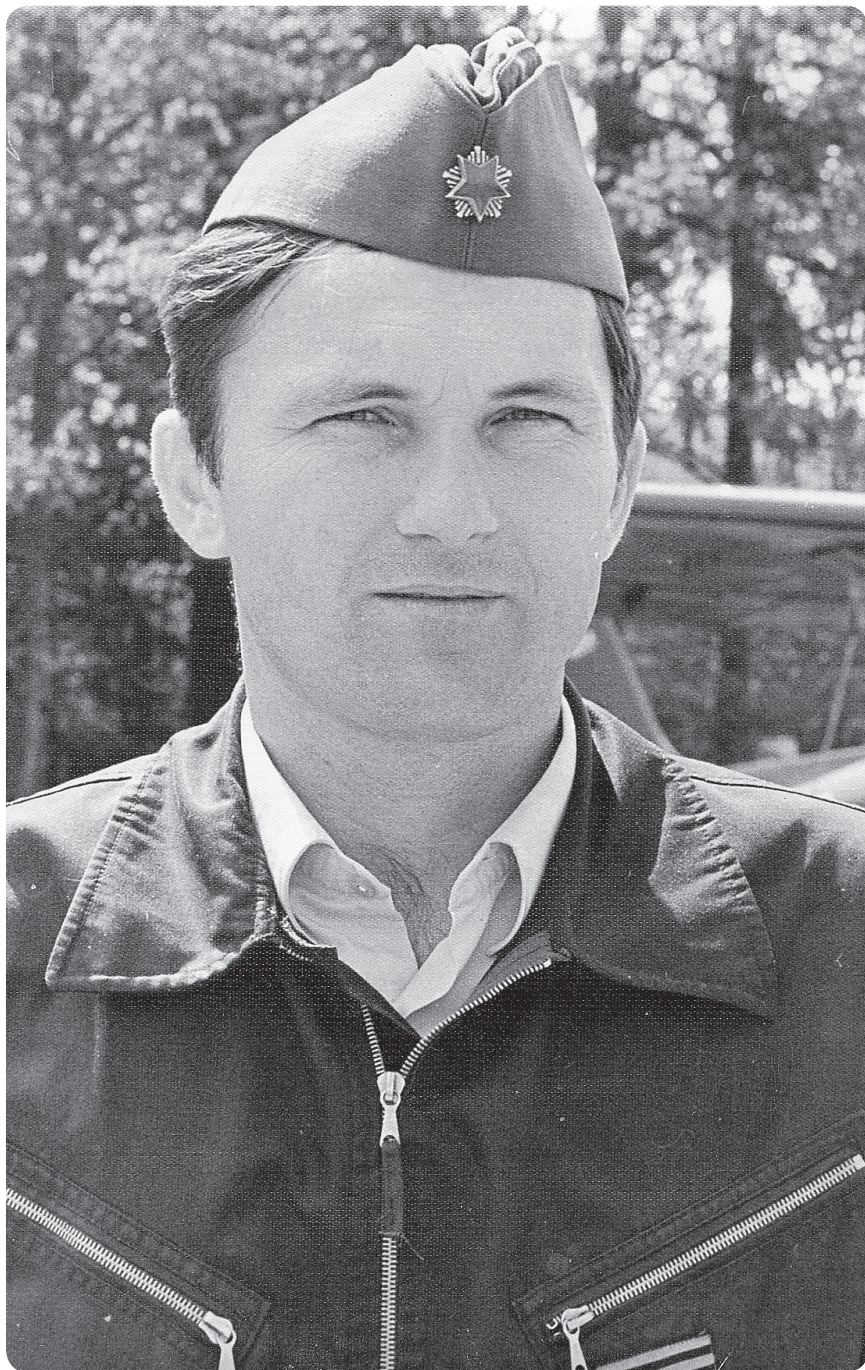
Med šolanjem na letalski vojni akademiji v Zadru je bil v mislih samo še v svojem *reaktivcu, čim močnejšem, čim novejšem, čim zahtevnejšem*.³⁰ Dve leti je res užival v letenju na jastrebih v Skopju, potem pa je moral sprejeti najtežje, kar poleg *človeškega dejavnika* – napake, s katero lahko ogrozijo življenja drugih, grozi vsem pilotom tega sveta.

*Drugih ljudi na drobne pikice na njihovem monitorju zdravja še opozorili ne bi. Vojaška pravila za pilote najzahtevnejših letal pa terjajo popolnost. Nikakršnih odstopanj in slepomišenj ni: najmanjša rdeča lučka na zdravstvenem semaforju dokončno zapre pot ne le v kabine »supersonikov«, marveč tudi navadnih reaktivcev.*³¹

Aparature za pregled organa za ravnotežje so pokazale rahel odklon od dovoljenega. Vendar dovolj velikega, da je bilo Tonijevo letenje na letalih za vselej ogroženo. Če ne bi bil tako dober pilot, bi se moral za vedno spustiti na zemljo in tam ostati, pa so mu dovolili, da se je prešolal na helikopterje. Kjer zdravstveni standardi dopuščajo večjo pilotovo odzivnost na tresljaje, ki jih sproža letenje. Toni je že poskusno letel na ruskih helikopterjih Mi-2, potem pa je srečal svojo bodočo ženo Milo in odločil se je za letenje na gazeli in selitev v Mostar. Že leta 1972 se je namreč govorilo, da bodo eskadriljo gazel kmalu osnovali tudi v Sloveniji. Medtem je minilo deset let, vendar je bil Mostar srečna etapa na Tonijevi poti nazaj v Slovenijo. Iz gazele je skušal Toni iztisniti, kar se je dalo. Piloti pravijo, da so to

³⁰ Anton Mrlak, v Boris Kutin: Vojaško nebo na nov način ...

³¹ Anton Mrlak, prav tam.

Toni je bil vojak.

odlično oblikovani helikopterji, ki jih še zdaj izdelujejo v Franciji, idealni za uživanje v letenju. Gazele so majhne, lahke, zanesljive, manevrsko okretne in v zraku dopuščajo še dodatne vragolije. Na vojaškem letališču v Mostarju je Toni na njih nekaj let inštruiral mlade pilote, njegovi učenci so kasneje leteli povsod, tudi v slovenski policijski helikopterski enoti. Bil je testni pilot za nove gazele, ki jih je proizvajala tovarna Soko Mostar, bil je pomočnik načelnika LO (Letački odgoj) v polku za instrumentalno in nočno letenje. Četudi brez pravega čina, je deloval v štabu vojašnice.

Napredovanjem v karieri se je namreč Toni hudo izogibal. Slišati je nenavadno, vendar je bila to ena njegovih značilnosti. Že v Mostarju in kasneje v Sloveniji so ga nadrejeni nagovarjali k hitrejšemu šolanju. Hoteli so, da bi Slovenci dobili še enega najvišjega častnika vojnega letalstva. A Toni si tega ni želel! Bilo je že tako brezupno, da so pritiskali celo na Milo, naj ga prepriča. Napredovanja so prinašala tudi boljše stanovanje in višji dohodek. Vendar Toni ni popustil, bilo mu je dovolj, da leti in da je v vojski. Niti na izpopolnjevanje v Francijo ni hotel iti. Kdor ga ni poznal, bi se čudil, s kakšnim žarom je izjavljal, da ga ni generala, ki bi ga za več kot teden dni ločil od žene. Kot da bi slutil, da jima bo usoda namenila le devetnajst skupnih let! Zaradi teh posebnosti je Toni pravzaprav predolgo ostajal kapetan 1. razreda, slovensko stotnik. Grozilo je celo, da bo izgubil položaj poveljnika helikopterske enote na Brniku, saj je njegov podrejeni, pilot Lazar Vujić, že pridobil majorski čin. Za vojsko pa je to, da ima podrejeni po činu višji položaj od nadrejenega, več kot nenavadno. Toni se je otepal celo poveljniškega mesta, vendar so ga kolegi piloti in tehniki letalci nagovarjali, naj ga obdrži, saj je bil res dober poveljnik, strokovno zelo usposobljen pa še človeški. Najmanj, kar so si letalci želeli, je bilo, da bi dobili nekoga, ki bi jih postavljaj v postroj. Kljub njegovi neambicioznosti pa bi težko rekli, da se ni Toni na splošno, predvsem pa na svojem področju nenehno izobraževal in izpopolnjeval.

Slovenci so bili kot odlični in najvišji častniški kader vedno v visokem odstotku prisotni v vojaškem letalstvu in v mornarici. Tradicija se je v JLA nadaljevala še iz kraljevine Jugoslavije in Avstro-Ogrske in je vse od bratov Rusjan dala precej pomembnih in velikih imen. Kot da morje in nebo s svojo širino in nepreglednostjo izzivata slovensko hrepenenje z obljubo, da ga bosta osvobodila geografske majhnosti. Ki nam je kot opravičilo vedno tako rada na jeziku.

Pravijo, da je jugoslovansko vojno letalstvo začelo razpadati, ko je med agresijo na Slovenijo in kmalu po njej iz njega izstopilo od sedemdeset do osemdeset slovenskih pilotov. Usoda teh visoko usposobljenih vojaških pilotov, takrat večinoma mladih ljudi, je še danes neznana in neraziskana. Njihove življenjske zgodbe so po razpadu nekdanje države postale v glavnem žalostne. Niso zapustili le službe, največkrat so se morali odreči tudi letenju. To pa je, kot bi človeku vzeli dušo. Letenje ni samo poklic. Je ljubezen. Je utelešenje človekove svobode in želje po preseganju meja, dotik z nebom nas spominja na dotik z večnostjo.

Samo z letališča Cerklje je v prvih dveh dneh oboroženega spopada med slovenskimi obrambnimi silami in JLA dezertiralo dvanajst slovenskih pilotov letal. Pred tem so se izpostavili tveganju in odpovedali poslušnost pri izpolnjevanju bojnih nalog med agresijo na Slovenijo. Z njihovim izstopom je razpadla 82. letalska brigada, najboljše usposobljena in najmočnejša letalska enota za naloge ognjene podpore iz zraka v zahodni polovici takratne države. Imela je možnost, da v enem dnevu zasuje Slovenijo z 260 do 360 tonami bomb.³² Izstop dvanajstih slovenskih pilotov iz JLA je spodbudil množičen izstop pilotov drugih narodnosti, predvsem hrvaških, in je zagotovo vplival na nadaljnji potek bojnih akcij. Vendar se pogumno dejanje kasneje pri naših vojaških oblasteh večini ni dobro obrestovalo.

Na novo organizirana Slovenska vojska pilotom, ki so prestopili iz JLA, nikakor ni mogla ponuditi tistega, kar so imeli nekoč v armadi. Celo peščica, ki je po spletu naključij v njej vseeno ohranila pilotsko službo, je veliko izgubila. Zaradi splošne negativne politike MORS do visokih častnikov prebežnikov iz JLA, ki so prestopili v TO, se je le manjšemu številu uspelo v njej tudi zaposliti. Enako ali še slabše se je godilo pilotom. Tudi njih so potem velikokrat po nepotrebnem prekvalificirali in degradirali. Zdaj vemo, da so imeli nekdanji piloti JLA drugih narodnosti veliko več sreče pri vključevanju v svoje nove nacionalne armade. Sprejeli so jih odprtih rok. Pri nas so se oblasti otepale lastnih ljudi.

³² Povzeto po Vinko Tuljak, major pilot v pokoju, Vloga prebežnikov JLA pri razformiranju 82. abr. JLA iz Cerklj ob Krki, pomen vpliva le-tega na razkroj JLA v času osamosvojitve Slovenije in pomoč ONZ Krško pri njihovem pobegu ter zagotavljanju njihove varnosti. Besedilo še ni objavljeno, kajti gospod Tuljak čaka iz Beograda še nekaj dokumentov, ki se nanašajo na obsodbo JLA za njegovo dezertiranje iz armade. Obsojen je bil, kot še nekaj drugih pilotov, v odsotnosti.

Dober del cerkljanskih prebežnikov je bil v povojnem razvoju slovenske vojske odrinjen na stranski tir, medtem ko so njihovi kolegi na Hrvaškem pomagali postaviti na noge hrvaške oborožene sile. /.../ Bili so prisiljeni svoje pravice, zagotovljene na ustavni ravni, v Ustavnem zakonu za izvedbo temeljne listine o samostojnosti in neodvisnosti RS, izsiliti v dolgotrajnih sodnih postopkih, v katerih so veliko nerazumevanja pravnih razmerij ob osamosvojitvi pokazala tudi sodišča, in je zaradi kršenja človekovih pravic večkrat moralo poseči v nepravilne sodbe in pravne razlage Ustavno sodišče RS.³³

Vojaško letališče Petrovac, Skopje (Toni prvi z desne).

Nebo nad Slovenijo je tako majhno, da se na njem *supersonik* težko lepo obrne. Vojaških letal sploh nismo imeli, helikopterje pa nekaj časa le tri, gazelo, s katero sta po Tonijevi smrti k Slovencem preletela njegova kolega Kalan in Šuštar, Agusto 109, imenovano tudi hirundo, in helikopter Bell 412, ki smo ga leta 1992, torej v začetku spopadov v Bosni, nezakonito odtujili bosanski armadi. Helikopter Bell je BiH plačala že marca 1992, kmalu je bil iz ZDA pripeljan v Evropo. Medtem se je prve dni aprila 1992 v Bosni začela vojna in helikopter je bil začasno shranjen pri nas. Pozneje pa je postal predmet hudih malverzacij v nezakoniti trgovini z orožjem.

³³ Vinko Tuljak, prav tam.

Predvsem med MORS, oziroma ministrom Janšo, ter armado Bosne in Hercegovine, ki je upravičeno pričakovala izročitev helikopterja. Janša ga je zadržal kot kompenzacijo za usposabljanje paravojaških enot Fikreta Abdića v kočevskih gozdovih za orožje, ki ga je »Slovenija« prodala Fikretovim enotam. Kupnino zanj, ki naj bi jo pokril Abdić, je zahteval od uradne bosanske države pod vodstvom Alije Izetbegovića, od države, proti kateri se je prav ta Abdić s svojo odpadniško vojsko boril. Vladi Bosne in Hercegovine ni prav nič pomagalo, da slovenska država dvakrat krši mednarodnopravne in etične norme – najprej, ker je dovolila vojaška usposabljanja tujim paravojaškim skupinam na svojem ozemlju, drugič pa, ker je dovoljevala protizakonito trgovino, ki je prav tem enotam brez uradnega pokritja prodala orožje, sicer last vseh državljanov Slovenije. Nesrečni Bosanci so tako ostali brez helikopterja, ki so ga že plačali in bi ga med vojno res krvavo potrebovali. Da je absurd še večji, so s tem hkrati plačali še Abdićevo paravojsko, ki je tolkla po njih. Slovenska vojska je uporabljala »bosanski« helikopter, ki ga je obrambni minister pridobil »v imenu države«, a zagotovo ne v imenu prava, etike in morale. Na helikopterju bell so se učili in se učijo leteti bodoči vojaški piloti.³⁴

Poklic vojaškega pilota je bil v nekdanji državi nadvse cenjen in spoštovan. Tudi privilegiran in lep. Jugoslavija je bila pokrajinsko bogata in prostrana, pestra in raznolika ter primerna za vse vrste letenja. Še v sedemdesetih letih je bila JLA močna, dobro usposobljena in dokaj sodobna vojaška sila. Do začetka gospodarske krize v osemdesetih tudi zelo dobro materialno preskrbljena. Imenovali so jo sedma republika, imela je svojo industrijo in vse mogoče družbene privilegije. Do Titove smrti je bila JLA poleg Zveze komunistov³⁵ gotovo najpomembnejša povezovalna sila med republikami, z njeno pomočjo je multinacionalna skupnost najlažje krepila bratstvo in enotnost. V armadi je Jugoslavija vzgajala sebi najbolj lojalni del politične elite. Njen nekdanji general in prvi hrvaški predsednik Tuđman je rad poudarjal, da je bila JLA na začetku oboroženih spopadov leta 1991 četrta vojaška sila v Evropi. Kar nikdar ni bilo res, razen morda prva leta po drugi svetovni vojni, ko je imela tedanja Jugoslavija pod orožjem še okrog 800.000 ljudi.

³⁴ Zgodba tega helikopterja je natančno opisana v trilogiji o nedovoljeni trgovini z orožjem V imenu države, Odprodaja, prva knjiga, avtorjev Mateja Šurca in Blaža Zgaga, založba Sanje, junij 2011.

³⁵ V nadaljevanju ZK.

Tuđman je z ustvarjanjem mita o eni najmočnejših vojsk v Evropi menda krepil borbeni duh svojih borcev, gotovo pa svojo pomembnost. Slovenski propagandni stroj je to kvazi-resnico neselektivno ponavljal. Toda tudi če je bila JLA na začetku devetdesetih zaradi drastičnega zmanjšanja sredstev v osemdesetih, zaradi slabe reorganizacije strateškega sistema, zaradi zastarelosti opreme, zaradi nepopolnjenosti moštva, zaradi razpršenosti objektov in formacij, zaradi ... na desetem ali enajstem mestu v Evropi, je bila to še vedno upoštevanja vredna vojaška sila. A tudi v njej, kot v vsaki vojski, so bili letalci, predvsem piloti, razred zase. Zaradi posebnosti poklica lažje nad tlemi in težavami, ki jih prinaša vojska, najbolj represivni in vase usmerjeni sistem vsake države.

Čeprav Toni ni letel na *supersonikih*, zadovoljstva nad svojo službo ni skrival. Ko smo ga nagovarjali, naj gre vsaj v Francijo, saj še nikdar ni zapustil države, se je smejal, da ima knjige sicer pod posteljo, vendar je preveč zaposlen s prijetnejšimi stvarmi, zato še ni prišel do njih. Zdel se je kot človek, ki ima vse, srečno družino, za povrh pa še izredno zanimiv poklic.

Toni je bil vedno nasmejan in dobre volje in bo kot človek, ki se je dotikal svobode in sonca, vedno živel z nami.

Miline besede, ki jih je izrekla ob odkritju obeležja v Rožni dolini, junija 1994, na mestu, kjer je bila gazela sestreljena, marsikomu zvenijo patetično. Vendar se res ne spomnim, da bi Toni kdaj zamudil priložnost za smeh. Razen morda v zadnjih mesecih pred smrtjo, ko je začel nenadno in vidno siveti. Svojih skrbi ženi ni razkrival. Ni je obremenjeval niti s samohvalo, zato je presenečena Mila šele po njegovi smrti med njegovimi stvarmi odkrila medalje in plakete ter marsikakšen hvalevreden dokaz njegovega značaja in sposobnosti. Toni je bil pač poseben človek in pilot ...

... predvsem pilot, ki je zmožgal in znal iz gazele iztisliti več kot drugi, potnikom pa podariti občutek, da letijo tik nad vrhovi dreves ali ob stenah kanjonov. Polet je obvezno končal z demonstracijo maksimalne hitrosti, ki se je končala v sklepni vertikali do hitrosti 0 in se prevesila v strmo poniranje navzdol /.../.³⁶

³⁶ Jelko Kacin, Kako smo uporabili helikopterje, Revija Obramba, 11–12 (november–december), 1991, letnik 23.

Zapis Jelka Kacina o Tonijevih letalskih sposobnostih zveni malce pobalinsko. Še posebej za tako visoko strokovno usposobljenega pilota, kot je bil Toni. Saj bi drugače ne mogel postati testni pilot. Med učenci je bil sicer zelo priljubljen, vendar je slovel tudi po izjemni strogosti. Mladi libijski piloti, ki so se šolali na akademiji v Mostarju, so ga prav zaradi strogosti pri ocenjevanju poimenovali McMrlak. Verjamem pa, da je Toni Jelku, velikemu zaljubljenecu v letala in letenje, v zraku rad privoščil marsikatero vragolijo, kadar je letel z njim. Predvsem zadnje leto je Kacin veliko konspirativno letel s Tonijem, o čemer obstajajo tudi videoposnetki.

Martin Jenko, Tonijev, pa tudi Kacinov dobri prijatelj, se spominja, da so tri mesece pred začetkom desetdnevne vojne snemali mejne prehode. Kacin se seveda ni smel vkrcati na Brniku, zato ju je s snemalcem čakal na odročnejših krajih. Predvidevanja naših, da bo zvezna vlada v primeru nadaljnjih zaostritev s Slovenijo hotela na vsak način obdržati nadzor nad carinami in državno mejo, so bila seveda pravilna. Razen helikopterjev je TO zanimal tudi sistem zračne obrambe. Tonijeve pilotske in organizacijske sposobnosti pa so bile tako opazne, da so mu v bodoči slovenski vojski namenili visoko službo v vojnem letalstvu. Vsekakor bi bilo to lepše kot od prav te vojske umreti.

Domači smo vedeli, da je Toni, odkar je bil na Brniku, Jelku Kacinu *in drugim iz slovenskega vodstva že leta omogočal letenje tako rekoč mimo vojaškega protokola.*³⁷ Vedeli smo za »neprotokolarne« obiske in zajtrke pri Šuštarjevi mami na Dolenjskem in za veliko tudi smešnih zgodb o tem, koga vse je na skrivaj peljal. Tega je bilo precej. V armadi so mu skušali stopiti na prste, iz ljubljanskega in zagrebškega štaba so na Brnik v kontrolo prihajale različne delegacije, pa jih je Toni spet in spet prelisicil, saj je imel vsak let predviden in realiziran, natančno opisan in osmišljen v letalskih načrtih in v knjižici podrobno zabeležen. Krožile so zgodbe o tem, kako je pred letom na Kredarico prenekaterega pomembneža in višjega častnika prosil, naj odstopi svoj prostor mamci z ruto. Harmonikarju Milču Steguju je rekel, da ga bo peljal le, če bo med letom ves čas igral na harmoniko. In je.

Človek mora imeti poseben dar, da zna iz življenja potegniti najlepše. Prepričana sem, da si večina prizadeva za to, pa nam nemara ne uspeva najbolje. Morda se formula skriva v tem, kar je povedal letalski tehnik Drago Sečan, in sicer, da je Toni vedno iskal rešitve, ne pa problemov.

Je po vsem tem čudno, da je naša mama ob njegovi smrti oblekla črno

³⁷ Igor Koršič, Načrtovana operacija, Delo, Sobotna priloga, 27. junija 1992.

obleko in je ni slekla še veliko let. Sicer pa smo jo hčerke, tudi ko je bil Toni še živ, kdaj pa kdaj morale spomniti, da je rodila nas in ne njega.

Kljub očitnim posebnostim je bil Toni zaradi strokovnosti in usposobljenosti vodja helikopterske eskadrilje na vojaškem delu brniškega letališča vse od njene ustanovitve avgusta 1981. Po ugrabitvi desetih vojaških letal znamke kragulj, ki so jih slovenski rezervni piloti teritorialci uporabljali za letenje, JLA pa jih je odpeljala na zagrebško vojaško letališče Pleso, je 21. junija 1991 njegov položaj tudi na Brniku prevzel podpolkovnik in pilot Staniša Mika Stamenković. Stamenković je bil sicer Tonijev nadrejeni v 5. armadnem območju s sedežem v Zagrebu, kamor je spadala Slovenija.

Množico armadnih starešin, na visokih položajih v JLA predvsem Slovencev, je armadno vodstvo začelo zamenjevati sicer že nekaj let prej, pospešeno pa zadnjih nekaj mesecev pred oboroženim spopadom. Da ne bi ogrozili načrtovane akcije, so jih brez posebnih obrazložitev po vrsti zamenjevali s srbskimi ali Srbom naklonjenimi častniki iz drugih jugoslovanskih republik ali armadnih območij. General Jovan Pavlov, poveljnik 14. ljubljanskega korpusa, je kot tovrstni kader prišel le en mesec pred oboroženim spopadom iz srbskega Užica. Na srečo ni bil predstavnik trde armadne linije, Slovenije pa tudi ni geografsko poznal, zato ji v vojaškem smislu ni naredil kakšne velike škode. Verjetno je upošteval nasvete načelnika generalštaba, generala Marijana Vidmarja, ki je že drugi dan vojne zahteval predčasno upokojitev in jo na lastno željo dočakal kar na sedežu korpusa. Njegovi prošnji so ugodili 7. julija, na zadnji dan spopadov. 27. junija, na dan, ko se je začel spopad med JLA in slovenskimi obrambnimi silami, je general Vidmar trikrat letel s Tonijem.

Nihče od naju dveh ni vedel, da so slovenske oblasti že izdale ukaz o streljanju na enote JA. V helikopterju smo bili brez radia in brez vseh drugih zvez z zemljo. Helikopter tudi ni bil oborožen. Kasneje pojasnilo ministra Kacina, da so na Merlakov helikopter streljali šele deset ur po pozivu, naj Slovenci zapustimo JA, in da je zato Merlak moral vedeti zanj, ne drži. /.../ Takoj potem, ko sem slišal, kaj se je zgodilo, sem si rekel, da je tega dovolj. Napisal in oddal sem zahtevo za predčasno upokojitev.³⁸

³⁸ Marijan Vidmar v Miran Lesjak, Načrtovana operacija, Delo, Sobotna priloga, 27. junija 1992.

General Vidmar je skušal zavrnuti vsaj del očitkov, ki so po sestrelitvi z vseh strani zgrmeli na Tonija. Med drugim tudi zato, ker se ni odzval na poziv Predsedstva Republike Slovenije, ki je *odpoklicalo vse aktivne starešine in civilne osebe iz RS, ki so v službi v JLA*. Slovenija jim je obljubila, da jim bo *zagotovila zatečene statusne in socialne pravice v skladu z zakonom*.³⁹ Poziv so 27. junija že od jutra ponavljali na vseh radijskih in televizijskih postajah. Vendar ga Toni ni slišal.

Toniju, pilotu gazele 664, so po sestrelitvi očitali vse, kar se je moglo očitati. Vsem očitkom je skupno, da je za smrt odgovoren sam. Večina državljanov je menila, da si jo je kot *okupator* in *agresor* tudi zaslužil. Mediji in posamezniki so mu pripisovali uboj civilista v Tivoliju, drugega je menda med streljanjem po parku samo ranil, ljudje so na veliko govorili, kako naj bi streljal oziroma raketiral celo poslopji skupščine (današnjega parlamenta) in predsedstva republike, ki naj bi ju, kot so res uradno sporočali, močno ogrožal z dvakratnima nizkima preletoma tik nad strehama, streljal naj bi še na avstrijski konzulat, tudi tam nekoga ranil ter na splošno zelo močno ogrožal središče Ljubljane.

Ob 19.20 Ljubljana, Rožna dolina: TO sestrelil helikopter, ki je dvakrat nizko preletel predsedstvo Slovenije.

Janez Janša, Premiki, str. 319⁴⁰

Sestreljeni helikopter povzročil razdejanje /.../. Slovenski teritorialci so ga sestrelili na Viču; padel pa je na Cesti v Rožno dolino. Pri tem so umrli pilot, kopilot in en civilist, en civilist pa je bil ranjen.

Delo, 28. junija 1991

³⁹ Iz Poziva Predsedstva Republike Slovenije oficirjem, vojakom in uslužbencem v JLA, 27. junija 1991.

⁴⁰ Janez Janša, Premiki. Ta podatek Janša navaja kljub temu, da je v Uvodu v knjigo zapisal, da je podatke večkrat preverjal. Tudi Tonijevi svojci so ga prosili, naj v drugi izdaji Premikov podatek popravi.

Po nepreverjenih podatkih naj bi iz helikopterja prvi streljali.

Delo, 29. junija 1991

Pravijo, da je najprej streljal in ga je potem nekaj zadelo. /.../ Božo Truden, tiskovni predstavnik RSNZ, pa je dodal, da je izgubil življenje en civilist, medtem ko je bil drugi težko ranjen.

Večer, 28. junija 1991

Pilota, ki sta pri tem izgubila življenje, sta verjetno preprečila hujšo nesrečo, saj sta pred padcem odvrгла raketi, s katerima je bil oborožen helikopter.

Dnevnik, 28. junija 1991

Navajam le nekaj zapisov iz časopisov. Če bi bilo le nekaj od tega, kar so pisali in govorili, res, bi moral biti Toni komandos ali terorist! A še potem bi moral gazelo do zadnjega kotička (kabina je precej majhna) napolniti z eksplozivom in se z veliko hitrostjo zaleteti ali butniti ali ... saj ne vem, kako naj rečem, se spustiti na predsedstvo, skupščino ali avstrijski konzulat in se razstreliti. Le tako bi jih lahko ogrozil s svojim sicer neoboroženim in neoborožljivim helikopterjem gazela, ki je namenjen predvsem izvidovanju in za zveze. Ne glede na to pa bi lahko mitraljiral civiliste, kot so poročali, a v tem primeru bi moral izmakniti vsaj mitraljez. Kar bi bilo precej težko, saj mu v armadi že dolgo niso zaupali. Tudi zato je imel tisti dan ob sebi letalskega tehnika Sibinovskega, s katerim sicer ni letel. Obdukcija je pokazala, da ne eden ne drugi nista bila vinjena, pri sebi pa sta imela le lahko osebno oborožitev. Vinjenost je bila še ena od »dobronamernih« razlag Tonijevega *nerazumnega* početja, o kateri me je skušal prepričati njegov domnevni prijatelj in visoki politik. Čeprav je bil o vsem natančno obveščen, noče o okoliščinah sestrelitve nič povedati. Kako lažje bi bilo, če bi končno spregovoril in nehal slepomišiti! Pustila sem ga v prepričanju, da me je preslepil, čeprav sem vedela, da se otepa krivde in jo zato zvrča na mrtvega, ki se ne more več braniti.

Vinjenosti na strani TO niso preverjali, čeprav so mnogi namigovali tudi o tem. Nobena skrivnost ni, da je slovensko osamosvojitvev 26. junija zvečer, razen na Primorskem, kjer so že ves dan ustavljali tanke, ob izdatnih količinah pijače praznovalo pol države. Očitna državna skrivnost pa je, da so nekateri politiki in bojovníki proslavljali celo do naslednjega jutra, čeprav so bili že prejšnji dan natančno obveščeni o dogodkih na Primorskem. Kar je, blago rečeno, malce neodgovorno do državljanov. Ne le vinjenosti, ničesar v zvezi s sestrelitvijo gazele 664 niso raziskovali. Zato tudi ni bilo nikdar uradno ugotovljeno, da so bile domnevne rakete le običajen vojaški črni kruh. Črne štruce.

Sploh pa si takšnih ali podobnih divjanj na Slovenskem med t. i. desetdnevno vojno ni privoščil nihče. Še zloglasnemu armadnemu poveljniku Berislavu Popovu, ki je s tanki prispel iz Varaždina in so mu očitali brezdušno streljanje po civilistih, hišah in cerkvi v Gornji Radgoni, naši sodniki kasneje niso dokazali nikakršnega zločinskega dejanja. Saj se je pokazalo, da je bilo armadno streljanje dejansko obramba, odgovor na uspešno izzivanje velike skupine civilistov iz Radgone in okoliških krajev na začetku spopadov, organiziranih mimo uradne TO. Kolono tankov in drugih armadnih vozil, ki se je znašla ujeta v barikadi, so s treh strani napadli domačini z molotovkami in zažgali dva tanka in nekaj tovornjakov z naborniki in strelivom ter s tem povzročili popoln preplah med neizkušenimi naborniškimi tankisti JLA, ki so z brezglavim streljanjem odgovorili na izzivanje civilistov.

Bilo nas je blizu dvajset, med nami je bil tudi Janez Svetina,⁴¹ ki je bil tudi nekoliko pozneje prav tam ustreljen. /.../ Poiskali smo steklenice in natočili prve steklenice z bencinom. /.../ Prve molotovke so bile vržene. Nastala je panika med vojsko JLA, saj so nekateri stekli iz vozil okrog diskoteke in naprej proti cerkvi, drugi pa so bežali za oklepnimi vozili. /.../ In ko je padla prva molotovka iz kuhinje, je kljub prejšnjemu streljanju vojska JLA dobesedno ponorela, saj so nas dobesedno zasipali z rafalnim streljanjem.⁴²

⁴¹ Janez Svetina, znani svetovni popotnik in psiholog, je, kot so kasneje poročali, v trenutku pred smrtjo fotografiral z objektivom, ki se je zasvetil kot puškina cev, kar je bilo zanj usodno. Na nobeni strani ni bilo dovolj razsodnosti, na obeh sta bila v tistem trenutku samo panika in strah.

⁴² Andrej Mulec, Dan ko so se trgale vezi južnih bratov, str. 265, v Moški na

Med mladimi naborniškimi vojaki je bilo tudi pet ali šest Slovencev, in starešine so še prav posebej pazili nanje, da jim ne bi ušli domov. Njim je bilo še težje sprejeti, da jih JLA ne pošilja branit meje z Avstrijo pred napadom pakta Nato, kot so jim skušali natvesti njihovi oficirji, temveč pred Slovenci. Podpolkovniku Popovu ne morejo očitati niti streljanja na cerkveni zvonik, saj si je v njem skupina teritorialcev omislila mitralješko gnezdo in od tam streljala na armadno kolono. Naši sodniki se morajo ukloniti pravilom mednarodnega vojnega prava, ki določa, da je cerkev objekt posebnega kulturnega pomena, ki se po Ženevski konvenciji ne sme izrabljati v bojne namene. Popov se ni hotel predati niti za ceno šestih smrtnih žrtev in skoraj dvajsetine ranjenih na svoji strani. Z mestnim bojevanjem je tudi izzival morebitno večje število civilnih žrtev in veliko gmotno škodo, kar je kot visoko šolan oficir moral vedeti. Svoje postopke je opravičeval z nerazumnimi izzivanji druge strani.

Jaz sem molotovko prižgal, eden jo je vrgel. Bili smo preblizu tovornjakov in so nas začeli šibati s protiavijskimi. To je take iskre metalo! Drugi dan je potem prišel nekdo in nam rekel: »Morate se prijaviti v TO, ker ste kamione skurili kot civilisti.«⁴³

Svojega pogumnega, a ne prav preišljenega početja so se napadalci z molotovkami zaradi istih razlogov, ki se jim Popov ni uklonil, kasneje zavedeli.

Ostalo je mnogo tudi lepih spominov, pa tudi zelo sramotnih, vendar pri sebi razmišljam, da zdaj to ni več pomembno. Glavno je, da se ni zgodilo še kaj mnogo hujšega.⁴⁴

Zagotovo pa je razdejana Radgona slovenskim prizadevanjem za priznanje samostojnosti prinesla nekaj pomembnih propagandnih točk. Cinično

položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah, Zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991, uredili Marija Stanonik in Irena Uršič, založil Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, v sodelovanju z Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana, 2011.

⁴³ Anton Orgolič, Leta 1989 sem služil v JLA, str. 266, v Moški na položajih ...

⁴⁴ Andrej Mulec, Dan ko so se trgale vezi južnih bratov, str. 265, v Moški na položajih ...

se sliši, vendar so znali naši ruševine dobro unovčiti. Že med vojno sta si Radgono ogledala posebna odposlanca predsedstva SFRJ Vasil Tupurkovski in Bogič Bogičević, ki ju je spremljal general JLA. *Vrnili so se pretreseni nad tem, kar so videli.*⁴⁵

Slovenska vojna propaganda je nekako morala upravičiti tudi sestrelitev helikopterja v Ljubljani, zato so Toniju v medijih pripisali vse, kar se je dalo, četudi je težko verjeti, da bi si tako brezglavo akcijo privoščil pilot z neoboroženo gazelo. Še težje je verjeti, da bi to storil slovenski pilot in sodelavec TO. Kar je najvišji državni vrh izvedel že po dobrih desetih minutah, ko je na mesto dogodka prišel takratni sekretar za informiranje in Tonijev prijatelj, Jelko Kacin. Kmalu mu je sledil šef vojaške obveščevalne službe Andrej Lovšin in uro kasneje še sam predsednik republike Milan Kučan s šefom kabineta Marjanom Šiftarjem. Predsednik se je ravno vračal z radia,⁴⁶ ko je počilo. Zvonku Hrastarju, enemu od kriminalistov z oddelka za krvne delikte takratne ljubljanske milice, ki so preiskovali kraj dogodka, se je to zdelo zelo nenavadno, saj ni bilo običajno, da bi visoki politiki prihajali na kraj zločina.⁴⁷ Kot profesionalc je takoj zaslutil zanimivo ozadje dogodka.

In res je sestrelitev v hipu postala kočljiva zadeva. Državni interes pa nadvse ogrožen, ko so veljaki ugotovili, da so sklatili svojega. Menili so, da bi se zmaga lahko v trenutku spremenila v poraz, če resnice ne bi zamolčali. Zato so se odločili za skrivanje. Ki jim ga nihče ne bi tako hudimano zameril, če bi ga pospremili z uradnim demantijem glede ogrožanja državnih ustanov in streljanja. Lahko bi se odkupili vsaj s preprostim osebnim opravičilom in prošnjo za razumevanje družini ter s pripisom, da bodo zadevo po vojni ustrezno rešili in javnost o vsem obvestili. Pismo z razlago ni nikdar prišlo. Nihče ni poskrbel za uradni demanti lažnih informacij o streljanju in žrtvah. Interes države se je zdel vsem pomembnejši. Zaman si je moj nekdanji mož Igor Koršič (v nadaljevanju ga bom imenovala kar Igor) prizadeval in prosil urednike in visoke uradnike, naj napake popravijo.

⁴⁵ Božo Repe, Viri št. 19, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (III. del: Osamosvojitve in mednarodno priznanje), str. 105, Arhivsko društvo, Ljubljana, 2004.

⁴⁶ Marjan Šiftar se ne spomni, katero radijsko postajo je obiskal predsednik Kučan. Po mojih podatkih je bil to takratni Radio Glas Ljubljane.

⁴⁷ Kraj dogodka so preiskovali kriminalisti Vladimir Pocek, Zvonko Hrastar in Denis Farkaš, kriminalist tehnik in fotograf.

Teden dni pred sestrelitvijo je Toni Igorju namignil o svojem sodelovanju s TO. Vedeli smo, da je dolga leta prijateljeval z Jelkom Kacinom. Zato se je Igor po razlago in pomoč najprej zatekel k njemu, na Sekretariat za informiranje, takrat že preimenovan v Ministrstvo za informiranje.⁴⁸ Mila in otroka so se zaradi obtožb v javnosti znašli v še težjem položaju. Ni bilo dovolj, da jim je vojna vzela moža in očeta, morali so doživeti, da je bil ta predstavljen kot izdajalec in morilec. Igor je zato upravičeno pričakoval, da bo Kacin zadevo nekako pojasnil. Iskali smo odgovore tudi pri Tonijevi drugi zvezi s TO, njegovemu stricu Elu Rijavcu, vendar ga je bilo nemogoče ujeti. Elo je skrbel za logistiko v Ljubljanski pokrajini. Ministrstvo za informiranje pa je bilo tiste vojne dni, ko so barikade onemogočale hitro premikanje, prav priročno blizu. Niti dvesto metrov stran od hiše v Rožni dolini, kjer sva z Igorjem stanovala. Jelko je bil zaradi Tonijeve smrti očitno prizadet, opravičil se je, ker ni poklical Mile, razložil je, da iz pietete do njene bolečine, in jo je hotel kar v tistem trenutku obiskati. Igor je rekel, da se bosta oglasila naslednji dan.

Tako je moja sestra prvič prišla k nekemu po odgovore, ki pa jih nikoli ni dobila. Le da je bila na začetku, še posebej na tistem prvem prijaznem obisku pri Kacinu, deležna številnih obljub.⁴⁹ O razlogih za sestrelitev niso veliko govorili, saj so se vsi nekako strinjali, da je TO po pomoti sestrelila svojega. Da ni šlo samo za to, smo spoznavali kasneje in postopoma. Takrat smo bili Tonijevi svojci celo prepričani, da ga je JLA poslala v smrt zaradi sodelovanja s slovensko stranjo. Saj si sestrelitve nismo znali razložiti drugače. Jelko je obljubil, da bodo Toniju, ko bo konec vojne nevarnosti, izkazali vse časti. Da bo potem tudi sam pisal o njunem sodelovanju v eni od trojk, ki je v tajnosti organizirala slovensko vojsko.⁵⁰ Govoril je o Tonijevem pogumu in tveganju, o tem, da so mu namenili visoko funkcijo v TO, da bodo helikoptersko vojaško enoto na Brniku po vojni poimenovali po njem.

⁴⁸ Sekretariat za informiranje se je z odlokom 28. junija 1991, tako kot vsi republiški sekretariati, preimenoval v ministrstvo. Republiški sekretarji so postali ministri.

⁴⁹ Mila in Igor sta obiskala Jelka Kacina približno en teden po Tonijevi smrti.

⁵⁰ Konspirativne trojke, o katerih je takrat govoril Kacin, spominjajo na način delovanja Manevrske strukture narodne zaščite 2 + 1 + 13 + 61, po kateri se je sredi maja 1990 začel v tajnosti organizirati del TO v neposredni povezavi z milico ter nekaterimi posamezniki zunaj obeh sistemov. Seveda s kadri, ki so bili slovenski samostojnosti naklonjeni. Njen načelnik je bil Anton Krkovič.

Vendar je prosil, da ničesar od tega ne razkrijeta, dokler trajajo oboroženi spopadi. Zavrnil je Milino prošnjo za intervencijo pri objavah v medijih in prosil za razumevanje, saj je šlo za »višji državni interes«. Če bi se izvedelo, da je Toni delal za TO, bi bilo lahko zanje v danih okoliščinah to nevarno, je rekel Jelko. Družina se lahko pred maščevanjem armadne obveščevalne službe zaščiti le tako, da to ostane skrito. Sploh zato, ker je bil KOS Toniju na sledi že prej. Mila se je spomnila čudnih ljudi pred njihovim blokom, avtomobila, ki je pripeljal za njimi v Horjul, ne da bi tisti v njem vedeli, da gre za konec ceste, in je le vdano prikimala. Tudi Igor se je moral strinjati, da je pametneje počakati. Jelko je zavrnil Milino prošnjo za ureditev slovenske pokojnine in jo napotil, naj to vprašanje z JLA začasno uredi v Zagrebu. Tudi to je sestra težko sprejela. Še dobro, da ni vedela, da se bo za pravico borila še naslednjih devet let, do prave resnice pa ne bo prišla niti po dvaindvajsetih, ko to pišem.

Na koncu njunega obiska je Jelko še enkrat poudaril, da obžaluje Tonijevo smrt. In razložil, da ni mogel nič več storiti, saj je prepozno prišel do telefona. Ko je slišal zvok helikopterja v zraku, je stekel po slušalko, a je že v naslednjem trenutku zaslišal strahoten pok. Vedel je, da so ga zadeli nedaleč stran. Mila in Igor takrat nista razumela, o čem natančno je govoril Jelko. Vedela sta le, da je bilo v njegovih besedah nekaj nenavadnega. Kaj je hotel pravzaprav povedati, sta se spraševala po tem, ko sta prišla k nam domov. Skozi podvoz pod železniško progo in le nekaj hiš stran od Ministrstva za informiranje, kjer je Jelko Kacin opravljal najvišjo funkcijo. Pozneje smo se nešteto krat vračali k tem njegovim besedam. Počasi so dobivale vse kompleksnejši in ne prav prijeten pomen.

V medijih ni bilo nikdar nikakršnih demantijev, nobenih popravkov, razlag, nobeno opravičilo ni nikdar prišlo na Mrlakov naslov. Mila je na začetku razumela, da obstaja nevarnost zaradi maščevanja armade in da je zato treba z resnico počakati. Sosed ji je pozneje povedal, da so jih na domačem naslovu res nekajkrat iskali malce sumljivi tipi. Z otrokoma je potrpežljivo prenašala šikaniranja in zmerjanja, upajoč, da se bodo zadeve po tem, ko bo JLA odšla iz Slovenije, končno razjasnile in v javnosti pojasnile. Vendar se tudi po 26. oktobru 1991, ko je zadnji vojak JLA zapustil koprsko pristanišče in smo praznovali dokončno zmago nad armado, ni nič spremenilo. Mila je zaman čakala, da jo bo kdo poklical, da ji bo kdo karkoli pojasnil. Priložnosti za razlago je bilo

še ogromno, a so vse do zdaj ostale neizkoriščene. Ne zaradi interesa države, ampak po volji posameznikov!

Zato se je odpravila na romanje od vrat do vrat, od uradnika do uradnika, od načelnika do poveljnika, od ministra do ministra. Kot je v enem svojih člankov zapisal novinar *Nedeljskega dnevnika* Tomaž Bukovec, se je vojna za Tonija z njegovo smrtjo končala, za Milo pa šele začela. Zaradi nenehnih diskvalifikacij je bilo še toliko pomembneje, da se je v javnosti pojavil kdo, ki je prijazno govoril o Toniju. Prvi je bil junija 1992 Tomaž Bukovec v *Nedeljskem dnevniku*, čez kratek čas je sledila Kacinova razlaga dogodka v reviji *Obramba*. Minister za informiranje je potrdil, kar je povedal Bukovec, in sicer, da je Toni prevzel posebne naloge za TO – za prelet helikopterjev gazela na njeno stran. V drugih točkah je bil njegov zapis spet obremenjujoč za Tonija.

Prva objava, ki je zavračala vsaj enega od očitkov, ki so nenehno grmeli na Tonija, je bil intervju generala Vidmarja v *Delu*, 27. junija 1992. Natanko leto poprej, na prvi dan oboroženih spopadov slovenskih obrambnih sil z JLA, 27. junija 1991, je general Vidmar trikrat letel s Tonijem in Bojančetom, zato je iz prve roke vedel, da je bil Toni v gazeli ves dan *brez radia in brez drugih zvez z zemljo in zato Merlak*, kot ga narobe imenuje, ni mogel vedeti za poziv slovenskim vojakom in častnikom, naj ne sodelujejo v agresiji na Slovenijo in naj zapustijo JLA; poziv so že od jutra predvajali mediji. Vidmarjev podatek je bil zelo pomemben, še posebej, ker je celotno Predsedstvo RS izjavljalo in razlagalo, pravzaprav očitalo, da se Mrlak v desetih urah ni javil na njihov poziv o odpoklicu slovenskih častnikov iz JLA in so ga teritorialci zato sestrelili. Vse lepo in prav, če bi bilo res tako! Resnici na ljubo bi helikopter težko letel brez kakršnekoli povezave z zemljo. Res pa je, da to že od jutra ni bila kontrola letenja na Brniku, ki je do takrat spremljala in nadzorovala letenje vojaških plovil. Jugoslavija je 26. junija 1991 zaprla zračni prostor nad Slovenijo. Piloti so se od takrat naprej javljali enotam za zvezo in vojaškim kontrolorjem na zemlji, »oficirjem za navajanje«, kot jim pravijo letalci, slovensko bi se reklo »za usmerjanje poletov«. V helikopterjih so na frekvencah VHR ali UHR sicer lahko poslušali tudi radijske postaje, vendar se je to dogajalo redko in le na daljših poletih. Prav gotovo pa tisti dan niso imeli radijskih sprejemnikov. V šentviški vojašnici, kjer so bile gazele z Brnika že nekaj dni stacionirane, so vojakom in častnikom enako kot na letališču Cerklje in v večini enot JLA pobrali tranzistorje in jim onemogočili dostop do telefona in televizije.

Na vsak način so jih hoteli izolirati. Pri nabornikih in nižjih častnikih, ki ves čas vojne niso smeli zapustiti vojašnice, jim je to celo uspelo. Četudi Toni in njegovi kolegi letalci niso slišali poziva Predsedstva RS, naj zapustijo armado, jim je bil položaj 27. junija 1991 že takoj po prvem poletu nad Slovenijo jasen.

Malo po najinem pristanku v vojašnici je pristal tudi Toni, ki je vozil generala Vidmarja na območje Rebernic, vidno je bil razburjen, kajti videl je, kaj se dogaja.⁵¹

Videl je tisto, kar je slutil že davno prej, in zaman upal, da se ne bo zgodilo. V torek, 25. junija, ko so morali s helikopterji pod *pretvezo, da niso dovolj varni v majhni bazi, kot je Brnik*, preleteti v šentviško vojašnico, je pozno zvečer zadnjič poklical prijatelja Martina Jenka. Na koncu raztrganega pogovora ga je prisil, naj poskrbi za Milo in otroka, če se mu bo kaj zgodilo ...

A tudi če bi Toni tisti dan slišal poziv Predsedstva RS, naj slovenski častniki in osebje zapustijo JLA, ni bil človek, ki bi reševal le svojo kožo, kadar se je z dogovorom zavezal drugače. Ko bi šlo zgolj za pobeg, bi verjetno že zdavnaj pobegnil. Šlo je za helikopterje, ki jih je bilo treba pripeljati v naročje nove države. Če bi hotel, bi armado brez težav zapustil najpozneje maja 1991, ko so vojakom namignili, naj Slovenci, ki se ne strinjajo z njeno politiko, raje odidejo. Službo bi slej ali prej dobil pri letalski enoti milice, saj so ga večkrat vabili tja. Majski poziv častnikom, ki niso bili več lojalni armadi, je bila zadnja jasna napoved prihodnjih dogodkov. Vojska, ki jo je prevzemal Milošević, je morala biti homogena in zvesta. Natančno takšno je vožd potem zares dobil v roke. JLA je kmalu postala ogromen srbski tehnični stroj za ubijanje, ki je le še v sramoto nosil ime Jugoslavije. Toni je našim omenil, da bi (lahko) zapustil armado. Vedeli so tudi, da so ga izsledili agenti obveščevalne službe JLA. Pa je verjetno slišal, kot toliko drugih, pozive slovenskih kolegov, ki so na podoben način sodelovali s TO.

Mi te rabimo noter! Ostati moraš v JLA. Rabimo te noter, ne zunaj ...⁵²

⁵¹ Jože Kalan v dokumentarnem filmu TO-001 Velenje, režija Božo Grlj, produkcija TV – Studio MO, 2006.

⁵² Nekdanji sodelavci Andreja Lovšina, vodje slovenske vojaške obveščevalne službe, pravijo, da je Lovšin te besede zelo rad ponavljal ljudem, ki so delali zanje.

*Bogomir Šuštar, Jože Kalan in Toni pred gazelo,
ki je 28. junija 1991 postala slovenska.*

Potrebovali so jih, jih dodobra izkoristili in na njihove zasluge kasneje v glavnem pozabili. Marsikdo se tega spominja z grenkobo. Janez Lesjak, drugi poveljnik štabov in enot Ljubljanske pokrajine,⁵³ je bil prvi, ki je o tem jasno zapisal:

V posplošenem sovražnem odnosu do častnikov JA, ki so vztrajali na svojih položajih in z lastnim tveganjem poskrbeli, da v nepredvidenih in nevarnih razmerah ne bi prišlo do nepotrebnih katastrof, smo bili marsikdaj nekorektni in krivični.⁵⁴

Toni je organiziral skupino za prelet dveh gazel na slovensko stran. V njej so bili poleg njega še pilot Jože Kalan, tehnik letalec Bogomir Šuštar, vodja tehnične službe Vojko Urlep in radijski tehnik hrvaške narodnosti Josip Volf. Štirje Slovenci in Hrvat. Z njimi je simpatiziral tudi pilot makedonske narodnosti, kapetan Ljubomir Ljupčo Sandevski, ki je že imel slovensko (republiško) državljanstvo in je svojo prihodnost videl le v Sloveniji. Po sestrelitvi gazele nad Rožno dolino je odpovedal poslušnost poveljniku Stamenkoviću. Na drugi strani je bila trda armadna, t. i. srbska linija, pilota Lazar Vujić in Ljubomir Prodanović, letalski tehnik Petar Zorić⁵⁵ in predvsem poveljnik iz Zagreba, podpolkovnik pilot Staniša Mika Stamenković. Tehnik letalec Bojanče Sibinovski je bil jugoslovansko usmerjen, čeprav je težko reči, kaj naj bi takšna usmeritev v nadaljevanju dogodkov pomenila. Na splošno so se zaradi nje častniki še težje odločali, na katero stran naj se postavijo. Z armado so zapuščali Slovenijo in že po prvih hujših bojih na Hrvaškem ugotovili, da so naredili napako. A poti nazaj največkrat ni bilo več.

⁵³ Prvi poveljnik 5. pokrajinskega štaba Ljubljanske pokrajine je bil Miha Butara, ki so ga na tem položaju zamenjali. Zavrnil je napad svojih enot na ljubljanske vojašnice in zahteval pisno povelje, ki ga nikdar ni prejel. Ukaz naj bi mu 28. junija 1991 posredoval načelnik RŠTO Janez Slapar, povelje pa je prišlo iz Republiške koordinacijske skupine. Glede na to, da je drugi napad na vojašnice JLA od Lesjaka eksplicitno zahteval minister Janša, je malo verjetno, da bi bil tudi za prvim poveljem kdo drug. Še posebej zato, ker povelje ni bilo pisno!

⁵⁴ Janez Lesjak, Na robu – Ljubljanska pokrajina med osamosvajanjem, str. 72, Modrijan, Ljubljana 2011.

⁵⁵ Obstaja razlika med poklicem »tehnik letalec« in »letalski tehnik«; oba skrbita za tehnično neoporečnost plovila, le da ima tehnik letalec opravljen še letalski tečaj in je usposobljen za letenje. Tehnik letalec sedi ob pilotu in ga spremlja med letenjem, letalski tehnik pa za letenje ni usposobljen.

Enako kot drugod po Sloveniji, kot v vseh velikih in majhnih armadnih enotah, so si torej tudi v brniški stali nasproti »Slovenci« in »Srbi«. Dva tabora s pridruženim članstvom. Slovencem so bili lojalni Hrvati in Muslimani, tudi iz Bosne, Albanci ter tu in tam Makedonci. Srbom so se pridružili predvsem Črnogorci in Srbi iz Bosne ter Makedonije.

Poenostavljeno rečeno bi Toni v helikopterju lahko poslušal radio, vendar bi moral svojo radijsko postajo, ki jo pilot uporablja kot navigacijsko sredstvo, ko plovilo usmerja proti cilju, naravnati na drugo radijsko frekvenco oziroma na druge radijske valove. Česar pa, kot pravi general Vidmar, ni storil. Če bi poslušal slovenski radio, bi ga slišala tudi Sibinovski in general. Previdnost je bila nujna, saj so bile razmere alarmantne. Niti najmanjšega razloga za zaupanje ni bilo. Naj je bil Toniju slovenski general še tako simpatičen, je vendarle opravljal službo načelnika štaba ljubljanskega armadnega korpusa. Kdo bi vedel, da le še do večera? Sibinovski je bil v eskadrilji precej bližje odločni »srbski« liniji. Prepričani, da so na pravi strani, so bili ti fantje pripravljene storiti marsikaj. Sodelovali so tudi pri odkritju Tonijevega sodelovanja z našo stranjo, natančneje z Mirom Završkom, poveljnikom enote letalske milice. Po tistem je Toniju začela slediti vojaška varnostna služba JLA, bolj znana kot KOS.

Pred osamosvojitvijo smo delovali skupaj na Brniku s helikoptersko enoto takratne JLA. Vendar je bilo sodelovanje slabo, notranji odnosi so bili v enoti izredno nehomogeni, bili so razkrojeni. Seveda smo imeli tudi nekoliko sreče, kajti v tej enoti so delovali tudi slovenski piloti, s katerimi smo pa navezali, moram poudariti, dober kontakt.⁵⁶

Pilot in podpolkovnik Stamenković, poveljnik zagrebške eskadrilje, pod katero je spadala tudi enota na Brniku, je 27. junija zjutraj v šentviški vojašnici sestavljal helikopterske posadke za letenje. Sebi je določil srbskega rojaka, letalskega tehnika Petra Zorića. Toniju je, verjetno ne po naključju, določil tehnika letalca Bojančeta Sibinovskega, pilotu Jožetu Kalanu pa tehnika letalca Bogomirja Šuštarja. Bogo, kot kličejo Šuštarja, je bil sicer dolgoletni Tonijev mehanik. Septembra 1981 sta skupaj priletela iz Mostarja, najprej z gazelo št. 660 in čez teden dni še s št. 664. S tem sta

⁵⁶ Miro Završek, poveljnik letalske enote milice v dokumentarnem filmu TO-001 Velenje, režija Božo Grlj, produkcija TV – Studio MO, 2006.

ustvarila zametek prve vojaške helikopterske enote v Sloveniji. Bogo in Toni sta bila pravi tandem in tudi v življenju velika prijatelja.

S Kalanom pa je po navadi letel Sibirnovski. Podpolkovnik si je privoščil premišljeno potezo in je zamenjal tehnika letalca. Vendar se tudi tako ni izognil težavam in vojaški neposlušnosti. Saj je bil tudi drugi slovenski pilot Jože Kalan že nekaj časa povezan s TO. Potem ko je KOS izsledil Tonija, je začel na sestanke z Jelkom Kacinom hoditi Kalan.

Gazele v šentviški vojašnici so 27. junija 1991 ves dan vzletale in pristajale. Št. 664 je pilotiral Toni, Kalan je letel s št. 660, s št. 718 je Stamenković med drugim letel na Vrhniko po poveljnika tankistov in ju odpeljal v Trzin, kjer je bilo že od jutra napeto.

Goseničar, del tankovske enote, ki je ob dveh ponoči iz vrhniške vojašnice začela prodirati proti letališču Brnik, se je zagozdil pri rečici Pšata, kjer so ga z vseh strani takoj obkrožili teritorialci in oboroženi policisti. Pogajanja o predaji so se raztegnila še do večera. A vsega tega letalci, razen podpolkovnika Stamenkovića, niso vedeli.

Na Tonijevo pobudo je radiotehnik Josip Volf že zjutraj, pred prvimi poleti, v vse tri gazele naravnal tajno frekvenco 122,05 MHz, in to še preden se je vedelo, kateri pilot bo letel s katerim plovilom. Frekvenca, ki so jo poleg Volfa poznali le še Toni, Kalan in Šuštar,⁵⁷ naj bi pilotoma v ugodnem trenutku omogočila prelet na slovensko stran. Dogovorjeno je bilo, da se preko frekvence v zraku najprej povežeta, potem pa v usklajeni akciji hkrati preletita na okvirno dogovorjeni mesti za pristanek. Njuna usklajenost je bila zelo pomembna, saj bi prelet le ene slovenske ekipe zagotovo močno ogrozil drugo. Ogrozil pa bi tudi tiste brniške kolege, ki jim prebeg morda ne bi uspel, predvsem Josipa Volfa in Vojka Urlepa. Najmanj, kar so lahko ob preletu samo ene ekipe pričakovali, je bilo zaslišanje vojaške policije ter vojaške varnostne službe in pripor, ki bi mu kasneje sledile ostre sankcije. Odvzema orožja, zaslišanja, groženj s streljanjem in osamitve sta bila Volf in Urlep, ki sta po sestrelitvi ene in prebegu druge gazele ostala (neobveščena o obeh dogodkih) v vojašnici, tudi zares deležna. Poleg tega maltretiranja jima je Stamenković onemogočil izhod iz vojašnice in vsakršno zvezo z družino. Bila sta v priporu. Tudi njuno prošnjo o demobilizaciji ter posledičnem prestopu k

⁵⁷ Frekvenca je bila nastavljena tudi v gazelo hera 718, s katero je tisti usodni dan letel Stamenković, vendar tega ni vedel, zato je bilo zanj to brezpredmetno.

TO je zadrževal tako dolgo, da sta zamudila zadnji dan za prestop. Dogovorjena akcija na žalost ni uspela. Pilota se v zraku nista slišala. Razlogov za to je najbrž več. Vemo, da je Kalan nekajkrat skušal priklicati Tonija, vendar se ta ni odzval. Motenj, zaradi katerih se nista mogla slišati, je lahko veliko, največkrat so to orografske (terenske) ovire. Morda pilota nista bila istočasno v zraku, kar po mojih analizah sicer ne drži. Zagotovo pa ne eden ne drugi v helikopterju nista bila niti za hip sama.

Po pristanku v Bukovju naj bi najina potnika odšla na nek sestanek s pripadniki vojašnice. Sam pa sem predlagal, da bi midva medtem z Bogotom odletela v Šentvid tankat gorivo. Priložnost bi bila, da bi se eventuelno slišal s Tonijem na dogovorjenem kanalu. Kar bi lahko izkoristili za skupen pobeg. Vendar nama tega tankanja niso dovolili. In so pač rekli, da bomo poleteli skupaj.⁵⁸

Obe »slovenski« ekipi sta bili tisti četrtek ves dan v zraku. Bil je vroč dan, sonce je neusmiljeno žgalo že od jutra, v šentviški vojašnici je bilo na videz mirno, v resnici pa je vladala visoka napetost. Častniki in vojaki, ki vojašnice niso smeli zapuščati, so veliko časa prebili v vojaški kantini, tudi zato, da bi prestregli kakršnekoli novice. Od tistega jutra je namreč veljala popolna blokada informacij. Televizije in radia ni bilo, telefoni, razen notranje linije, niso delovali, zunanjo so lahko uporabljali le poveljnik vojašnice Šipčić, poveljnik letalcev Stamenković in poveljnik vojaške policije Rajko Meh. Kantina je bila polna nižkih specialcev, ki so tam že od jutra preganjali hudo žejo in dolgčas. Pripadniki vojaške padalske enote iz Niša so v prejšnji državi sloveli kot najboljši profesionalci. A ne v vojaški disciplini. V šentviški vojašnici jih je bilo takrat nekaj sto, bili so glasni, nabiti z energijo, polni sebe, nekateri že rahlo podivjani od želje po pravi akciji. Pili so in glasno prepevali jugoslovanske šlagerje. Nekateri so za zabavo metali nože v tarčo in čakali, da jih bodo končno že poslali v boj. Pozneje so celo pravili, da so igrali rusko ruleto nad nekimi častniki, ki so odpovedali poslušnost armadi. Treba je poudariti, da so to zelo nepreverjene govorice. Verjetno gre za lažno propagando. Ki pa glede na brutalnost vojne na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini niti ne zveni povsem neprepričljivo.

⁵⁸ Jože Kalan v dokumentarnem filmu TO-001 Velenje, režija Božo Grlj, produkcija TV – Studio MO.

Ne le podpolkovnik Stamenković, tudi drugi v vrhu šentviške vojašnice so bili seznanjeni s tem, da slovenski letalci nekaj pripravljajo. Dan pred začetkom oboroženih spopadov jih je k sebi v pisarno poklical šef tamkajšnje vojaške policije, major Rajko Meh, in jih na to opozoril. Toni in Rajko nista bila prijatelja, vendar sta bila drug drugemu precej naklonjena. Tako je bilo do petka, 21. junija, ko so zagrebški specialci JLA ob asistenci šentviške vojaške policije z bliskovito akcijo odpeljali letala znamke kragulj iz vojaške letalske baze na Brniku. Toni je bil takrat močno razočaran nad Mehom, ki je vodil zavarovanje akcije na tleh. Od Slovencev v JLA je pričakoval lojalnost najprej lastnemu narodu in šele potem armadi. Ni pa vedel, da je bila Mehova poudarjena ostrina, ki jo je kazal zadnje čase, predvsem krinka za identiteto registriranega tajnega sodelavca TO z imenom *Pagat*. Sicer se nanj morda ne bi tako jezil. Mehovo pripombo, da imajo slovenske pilote na očeh in jim sledijo, bi potem bržčas razumel tudi drugače.

Po vojni se je izkazalo, da je bil major Meh že dolgo povezan s poveljnikom takratnih specialcev v slovenski milici, Vinkom Beznikom. Za njegovo zvezo so vedeli še Krkovič, Bavčar in Janša. Pa Mehova žena, ki je obvestila prenašala celo v potici. Njegova usoda je zanimiva, a ne prav dosti znana. Publiciteta in medalje so ga nekako zaobšle. Nihče ni slutil, da je Meh na nasprotni strani. Deloval je kot najzvestejši in najtrdovratnejši zagovornik trde armadne linije. Bil je strah in trepet šentviške vojašnice. Vlogo agenta je odigral tako brezhubno, da to še zdaj preseneča. Tudi Toni je letalske kolege!

26. 6. zjutraj nismo imeli posebnih zadolžitvev, zato smo vsi Slovenci odšli do gostilne Jarh, kjer smo nazdravili osamosvojitvi.⁵⁹ Ravnokar smo se usedli, ko pride vojak in pravi: »Tako, da se javite v bataljon vojne policije.« Mi smo rekli: »V redu.« Vojak je odšel. Bili smo postreženi. Nazdravili smo Sloveniji in odšli v vojno policijo. In se javimo takratnemu poveljniku bataljona vojne policije. On nam je pa takoj zažugal: »Ne mislite, da ne vemo, kje vi hodite!«⁶⁰

General Vidmar se spominja, da je bil Toni med poletu tisti usodni dan močno zaskrbljen. Prizadeta sta bila oba, vendar svoje prizadetosti

⁵⁹ Jože Kalan, prav tam.

⁶⁰ Bogomir Šuštar, prav tam.

drug pred drugim nista kazala. Spregovorila sta šele med postankom v Radovljici. Toni je generala vprašal, kaj bi bilo najbolje storiti v danih razmerah. Ta pa je svoj odgovor zavil v splošnost – karkoli storiš, moraš sam sprejeti odgovornost za svoja dejanja. Tipanje o tem, kdo je na čigavi strani, je bilo s tem končano. Previdnost je bila tudi med slovenskimi častniki upravičena, saj so v armadi zadnji dve leti preživel v izrednih razmerah. Še posebej napeto je bilo od decembra 1990. Od takrat so »jastrebi« v najvišjem armadnem vrhu že nekajkrat pripravili državni udar in ga v zadnjem trenutku odložili.⁶¹

Vodja tehnične službe brniške eskadrilje Vojko Urlep in radiotehnik Josip Volf sta bila ves dan v šentviški vojašnici, kamor se je Toni vrnil, potem ko je na heliodromu na Roški odložil generala Vidmarja. Urlep in Volf zatrjujeta, da o prepovedi letenja Toni ni mogel izvedeti niti pozneje, saj zanj v kasarni niso vedeli.⁶² Tudi po mnenju generala Vidmarja je bil o njej obveščen le poveljnik vojašnice Šipčić, najverjetneje tudi njegov tesni sodelavec Stamenković in poveljnik policije Meh, ki se danes tega sicer ne spomni. Major Meh ni vedel niti za Tonijevo sodelovanje s TO. Kar je lahko verjetno. Saj je bil Meh registriran sodelavec TO, Toni pa je prevzel le določene naloge zanj. Tudi če bi bila oba registrirana sodelavca, tega ne bi vedela, saj varnostno-obveščevalne službe postavljajo na terenu vedno najmanj dva agenta, ki nikoli ne vesta drug za drugega, zato da ju lažje nadzirajo. A v tem primeru ni bilo tako. Vendar pa Mehova izjava vseeno ni najbolj v skladu z opozorilom, ki ga je prejšnji dan namenil peterici letalcev, ki jih je dal poklicati k sebi v pisarno. Tako ostaja nejasno, kaj natančno je major vedel in česa ne.

Ukaz o odpiranju ognja so sprejeli v četrtek, 27. junija, na popoldanski seji Predsedstva RS. Predsednik Kučan je naslednji dan v Cankarjevem domu izjavil, da je bila odločitev o uporabi orožja kot odgovor na vojaške provokacije okupatorske vojske, kot je poimenoval JLA, zanj in za slovensko vodstvo zelo težka.⁶³ Ampak nujna, saj je armada ogrožala

⁶¹ O tem v svojih spominih med drugimi poročajo Veljko Kadijević (Moje viđenje raspada Jugoslavije), Janez Drnovšek (Moja resnica), Martin Špegelj (Sjećanja vojnika), Marijan F. Krajnc (Vojaški balkanski poligon) itd.

⁶² Pogovor avtorice z Josipom Volfom (6. 12. 2010 v Ljubljani in 15. 3. 2013 v Grosupljem) ter z Vojkom Urlepom (23. 12. 2010 v Ljubljani).

⁶³ Milan Kučan na tiskovni konferenci, 28. junija 1991, v Cankarjevem domu v Ljubljani.

slovensko premoženje, ljudi in odločitev Slovencev, da zaživijo v samostojni in neodvisni državi.

27. junija se je stanje iz ure v uro zaostrovalo. Največje napetosti so bile na letališču Brnik in na primorskih ter gorenjskih mejnih prehodih.

Komandant ljubljanskega korpusa Pavlov je že od jutra izgubljal živce, ker ni imel stikov z enotami na terenu. Sporočila, ki so prihajala, so bila alarmantna in nasprotujoča si. Načelnik korpusa, general Marijan Vidmar, mu je predlagal, naj ga s helikopterjem pošlje na teren v izvidnico. Pavlov se je strinjal. Vidmar je poklical v šentviško vojašnico in majorja Meha, ki se je oglasil na telefon, prosil, naj ga pilot Mrlak z gazelo ob 8.30 počaka na heliodromu pred nekdanjo vojašnico Maršala Tita. Ob tem času so potem general, Toni in Bojanče tudi zares prvič skupaj poleteli iz Ljubljane. Leteli so nad železnico in ob Delovi stolpnici proti Šišenskemu hribu. Še dvakrat tisti dan se je ponovil enak postopek: Vidmarjev klic z Metelkove v Šentvid, heliodrom in potem polet. Prvič so poleteli na Vrhniko in potem nad Brnik, Kranj, Radovljico, Bohinjsko Belo, na mejna prehoda Ljubelj in Jezersko. Popoldne so leteli na Notranjsko in Primorsko in vmes večkrat pristali. Armadne enote na terenu so bile takrat že odrezane od vojašnic, tako da so helikopterji za komunikacijo med njimi postali zelo pomembni.

Slovensko politično vodstvo je kot prvi povračilni ukrep zaradi armadne akcije (tudi po eni od točk obrambnega načrta, ki ga je pripravljalo s hrvaškim generalom Martinom Špegeljem o obrambi obeh republik)⁶⁴ vojašnicam že zjutraj ustavilo dotok vode in elektrike ter jih obkolilo z enotami TO. Tako je armado kar se da ohromilo. Enote v vojašnicah so bile popolnoma blokirane in operativno odrezane od tistih zunaj, ki so prodirale proti letališču Brnik in mejam z Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Te so štejele 1.990 vojakov in častnikov.⁶⁵

Toni in Bojanče sta skoraj ves svoj zadnji dan življenja prebila v zraku na izvidniških poletih z generalom Vidmarjem. Vzletala sta in pristajala in Toni se je z vsakega poleta vračal temnejšega obraza. Vse bolj je bentil nad izdajalsko armado, ki s tanki ustrahuje svoje ljudi. Očitno ni vedel, da se je drugod po državi tudi že streljalo, saj zjutraj, ko so leteli na Gorenjskem in popoldne na Primorskem, tam še ni bilo spopadov. Na

⁶⁴ Glej v Martin Špegelj, Sjećanja vojnika, Znanje, Zagreb, 2001.

⁶⁵ Število je bilo tolikšno zato, da za akcijo ne bi potrebovali mednarodnih opazovalcev OVSE. Ti lahko nastopijo šele, ko je vojakov več kot 2.000.

Jezerskem se je začelo streljanje šele okrog 14., na Brniku pa okrog 18. ure. Razmere so bile vse bolj zapletene. Po pripovedovanju generala Vidmarja je bil Bojanče med poleti in pristanki ves čas tiho. Oglasil se je le enkrat, ko je rekel, da se lahko zgodi, *da bojo na njih iz kakšnega grma streljali teritorialci*. Žal so kasneje res, a ne iz grma, ampak s terase stolpnice TR 3 na današnjem Trgu republike v Ljubljani.

Zadnji izvidniški let so končali okrog 18. ure. Potem ko je Toni na poti iz Primorske še zadnjič zakrožil nad domačo, takrat še počitniško hišo pri Horjulu. Še zadnjič je iz zraka pozdravil svojo ženo in hčerko.

27. 6. 1991 – O očku nič novega. Že tri dni se ni nič oglasil. Z mamico sva bili ves dan zunaj na vrtu in šele popoldne, okoli šeste ure, sva v daljavi zaslišali znani zvok, ki se nama je približeval. »Mami, oči je!« In res. Naredil je dva kroga nad hišo, nama pomahal in izginil za hribom. Oh, da je le vse dobro z njim. Tudi mamici se je odvalil kamen od srca, saj se je na lastne oči prepričala, da je z očkom vse v redu.⁶⁶

Nekaj minut zatem so pristali na heliodromu. Generala Vidmarja je že čakal avto, ki ga je odpeljal v štab vojašnice na Metelkovi, kjer je le nekaj ur zatem napisal prošnjo za predčasno upokojitev. Toni in Bojanče bi se morala vrniti v Šentvid, vendar sta odletela še v vojaško bazo na Brnik po pilota Ljupča Sandevskega, ki je bil z letalskim tehnikom Dragom Sečanom na letališču dežuren že od torca.

Vzdušje na brniškem letališču je bilo že dva dni napeto. Po nekaterih virih je jugoslovanska kontrola letenja v torek, 25. junija, po drugih pa v sredo, 26. junija, zaprla slovenski zračni prostor in s tem novonastali državi onemogočila civilni letalski promet. Ker je na letališču tudi mednarodni mejni in carinski prehod, je hotela zvezna vlada na vsak način zadržati nadzor nad njim. V sredo zvečer je osrednjo proslavo slovenske samostojnosti preletel vojaški mig in največjim skeptikom bi moralo postati jasno, da se je JLA že vmešala v konflikt med slovensko in jugoslovansko vlado. Naši so hoteli preprečiti pristanek armadnih letal, zato so začeli na letališko stezo nemudoma postavljati barikade. Močne enote TO so zavzele položaje na civilnem delu letališča in v tišini obkrožile tudi armadnega, sestavljenega iz nekaj nizkih stavb, hangarjev helikopterske eskadrilje ter manjše vojašnice,

⁶⁶ Breda Mrlak, Spomini na leto 1991, v Moški na položajih ..., str. 44.

ki je štela od dvajset do trideset vojaških nabornikov z vseh koncev nekdanje države. Helikopterji so bili že od prejšnjega dne na »varnem« v šentviški vojašnici. Tudi letalska enota policije je svoje umaknila nekaj dni prej in jih skrila na Kočevskem, v Gotenici.

Mladi kapetan Sandevski je ponoči slišal premike na letališki stezi, ni pa vedel, da se je skupina slovenskih teritorialcev tudi že pritajila le nekaj deset metrov stran v bližnjem gozdu. Prejšnji dan so njegovi kolegi na ukaz podpolkovnika Stamenkovića z gazelami poleteli v Šentvid, njega in praporščaka Draga Sečana pa pustili kot dežurna na letališču. V pilotski pisarni je ponoči zazvonil telefon. Nekoga iz kranjske vojašnice je zanimalo, ali so tanki z Vrhnike že prispeli na letališče. Sandevski je mislil, da ga tip na oni strani žice resno zaj... Ko pa mu je anonimnež ukazal, naj stopi ven in se prepriča, se je kapetan razjezil in treščil slušalko. Poklical je znanca v enoto milice. Ta je prijazno zatrdil, da se ne dogaja nič posebnega, da imajo le nekakšne vaje, zato naj le mirno spi ...

Takrat je Makedoncu postalo jasno, da se je premalo zanimal za politiko, da bi se že prej zavedel resnosti in kompleksnosti zgodovinskega trenutka. S Tonijem in Kalanom se je odprto pogovarjal o političnih razmerah v armadi, drug drugega so za šalo naslavljali s »stotnik« namesto »kapetan«, vendar so načrte za prelet zadržali zase. Podpolkovnik Stamenković je iz poveljstva v Zagrebu sicer redno prihajal v enoto, vendar ni dajal nobenih informacij, ki bi razkrivale načrte armade.

Popoln razkol med JLA in Slovenijo se je zgodil čez noč, čeprav je napetost med njima vztrajno rasla nekaj let. Le nekaj dni prej so v slovenski skupščini odločali o predlogu, po katerem naj bi se armada iz Slovenije umaknila v treh letih. A kaj, ko je Milošević vojaško opremo in kader za zaščito srbskih ozemelj v ostanku Jugoslavije potreboval takoj!

Zgodaj zjutraj se je Sandevski le odpravil na ogled. Od daleč je opazoval tanke in oklepna vozila, ki so jih pričakovali že ponoči, razporejene pred vhodom na letališče.⁶⁷ Zdaj je razumel. Letališče je bilo obkoljeno s teritorialci, gozd jim je ponujal odlično skrivališče. Spoznal je, da se je znašel v položaju, ki ga bo težko obvladal, še posebej zaradi mladih vojakov nabornikov, za katere je bil odgovoren. Bil je pilot, pri svojem delu ni imel opravka z vojaki. Drugače kot poveljnik enote Toni, ki je imel z njimi zelo dober stik.

⁶⁷ Po podatkih, objavljenih na koncu v Janševih Premikih, je bilo 24 tankov nameščenih tik ob ograji pred vhodom na civilni del letališča.

Na srečo je bil kot tehnični del osebja takrat dežuren tudi letalski tehnik Drago Sečan, ki je v enoti skrbel za logistiko. Bil je operativec in je znal odlično komunicirati z mladimi naborniki. Pomiril jih je in jim ukazal, naj ne zapuščajo vojašnice. Sandevski je bil zadovoljen, ker s Sečanom tako dobro sodelujeta, vendar je hotel iz obroča. Razmišljal je le o tem, kako in kam bi pobegnil. Teritorialci v bližnjem gozdu, s katerimi se je Sečan že začel pogovarjati, mu niso vlivali zaupanja, raje bi se predal milici, saj se mu je zdela strokovno bolj podkovana in urejena. Še raje pa bi ukradel gazelo in z njo poletel k Avstrijcem, si je mislil mladi kapetan. Predal bi se, kot se za častnika spodobi, ni hotel biti vojni ujetnik. A kaj, ko v enoti na Brniku ni bilo gazele! Tri so na povelje podpolkovnika Stamenkovića v torek preletele v Šentvid, četrta je bila na Plitvicah, kjer se je JLA že pred meseci vmešala v spopade med Hrvati in srbskimi paravojaškimi enotami. Trenažna letala kragulj pa so v bliskoviti, a njemu povsem nerazumljivi akciji tako ali tako odpeljali že prejšnji petek. Tudi takrat je bil zraven podpolkovnik Stamenković! Očitno je imel vse informacije, vendar jih je zadržal zase. Praporščaku Sečanu, ki se je v nepredvidenem in za vse težkem položaju zdaj tako strumno držal, je podpolkovnik že v torek ukazal, naj cisterno z gorivom pospravi v hangar. Ko ga je vprašal zakaj, je v odgovor zakričal, da ga to nič ne briga. Stamenković je znal biti aroganten.

Okrog 15. ure je pristal Mi-8; iz njega je poskakalo dvanajst oboroženih zveznih miličnikov in carinikov. Sproščeni, kot da so prišli na počitnice, so prosili za telefonsko številko slovenske carinske kontrole na civilnem delu letališča. V Beogradu so jim natvezili, da jih na letališču že pričakujejo in da je vse urejeno za prevzem carine. Z veseljem so prišli službovat v severno republiko. Spali naj bi v kranjski vojašnici, za njihovo dobro počutje bo poskrbljeno, so jim zagotavljali. Ko sta jim Sandevski in Sečan razložila, da ni nič tako, kot so jim obljubljali, je bilo njihovo razočaranje res veliko.

Zrak nad letališčem je bil vse bolj naelektren, zato se je mladi kapetan razveselil, ko je nekaj pred šesto uro zvečer v prežeči tišini zaslišal znani zvok gazele. Veselje je bilo še večje, ko je zagledal Tonija. Med pilotoma je vladalo zaupanje že od takrat, ko ga je Toni sprejel v enoto in ga namesto kapetan Sandevski začel klicati Sandi. Danes je Sandi podpolkovnik v pokoju, za njim je sijajna kariera v makedonski vojski. Spomni se, da mu je Toni takoj po pristanku razkril, da je prišel ponj, Dragu Sečanu pa je zaupal poveljstvo nad enoto in vojaki. Toni in vojaki so še zadnjič stali

drug pred drugim, poslovil se je od njih. Za vedno.

Sečan je dva dni pozneje, v soboto, 29. junija 1991, slovenski teritorialni obrambi predal vse ključe armadne letalske enote. Carinike in vojake je prepričal, da je najbolje, da se vsi skupaj predajo. Kot pogoj za svoj prestop v TO je zahteval, da ostane z vojaki v kranjskem zbirnem centru, dokler ne bodo vsi srečno našli poti domov. Toni je vedel, da mu lahko zaupa!

Ko se je gazela dvignila nad letališče, so si lahko natančneje ogledali položaje nasproti stoječih si strani.

»Evo, Sandi, evo ti tanki!« je vzkliknil Toni.

»Kje je zdaj telefon, da tistemu idiotu povem, kje so njegovi tanki!« je odgovoril Sandi.

Niso pa vedeli, da bodo tisti tanki že čez nekaj deset minut streljali. TO je tik pred tem dobila ukaz o odpiranju ognja. Med teritorialci v gozdu je bil tudi Tonijev najboljši prijatelj Martin Jenko. Toni je vedel, da je Martin tam nekje, saj je stanoval v bližnjih Cerkljah. Ob njem se je boril še en prijatelj, Peter Petrič. Naslednjo noč je šel pogumni Peter sam nad tanke in padel pod ognjem mladih stražarjev, ki so prestrašeni streljali v noč. Martin je tako drugega za drugim izgubil dva draga človeka.

Ura je bila približno četrť čez šest, ko so Toni, Bojanče in Sandevski pristajali v šentviški vojašnici. V istem trenutku je podpolkovnik Stamenković prihajal h gazeli št. 718. Namenjen je bil na Kodeljevo po kruh, ki naj bi ga odpeljal na Vrhniko. V prijavnici, v bližini garaž, kjer so stali helikopterji, je zazvonil telefon »special«. Šef tehnike brniške eskadrilje Vojko Urlep je stal dovolj blizu, da je dvignil slušalko. Glas, ki ga Urlep ni spoznal, je sporočal, naj se podpolkovnik Stamenković nemudoma zglesi na komandi vojašnice pri polkovniku Šipčiču. Urlep mu je prenesel sporočilo. Podpolkovnik pa je naročil Toniju, naj prevzame njegov let in namesto njega poleti na Kodeljevo in na Vrhniko. Skliceval se je še na močan glavobol. Toni se je razjezil, zalučal titovko v prah in rekel, da ne bo več letel za izdajalsko armado, ki pošilja tanke na svoje ljudi. Močno razburjen je takoj zatem odšel v kantino. Vojko Urlep je stopil za njim, podpolkovnik pa je odhitel k poveljniku vojašnice, pravzaprav v svojo pisarno, ki jo je delil z njim.

V kantini je odmevala pesem nižkih specialcev. Vojko in Toni sta sedla za mizo. Toni ni več krotil besa zaradi ravnanja armade, ki mu je bil med letenjem ter pristanki na Gorenjskem in Primorskem ves dan priča. Vojko ni veliko govoril, bolj je poslušal, saj so bile informacije, ki so jih prinašali

piloti, edino okno v dogodke zunaj kasarne. Toni je omenjal dogovor s stricem Elom Rijavcem, omenjal je prelet, skrivno frekvenco je zjutraj v gazele nastvil Josip Volf. Vojko je to vedel. Čez nekaj časa se je Urlep pridružil neki drugi družbi, k Toniju je prisedel Sandi. Opazil je, da je še bolj razburjen kot pred nekaj minutami. Okrog njiju so hrumeli niški specialci. Med njimi, v bližini, kjer sta sedela pilota, je s hrbtom proti njima stal major Meh. Ki je tudi v tej družbi, zdaj vemo, opravljal svoje posebno poslanstvo. Ni želel, da bi kdorkoli podvomil o njem, zato je verjetno raje prepeval z »nišljijami«. S tem pa je zagotovo vzbujal dvome pri obeh pilotih, ki sta se zaupno pogovarjala. Navajam del pogovora, kot se ga danes spominja podpolkovnik Sandevski.

Na brniškem vojaškem letališču. Toni na skrajni desni, drugi z leve Bojanče Sibinovski, četrti z leve Staniša Mika Stamenković.

TONI: To je najtežji dan v mojem življenju.

SANDI: Ne samo tvoj.

TONI: Ti tipi niso normalni! Idiotti! Čisti idiotti!

SANDI: Mislíš idiote v Beogradu?

TONI: Pojma nimajo! Dobivajo filtrirane informacije. Igrajo se vojno iz fotelja.

SANDI: Idiotti!

TONI: Ukažejo ti, da se greš vojno proti svojim. Da bi se boril proti svojim? Ni šans! Ne bom se boril proti svojemu narodu! Nikdar!

SANDI: Jaz tudi ne. Da bi se boril proti svojemu narodu? Ni šans!

TONI: Žal mi je, da so me pripeljali v situacijo, ko moram pohoditi svojo kariero, vesdosedanji način življenja in vse, kar je bilo. Vse to je vendar del mojega življenja!

SANDI: To, kar govoriš ... To tudi jaz čutim. Enako kot ti čutim. Ampak očitno je prišel tak čas. Ne da bi midva hotela, je prišel tak čas ...⁶⁸

Pilota sta najmanj četrto ure, razpredala o trenutnih razmerah, potem je k njima pristopil podpolkovnik Stamenković. Obrnil se je k Sandevskemu.

STAMENKOVIĆ: Pripravi se. Treba je prepeljati kruh na Vrhniko.

Sandevski je bil presenečen, čeprav je dobil priložnost za morebiten prelet. Vendar se je zgodilo vse prehitro. Pogledal je podpolkovnika, ta je bil odločen, šlo je za ukaz. Hotel je že reči, da gre, ko se je oglasil Toni.

TONI: Ne greš, Sandi, jaz bom šel. Ti si šele prišel, nisi še letel, ne poznaš situacije. Če sem letel že ves dan, bom pa še zdaj. Ovaj izlaz ću ja da odradim. (Ta let bom jaz opravil.)

STAMENKOVIĆ: Ja, Toni. Mlada vojska je lačna. Kruh jim je treba peljati. Jaz bi šel, ampak moram v Trzin, ker ...

TONI: Bojno nalogo bi odbil, kruh bom pa peljal.

STAMENKOVIĆ: Ja, ti pejt, saj jaz sem eno furo že odpeljal na Vrhniko. Ne moremo pustit, da je vojska lačna, mlada vojska je lačna ...⁶⁹

⁶⁸ Tako se svojega zadnjega pogovora s Tonijem spomni podpolkovnik Ljubomir Sandevski. Z njim sem se pogovarjala v Grosupljem, 15. marca 2013.

⁶⁹ Sandevski, prav tam.

Ker so po vojašnicah odklopili elektriko, so imeli vojaki nenadoma na voljo le suho hrano, v glavnem konzerve, tako da bi bilo res nedopustno, da bi ostali še brez kruha. Čeprav je enako absurdno, da je nekemu prišlo na misel, da bi peljali kruh v gazeli! Saj je tako majhna, da lahko v prostor za pilotom in mehanikom stlačiš le dva do tri zaboje kruha, a le v primeru, da v njej ni nobenih drugih potnikov razen pilota in mehanika. Veliko smotrnejše bi bilo, če bi ljubljansko armadno poveljstvo (ali poveljstvo vrhniške vojašnice, tega podatka nimam) za prevoz kruha uporabilo srednji transportni helikopter Mi-8. Vrhniška vojašnica je bila največja v Sloveniji tudi po številu vojakov. Vsekakor je mogoče izračunati, koliko kruha bi bilo treba prepeljati, da bi jih nahranili. Kolikokrat še leteti nad Ljubljano, kjer nate prežijo vrlji teritorialci, sicer tvoji nesojeni kolegi?!

JLA je imela na celotnem slovenskem ozemlju že nekaj ur po posegu hude težave s preskrbo. Celotna armadna strategija je bila usmerjena v bojevanje z zunanjim sovražnikom in sploh ni imela razdelanih načrtov za boj proti notranjemu sovražniku, v tem primeru proti republiški TO.

Edina pomembna in usodna stvar, ki v ustavi SFRJ ni bila decidirano določena, je bilo vprašanje reševanja možnih notranjih sporov, pa tudi notranje vojne, torej situacije, ki se je 1991 resnično zgodila in katero smo pričakovali ter reševali s povsem napačno strategijo.⁷⁰

V preskrbi se je JLA v celoti naslanjala na lokalne skupnosti. Tudi v načrtu *Bedem*, slovensko *Okop*, ki naj bi bil osnova za vojaško-policijsko akcijo v Sloveniji in je bil dejansko le štabna vaja za primer napada severnoatlantskih sil in Varšavskega pakta na SFRJ, ni bila predvidena nikakršna samooskrba. Kar je še dokaz več, da je bila akcija slabo načrtovana. Armada se je vanjo podala brezglavo in nepremišljeno. Predvsem pa je bila nepripravljena na množičen in odločen slovenski odpor. Ujeta v vojašnicah ali med barikadami, ki so jih postavljale policijske enote, ponekod pa organizirali državljani sami, je bila od prvega dne paralizirana. In zato prisiljena že od 27. junija uporabljati helikopterje za prevoz ljudi in blaga veliko pogosteje, kot je morda načrtovala.

Sandevski in Urlep se spomnita, da je Stamenković omenjal Trzin in da

⁷⁰ Marijan Kranjc, *Balkanski vojaški poligon*, str. 66, revija *Borec*, št. 50, Ljubljana, 1998.

se je tam »začelo streljati«, zato mora on iti »usmerjat osmice«, sicer bi z veseljem sam peljal kruh mladim vojakom. Vendar je to, kar je rekel Stamenković, neprepričljivo. Trzinska bitka se je namreč začela ob 18.37, helikopterja Mi-8, imenovana osmici, ki sta izvajala desant, sta iz vrhniške vojašnice poletela ob 18.05 oziroma 18.10,⁷¹ torej je res nenavadno, da je Stamenković govoril o tem, da ju bo šel »usmerjat«; če bi namreč mislil resno, bi moral biti že tam.

Zdi se, da je podpolkovnik pri poveljniku kasarne Šipčiču izvedel, da se je trzinska bitka že začela. To ustreza tudi časovnemu poteku dogodkov. Ne moremo pa zagotovo reči, ali je Stamenković od Šipčiča izvedel tudi to, da se je slovensko predsedstvo odločilo za odpiranje ognja, ter za prepoved letenja po 19. uri. Čeprav je mogoče precej jasno sklepati, da je tako. Ne le zato, ker je Sandevskega oziroma Tonija določil, da letita nad Ljubljano. Da je ti dve pomembni informaciji Šipčič (zagotovo) dobil, poroča tudi general Vidmar.

Tik preden se je Toni okrog 19. ure z gazelo št. 664 odlepil od tal, se mu je spet pridružil Sibirinski. Mehanik helikopterja mora obvezno spremljati pilota le med prvim letom. Če pa je let prekinil s kratkim pristankom, ne da bi motor plovila ugasnil, ga lahko pilot nadaljuje tudi sam. Kar potrjuje, da je Toni svoj helikopter že ugasnil, si kasneje premislil in se vseeno odločil za polet. Zamenjava letov med Stamenkovićem in Tonijem, kot jo opisujejo priče in vpleteni, upravičeno vzbuja dvome. Glede na to, da sta vojaška varnostna služba (KOS) in vojaška policija JLA vedeli za dogovore slovenskih letalcev s TO, bi se Stamenković težko izgovoril, da o tem ni bil obveščen. Če je upal, da slovenske protizračne enote poznajo številke brniških gazel in so te v zraku zato manj ogrožene, se je zmotil. Kajti gazele številka 660, 664 in 718 niso nikdar prišle do branilcev našega neba, čeprav je bil vodja slovenske protizračne obrambe Dragan Bavčar, brat »znamenitega« Igorja Bavčarja, takratnega republiškega sekretarja za notranje zadeve. In ker sta slovenska policija in vojska v primeru obrambe države, sploh če gre za odcepitev, močno soodvisni, bi človek pričakoval, da o svojih konspirativnih načrtih brat obvesti brata in prijatelj prijatelja ali prijateljevega brata, če kot soborci delujejo skupaj. Sploh če so si državotvorne resorje in službe med seboj tako pravičniško razdelili! Drugi brat, Rajko Janša, je takrat zasedal le nepomembno mesto obveščevalca v 5. OŠTO.

⁷¹ Pojavljata se dva podatka, vendar gre v tem primeru le za majhno časovno razliko.

Potem, ko je bilo vse že mimo, so vedno bolj vsiljivo ponujali, da je bil v helikopterju naš človek, Slovenec, ki je bil tudi zares naš in še na spomenik so ga dali, toda če je bil res naš, potem sem toliko manj razumel, kako je letel točno na naše rakete ... /.../ Pa ne da so v Korpusu vedeli za tisto ministrovo⁷² naročilo, da je zdaj letanja nad nami dovolj in da je treba enega sklatiti. Vedeli in zato pred rakete in v smrt poslali našega človeka. Tega takrat, ko še marsičesa nisem vedel, ne bi verjel, danes pa se ne bi več čudil.⁷³

Število helikopterskih poletov se je po obeh sestrelitvah in preletu Kalana in Šuštarja na stran TO drastično zmanjšalo. Zmanjšalo ali popolnoma ustavilo se je tudi streljanje na helikopterje. Sicer pa je bilo tudi helikopterjev veliko manj. Temu je botrovalo »prebaziranje« večine letal in helikopterjev z letališča Cerklje ob Krki na letališče Pleso pri Zagrebu in v Bihać. Eden od razlogov za izpraznitev cerkljanskega letališča je bil pobeg dvanajstih slovenskih pilotov iz JLA, 28. oziroma 29. junija 1991. Vse to je sprožilo še večji val izstopov in pobegov iz armade.

Gazela št. 718 je ostala na tleh do konca vojne. Tudi Stamenković menda ni več letel z njo. Po preletu Kalana in Šuštarja na stran TO je Sandevskemu, ki mu upravičeno ni zaupal, saj je bil več kot odkrito na slovenski strani, prepovedal, da bi se približal gazeli. Niti od daleč ni smel k njej. Seveda pa Stamenković ni vedel, da je s tem gazelo 718 zadržal v sestavu JLA.

Takoj po Tonijevem poletu naj bi Stamenković, kot se je čez dva dni pridušal Mili in meni, z njo odletel reševati ranjence v Trzin, kjer se je malo prej začela bitka. Vneto je ponavljal, da je bil njegov polet v Trzin edini razlog za Tonijevega na Kodeljevo. Žal tudi ta njegova trditev vzbuja dvome in vprašanja. Nataši Goršek, dramaturginji in scenaristki dokumentarnega filma o Toniju, katerega snemanje so na RTV zaradi nikdar pojasnenih razlogov ustavili, je podpolkovnik nekaj mesecev kasneje zatrjeval, da je takrat, 27. junija 1991, ob sedmih zvečer odletel po ranjence na letališče Brnik.⁷⁴

⁷² Op. avtorice: Janez J. Švajncer sicer na tem mestu ne omenja izrecno ministrovega imena, ker pa z ministrom, včasih je pisan z veliko začetnico M, vedno in v vseh knjigah (Pomlad, Poletje, Jesen, Zima) označuje le ministra za obrambo Janeza Janšo, avtorica upravičeno sklepa, da je tudi na tem mestu, kot na vseh drugih v prej omenjenih knjigah, mišljen prvi obrambni minister Janša.

⁷³ Janez J. Švajncer, Poletje 1992, str. 114, Vojni muzej Logatec, 2007.

⁷⁴ Avdiozapis intervjuja Nataše Goršek s podpolkovnikom Stamenkovićem hrani

Vendar je iz naslednjega zapisa jasno, da je ranjence z Brnika pripeljal transportni helikopter Mi-8, medtem ko naj bi Stamenković pilotiral gazelo 718. Sicer pa ostaja vprašanje, kam bi Stamenković ranjence v tako majhnem helikopterju, kot je gazela, sploh dal.

Na položaje svojih tankov na letališču je s helikopterjem Mi 8 priletel poveljnik tankovske brigade z Vrhnike, da bi tako vzpostavil zvezo z bataljonom, z njim pa je priletel tudi oficir za usmerjanje desanta. /.../ V helikopter je naložil vojake, ki so bili ranjeni v spopadu s TO, nato pa je poveljnik brigade z ranjenci, ne da bi vzpostavil zvezo z Vrhniko ali dodelil naloge, odletel v šentviško vojašnico, kjer je ostal do konca vojne.⁷⁵

General Andrija Rašeta pa v prispevku za POPTV zatrjuje, da je Stamenković tisti večer priletel k njemu v Zagreb na štab 5. armadnega območja poročat o alarmantnem stanju, v katerem se je armada znašla v Sloveniji.

Moral bi leteti poveljnik eskadrilje Stefanović, podpolkovnik, iz vojašnice Borisa Kidriča na Vrhniko, da odpelje krub. Jaz sem ukazal, da pride Stefanović poročat v Zagreb, in on je ukazal, naj z gazelo odleti Mrlak.⁷⁶

General Rašeta se ne spomni več niti imena svojega podrejenega, saj je Stamenkovića prekrstil v Stefanovića. Po poročanju Tonijevih kolegov se je Stamenković zelo kmalu vrnil s poleta, torej je nemogoče, da bi letel v Zagreb. Očitno le podpolkovnik ve, kje je bil tisti usodni večer. Na treh mestih hkrati, kot še nihče pred njim, pač ni mogel biti. Podatek je pomemben, saj se navezuje na vprašanje, ali je vedel za prepoved letenja ali ne in ali informacije ni posredoval Toniju.

Bi bilo res mogoče, da bi Stamenković poslal Tonija letet nad Ljubljano?

avtorica v osebнем arhivu.

⁷⁵ Jure Grčar, Napad Jugoslovanske ljudske armade na letališče Brnik, str. 44, diplomsko delo, FDV, Ljubljana, 2010. Grčar povzema svoj zapis po osebнем poročilu neimenovanega »zastavnika« JLA, ki je že pred spopadom sodeloval s slovensko milico. Njegovo izvirno poročilo je objavljeno v Premikih Janeza Janše, str. 222.

⁷⁶ General Andrija Rašeta v oddaji novinarja Jureta Brankoviča, POP TV, 26. 6. 2011, Ljubljana.

Celo po predhodnem telefonskem pogovoru z neko osebo z naše strani? Ugibanja so precej tvegana, obtožbe lahko zelo krivične, zato naj jih zapišem le kot vprašanja. Četudi so do mene prišla kot del nekaterih drugih trditev. Morda bi odgovore lahko posredoval »VIS Šentvid«, obveščevalec, ki je operativno pokrival šentviško vojašnico. In je na Republiški center za obveščanje, skozenj so se namreč pretakale vse informacije, zelo pogosto in pedantno pošiljal obvestila o najneznatnejših premikih znotraj nje. Njegovega imena ne poznam, čeprav sem videla nekaj njegovih sporočil. Ne pa pravega! Saj je v sobo, kjer sem pregledovala dokumente, nepričakovano vstopila odgovorna oseba. Na srečo me gospa ni videla. Skrta za vrati sem trepetala, da ne bi stopila še naprej v prostor, saj bi jo gotovo zanimalo, zakaj sem tam, kjer ne bi smela biti. Krepko sem si oddahnila, ker je ostala na pragu, nato pa, kolikor hitro se je dalo, pobrala šila in kopita. Upam, da ne pred velikim odkritjem! Kasneje se je ta »zveza«, ki mi je omogočila dostop do nekaterih podatkov, prekinila. Zato ne vem niti tega, ali je VIS Šentvid deloval v kasarni ali zunaj nje. Na Vrhniki je recimo eden od obveščevalcev svoja sporočila metal prek ograje kasarne na drobnih zvitkih papirja in po predhodnem signalu, in to prejemniku na naši strani.

Zagotovo bodo tudi te ključne podrobnosti nekoč odkrite, če se v državi le ne bo nadaljevalo potvarjanje celo obveščevalnih dokumentov iz starejše in novejše slovenske zgodovine.

Podatkov o gazeli, ki bi sodelovala pri desantu v Trzinu, nisem našla, čeprav je bitka odlično dokumentirana. Na voljo je tudi veliko fotografskega gradiva. Tudi na fotografiji je razvidno, da je podpolkovnik Stamenković z gazelo št. 718 pristal v Trzinu le ob 14.51 in odletel že po nekaj minutah. S seboj je pripeljal suho hrano in vodo za vojake ter poveljnika havbic in strokovnjaka za artilerijsko orožje iz vrhniške 1. oklepne brigade, zato predvidevajo, da so takrat dejansko izvidovali za večerni desant.

V desantu, ki je pomenil uvod v trzinsko bitko, sta tako sodelovala le dva helikopterja Mi-8, transporterja, ki sta priletela iz vrhniške vojašnice.⁷⁷ Teritorialci v Trzinu so ju obstreljevali in enega celo zadeli, zato je le prvemu uspelo pristati in izkrcati sedemindvajset specialcev padalske brigade iz Niša.⁷⁸ Drugi je v nizkem letu takoj odletel. Verjetno sta se oba vrnila v vrhniško vojašnico.

⁷⁷ Podatek iz arhiva ZVVS, Območno združenje Ljubljana.

⁷⁸ Ponekod se pojavlja podatek, da je šlo za diverzante iz Skopja.

Zagotovo pa to nista helikopterja Mi-8, ki sta nekje v tistem času letela v bližini slovenskega Vojaškega učnega centra na Igu, kjer je nanju okrog 18.30 ure streljal Zoran Dernovšek, od takrat imenovan Raketka. Prvi helikopter je Dernovšek sestrelil, drugi pa se je na letališče Cerklje vrnil ožgan od ognja, ki ga je oplazil ob eksploziji prvega. V helikopterju Mi-8 so življenje izgubili vsi trije člani posadke.⁷⁹

Helikopterja sta pripadala Jugoslovanskemu vojnemu letalstvu in sta bila na izvidniškem preletu ceste proti Vrhniki.⁸⁰ Na cerkljansko letališče so namreč sporočili, da je na avtocesti nastal zastoj. Verjetno je šlo za tank, ki so ga že zjutraj zasegli pri Brezovici in ki ga je popoldan še enkrat »osvojil« Zmago Jelinčič, takrat vodja samooklicane branilske skupine, ki je poleg nekaj pogumnih akcij našim branilcem naredila tudi precej sivih las, dokler niso vročekrvnežev vključili v redne enote TO. Nekaj so jih tudi »nevtralizirali«, tako da so jih v času oboroženih spopadov priprli. Med drugim tudi bodočega prvaka Slovenske nacionalne stranke, ker je, kot mi je povedal eden od udeležencev tega nacionalističnega sprehoda po vojaških blokih, ustrahoval družine armadnih vojaških starešin v ljubljanskih Kosezah.

Ranjence iz Trzina, o katerih tudi govori Stamenković, so v Klinični center vozili naši rešilni avtomobili.⁸¹ Mladi ranjeni naborniki so zdravnikom v Kliničnem centru pozneje potožili, da je desant helikopterjev preprečil predajo, za katero so se poveljniki ujete formacije po celodnevni pogajanjih vendarle odločili.

Razen tega, kar so slišali njegovi kolegi, ne poznamo razloga, zakaj bi se Toni sam ponudil, da bo prepeljal kruh na Vrhniko, potem ko je rekel, da ne bo več letel za JLA. Eden prepričljivih razlogov, tudi v skladu z njegovim značajem, je, da je hotel zaščititi mlajšega in manj izkušenega pilota Sandevskega. Ne vemo pa, ali se je Toni tudi že odločil za prelet na našo stran oziroma ali je vedel, da je to njegov zadnji let za JLA, ker

⁷⁹ Življenje so izgubili pilot in vodja posadke, kapetan 1. r. Milenko Jorgić, kopilot poročnik Edin Hrapović in tehnik letalec Miroslav Šandor.

⁸⁰ Pogovor avtorice z majorjem SV, pilotom helikopterja Vojkom Lebanom, 29. 2. 2013 v Postojni.

⁸¹ Dr. Struss, ki je operiral ranjene vojake v ljubljanski bolnišnici, je kasneje dejal, da so mu povedali, da so se častniki, ki so poveljevali obkoljenim enotam, pripravljali na predajo, pa so jim desantni helikopterji to preprečili. Vir: Ladislav Gjergjek, Vojaški spopad v Trzinu leta 1991, diplomsko delo, FDV, Ljubljana, 2007.

je upal, da se bo preko skrivne frekvence končno lahko povezal z drugo helikoptersko posadko, s Kalanom in Šuštarjem. Dogovorjeni so bili namreč za skupno akcijo. Zadnjič so se videli zjutraj, potem pa sta obe posadki ves dan druga mimo druge pristajali v šentviški vojašnici. Toni je vedel, da sta Kalan in Šuštar še enkrat odletela v Maribor. Bojanče Sibinovski, s katerim sta se po poročanju kolegov tisti dan že sprla, je na nek način pazil na Tonija, zato bi se ga moral pred pobegom nekako otresti. Najlažje s kakšno svojih domislic v vrhniški kasarni, potem ko bi oddal kruh. Na Vrhniki so živeli tudi Tonijeve starši, obe sestri, stric Elo ... vrsta sorodnikov in prijateljev ... Pokojišče in Žilce,⁸² lokaciji, za kateri je bilo okvirno dogovorjeno, da bo v primeru preleta tam pristal, sta blizu Vrhnike, kamor naj bi odpeljal kruh. Vendar je razmišljanje o tem, kaj bi bilo, če bi bilo in če se ne bi zgodilo najhujše, zdaj precej nehvaležna naloga. Na videz tudi brezplodna.

Težko si je predstavljati, da se Toni ne bi držal dogovora in bi se odločil za samostojno akcijo. Hkrati pa je nemogoče predvideti, kaj vse se mu je v tistih težkih trenutkih pletlo po glavi. Morda se je res odločal za samostojen prelet. Verjetno je tudi, da je z zadnjim poletom v neposredni bližini Sekretariata za informiranje skušal nase in na svoje sodelavce pri dogovorjenem preletu opozoriti Jelka Kacina. V stavbi poleg sekretariata, le dve hiši stran od železnice, na Erjavčevi ulici 25, je v drugem nadstropju takrat živela Gorana Flaker. Stala je pri oknu, ko je gazela s tivolske strani v nizkem letu priletela nad progo in počasi nad njo nadaljevala let proti Vrhniki. Gorana jo je vse do usodnega trenutka spremljala z očmi. V istem času je gazelo na drugi strani železniške proge opazoval naš nekdanji sosed Branko Upelj. Letela je nizko nad železnico, ki gre skozi Tivoli. In zdelo se mu je, da je nad cestnim podvozom za nekaj trenutkov zalebdela v zraku. Tako da je avtobus mestnega prometa, ki se je takrat znašel pod nadvozom železniške proge, divje zavrl. Ta podatek se kar preveč sklada s tistim, kar je Jelko Kacin povedal Mili in Igorju, ko sta ga nekaj dni zatem obiskala: da je, ko je zaslišal zvok helikopterja, prepozno prišel do telefona. Upelj je let gazele opazoval s terase. Takoj je pomislil na Tonija, saj je le on po navadi

⁸² Elo Rijavec in Martin Jenko zatrjujeta, da je imel Toni izbran prostor na Žilcah, pri očetovem prijatelju Avgustu Koprivnikarju ob njegovi počitniški hiši. Na njegovem travniku naj bi Toni skrnil gazelo pod velikim hrastom, če ga ne bi že čakal dvojni transportni tovornjak, ki naj bi ga takoj zjutraj na dan D, prvi dan predvidene vojaške akcije JLA, priskrbel Elo.

tako nizko letel mimo naših hiš in pozdravljal mojo družino. Upljeva hiša, sosednja od tiste, kjer sem takrat stanovala, je približno sto metrov od nekdanjega Sekretariata za informiranje in približno sedemdeset metrov od železniške proge. Morda se zdi nenavadno, da z možem gazele nisva slišala, čeprav sva bila doma. Igor je bil na hodniku stanovanja in je slišal zvok prve rakete, jaz pa v dnevni sobi šele strašen pok. Oba sva bila v delu stanovanja, ki ne gleda na progo.

Da so tudi drugi letalci iz t. i. slovenske ekipe tisti dan iskali stik s Kacinom, vemo iz njihovih pričevanj. Kacin pa je kasneje v *Obrambi* zapisal, da so že nekaj dni pred 27. junijem izgubili stik z njimi.

27. junija že pred 6. uro zjutraj je na poti v službo, natančneje v šentviško vojašnico, pilot Jože Kalan klical Jelka Kacina iz javne govorilnice v Šiški. Ni ga priklical. S Kalanom sta bila Vojko Urlep in Josip Volf. Šuštar se je kljub barikadam v vojašnico pripeljal s svojim avtomobilom. Vsi iz »slovenske« ekipe, razen Tonija, so namreč tisto noč, s 26. na 27. junij, prespali doma in obžalujejo, da so zjutraj sploh odšli v »službo«. Toni je Volfu naročil, naj nastavi skrivno frekvenco, vendar je niso uspeli uporabiti za prelet.

Kalan in Šuštar sta 27. junija zvečer pristala v mariborski kadetnici, kamor sta pripeljala oficirja za usmerjanje napadov Oštirja. Tam je vladal veliko liberalnejši odnos do gledanja televizije in poslušanja radia kot drugod, zato sta si lahko ogledala druga večerna poročila TV Ljubljana. Šele takrat sta izvedela za prepoved letenja. Za podatek, ki ga Toni po vseh poročilih, ki so na voljo, ni poznal in bi mu prav lahko rešil življenje. Med televizijskimi poročili je bil tudi prispevek o sestrelitvi gazele v Rožni dolini. Bogo in Jože sta bila šokirana. Vse naslednje ure sta prebila v strahu za prijatelja. 28. junija proti jutru sta izvedela, da sta res padla Toni in Bojanče. Niti za trenutek nista več oklevala. Pod pretvezo, da bosta gazelo znotraj mariborske vojašnice le prebazirala, sta izkoristila paniko zaradi domnevnega desanta na mariborsko letališče in v želji po svobodi odletela v negotovost. Seveda v upanju, da teritorialci ne bodo sestrelili tudi njiju. Najprej sta gazelo usmerila proti Avstriji, vendar sta se potem odločila za zasilni pristanek na Golteh, kasneje na Smrekovcu ... Njuno dejanje in poznejše skrivanje pred maščevanjem armade je dobro dokumentirano. Njuna prva skrb po preletu, še preden sta podpisala izjavi za prestop v TO in predaji gazele 660 v slovenske roke, pa je bilo zavarovanje družin. Zahtevala sta, da vse njune družinske

člane nemudoma spravijo na varno. Zdaj so naši popravili tisto, kar bi v svojih dogovorih z letalci o preletu dveh gazel na stran TO morali predvidevati že prej.

S svojim spektakularnim preletom sta Kalan in Šuštar izpolnila vsaj del poslanstva »slovenske ekipe« z Brnika. Potrdila sta tudi Tonijev dogovor in počastila njegov spomin. Vendar bi glede na pogum, ki sta ga s tem izkazala, človek pomislil, da bosta postala narodna heroja. Če ne drugega, da bosta hitreje napredovala in da bosta deležna posebnih časti. Nič od tega se ni zgodilo. Kapetan Jože Kalan je po devetih letih dobil čin majorja, ki mu je tako ali tako pripadal, Bogomir Šuštar pa je obdržal čin praporščaka SV in državo toži še za letalski dodatek, ki mu ga ni priznala.

Takoj ko so vojaki naložili kruh, je Toni približno ob 19.17 poletel s platoja pred vojaško pekarno na Kodeljevem. Na oni strani žice ga je opazovala sosedna naše mame Marija, ki je ni videl. Na istem mestu je čez nekaj let namesto kasarne zraslo naselje Nove Poljane, kjer je dobila stanovanje moja mlajša sestra. Vse skupaj pa je zelo blizu bloka na Vodmatu, kjer v osmem nadstropju še zdaj živi naša mama. Kot po navadi je Toni nad njenim blokom letel počasi in nizko, da sta se z mamo lahko pozdravila. Tudi to pot je skozi okence gazele iztegnil roko in ji pomahal. Mama mu je, vesela, da ga vidi, pomahala nazaj. Potem je, kot običajno, spremljala njegov let. Po navadi vse do takrat, ko je bilo helikopter na nebu še mogoče razločiti. Tisti večer do trenutka, ko je izginil v ogromni črni gobi dima, ki se je dvignila v zrak, potem ko so streljali nanj. Te slike se spominja vsakdo, ki jo je videl. Naša mama je bila na Tonija navezana kot na sina, ki si ga je tako vroče želela, a ga ob treh hčerah ni dobila. Nikomur ne naredim krivice, če rečem, da ga je imela najrajši od vseh. Pa nas ima zelo rada.

Nenavadno je, kako nas je Toni s svojo tragedijo zvezal še v tistih zadnjih trenutkih svojega življenja. Na silo smo ji bili priče. Naša mama je morala videti njegovo sestrelitev. Ki se je zgodila v ulici ob progih, nedaleč od hiše, kjer sem živela. Moja mlajša sestra je tisti večer na TV Ljubljana po službeni dolžnosti pregledovala posnetek sestreljene gazele. Posnetek, ki so ga zgroženi in v smrtnem strahu, da ne bi bil Toni, gledali njegovi najdražji: žena in hčerka, njegovi oče in mama, obe sestri ... in kdo ve, koliko sorodnikov še. Tega posnetka se je takrat razveselila vsa Slovenija. Še zdaj ga radi predvajajo.

Helikopter se je v zraku prelomil in zrušil. Nad Rožno dolino se je dvignil črn dim.

To je bil helikopter jugoslovanskega vojnega letalstva, ki je priletel iz bežigrajske smeri. Počasi in zanesljivo je letel mimo stolpnice Dela. V tišini, ki je ležala nad mestom, je zvok njegovega motorja glasno odmeval. Helikopter je letel nekoliko severno od križišča Celovške in Prešernove ceste. Izpod drevesa ob križišču so stopili trije teritorialci in proti helikopterju nad seboj streljali z avtomatskimi puškami. V helikopterju, ki ni letel visoko, je bilo na jasnem večernem nebu lepo videti obris pilota. Strelce v križišču je pilot moral opaziti, vendar se ni zmedel ali dvignil. Mirno je letel v isti višini naprej proti Rožni dolini.

Tam je iz Iskrine stolpnice proti njemu udarila najprej prva protiletalska raketa. Ta je zgrešila, toda takoj nato se je po nebu žareče zarisala druga. Ta je zadela. Helikopter se je zrušil.

Vsi, ki so to videli, so glas o sestrelitvi prvega sovražnega helikopterja v vojni za svobodno Slovenijo raznesli naokrog. Povzročil je veliko veselja in zelo prispeval k dvigu bojne samozavesti. Sestrelitev je pokazala, da teritorialna obramba brani tudi svoje nebo in da je pripravljena ter opremljena za tak boj.

Tragično je bilo, da je bil pilot v helikopterju Slovenec, kar se je zvedelo kasneje.⁸³

Sestrelitev gazele je poleg trzinske bitke pomenila prvo veliko »zmago« slovenskih obrambnih sil. Vpeta v rojstvo slovenske države je tragedija takoj prerasla družinski okvir in dobila političnega. Njena ozadja so kmalu postala transparentna in jasna, vendar jih razčiščevanju nenaklonjeno poosamosvojitveno družbeno vzdušje še zdaj potiska v območje skrivnosti in enigmatičnosti. Kjer sta resnica in argument le bob ob steno politikom, tožilec in pravni državi. Tonijeva zgodba je lahko prvi, vzorčni primer za afere, ki so se začele vrstiti v slovenski državi od trenutka njenega rojstva. Simptomi in nastopajoči so namreč že od takrat isti. Vzorec se tako vztrajno ponavlja, da se zdi skoraj kot prekletstvo. Skrivanje in prikrivanje sta središnji točki vseh večjih političnih dogajanj v Sloveniji. Najbolj očiten primer skrivaštva so *izbrisani*. 25.671 primerov krivic in skrivaštva! Niso jih pobili kot zmagovalci poražence leta 1945. Po t. i. osamosvojitveni

⁸³ Janez J. Švajncer, *Obranili domovino*, str. 232, Viharnik, Ljubljana, 1993.

vojni jih je zmagovita pomladna Slovenija obsodila na umiranje na obroke. Če bi vseh petindvajset tisoč šeststo enainsedemdeset, ki so bili preveč južnjaške krvi, naenkrat izgnali iz države, bi ves svet lahko videl, da gre za barbarsko dejanje.

Zato pa so jim, kot pravi nekdanji ustavni sodnik Matevž Krivic, raje »samo« uničili dokumente in jih s tem prisilili, da sami zapustijo Slovenijo. Vendar jih je skoraj 10.000 ob pomoči sorodnikov in prijateljev ter v hudi bedi vendarle uspelo preživeti v Sloveniji ta strašna leta – pet, deset, nekateri tudi dvajset let brez vseh dokumentov – in to je, kot pravi Krivic, morda največja moralna zmaga *izbrisanih nad tistimi, ki so jih hoteli odstraniti* iz Slovenije.

Izbrisani prebivalci so Sloveniji prinesli največjo sramoto, ki si jo lahko v sodobnem svetu prisluži demokracija, obsodbo Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu. Ideologija, ki stoji za izbrisom, je še vedno močna in živa. Notranji minister je bil takrat Igor Bavčar, predsednik vlade Lojze Peterle. Seznam politikov, odgovornih za izbris, pa je seveda precej daljši.

Da le ni bilo storjeno kakšno vojno hudodelstvo, so se po oboroženem spopadu med slovenskimi obrambnimi silami in JLA pridušali naši osamosvojitelji, politiki in državniki. Ali pač?

V naselju smo se med seboj lepo razumeli in ker se je večerilo, sva odšli, tako kot običajno, na kratek klepet k bližnjima starejšima sosedoma. Na televiziji je bil ravno dnevnik, novice pa so se nanašale na dramatična dogajanja v Sloveniji. Med oddajo so sporočili tudi zadnjo svežo novico: Sestrelitev helikopterja v Rožni dolini. Mami je pretresena komentirala: »Glej, Breda, sestrelili so Gazelco!« Zame kaj hujšega! »Kako lahko rečeš Gazelca, če je helikopter Gazela,« sem jo popravila. Spomnim se, kako je še dodala, da ima ponesrečenec enak kombinezon kot očka, jaz pa sem ji prikimala. Nadaljevali smo s pogovorom o tem, kar se dogaja.⁸⁴

⁸⁴ Breda Mrlak, Spomini na leto 1991, v Moški na položajih ..., str. 44.

SPOROČILO ZA JAVNOST IN MORALA

*Jaz ne; le naj me najdejo: dejanje moje in moj stan in čista duša
naj me naravnost razodenejo.*

William Shakespeare, *Othello*

Lepe sanje o novi državi so se v naši družini razblinile že po dveh dneh samostojnosti. Pa prav na način, pred katerim je novopečene slovenske državljane v zanosnem zgodovinskem govoru na proslavi 26. junija 1991 svaril predsednik Kučan. Bojim se, da ga večina ni razumela v tem duhu. Naslednji dan se je začel oborožen spopad med slovenskimi obrambnimi silami in JLA. In z njim nova realnost. Ne le realnost vojne, nanjo smo bili bolj ali manj pripravljeni, čeprav smo vsi upali, da se ji bomo izognili. Začela se je realnost življenja v novi državi, ki se je nam, zaradi načina Tonijeve smrti, takoj pokazala kot podobna prejšnji. Kasneje se je prava slika te stvarnosti še izraziteje pokazala v razkoraku med besedami in dejanji najglasnejših zagovornikov sprememb, ki so neselektivno pometali z vsem starim in obljubljali najsvetlejšo, a nerealno prihodnost v vsem novem. Samostojnosti si je želela ogromna večina slovenskih državljanov, kar smo potrdili na plebiscitu.⁸⁵ Sobivanje na način, ki ga je dokončno uveljavil v jugoslovanarstvo preoblečeni Miloševićev »nacionalni socializem«, ni bilo več mogoče. Ločitev je bila neizogibna. Slovencem je omogočila izpolnitev tisočletnih sanj o lastni nacionalni državi. Nekaj najlepšega je, če lahko človek izživi svoje sanje, ni pa dobro, kadar se preveč zaziblje vanje. Vendar se nam je zgodilo prav to. Večina je verjela, da smo s samostojnostjo in mednarodnim priznanjem države dosegli vse, kar je za

⁸⁵ Plebiscit o slovenski samostojnosti in neodvisnosti je bil 23. decembra 1990. Rezultati, ki so bili razglašeni 26. decembra, so pokazali, da je zanj glasovalo 88,5 % vseh volivcev ali 95 % udeleženih. Utemeljitev zahteve je slonela na mednarodnih pravnih aktih, tudi na Mednarodnem aktu o državljskih in političnih pravicah, in na neodtujljivi pravici narodov do samoodločbe. Zanimivo je, kar kaže magnetogram skupščinske seje RS, da je plebiscit 4. oktobra 1990 uradno predlagala majhna stranka kontinuitete, Socialistična stranka Slovenije, in da je vodstvo Demosa, torej pomladnih strank, takrat ni hotelo podpreti. Zamisel o izvedbi plebiscita je podprlo šele po petih tednih, tj. 10. novembra 1990.

njeno stabilnost in rast potrebno. Četudi je olajšanje, ki ga prinese ločitev, po navadi le obljuba boljšega. Sploh kadar zanjo kriviš le druge. Na krilih zmage se je vse dogajalo zelo hitro, dogodki so nas ves čas prehitevali, nikdar ni bilo časa za tehten premislek o tistem, kar nam je prihajalo na pot. Nobenega treznega načrta, nobene razprave o tem, po kakšnih načelih hočemo prebivalci Slovenije živeti, kakšno državo si sploh želimo imeti. Vedeli smo le, da ne prejšnje.

Morda smo ob vseh evforijah, ki so spremljale padec Berlinskega zidu in nastanek novih evropskih držav, imeli tudi nekaj smole. Novonastale države so še za rep ujele konec 20. stoletja, najbolj krvavega v človeški zgodovini. Stoletje, v katerem se je zgodil holokavst in desetine genocidov, se je zato končevalo s precejšnjim razvrednotenjem morale in razkrojem vrednostnih sistemov. Vendar smo prebivalci novonastalih držav t. i. vzhodnega, socialističnega bloka to pomembno dejstvo spregledali ali namenoma zanemarili in stoletje hoteli na vsak način končati v evforiji. Lažje je bilo slepo verjeti v lepe sanje, v katerih ne bo *nič več, kot je nekoč bilo*, kot izgubljeni čas s pomanjkanjem vrednot.

Predsednik je na proslavi ob rojstvu nove države res govoril o sanjah, vendar jih je v svojem sporočilu že takoj povezal z delom in odgovornostjo, prave in zdrave družbene spremembe pogojil s trdimi preizkušnjami. Za *jutri* je sicer obljubil *nov dan*, vendar se je diplomatsko ognil razpredanju o tem, kakšen bo. Že tisti večer se mi je zdelo, da nas v svojem zanosnem zgodovinskem govoru neprisiljeno opominja, da samostojnost zahteva le še večjo odgovornost, tako posameznika kot celotne družbe.

Z včerajšnjo razglasitvijo suverene Slovenije se celo daljnosežno zavezujemo tudi sami sebi. V dobrem in hudem! Čakajo nas trde preizkušnje v vztrajnosti, doslednosti, demokratizmu, ustvarjalnosti, iznajdljivosti in zvestobi ciljem, ki smo jim zavezani. Demokracija, svoboda, spoštovanje človekovega dostojanstva in njegove pravice, spoštovanje manjšin in doseljencev, odprtost in sodelovanje z drugimi, tem vrednotam ostajamo zavezani za vselej.⁸⁶

⁸⁶ Milan Kučan, govor predsednika predsedstva ob razglasitvi samostojnosti RS 26. 6. 1991, v Viri 19, Božo Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (III. del: Osamosvojitve in mednarodno priznanje), str. 37. Objava arhivskih virov, izdalo Arhivsko društvo Slovenije.

Visokih ciljev in pomembnih izzivov se ne da doseči brez velike odgovornosti. Pri nas pa – kot da se je s samostojnostjo začelo vse obračati stran od nje. Še veliko bolj kot kdaj prej. Ljudstvo je kot Trnjuhčica zaspalo na lovorikah prejšnjih let in državo čez noč prepustilo ekonomskim morilcem in plenilcem svobode, človekovih pravic, skupnega premoženja, idej in ustvarjalnosti. Lastninske certifikate, na primer, ki so nam jih vrgli kot neznamen delček, kot zdaj vemo, ogromnega skupnega premoženja ob prvem valu privatizacije, smo v glavnem pretopili v avtomobile in jih zafrčkali, namesto da bi jih preudarno oplemenitili. Svoje deleže smo prepustili »novokomponiranim« kapitalistom, ki so očitno legalno in v pravnih okvirjih kot gobe po dežju zrasli na račun nekdanjih delavskih žuljev.

Pijano od prehitre zmage in očitno prelahko pridobljene samostojnosti je ljudstvo čez noč postalo zaslepljeno. Iz angažirane in kritične množice, ki je skoraj v en glas izoblikovala željo po osvoboditvi in spremembi političnega prostora/sistema, se je začelo spreminjati v samozadovoljno, neartikulirano in vse bolj apatično državljansko gmoto. Zakaj bi potem zamerilo tistim bojevnikom, ki so se po desetih bojnih dneh bolj trkali po prsih, kot če bi pet let preganjali Nemce po gozdovih. Prizanesljivo jim je kimalo, tudi ko so nekateri od edinih pravih osvoboditeljev rasli v edine prave narodove voditelje. Odpuščalo jim je, ko so se fantje še dolgo po vojni igrali z orožjem, ga preprodajali, z njim po nepotrebnem rožljali. In nas ustrahovali.

Čeprav so v vojni zmagovalci, ni dobro, da se ljudje po njej začnejo obnašati tako. Prehitro jo začnejo izrabljati in glorificirati sebe v njej. Pripisujejo si vse bolj nadčloveške lastnosti in se nazadnje izenačijo z državo. Začuda se je to dogajalo vsem na očeh in ob tihi asistenci večine, ki si končno uresničenih sanj o samostojni državi vsa ta leta ni hotela kvariti z umazanimi političnimi, orožarskimi in ekonomskimi aferami, z izbrisanimi, z begunci iz nekdanjih jugoslovanskih republik in kasneje s suženjsko izkoriščanimi tujimi delavci, z razprodajo in uničevanjem gospodarstva po sramotno nizkih cenah in za visoke provizije. Zasanjana večina, tudi inteligenca (!), se je realnosti zavedela šele takrat, ko ji je tako imenovana elita, zrasla iz levih, predvsem pa desnih bojevnikov, začela pri belem dnevu krasti denar iz žepov. Šele tedaj je ugotovila, da se je znašla na pogorišču samostojnosti in da je večina državnega kapitala že v tujih rokah. Ko so nam začeli spreminjati državne simbole in praznike, se je večina zavedela, da nam spreminjajo zgodovino, čeprav se je njeno »resetiranje« začelo že davno pred osamosvojitvijo.

Z nastopom nekaterih prvih pomladnikov. Vse to se je dogajalo nenehno in vztrajno, dan in noč, vsa leta, po vedno enakem principu. Kot se dogaja še zdaj. Začelo se je že pred oboroženim spopadom. Dogajalo se je med njim. Nezakonita trgovina z orožjem, največji slovenski finančni zalogaj devetdesetih, le še TEŠ 6 je vreden več, je davkoplačevalcem odplavala iz rok, ne da bi se sploh zavedali. Še zdaj se večina noče obremenjevati z njo! Tonijev primer je »dober« pokazatelj tovrstnega potvarjanja in slepomišenja. Vendar gre, naj mu rečemo *največja napaka* in *najbolj tragična žrtev desetdnevne vojne* ali ne, le za en primer. Na videz očiten in jasen, kot so najprej vsi, postane kmalu zamotan zaradi ljudi, ki se še po dvajsetih in več letih o njem bojijo jasno spregovoriti. Zamotan zaradi razjasnitve vseh političnih ozadij. Dober tudi za raziskavo klime v družbi in njene morale. Ko se začneš podrobneje ukvarjati s takšnim »nedovoljenim primerom«, že kmalu dobiš občutek, da si vstopil v jetra države. Jetra, poleg kože naš največji organ, imajo središčno vlogo v presnovi, skozi se pretaka vse, kar zauzijemo in vdihnemo, neuporabne snovi presnavljajo v uporabne ali pa jih skozi žolč izločijo. Jetra so zapleten kemični laboratorij, ki pa, zanimivo, ne prevaja bolečine. Je sploh mogoče najti boljši simbol za državo in njen aparat, ki melje in absorbira vse, kar pride vanj, in se na osnovi informacij, ki jih o stvareh dobiva, odloča, na kakšen način jih bo koristno uporabil ali v skrajni sili izločil. Kar je za državo neboleče, je lahko za državljana smrtno nevarno.

Predsedstvo Republike Slovenije izraža globoko obžalovanje za vse žrtve dosedanjih spopadov, ki so posledica agresije Jugoslovanske armade. Še posebej tragične so za nas izgube med starešinami oziroma vojaki Jugoslovanske armade, ki so slovenske narodnosti. Tako je včeraj izgubil življenje kapetan 1. razreda Anton Mrlak, ki je pilotiral helikopter Gazela št. 12664, ki ga je Teritorialna obramba Slovenije sestrelila, ko je nizko preletaval starvo sedeža republiških organov, in to kljub prejšnjemu opozorilu slovenskih organov, da bodo z vsemi sredstvi zavarovani vitalni objekti slovenske državnosti.

Ob tej nesreči Predsedstvo Republike Slovenije poudarja, da je do te izgube prišlo 10 /deset/ur po objavi Javnega poziva vsem starešinam in pripadnikom Jugoslovanske armade, v katerem Predsedstvo Republike Slovenije na podlagi 14. člena ustavnega zakona za izvedbo temeljne

ustavne listine o samostojnosti Republike Slovenije in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. list RS št. 1/91) odpoklicuje vse aktivne starešine in civilne osebe iz Slovenije, ki so v službi v Jugoslovanski armadi.⁸⁷

PREDSEDSTVO
REPUBLIKE SLOVENIJE

Ljubljana, 28.6.1991

X. MO13

SPOROČILO ZA JAVNOST

Predsedstvo Republike Slovenije se je na današnji jutranji seji seznanilo s situacijo na bojiščih in z dosedanjimi posledicami agresije Jugoslovanske armade na Republiko Slovenijo. Obravnavalo je tudi teleks, ki ga je danes zjutraj poveljnik 5. vojaškega območja poslal predsedniku Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije Lojzetu Peterletu. V tem teleksu je poveljnik zapisal očitno neresnico, da enote Jugoslovanske armade niso v nobenem primeru uporabile strelnega orožja, razen v obrambi. Nato pa je zagrozil, da bodo pripadniki Jugoslovanske armade odgovorili s kompletnim strelnim orožjem. Po oceni Predsedstva Republike Slovenije je mogoče na osnovi te grožnje in glede na dosedanjo brezobzirnost agresorja pri njegovih akcijah, pričakovati, da bo Jugoslovanska armada oziroma njeno vodstvo, ki je očitno izgubilo vsakršni občutek za razumno odločanje, uporabila tudi letalstvo in raketno orožje ter bombardirala določene cilje. Ker bodo pri tem verjetno ogroženi tudi civilni objekti in prebivalstvo, Predsedstvo Republike Slovenije opozarja vse državljane naše republike naj bodo pripravljeni tudi na to skrajno možnost in naj v primeru zračnih napadov ravnajo v skladu z navodili pristojnih organov tako, da ne bi prišlo do panike, ki bi povzročila še dodatne nepotrebne žrtve. Da so te grožnje realne, se je izkazalo ob koncu seje, ko je bilo Predsedstvo obveščeno o bombardiranju letališča Brnik. Na seji predsedstva je bilo sklenjeno, da bo predsednik Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije odgovoril poveljniku 5. vojaškega območja, da je z vojaškimi akcijami na ozemlju samostojne Republike Slovenije začela Jugoslovanska armada in da se Republika Slovenija brani pred tem napadom ter, da je za to vsa odgovornost za človeške žrtve na strani agresorja.

⁸⁷ Arhiv predsednika Republike Slovenije, dokument št. 11013, z dne 28. 6. 1991.

To je del *Sporočila za javnost Predsedstva RS*, ki so ga ponavljali po sestrelitvi, zdelo se mi je, da v nedogled ... Mila ga ni slišala, bila je v popolnem šoku. Pri Tonijevih svojcih je povzročilo veliko žalost. Igorju in meni se je od prvega trenutka zdelo nesprejemljivo, enako Mili, ko je izvedela zanj. Kot da so mrtvega obsodili na še eno smrt. Da bi Toni ogrožal predsednika države in slovenski parlament, da je *nizko preletaval stavbo sedeža republiških organov*, je bilo popolnoma nezdružljivo z njim. In vendar je tako zapisal najvišji državni organ, Predsedstvo RS! To *sporočilo* je postalo prekletstvo. V trenutku, ko se je pojavilo, je postalo javno mnenje. Informacijo so v en glas ponavljali celo nekateri Tonijevi najboljši prijatelji. Vsa ta leta smo se svojci ubadali s to navedbo in iskali očividce, ki bi jo potrdili, vendar jih nismo našli. Našli smo le tiste, ki so videli, da je gazela pred sestrelitvijo letela nad železniško progo ali v njeni neposredni bližini. Kljub temu se je informacija pregloboko zasidrala v ljudi, da bi lahko vplivali nanjo. Potem pa sem po enaindvajsetih letih v Virih 19 Arhivskega društva našla precej drugačno formulacijo Predsedstva RS v zvezi s Tonijem.

Predsedstvo pa je v zvezi s sestrelitvijo helikopterja Jugoslovanske armade, ki ga je pilotiral kapetan 1. razreda Anton Mrlak, ki je v tej nesreči izgubil življenje, poudarilo, da je do tega prišlo deset ur po objavi javnega poziva vsem starešinam in pripadnikom Jugoslovanske armade, v katerem je Predsedstvo Republike Slovenije na podlagi 14. člena Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti Republike Slovenije (U. L. RS št. 1/91) odpoklicalo vse starešine in civilne osebe iz Slovenije, ki so v službi v JLA.⁸⁸

Nobenega ogrožanja, nobenega *nizkega preletavanja* stavb državnih organov! Predsedstvo RS v dokumentu *Ugotovitve in sklepi 45. seje Predsedstva Republike Slovenije 28. 6. 1991* »zgolj« razlaga, zakaj naj bi prišlo do sestrelitve gazele, in se na nek način opravičuje. Nisem mogla verjeti! In tudi pojasniti si nisem znala. Najprej sem podvomila o svojem spominu. Potem pa sem zaprosila za vpogled v Arhiv predsednika RS. Zanimali so me tudi dokumenti, ki opredeljujejo status Republiške koordinacijske skupine in njeno pristojnost poveljevanja. Ta je vendar odločilna za določitev vloge prvega obrambnega ministra pri sestrelitvi gazele.

⁸⁸ Ugotovitve in sklepi 45. seje Predsedstva Republike Slovenije 28. 6. 1991, Arhiv predsednika Republike Slovenije, Arhiv Predsedstva RS, št. 800-03-21/91.

- 2 -

Predsedstvo Republike Slovenije je tudi sklenilo, da bo Republika Slovenija takoj ustanovila komisije za evidentiranje in ugotavljanje vojne škode. Predsedstvo prosi državljane Republike Slovenije, da z zbiranjem podatkov sodelujejo in pomagajo pri delu teh komisij.

Predsedstvo Republike Slovenije izraža globoko obžalovanje za vse žrtve dosedanjih spopadov, ki so posledica agresije Jugoslovanske armade. Še posebej tragične so za nas izgube med starešinami oziroma vojaki Jugoslovanske armade, ki so slovenske narodnosti. Tako je včeraj izgubil življenje kapetan I. razreda Anton Mrlak, ki je pilotiral helikopter Gazela št. 12664, ki ga je Teritorialna obramba Slovenije sestrelila, ko je nizko preletaval stavbo sedeža republiških organov in to kljub prejšnemu opozorilu slovenskih organov, da bodo z vsemi sredstvi zavarovani vitalni objekti slovenske državnosti.

Ob tej nesreči Predsedstvo Republike Slovenije poudarja, da je do te izgube prišlo 10 /deset/ ur po objavi Javnega poziva vsem starešinam in pripadnikom Jugoslovanske armade, v katerem Predsedstvo Republike Slovenije na podlagi 14. člena ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti Republike Slovenije in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur.list RS, št. 1/91) odpoklicuje vse aktivne starešine in civilne osebe iz Slovenije, ki so v službi v Jugoslovanski armadi.

Zato Predsedstvo Republike Slovenije ponovno poziva vse starešine in vojake, ki so na služenju vojaškega roka v Jugoslovanski armadi, da ne sodelujejo v agresiji na Republiko Slovenijo ter da zapustijo enote Jugoslovanske armade. Predsedstvo Republike Slovenije pričakuje, da starešine in vojaki, državljani drugih republik ne bodo sodelovali pri izvrševanju ukazov, ki z vojaško silo ogrožajo suverenosti Republike Slovenije. Predsedstvo Republike Slovenije jim žal v nastalih razmerah ne bo moglo zagotoviti varnosti na območju Republike Slovenije, kar še posebej velja za vojake nabornike, ki so na služenju vojaškega roka.

Na Uradu predsednika RS so me, kot pravzaprav povsod, sprejeli kot zanimiv primer. Mag. Uroš Krek, vodja kabineta takratnega predsednika Slovenije dr. Danila Türka,⁸⁹ je tudi sam sodeloval v oboroženem spopadu z JLA. Njegova pomočnica, mag. Nataša Brenk, je bila prej zaposlena kot pravnica pri informacijski pooblaščenki RS. Primerna družba, skratka! Najprej smo se na podlagi dokumentov prepričali, da Republiška koordinacijska skupina res ni imela pristojnosti poveljevanja. Odlično! Potem pa mi je g. Krek razkril, da hranijo dva identična dokumenta Predsedstva RS z dne 28. 6. 1991, ki se razlikujeta zgolj v naslovu. Prvi je *Sporočilo za javnost*, drugi pa *Ugotovitve in sklepi 45. seje Predsedstva ...*, vendar mi ju žal ne sme pokazati, saj sta označena s stopnjo stroge tajnosti. Z veseljem sem ugovarjala in iz torbe potegnila publikacijo, kjer so *Ugotovitve in sklepi 45. seje ...* objavljeni. Moj sogovornik je bil presenečen, vendar zdaj ni bilo več zadržkov za vpogled še v ta dokumenta. Besedili, ki naj bi bili identični, sta na prvi pogled res bili videti tako. Ker pa me je na Urad pripeljal tudi hud dvom o lastnih sposobnostih pomnjenja, sem si izprosila kopijo *Sporočila za javnost*, da bi doma še enkrat v miru primerjala oba dokumenta. In glej ga zlomka, dokumenta sta bila različna! Razlikujeta se v ključnih postavkah, ki se nanašajo na sestrelitev gazele.

Razlika je več kot očitna in na moč povedna. V *Sporočilu za javnost* Predsedstva RS je dodanih nekaj pomembnih vrstic. Dodan je bil glavni očitek in prav tisto, kar je bilo s Tonijevim značajem, z značajem razumnega človeka, tako nezdržljivo: ... *ko je nizko preletaval stavbo sedeža republiških organov, in to kljub prejšnjemu opozorilu slovenskih organov, da bodo z vsemi sredstvi zavarovani vitalni objekti slovenske državnosti*. Znotraj tega dodatka pa je še nadvse zanimiva in zelo pomembna podrobnost, zapisana z manjšimi črkami in z veliko večjim razmakom med tema in sosednjimi besedami – *nizko preletaval*. S tema dvema besedama je domnevno Tonijevo preletavanje skupščine in predsedstva seveda postalo še bolj poudarjeno in nevarno. Razlog za sestrelitev pa naj bi bil zato bolj opravičljiv. Nadvse zanimivo! Še toliko bolj, ker je to *nizko preletavanje* skladno le z zapisom Janeza Janše v *Premikih* in hkrati v popolnem neskladju z ugotovitvami in sklepi seje razširjenega Predsedstva RS z dne 28. junija 1991. Seje, na kateri je bil prvi obrambni minister tudi prisoten!

⁸⁹ Mag. Uroš Krek je 23. decembra 2012 postal namestnik generalne sekretarke v Uradu predsednika republike Boruta Pahorja, ki je na predsedniškem položaju zamenjal dr. Danila Türka.

Del besedila, ki ga navajam, je na drugi strani *Sporočila za javnost*. A že na prvi opazimo stavek, ki je prav tako zapisan z manjšimi črkami. Na podlagi tega lahko upravičeno sklepamo, da gre v obeh primerih za kasneje in z drugim pisalnim strojem napisano besedilo. Kar je tudi zelo dobro vidno. In v obeh primerih skrajno občutljivo. Stavek s prve strani se nanaša na grožnje z velikimi zračnimi napadi Jugoslovanskega vojnega letalstva (JVL), ki jih na srečo ni bilo, besedi na drugi pa naj bi razkrivali osnovni razlog za sestrelitev gazele. S popolno gotovostjo laika zatrjujem, da gre v primeru *Sporočila za javnost* za potvorbo uradnega dokumenta! Strokovni pregled verjetno ne bi prinesel drugačne ocene, saj v arhivu Urada predsednika Republike zagotovo ne hranijo originala. To sva z Natašo Brenk odkrili po naključju, ko sem še drugič zaprosila za vpogled v njihovo dokumentacijo. Hotela sem se namreč prepričati, ali gre res za potvorbo. Res je! Domnevam, da je nastala iz razlogov, ki jim botruje tudi moje pisanje. Le da jaz zadevo odkrivam, tisti, ki so dokumente spreminjali in potvarjali, pa so jo skrivali. Ozadje je enako. Sestrelitev gazele nad Rožno dolino, ki v nobenem segmentu in v nobeni zdajšnji objavi ali kakršnikoli zapisani obliki ne ustreza resnici. Ker je takih potvorb še nekaj, pridobiva sestrelitev z dodatnimi poznejšimi zamegljevanji in skrivanji nove razsežnosti. Vprašanje, ali gre za kriminalna dejanja, je verjetno upravičeno, saj potrebe po potvorbi dokumentov drugače ni mogoče razumeti.

Aluzije na druge potvorbe dokumentov, o katerih se zadnja leta piše v medijih, so pri tem dovoljene!

Tonijevemu domnevemu nizkemu preletavanju stavb slovenskih republiških organov se bom podrobneje posvetila v naslednjem poglavju, tu pa bom vzela pod drobnogled milejšo formulacijo Predsedstva RS, zapisano v dokumentu *Ugotovitve in sklepi ...* Že ta na videz prijazna »ugotovitev«, pod katero se je podpisal predsednik Predsedstva RS Milan Kučan, je, milo rečeno, čudna. Nepremišljena, za javnost zavajajoča, neodgovorna do samega instituta predsedstva kot tedanjega najvišjega državnega organa, od katerega se pričakuje zdrava moralna drža, žaljiva do Tonija in njegovih najbližjih. Predsedstvo RS je imelo funkcijo poveljnika oboroženih sil Slovenije. Predsednik Kučan je sicer podpisnik zapisnika seje, na kateri so oblikovali različne pomembne sklepe in ugotovitve, med njimi je tudi ta. Vendar je seja predsedstva potekala v širšem sestavu. Poleg predsednika Kučana in članov Cirila Zlobca, dr. Matjaža Kmecla, dr. Dušana Pluta in

Ivana Omana so se je udeležili še predsednik Izvršnega sveta Skupščine RS (danes bi bil to predsednik vlade) Lojze Peterle, predsednik Skupščine RS (danes državnega zbora) France Bučar, član Predsedstva SFRJ, dr. Janez Drnovšek, republiški sekretarji dr. Dimitrij Rupel, Janez Janša, Igor Bavčar in Jelko Kacin, v. d. načelnika RŠTO polkovnik Janez Slapar in poveljnik Civilne zaščite RS Miran Bogataj. Torej kar nekaj ljudi, ki so zelo dobro poznali ozadje sestrelitve, čeprav ga članom predsedstva niso nikdar razkrili, razen v zelo nejasnih obrisih. Navzoči so se že takoj seznanili z dejstvom, da je povelje za sestrelitev izdal Anton Krkovič. In da je bilo to v skladu s splošnim poveljem, ki ga je na opoldanski seji prejšnji dan izdalo Predsedstvo RS. Vse druge podrobnosti so bile zamolčane! Sicer pa jih tudi nihče ni zahteval. Zadovoljili so se z razlago, ki se jim je zdela v tistih okoliščinah dovolj prepričljiva.

Iz ugotovitve, *da je do sestrelitve prišlo deset ur po objavi javnega poziva*, ki jo je kasneje neimenovani v sporočilu za javnost še dodatno preoblikoval, je jasno, da je želelo najvišje državno telo tragedijo nekako pojasniti. Kot da bi se hotelo opravičiti in hkrati s sebe odvrniti tudi najmanjši sum v zvezi z njo. S čimer pa je benevolentno vrglo krivdo na pilota helikopterja. Ker je mrtev in se ne more braniti, je – ne glede na okoliščine – kriv. In ne glede na resnico! Vendar zakaj in komu se je predsedstvo sploh opravičevalo? Pilotovi družini? Ali javnosti, ker je šlo za slovenskega pilota? Kot najbolj prepričljiv argument za sestrelitev je uporabilo prav najbolj zgrešenega, to je čas, ki je pretekel od prvega javnega poziva starešinam in vojakom o odpoklicu iz JLA. Dobro mišljeno potezo je v resnici naredilo nepremišljeno. In se tako, ne da bi se takrat tega zavedalo, precej elegantno pustilo vplesti celo v poznejše potvorbe v *Sporočilu za javnost*, ki sicer ni podpisano, je pa evidentirano kot dokument Predsedstva RS, št. 11013. Čeprav Predsedstvo RS – danes to zagotovo vemo – s sestrelitvijo ni imelo nič! Nobeden od njegovih članov namreč ni vedel za dogovore o preletu brniških gazel na slovensko stran. Vemo pa tudi, da obširnejša razlaga o sestrelitvi gazele zagotovo ni bila v interesu vseh navzočih na tisti razširjeni seji.

Sporočilo je lahko napisal le »nekdo« od navzočih, ki je hotel predvsem zavarovati sebe in je za zaščito uporabil mrtva letalca ter najvišji državni organ. Kot da je bila gazela sestreljena v imenu države in ne v imenu dveh, treh posameznikov. Častitljivih mož iz predsedstva ni bilo težko prepričati, da je zadeva zaradi posebnih okoliščin lahko za državo kočljiva. V prepričanju,

da ščitijo državne interese, so prikimali, s tem podpisali in država si je takrat prvič – ne da bi to vedela – nad Tonijem uradno umila roke.

Gre za način izrabe, ki je danes v Sloveniji tako vsakdanji, da se zdi že skoraj legitimen. Tonijev primer je zanimiv tudi zato, ker je bil eden prvih tovrstnih. In je s stališča današnjega, že skoraj utečenega vzorca – izrabe najvišjih političnih ustanov za interese posameznika – popolnoma berljiv.

Mila sporočila predsedstva ni slišala, saj v tistih dneh ni poslušala ne brala ničesar, niti v zvezi s Tonijem ne. Videla je tisti krvavi posnetek, vendar takrat ni vedela, da je na njem on. Ko je izvedela, se je umaknila v popolno odsotnost. Edino, kar se je kazalo pred njo, še dolgo potem, je bila pot, ki se ji je za možem odpirala v smrt. Mila in Toni sta bila skoraj mitsko povezana drug z drugim. Nikoli prej ne pozneje, bog mi je priča, nisem srečala tako velike ljubezni, kot je bila njuna. Zdaj je bila na tem svetu prekinjena ...

Takrat se mi je zdelo, da *Sporočilo za javnost*, ki nam je vzbudilo prvo razočaranje nad novo državo, vrtijo v nedogled. Vprašala sem se, kaj si o njem mislijo ljudje, ki niso nič vedeli. Se jim zdi enako sumljivo, kot je bilo nam? So opazili vsaj nenavadnost, ki tako očitno bode v oči? Predsedstvo je sestrelitev namreč poimenovalo *nesreča*. Razumem, da nekomu po nesreči podstaviš nogo, da človeku ponesreči kaj pade na glavo, celo da po nesreči sprožiš puško. Ampak, da »po nesreči« streljaš na helikopter? Že če bi kdo rekel, da je »po nesreči« ustrelil medveda, mu ne bi verjeli. Tako približno je slišati, če rečeš, da si v oboroženem spopadu po nesreči sestrelil helikopter. Pa še neoborožen in neoborožljiv povrh!

Sporočilo je bilo žaljivo in neprepričljivo, zato smo Tonijevi svojci iskali njegov pravi pomen in namen. Prvo vprašanje je bilo, zakaj Predsedstvo o dogodku sploh govori, ko bi lahko o njem molčalo. Zakaj se opravičevati, da si v vojni, ko se imaš vendar pravico braniti, sestrelil sovražni helikopter? Sploh če si se iz defenzivnega načina bojevanja odločil preiti v ofenzivnega in si lepo in zgledno napovedal, da boš na vse, kar bo tisti dan po 18. ali 19. uri (pojavljata se namreč dva podatka) letalo po slovenskem nebu, razen ptic in balonov, streljal?⁹⁰ Zakaj sploh karkoli sporočati, če nočeš povedati bistvenega, da je bil helikopter gazela neoborožen, da ni streljal, da je letel nad proggo, da ...? Saj državljani po tako okrnjeni izjavi niso

⁹⁰ Ta podatek velja vendarle dopolniti s kasnejšim, ki ga je Miha Butara, takratni poveljnik 5. OŠTO za Ljubljansko pokrajino, avtorici zaupal v zasebnem pogovoru 30. junija 2010 v Ljubljani.

mogli vedeti, za kateri helikopter sploh gre. Sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša je namreč že dve uri zatem v skupni oddaji Televizije Ljubljana in Televizije Zagreb vehementno izjavil, kar si je najbrž želel in kar so za njim takoj vestno povzeli domači in tuji mediji: da je TO prvi dan vojne *sestrelila šest helikopterjev*, da je že *sto ljudi mrtvih in ranjenih*.⁹¹ Kar je povedal, je bilo res zaskrbljujoče. Ne le zaradi podatkov, tudi zaradi načina. Predvsem pa zato, ker ni bilo resnično.

Zdi se, da je Predsedstvo RS tragični dogodek obžalovalo, o čemer je hotelo prepričati tudi državljane. Vendar se je opravičevalo z argumentom, ki je bil nesmiseln. Česar pa ni vedelo, saj je vse operativne zadeve v vojni prepuščalo Republiški koordinacijski skupini, ki jo je že 18. marca 1991 ustanovilo za primer izrednih razmer.

Koordinacijo je vodil Igor Bavčar, njemu podrejeni je bil Janez Janša, v njej so bili še Jelko Kacin, Janez Slapar, Miran Bogataj ... Vemo, da je bil vrh republiške koordinacije seznanjen z dejstvom, da je pilot Anton Mrlak prevzel za dobrobit nove države zelo konkretno nalogo.⁹² Ki mu je izrecno onemogočala, da bi se v desetih urah (tudi, če bi izjavo slišal) odzval odpoklicu *starešin JLA ... Zakaj potem valiti krivdo na žrtev in zraven v vse skupaj zapletati še nič krivo predsedstvo?* Še posebej ker je leto kasneje Jelko Kacin v reviji *Obramba* zapisal, da so stik s slovenskimi piloti izgubili nekaj dni pred začetkom vojne. Da so vedeli, da so zaradi prejšnjih stikov s TO v JLA še posebej nadzorovani. Iz česar pa Kacin, začuda, ne potegne logičnega sklepa, da so letalci brniške eskadrilje v desetih urah verjetno težko izvedeli za poziv častnikom in vojakom JLA. Naši so imeli natančne podatke iz posameznih vojašnic. Vedeli so, da poveljniki v njih blokirajo dostop do vseh informacij, posebej Slovincem. V primeru gazel je šlo še za zelo drago tehniko. In kljub vsemu temu se je tistim, ki so imeli vse podatke, torej vrhu Republiške koordinacijske skupine, zdelo popolnoma normalno, da krivdo prevali na pilota.

Danes se zdi precej neverjetno tudi to, da je bilo predsedstvo takoj obveščeno o poveljniku akcije Krkoviču. Gre namreč za podatek, ki je doživel uradno potrditev šele čez dvajset let in si ljudje o njem prej niso

⁹¹ Ta podatek se je v medijih pojavljal skoraj dva dni. Kar je ob današnji tehnologiji vendarle malce nenavadno. Sploh zato, ker je bilo število žrtev veliko manjše. Prav tako sta bila sestreljena le dva helikopterja, dva pa obstreljena oziroma obžgana.

⁹² General Slapar mi je zatdil, da za ta dogovor ni vedel.

upali na glas govoriti. Namesto imena in priimka so tudi tisti, ki so imeli vse podatke, uporabljali izraze kot »veste, obstajale so določene 'strukture', določeni posamezniki so bili, ki ...« itd. Če sem vprašala: »A Krkovič?«, so sicer pritrdili, a v istem hipu tudi že oprezali, ali jih je kdo slišal.

Druge podatke, npr. o tem, da sta bila Jelko in Toni v navezi, so na predsedstvu izvedeli kasneje. Takšna so bila tudi predvidevanja svojcev. Po podatkih, ki smo jih imeli, bi težko bilo drugače. Vendar je pomembno, da sem jih zdaj preverila pri dr. Francetu Bučarju, Cirilu Zlobcu, dr. Matjažu Kmeclu in dr. Dušanu Plutu.

Že med spopadi smo vedeli, da je v vseh izjavah, sporočilih, objavah, v komentarjih ... pogovorih, povsod, kjer so omenjali Tonija, nekaj hudo narobe. Vedeli smo kaj. Ne pa še – zakaj. Vendar so se podatki z leti kopičili in se vse jasneje dopolnjevali. Nenadoma ugotoviš, da celo v stvareh, ki se ne zdijo logične, obstaja nadvse natančna logika. Na koncu so se iz vseh informacij kar sami oblikovali jasni razlogi in motivi, ki razrešujejo uganko. Morda se zdi komu pretirano, da o vsem tem razpredam tako na široko. Vendar je *Sporočilo za javnost* pomembno še za poznejšo obravnavo, saj gre za očiten primer izrabe najvišje državne institucije v imenu dveh, treh posameznikov. Zgodba o sestrelitvi gazele bi lahko bila na začetku učbenika z naslovom »Kdo je ugrabil slovensko državo«. Če seveda pozabimo, da novinarja Matej Šurc in Blaž Zgaga v svoji trilogiji *V imenu države* o nedovoljeni trgovini z orožjem dokazujeta, da se je prav v tistih dneh z zavzetjem skladišč Borovnica in Ložnica v Sloveniji začela še ta nedovoljena, kriminalna dejavnost.

Tonijevo ime je bilo hudo izrabljeno. *Sporočilo za javnost Predsedstva RS* je bilo sestavljeno tako, da bi se predvsem »dotični nekdo«, ki je za sestrelitev (verjetno) najbolj odgovoren, pa tudi »država« zaščitila na pilotov račun. V armadi je Tonija Mrlaka poznalo ogromno ljudi, bil je nadvse priljubljen. Naši so lahko upravičeno računali, da se bo zaradi tragičnega dogodka predalo in prešlo na slovensko stran še več častnikov in vojakov. Dejansko je bil to edini smisel, ki smo ga sploh lahko našli v objavi njegovega imena in drugih podrobnosti, dokler še nismo imeli drugih podatkov. Kasneje je sporočilo v pogovoru z Milo in Igorjem ponovil Jelko Kacin, ko sta ga prvič obiskala na Ministrstvu za informiranje. Saj samo po sebi se to ne zdi narobe. Vendar je ponavljanje sporočila v nedogled pomenilo, da se bo Tonijevo ime, ki so ga inkriminirali, v slovensko zavest še lažje ukoreninilo kot sovražno. Kar se je tudi zgodilo. Leta in leta, še

dolgo po tem, ko so se v *Nedeljskem dnevniku* že pojavili prvi Bukovčevi članki, ki so sestrelitev osvetljevali še z druge strani, smo v pogovorih z najrazličnejšimi ljudmi to spoznavali. Zaman smo jim razlagali resnico, naši sogovorniki so se nam le prizanesljivo nasmihali in nas sumničavo gledali. Razumeli so nas le tujci, ki so se še dolgo spominjali posnetkov sestreljenega helikopterja. Janša je imel prav! Tisti krvavi posnetki so res pustili močan vtis. Bili so strašljiv znak, da se vojna po petdesetih letih spet vrača na ulice Evrope. Ko se je preselila na Hrvaško in v Bosno, so postali krvavi posnetki le še moteč vsakdan.

Vendar ti posnetki kasneje ne bi imeli takšnega vpliva, če ne bi bili podkrepljeni s fantomskim *Sporočilom za javnost Predsedstva RS*. Tako pa je informacija postala prava bomba. Ponavljale so se oddaje, ki so vedno znova objavljale posnetke *prvega sestreljenega sovražnega helikopterja v novi državi*. Napačni ali vsaj nepopolni podatki so se brez izjeme pojavljali v knjigah in publikacijah o t. i. desetdnevni vojni, in to celo pri avtorjih, ki bi morali poznati pravo resnico ali so jo tudi zares poznali. Doslej, kolikor vem, pri vsej poplavi knjig obstajata le dve izjemi. Publikacije zgodovinarja Boža Repeta in knjiga *Na drugi strani*⁹³ zgodovinarja Borisa M. Gombača, ki obravnava še eno prezrtih tem našega osamosvajanja, boj staršev za vrnitev 6.500 slovenskih vojakov nabornikov, ki so se kot *talci slovenske osamosvojitve*⁹⁴ v uniformah JLA takrat znašli na služenju vojaškega roka po vsej Jugoslaviji. Avtor, za katerim stoji odbor staršev teh vrlih mladeničev, državi očita, podobno kot jaz, da ni storila dovolj za njihovo zaščito. V knjigi sta objavljeni tudi pričevanji Jožeta Kalana in Boga Šuštarja, ki razkrivata Tonijevo zgodbo.

Eno ključnih vprašanj v zvezi z motivi in razlogi za tako krivično in lažno *Sporočilo za javnost*, podpisano v imenu predsedstva, je, kdo od navzočih na tisti razširjeni seji se je najbolj bal resnice. Če takoj izločimo ministra za obrambo in za notranje zadeve⁹⁵ Janeza Janšo in Igorja Bavčarja, ki sta že pokazala, da lahko v zvezi z isto stvarjo danes ali jutri zagovarjata nasprotno stališče, se odgovor vsiljuje sam po sebi. Vendar ni popoln! Saj bi minister Janša v tem primeru, kot bo kasneje postalo jasno, lahko imel

⁹³ Boris M. Gombač, *Na drugi strani*, Odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov ob slovenski osamosvojitvi leta 1991, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, Ljubljana.

⁹⁴ Izraz za slovenske nabornike v JLA je Gombačev.

⁹⁵ Prav tisti dan, 28. junija 1991, so začele veljati ministrske funkcije, vodje sekretariatov in komitejev so postali ministri.

svoj osebni interes. Vendar ni edini od tistih, ki bi lahko imel tak interes in ki je bil navzoč na razširjeni dopoldanski 45. seji Predsedstva RS. Ta zgodba je približno tako zapletena, kot je zapletena slovenska stvarnost. Na videz se nam zdi vse jasno, a ko odstreš en zastor, se za njim pojavijo novi. Vedno nove in nove povezave, ki so pri tako majhnem narodu že kar nedostojno razvejane. V tem segmentu je pripoved tudi za avtorico najtežja.

Kasnejše pojasnilo ministra Kacina, da so na Merlakov helikopter streljali šele deset ur po pozivu, naj Slovenci zapustimo JA, in da je zato Merlak moral vedeti zanj, ne drži.⁹⁶

General Vidmar v zvezi z izjavo predsedstva upravičeno omenja ime Jelka Kacina, ki je bil že zaradi funkcije, ki jo je takrat opravljal, poklican za oblikovanje tovrstnih sporočil za javnost. V času intervjuja za *Delo* je Vidmar že izvedel za njegovo sodelovanje s Tonijem. Zanimivo je, da general ne omenja predsedstva, temveč izjavo pripiše kar neposredno Kacinu. Četudi je na drugem mestu jasno, da general nima težav s spominom, saj v isti sapi omenja tistih fantomskih deset ur, ki so minile od prvega poziva slovenskim častnikom, naj zapustijo JLA, do sestrelitve. Poziv, ki se je v medijih zelo pogosto pojavljal, je imel velik odziv. Ali pa smo le takrat tako mislili. Zdaj vemo, da je v Sloveniji prve dni prišel do manjšega števila starešin in vojakov JLA. In tudi ko je prišel, to še ni pomenilo, da je bil prebeg lahek. Saj ni šlo za tako samoumevno odločitev, kot se zdi nam, ki nismo vojaške osebe.

Javni poziv Predsedstva RS, da zapustijo JLA, jim ni veliko pomagal, saj so neizpolnjevanje povelj in nesodelovanje v agresiji morali izvesti na lastno odgovornost, pri tem pa so imeli veliko oviro v Kazenskem zakonu SFRJ in Zakonu o službi v oboroženih silah (SFRJ) ter podzakonskih predpisih, katerih odredbe so še veljale zanje. Torej so bili prepuščeni lastni odločitvi in prevzemu odgovornosti za njo, saj jim Slovenija znotraj JLA ni mogla zagotoviti niti pravne niti dejanske varnosti.⁹⁷

⁹⁶ Marijan Vidmar, v Miran Lesjak, Načrtovana operacija, Delo, Sobotna priloga, 27. junija 1992.

⁹⁷ Vinko Tuljak, Vloga prebežnikov JLA pri razformiranju 82. abr. JLA iz Cerklj

Poziv predsedstva je bil pomemben tudi za slovenske nabornike v drugih republikah. Po telefonu so jim ga v glavnem posredovali starši, saj so se potem ti lažje odločali za smrtno nevarne pobege iz svojih vojaških enot. Večina starešin in nabornikov se je odločila za predajo ali prebeg, ko je, tako kot denimo general Vidmar, ocenila, da gre za oborožen spopad, v katerem nočejo sodelovati na strani napadalca.

Večina vojakov se hoče predati oziroma prestopiti, vendar jim oficirji ne pustijo. Obveščeni smo, da je v nekaterih primerih prišlo tudi do uporabe strelnega orožja. Vojaški pripor na Metelkovi je natrpan s starešinami JLA, ki nočejo izvajati nesmiselnih ukazov za posredovanje, oziroma proti Republiki Sloveniji, predvsem civilnemu prebivalstvu. V nekaterih območjih, kjer je konfliktna situacija nastopila že zjutraj in traja še do zdaj, je prišlo do očitnih znakov, ki kažejo na to, da tudi tisti starešine JLA, ki so bili za te akcije posebej pripeljani od drugod, posebej pripravljene na to, ne kažejo več velikega žara za nadaljevanje avanture.⁹⁸

Že prvi dan se je začela JLA na slovenskih tleh dobesedno sesuvati vase. Zgodilo se je to, kar je v svojih ocenah in bojnih načrtih predvidel hrvaški general Martin Špegelj. Bojna morala, najpomembnejši dejavnik oboroženega boja, in tista, ki v vojnah odloča o zmagi ali porazu, sta bili na armadni strani na najnižji možni ravni, gledano z vojaške strani pa za tako veliko in pomembno evropsko armado, kot je bila JLA, naravnost sramotni. Vendar je to razumljivo, saj spopad ni temeljil na nacionalnem in verskem sovraštvu med narodi, kot je bilo kasneje značilno za spopade na Hrvaškem, v Bosni in na Kosovu, ampak je bil umetno izzvan. Stopnja odpora med slovenskim prebivalstvom pa je bila sploh kar najvišja. Tako je JLA umanjkal tudi naslednji pomemben dejavnik na poti k zmagi – podpora lokalnega prebivalstva.

Poleg taktičnih in strateških napak je beograjska soldateska prav na tej točki doživela največji poraz. V akcijo se je podala brez prave predstave

ob Krki, pomen vpliva le-tega na razkroj JLA v času osamosvojitve Slovenije in pomoč ONZ Krško pri njihovem pobegu ter zagotavljanju njihove varnosti.

⁹⁸ Janša Janez, minister za obrambo RS, na tiskovni konferenci v Cankarjevem domu, 28. junija 1991.

o slovenski stvarnosti, zato bi bil upravičen sklep, da so ji armadne obveščevalne in protiobveščevalne službe posredovale očitno napačne ocene o morebitnem odzivu na vojaški poseg. Ali natančneje, kot pravi nekdanji načelnik varnostne službe 9. armade v Ljubljani, general Marijan F. Kranjc, varnostne/protiobveščevalne službe JLA tovrstne ocene sploh niso nikdar dajale, saj se na splošno niso ukvarjale z notranjimi razmerami, ampak so bile usmerjene le v zunanjega sovražnika.

Glavnina armadnih starešin in nabornikov se ni hotela bojevati in je začela množično prehajati na slovensko stran ali se predajati. Tako so enote druga za drugo propadale. Za njihovo popolnitev bi morali pripeljati veliko novih moči, predvsem iz 1. armadnega območja, iz Srbije in krajev južno od nje. Kar pa je bilo, glede na vse okoliščine, tudi na mednarodne dejavnike, precej iluzorno.

Kdor je našel priložnost za pobeg, je zagotovo pobegnil. Na slovensko stran so prehajale cele vojaške enote. Kar ni nenavadno, saj se Slovenci za nobeno ceno niso hoteli boriti proti svojemu narodu, podobno nepojmljivo je bilo to tudi za Hrvate, ki so jih takrat že napadli Srbi, za Muslimane iz Bosne in Hercegovine, ki so trepetali, da se jim kaj takega ne bi zgodilo, ter pripadnike drugih narodnosti, ki so bili dovolj politično ozaveščeni, da so se lahko odločili prav. Predvsem tisti, ki so si pri nas ustvarili družine. A nekaterim se je predvsem zaradi onemogočanja, groženj in nagajanja znotraj JLA vseeno zgodilo, da so rok za prestop zamudili. Med drugimi tudi inženirju brniške tehnike, danes podpolkovniku Vojku Urlepu in radiotehniku Josipu Volfu, ker ju je pri tem onemogočil podpolkovnik Stamenković. Nič jima ni pomagalo dokazovanje, da sta imela več kot trden namen in sta na stran TO dejansko prestopila že dolgo pred desetdnevno vojno. Bila sta namreč v slovenski ekipi, ki je pripravljala prelet brniških gazel. Urlepu in Volfu se je kasneje vseeno uspelo zaposliti v SV, prenekateremu pilotu in letalcu pa ne.

Jelko Kacin je bil zagotovo eden ključnih členov slovenske vojne propagande. Svoje delo je opravljal odlično. Brez njega si ni mogoče predstavljati tiskovnih konferenc, ki jih je med desetdnevno vojno vodil v Cankarjevem domu. Bil je preprosto pravi človek na pravem mestu. Nikdar ni zanikal, da je bil ena od Tonijevih zvez s TO. Žal pa je o tem pisal le v reviji *Obramba*, ki ne doseže prav veliko bralcev.

Toni in Jelko Kacin na Pokljuki.

Toni Mrlak je sodeloval z menoj dolgo vrsto let, tudi zadnje leto, ko sem opravljal dolžnost namestnika ministra za obrambo. V tistem letu sva se srečala trikrat, zadnjič 6. maja 1991, ko je potrdil dogovor, da bodo nam naklonjeni piloti preleteli na našo stran. / ... / Z našo stranjo je sodeloval že zdavnaj pred vojno in je snoval tudi pobeg posadk. Eni od posadk je pobeg uspel.⁹⁹

Kacin je po Tonijevi smrti veliko storil zanj. Pomnik v Rožni dolini je bil zagotovo postavljen tudi po njegovi zaslugi. Vendar mu poznavalci Tonijevega primera očitajo, da je zanj premalo naredil prej, da ni poskrbel za zavarovanje letalcev, s katerimi se je dogovarjal za prelet. To se je potrdilo tudi ob poznejšem preletu Kalana in Šuštarja, ki sta morala sama sprožiti akcijo za zaščito svojih družin. Natančnih dogovorov ni bilo, zavarovanje je bilo prepuščeno letalcem.

⁹⁹ Jelko Kacin, JA je pogrešila helikopter gazela ... Revija Obramba, 7–8 (julij – avgust), 1992, letnik 24.

Ti so bili edini, ki so se zavedali posledic svojih dejanj, predvsem možnosti, da bi armadna policija in varnostna služba organizirali njihovo iskanje ter zaslišanje družinskih članov. Bogomir Šuštar je zato 27. junija zjutraj, pred odhodom v službo, svoji ženi izročil pištolo in ji zabičal, naj ne odpira vrat neznancem. Toni pa je Mili, ko je bil še zadnjič doma, »ukazal«, naj se s hčerko že na dan proslave osamosvojitve skrijeta v njihovi še nedograjeni počitniški hiši in naj je nikakor ne zapuščata, dokler ne bo poslal ponju.

Pri nekdanjem očetovem prijatelju Avgustu Koprivnikarju, ki je imel vikend v Petelinjem Lazu na Žilcah pod Krimom, si je Toni na travniku z ogromnim hrastom izgovoril prvi zasilni pristanek. Pri akciji naj bi pomagala še bližnji gostilničar in kmet. Nekaj sto metrov pod travnikom je cesta, ki se nadaljuje v gozd. Tam za ovinkom naj bi Tonija po dogovoru s stricem Elom Rijavcem,¹⁰⁰ enim od trinajstih pokrajinskih poveljnikov MSNZ, na dan D čakal dvojni vlačilec, v katerega bi potem spravili gazelo in jo odpeljali na drugo lokacijo. Tako kot so potem zares z ene na drugo lokacijo po Sloveniji in nazadnje v Avstrijo v vlačilcu prevažali prebeglo gazelo 660, ki so jo že takoj preimenovali v TO-001. Podatke o teh dogovorih sem pozneje še enkrat preverila pri Elu Rijavcu, čeprav so, ko smo se ob obletnicah Tonijeve smrti dobivali pri njegovih starših, predvsem Avgust, prva leta pa še Elo in Tonijev oče, pogosto razpredali o akciji na Žilcah, ki je potem ni bilo.

Pripravljenih je bilo več različnih krajev pristanka, odločili bi se za tisto lokacijo, ki bi bila v danem trenutku najbližja. Poleg tiste na Žilcah so bile druge še nekje v zaledju Logatca, na Rogli in na Golteh, kjer sta Kalan in Šuštar po preletu potem zares prvič zasilno pristala.

Toni ni bil človek, ki bi karkoli prepuščal naključju, še posebej kadar je prevzel odgovornost za druge. Ker je bil tako natančen in preudaren, si je res težko predstavljati, da bi spregledal na videz nekaj najbolj samoumevnega – varovanje – zaščito pred »prijateljskim« ognjem. Pred slovenskimi izstrelki! Bil je vojaški pilot, vodja vojaške enote. Pripravljaj je načrte za letenje in vojaške vaje, s svojo enoto sodeloval na njih. Vojak od glave do peta. Rojen v vojaški družini, šolal se je v vojski, njegovo življenje je bilo od nekdaj prepredeno z uniformami in vojaškimi zadevami. Z veseljem je bral in študiral vojaško strokovno literaturo, njegov hobi je bila vojaška zgodovina ... Prežet je bil z vojsko. Ob vsem njegovem znanju in natančnosti si je res težko predstavljati, da ne bi

¹⁰⁰ Vir: Elo Rijavec, pogovor z avtorico, december 2010.

upošteval tudi te možnosti. Bolj verjetno se zdi, da je od TO dobil jasna zagotovila, da se ekipam brniških gazel s številkami 664, 660 in morebiti 718 ni treba bati streljanja teritorialcev.

TONI: Vsi skupaj se obnašajo, kot da sploh nimajo pojma. Ne razumejo, za kaj gre. Še vedno mislijo, da ne bo počilo. Pa bo! Vojska resno misli. Naši se pa grejo kavbojce in Indijance. Kam naj dam gazelo, a naj jo spravim v žep?! Naj jo zaprem v horjulsko garažo, ki je sploh nimam?! In kam naj z družinami?! Njih seveda to ne skrbi. Mene pa! To me najbolj skrbi! Ampak jim zastonj razlagam, ker ne razumejo. Hočejo samo podatke, podatke, podatke ... Samo to jih zanima. A sploh vejo, kaj bojo z njimi? Se bojim, da jim ni čisto jasno. Kaj pa ti misliš o tem Janšatu?¹⁰¹

Tako se zadnjega pogovora s Tonijem spominja Igor Koršič, moj nekdanji mož. Vsi smo se bali za Tonija, čeprav nismo vedeli, da sodeluje s TO, niti Mila do njunega zadnjega srečanja. Takrat je prvič zaslutila. Tonija smo vztrajno nagovarjali, naj čim prej zapusti JLA, pa nas je vedno v smehu zavrnil. Po začetku oborožene vstaje Srbov na Hrvaškem in po prvih spopadih na Plitvicah je postajalo vse bolj jasno, da armada ne bo stala ob strani in mirno gledala osamosvojitve Slovenije in Hrvaške. Razmere so postajale nevzdržne, ozračje naelektreno od nesoglasij med centrom in republikama.

Zadnjo nedeljo pred začetkom vojaške intervencije sva se z Igorjem odpravila na obisk k Mrlakom v njihovo horjulsko počitniško hišo. Pravzaprav sva iskala predvsem Tonija. Igor ga je takoj povabil na stran in mu odločno namignil, naj naslednji dan ne odide več na Brnik in naj se neha slepiti, da se bodo razmere v armadi še kdaj uredile. Toni je bil v dialogu neulovljiv, zlahka se je izognil večji konfrontaciji. To pot sta Igorjeva odločenost, predvsem pa Tonijeva lastna notranja stiska storili svoje. Bil je dva dni po kraji kraguljev z Brnika, ki ga je neizmerno prizadela. Spoznal je, da ni več poti nazaj, da dialog ni več mogoč, da bo JLA udarila takoj, ko bo Slovenija sprejela ustavno listino o samostojnosti. Da je mogoče vse, da nam grozi vojna, smrt, uničenje. Radijski tehnik Josip Volf je takrat, ko so odpeljali letala, Tonija prvič videl jokati.

Takrat, v svojem zadnjem sončnem nedeljskem popoldnevu, je nepričakovano

¹⁰¹ Toni Mrlak 23. junija 1991 v pogovoru z dr. Igorjem Koršičem.

izbruhnil v jezi čez »naše«. In Igorju zaupal več, kot smo si lahko predstavljali. Tudi zanj so bili naši že dolgo le naši. Ko smo govorili o politiki, smo vedno govorili o naših in o njihovih – JLA. Gnev in obup sta bruhala iz njega. Gnev in obup zoper naše, ki so se šli že takrat in se igrajo še zdaj *kavbojce in Indijance*. Zdaj vemo, kdo so ti »naši«. Človeka je sram zapisati, ker niso le trgovci z novci – tajkuni, ampak tudi trgovci z orožjem.

Besede »Hoteli so samo podatke. Samo podatki so jih zanimali. Podatki, podatki!« je ponovilo veliko mojih sogovornikov. Največkrat kot očitek Andreju Lovšinu, nekdanjemu šefu slovenske vojaške obveščevalne službe.¹⁰² Na tem položaju je bil od njene ustanovitve leta 1990 do decembra 1993, ko je na veliko presenečenje javnosti odstopil. Prav tisti Lovšin, ki je devet let kasneje, natančneje marca leta 2000, Jelka Kacina obtožil za Tonijevo smrt.

Kacinu je sicer že marsikdo očital, da ni poskrbel za Tonijevo varnost, ker enotam slovenske protizračne obrambe ni posređoval številke brniških gazel. Žal mi je, da mi na to vprašanje Kacin, ko sva se srečala, kot še na marsikatero, ni odgovoril. Vendar menim, da je tudi stvar v zvezi s številkami gazel rahlo bolj zapletena, kot se zdi.

Čeprav so se bližale tretje državnozborske volitve, pred njimi pa so se politični veljaki zmerjali še z večjim užitkom, je Lovšin s svojo takratno obtožbo močno prestopil meje običajnega političnega obračunavanja.

Gospoda poslanca LDS, gospoda Jelka Kacina obtožujem objektivne oz. subjektivne odgovornosti za smrt pilota JLA, gospoda Mrlaka. Jelko Kacin je bil z gospodom Mrlakom v prijateljski zvezi, zato se je čutil poklicanega, da je on tako rekoč ... gospod Mrlak njegov neposredni sodelavec in ne služba, ki je imela dobro organizirano mrežo, in v kolikor bi bil on sodelavec službe, bi ga pravočasno obvestili, da če je že enkrat preletel linijo nad predsedstvom, ki je bila prepovedana ... najprej bila prepovedana ... bi ga drugič sigurno obvestili in do tega tragičnega dogodka ne bi prišlo.¹⁰³

¹⁰² Vojaška varnostno-obveščevalna služba se je najprej imenovala 6. uprava, leta 1992 se je preimenovala v VOMO, Varnostni organ Ministrstva za obrambo.

¹⁰³ Andrej Lovšin, v prispevku novinarja Edija Pucerja, na posnetku informativne oddaje 24ur na POP TV, marec 2000.

Kdo ve, ali je res tako? Kdo ve, če Lovšinova služba ne bi trčila ob Janševa navodila Krkoviču, da je nad Ljubljano nujno treba sestreliti helikopter, in bi se sestrelitev kljub temu zgodila? Žal je Lovšin ostal za moja vprašanja nedosegljiv, zato nisem mogla izvedeti, kaj misli o tem. Niti kdaj je Toni tisti dan *že enkrat preletel linijo nad predsedstvom, ki je bila prepovedana*, kot je Lovšin izjavil za POP TV. General Marijan Vidmar, ki se je v gazelo 664 trikrat vkrcal na heliodromu pred nekdanjo vojašnico Maršal Tito na Roški ulici v Ljubljani, zagotavlja, da v nobenem primeru niti enkrat niso leteli nad stavbo kot tudi ne v bližini Predsedstva RS.

Leteli so v bližini Šišenskega hriba. Jelko Kacin v reviji *Obramba* o tem zapiše, da so tisti dan v republiški koordinaciji natančno spremljali letenje vojaških helikopterjev, še posebej gazel z Brnika. Enako, sicer manj neposredno meni Lovšin, ko pravi, da je Toni tisti dan *že enkrat preletel linijo nad predsedstvom, ki je bila prepovedana*. Torej so jih dejansko razločili od drugih gazel.

*Skrbno smo spremljali letenje gazel, zlasti iz šentvriške vojašnice, proti Primorski in Toškemu čelu.*¹⁰⁴

To, kar pravi Kacin, dejansko pomeni, da so spremljali helikopterske številke?! Kar je tudi logično, saj naj bi gazele, kot je bilo dogovorjeno, slej ali prej preletele na slovensko stran. Vendar pa podatek, ki ga daje Kacin, še močneje postavlja pod vprašanj način poznejše sestrelitve! Zakaj so zvečer na republiški koordinaciji kar nenadoma »pozabili«, katere gazele so bile z Brnika, če so dopoldne to še vedeli in so bili do takrat še posebej pozorni nanje? Odgovor se ponuja sam od sebe – ker se je Slovenija odločila za ofenzivno bojevanje.

*1. Z odločnim bojnim delovanjem, s težiščem na dejstvom po oklepnih enotah in drugih sredstvih tehnike, zagotoviti realizacijo načrtovanih nalog. Z uporabo razpoložljivih borbenih sredstev zagotoviti varovanje objektov, meje in komunikacij. Preprečiti manevre JLA.*¹⁰⁵

¹⁰⁴ Jelko Kacin, Revija *Obramba*, Helikopterji v desetdnevni vojni, 4 (april) 1992, letnik 24.

¹⁰⁵ Ukaz, ki je nastal v Republiški koordinacijski skupini, je podpisal v. d. načelnika

Po nekaterih podatkih ob 18., po drugih pa ob 19. uri je začelo veljati povelje za odpiranje ognja. Zato je po tej uri verjetno prišlo do bojev v Trzinu, ki so sicer sovpadli s helikopterskim desantom, do obeh sestrelitev helikopterjev, do bojev na Brniku. Slovenija je namreč že prvi dan potrebovala uspehe na bojiščih. Še posebej ker je armada ob 15. uri objavila, da je dosegla svoj cilj in da s carinsko in vojaško kontrolo obvladuje večino mejnih prehodov s Slovenijo. Naslednji dan je bilo treba na obeh straneh začeti še močnejšo propagandno vojno. Pri tem smo bili zagotovo hitrejši in bolj učinkoviti, zmagoviti! Že od najzgodnejših ur so radijske in televizijske postaje redno obveščale o namerah armade, da bo vsepovprek napadla center nove države, njene najpomembnejše ustanove, civilno prebivalstvo... Zdaj, po več kot dvajsetih letih, potem ko sem prebrala ogromno literature, nekajkrat preposlušala in pregledala veliko večino takratnih oddaj Radia in Televizije Ljubljana, prebrala takratne časopise, si dovolim reči, česar si ne bi upala nikdar prej – da je v Sloveniji šlo predvsem za fantastično izvedeno propagandno vojno! To pa se je zaradi umanjkanja distance v kasnejših časih za našo državo pokazalo kot usodno. Saj takratne dogodke, ki so bili tako odlično izrabljeni (kar se v večini primerov zdi celo razumljivo, sprejemljivo in dobrodošlo!), izrabljajo le še naprej in naprej. In že več kot dve desetletji.

PLAYBOY: Kacina ste nekoč ozmerjali z »robotom«. Od kod pa to?
JANŠA: Ta vzdevek niti ni moj. Mogoče sem ga jaz prvič javno izrekel. Do tega vzdeвка je gospod Kacin prišel – pa najbrž ni bil mišljen kot nekaj slabega – v času, ko je bil na čelu propagande v slovenski državi in ko je lahko z mirnim obrazom prodal zelo debele. Takrat med vojno je bilo to najbrž potrebno in koristno, ampak ko se je vojna končala, je on to spregledal. (smeh)¹⁰⁶

Kacin kot sekretar oziroma minister za informiranje med t. i. desetdnevno vojno zagotovo ni deloval na svojo pest. On je bil tisti, ki je (le) prenašal ugotovitve in sklepe, sporočila in poročila predvsem Republiške koordinacijske skupine, torej predvsem Janše in Bavčarja. Vendar pa podatke, ki so bili nemalokrat stvar propagande in nimajo prepričljive zveze s takratno realnostjo, od takrat ponavljajo zgodovinarji, novinarji

RŠTO Janez Slapar.

¹⁰⁶ Intervju Janeza Janše za Playboy, november 2003.

v medijih, prebivalci v pogovorih, učenci v šolah, predvsem pa glavni osamosvojitelji v svojih govorih s političnih prižnic. Dobro bi bilo, da bi se to enkrat končalo. Celotno obdobje bi bilo treba na novo strokovno ovrednotiti, ne le prepisovati iz bolj ali manj prepričljivih virov, ampak iti na teren in primerjati podatke. Le na podlagi širokih vzorcev bi lahko prišli do prave slike in očiščenja tega dela slovenske zgodovine.

Preobrat na bojišču prvega dne oboroženega spopada je bil še kako potreben. Zato zvečer ni bilo več pomembno, čigav naj bi bil ta ali oni helikopter, čigav pilot je bil v njem, je bil naš ali njihov, ni bilo pomembno, ali je šlo za sodelavce TO. Vodjem republiške koordinacije še kaj drugega ni bilo več pomembno. Ni bilo pomembno, ali bo helikopter padel na njivo ali na glavno mesto. Zaradi naše svetle prihodnosti. Svetu je bilo treba čim prej pokazati krvave slike. Potrebno je bilo žrtvovanje.

Vse lepo in prav. Zgodilo se je. Ne bi se smelo, ampak se je. Trenutek je bil tak. A zakaj mora ta prekleti trenutek trajati še eno, dve, pet, deset, petnajst, dvaindvajset ... koliko še let? Zakaj se je moral trenutek spremeniti v martirij? Res samo zato, ker se fantki tako radi igrajo kavbojce in Indijance?

Andrej Lovšin je, da bi bila zadeva še očitnejša, v enem svojih nastopov na televiziji Kacina obtoževal kar pred Tonijevim spomenikom v Rožni dolini. Svoje obtožbe je vztrajno ponavljal v časopisnih intervjujih, na televiziji, objavljeni so bili komentarji. Na obzorju je bila velika politična afera, ki je, ne po naključju, nastala na ozadju parlamentarnega razčiščenja o nedovoljeni trgovini z orožjem. Kacin je zato odgovarjal, da so Lovšinove obtožbe posledica stiske in strahu v zvezi z razkritjem njegove vloge v tej trgovini.

Težko si je predstavljati, da bi Kacin pričakoval tako močan odziv nasprotnega političnega tabora, ko je marca leta 2000 ob interpelaciji proti finančnemu ministru Gaspariju, takratnemu predsedniku državnega zbora Janezu Podobniku javno pokazal dokument, ki je dokazoval vpletenost šefa vojaške varnostne službe in s tem tudi prvega obrambnega ministra Janše v nedovoljeno trgovino z orožjem. Dokument se je nanašal na orožje, ki naj bi ga MORS zagotovil za obrambo Splita. Gre za Lovšinovo ponudbo poveljniku takratne splitske obrambe, Marinku Gašpić Kljakoviću. Ker se je kasneje zaradi vztrajanja poslancev oziroma Mogetove preiskovalne komisije na MORS-u vendarle »našla« še ena kopija istega dokumenta, je moč upravičeno sklepati, da gre za verodostojen dokument. Eno kopijo po Kljakovićevih besedah hrani tudi hrvaško obrambno ministrstvo v Zagrebu.

Na dokumentu je zabeleženo, da je MORS orožje prodajal Hrvatom tudi po pet- in večkrat višji ceni za posamezen kos.¹⁰⁷ Strela 2 M na primer, s katero so sestrelili Tonija (v Sloveniji jih je bilo takrat le dvajset, CIA poroča, da trideset), je bila na Lovšinovi ponudbi ocenjena petkrat več od svoje vrednosti. Branilcem Splita so jo zaračunali, reci in piši, kar 25.000 takratnih nemških mark, na drugi ponudbi za hrvaško mornarico (pogodba ni bila realizirana) pa bi dosegla celo vrtoglavih 50.000 DEM. Pa še to po znižani ceni. Najprej je namreč predlagal 70.000 nemških mark. Med pogajanja pa je Lovšin ceno »dobrohotno« spustil na 50.000. Po pričanju Marinka Gašpić Kljakovića je tudi v tem, kot v večini primerov, šlo za gotovinsko plačilo, za katero ni prejel nikakršnega potrdila.

Ena od značilnosti trgovcev z orožjem je, da za seboj brišejo sledi in da vsi do zadnjega bolehajo za popolno amnezijo.

V primeru dokumenta, ki ga je v parlamentu uporabil Kacin, je šlo tudi za ključne podatke, ki jih je Janša do takrat sicer vztrajno zanikal. Najodločneje v svojem poročilu pri predaji poslov Jelku Kacinu, ki je Janšo po odstavitvi zaradi afere Depala vas marca 1994 nasledil na položaju obrambnega ministra. Enako goreče in vztrajno so svojo vpletenost v kriminalno trgovino z orožjem doslej in poslej zanikali Lovšin, Krkovič in še kdo. Čeprav številni dokumenti natančno dokazujejo nasprotno. Zaskrbljujoče je tudi to, da se je, kot so v preiskavi zaznali že kriminalisti, denar stekal na zasebne račune v tujini, ker je trgovina potekala v glavnem v gotovini in je bilo na račun državnega proračuna mlade slovenske samostojne države v letih od 1991 do 1993 vknjiženih le piškavih 10.000 nemških mark.

V javnosti se je tako prvič pojavil dokument, ki bi lahko povzročil popoln preobrat v dotedanji obravnavi tega vprašanja. To je sicer zaman zaposlovalo veliko število preiskovalcev in preiskovancev že od začetka trgovine z orožjem, saj obtožni predlogi niso nikdar prišli do sodišča. Dvakrat jih je usodno ustavil tedanji predsednik vlade Janez Drnovšek. Z izgovorom, da bi nadaljnje razčiščevanje in sodni proces preveč omajala mednarodni ugled mlade države. Bal se je, da ne bi v očeh tujine izpadli kot nekakšna afriška banana republika. Za Slovenijo je namreč še veljal embargo na prodajo orožja. Razen tega je nedovoljena trgovina z orožjem najnižkotnejša trgovina na svetu in ji ne pravijo zaman trgovina s smrtjo.

¹⁰⁷ Glej Matej Šurc in Blaž Zgaga, V imenu države, Prikrivanje, poglavje »Zlomiti hrbtenico – tako ali drugače«, založba Sanje, Ljubljana, 2011.

Dokument, ki ga je Kacin dobil pri splitskem branilcu, je bil neposredna grožnja vpletenim, politikom in tožilcem, ki so se poigrali z resnico in do takrat ubogljivo, pridno in vztrajno zavračali vse obtožbe zoper Janšo, Lovšina, Krkoviča ...

Očitno je bilo, da se je Lovšin odločil uporabiti zadnje orožje za obrambo sebe in tistih, ki jih je dokument neposredno ali posredno bremenil. Odločil se je za popolno javno in osebno diskvalifikacijo Kacina. Težjih obtožb kot koga, v tem primeru celo visokega politika, obtožiti *objektivne oz. subjektivne odgovornosti za smrt*, kar dobesedno pomeni za uboj/umor, verjetno res ni.

Če pustimo ob strani ozadje in upravičenost obtožb, je težko spregledati način, kako je Lovšin to storil. Grobo in brutalno, kot tega na Slovenskem dotlej nismo bili vajeni. Tako neposredno, brezkompromisno poigravanje z obtožbami za uboj/umor brez vseh pomislekov, in to še iz ust brigadirja in nekdanjega direktorja vojaške obveščevalne službe, je bilo nekaj nepojmljivega. In zelo zaskrbljujoče je, da se v državi lahko zgodi kaj takega. Vendar se noben tožilec ni zganil. Nihče ni hotel drezati v smrtno nevarno področje orožarskih poslov in nedovoljenega trgovanja z orožjem. Čeprav je Lovšin kar sam obljubljal imena prič, ki naj bi potrdile njegove hude obtožbe.

Dejstva so to. So takšna, kakršna sem jih navedel. Lahko jih potrdi več oseb v ustni ali pisni obliki. Te osebe bomo povedali naknadno. Naknadno, ko se bo ta zadeva začela razpletati in ko bomo počakali na odgovor Jelka Kacina. Od te zgodbe pričakujem to, da se razčistijo o gospodu Kacinu vse zadeve in med drugim tudi ta.¹⁰⁸

Lovšina torej, kot je na koncu jasno povedal, ni zanimala Tonijeva zgodba in njena razrešitev, čeprav si je ves čas prizadeval, da bi javnost prepričal o tem. Zanimal ga je Kacin! Hotel je, da se v zvezi z njim – in ne v zvezi s Tonijem – razčistijo *vse zadeve in med drugim tudi ta*. Ljudje, ki so na čelu obveščevalnih služb, se ne bi smeli pustiti razkriti v enem stavku. Že zaradi strokovnosti bi morali znati bolje prikrivati svoje interese. Pa je bil celo Lovšinov telefonski klic k nam domov v Rožno dolino bolj na ravni lisjaštva. Razlog zanj je bil res prozoren – želel je Milino številko, ki je bila sicer javno objavljena v telefonskem imeniku. Takrat še celo pod

¹⁰⁸ Andrej Lovšin, v prispevku Edija Pucerja, POP TV ...

Tonijevim imenom. Za mojo telefonsko se je moral nekdanji direktor vojnih obveščevalcev rahlo bolj potruditi, saj je bil v imeniku naveden le priimek mojega nekdanjega moža. Imela sva različna priimka. Ni me zanimalo, zakaj ni klical moje sestre, saj sem takoj ugotovila, da si želi predvsem mojega »lobiranja« pri njej. Neposrednega soočenja z Milo si ni mogel privoščiti, saj bi lahko prehitro razkrinkala njegove »lepe« namene, ki jim je tudi sam zaupal le toliko, da bi lahko z njimi vplival na mojo naivnost. Pustila sem ga v veri, da mu je uspelo, zato da bi morda slišala kaj koristnega za nas, pa ni bilo nič. In tako mi je, razen slabega občutka, ostal v spominu le njegov blazirani nastop. Sam po sebi sicer primeren, a premalo kultiviran za službo visokega obveščevalca.

Lovšina je, kot kaže, zanimalo predvsem maščevanje oziroma odziv Jelka Kacina na njegove provokacije. Šlo je zgolj za grd politični obračun, čeprav s sredstvi, kakršna v samostojni Sloveniji dotlej še niso bila uporabljena. Afera, kot je bilo pričakovati, ni doživela javnega epiloga. Zato še danes ne vemo, kdo naj bi bile omenjene Lovšinove priče. Osebno me to sicer še kako zanima! To je bilo eno od vprašanj, ki sem mu jih nameravala postaviti. Pa se mi je nekdanji direktor Intereurope, ki je to nekoč odlično poslušajoče podjetje skoraj spravil na kant, nekaj mesecev vztrajno izmikal. Niti za telefonski pogovor ni našel časa, kaj šele za srečanje. Kar naprej je bil službeno odsoten, najpogosteje v kakšni daljni deželi. Zato sem reveža nazadnje nehala nadlegovati. Opirajoč se na njegovo pričanje pred Mogetovo komisijo, ki je v parlamentu raziskovala nedovoljeno trgovino z orožjem, sem sklepala, da mi tako ali tako ne bo nič povedal. Njegovo pričevanje parlamentarni komisiji me je navdušilo v dramskem smislu:

MOGE: Kdo je določal cene za orožje in prodano strelivo?

LOVŠIN: Na to vprašanje vam ne morem odgovoriti, ker nimam teh podatkov.

MOGE: Kdo je izročal gotovino za prodano orožje?

LOVŠIN: Tudi tega podatka nimam.

MOGE: Ste kdaj spremenili ali povišali ceno?

LOVŠIN: Ne morem odgovoriti.

MOGE: Ste o trgovini z orožjem komu poročali?

LOVŠIN: Tudi na to vprašanje vam ne morem odgovoriti.

MOGE: Ste sprejemali kakšne tuje valute?

LOVŠIN: Ne.

MOGE: Ste za prodajo orožja izdajali račune?

LOVŠIN: Ne.

MOGE: Ste v prostorih Voma kdaj hranili gotovino?

LOVŠIN: Tega se ne spominjam.

MOGE: Kot priča ste dolžni govoriti resnico in ničesar zamolčati. Ali ste nam v tem primeru kaj zamolčali?

LOVŠIN: Ne.¹⁰⁹

Amnezija nekdanjega šefa vojaške obveščevalne službe asociira na diskurz kakega nižjega šefa Camorre,¹¹⁰ ki ga veže zaveza molka. Če bo karkoli izdal, bo njegov šef že poskrbel, da mali ne bo več čivkal. Ne mislim tvital, da ne bo pomote! Ampak res »čivkal«. V nedolžnost preoblečena igra »mistra šest procentov«, kot so ga klicali nekateri njegovi sodelavci v nedovoljeni trgovini z orožjem in se je zaradi tega vzdevka neznansko razburjal, je enako popolna. Zato bi ga najbrž zaman spraševali, s katerim denarjem si je zgradil tako razkošno hišo pod Šišenskim hribom. Glede na stanje amnezije bi bil odgovor lahko le: z osebnim dohodkom na obrambnem ministrstvu.

Zakaj pa Jelko Kacin ni vztrajal pri preiskavi trgovine z orožjem že prej? Takrat, ko je zaradi Depale vasi zamenjal Janšo na položaju obrambnega ministra? Nesramnež bi mislil, da zato, ker so tudi v njegovem mandatu hodili po orožje v Izrael. Kdo bi vedel, kaj imajo ti ljudje v glavah?

A najbolje, da si kar priznamo, da je Slovenija visoko koruptivna država. Saj tudi tisoči ton orožja od junija 1991 do poletja ali jeseni 1993 niso šli kar sami čez mejo. Na tisoče rok jih je prekladalo, na tisoče oči zamižalo vsakič, ko so tovornjaki šli čez mejo. Saj bi tudi policija in VIS morali ukrepati. Pri tem je sodelovalo ogromno ljudi!

Zaključka afere med Lovšinom in Kacinom ni bilo. Zdi se, da so se odločili, da se jim bolj splača, če sklenejo poravnavo. V imenu države, kakopak! Z mediatorji, ki svoje interese tako spretno pakirajo v »interese države«, da jim ta nikdar ne stopi na prste. Poniknila je pač še ena zadeva, zrela za

¹⁰⁹ Andrej Lovšin kot priča Mogetove preiskovalne komisije, magnetogram 5. seje, DZ, Ljubljana, 4. novembra 1999. Vir je avtorica v celoti povzela po knjigi Matej Šurc in Blaž Zgaga, V imenu države, Prikrivanje, str. 343 in 344.

¹¹⁰ Camorra je neapeljska mafija.

kriminalistično preiskavo. Če ne bi takrat, bi pa na poti do parlamenta ali pozneje med poslanci. Javno obtoževanje ni prineslo posebne škode ne Lovšinu ne Kacinu. Vmes je namreč prišlo do nenadnega in za vse nepričakovanega preobrata:

Ne glede na to, kakšen je siceršnji namen izrabljanja imena in smrti mojega pokojnega moža v zadnjem času, menim, da imam pravico zahtevati od vseh tistih, morda tudi odgovornih, ki so nas na tako brutalen način potisnili v takšno situacijo, da končno pojasnijo resnico, moj mož namreč uradno še ni rehabilitiran. /.../ Ne gre za denar, gre le za papir, ki bi ga verjetno moralo izdati ministrstvo za obrambo. Na njem bi moralo biti nesporno zapisano, da je moj mož sodeloval pri osamosvojitvi Slovenije. Samo s takšnim dokumentom bi moja otroka in jaz lahko zavrnili vsak dvom, vsako izrečeno neresnico, s tem bi nam bile prihranjene mnoge bolečine in žalitve.¹¹¹

Mila se je z velikim čustvenim nabojem pojavila v javnosti in zahtevala, naj nehajo izrabljati ime njenega moža za medsebojne predvolilne politične obračune. In naj rajši poskrbijo za ureditev Tonijevega statusa kot žrtve vojne za Slovenijo. Čeprav so njo in otroka že skoraj od začetka klicali na srečanja svojcev žrtev vojne in na sprejeme pri ministrih za obrambo in za notranje zadeve, v predsedniško in vladno palačo, pa Tonijevega statusa nikakor niso hoteli uradno priznati. Hkrati so ga potrjevali in zanikovali. Plačali so celo odškodnino za smrt brez uradnega papirja. Nič ni pomagalo, da so na sodišču pričali vsi Tonijevi kolegi iz slovenske ekipe, ki je pripravljala pobeg. Kalan in Šuštar sta poudarjala njegovo središčno vlogo pri projektu. O njej so bila v javnosti na voljo pričevanja Jelka Kacina in Ela Rijavca. Da je bil tajni sodelavec TO, so vedeli Janez Janša, Andrej Lovšin in še kdo ... Krkovič?! Vse zaman, ministrstvo za obrambo ni hotelo izdati potrdila, ki bi pozitivno ovrednotilo Tonijevo enoletno predvojno sodelovanje s TO! Zakaj je tako, Mila ni mogla izvedeti. Odpravljali so jo z najbolj banalnimi in žaljivimi razlogi, čeprav je natančno vedela, kaj je pravi razlog za blokado. Velikokrat je rekla, da bo šla izruvat tisti kamen v Rožni dolini, saj sama ne potrebuje spominskega obeležja na mestu, kjer je bil ustreljen njen mož.

¹¹¹ Mila Mrlak v prispevku Edija Pucerja na POP TV ..., marec 2000. Videoposnetek hrani avtorica.

Ne, ni bil rehabilitiran! In dokumenta nimam jaz niti ga nima nihče drug, nikjer ni spravljn, ne založen, niti ni bil nikoli izdan. V mrlškem listu, kjer piše, da ... Da se je zgodila, ne vem ... nesreča, mislim, ne vem ... tako kot da bi se zgodila prometna nesreča! Spomenik postavljaš nekomu, ko točno veš, zakaj ga postaviš, in to lahko potem tudi zapišeš. Tukaj pa se sprašujem, zakaj je kamen postavljen, papir pa prazen?!¹¹²

Mila se je pojavila na obeh osrednjih televizijah, napisala je odgovor na Lovšinovo pismo v *Delu* in njen izstop iz anonimnosti je očitno nekje povzročil takšen vihar, da se je zgodil res neverjeten preobrat. Visoki politiki so jo začeli klicati domov in v službo in jo spraševati, kako je s to zadevo. Kot da tega niso že vedeli. In tako je Kacinovo in Lovšinovo obračunavanje Mili nehote in nepričakovano prineslo *papir*, dokument, za katerega je do takrat zaman prosjačila, ga od države terjala preko sodišč in nazadnje sprožila ustavni spor.

Pred tem pa je bila njena družina devet let izpostavljena lažem, zaničevanjem, poniževanjem in izrabi. Posebej težko je bilo prva leta otrokoma v šoli. Tako da Tonija v devetih letih še niso mogli v miru pokopati. Ni bil ne živ ne mrtev. Hčerka, ki je bila leta 1991 še majhna, je dolgo verjela, da ga ni bilo v krsti. Čakala je, da se bo enkrat kar od nekod pojavil. Enako moj še ne triletni sin, ki je Tonija oboževal in je še leto po njegovi smrti tekkel k telefonu vsakič, ko je zazvonil, misleč, da ga kliče on. Krsta na pogrebu je bila zapečaten. Mili niso dovolili, da bi moža obiskala v mrtvašnici. Potem pa jim zaradi vsega hudega, kar se je dogajalo, niso pustili, da bi v miru žalovali za njim. Pa je bila njihova družina nekoč tako močno povezana, da je bilo videti, kot da vsi štirje dihajo z enimi pljuči.

Martirij je bil prehud, Mila je morala stopiti pred kamere in zahtevati, naj Tonija končno že nehajo poniževati in ga rehabilitirajo. Čeprav bi bilo morda za vse, tudi za državo bolje, če bi zahtevala preiskavo, ki ni bila nikdar opravljena. Anton Bebler, profesor obramboslovja in vojaški analitik, mi je kasneje pojasnil, da Tonija niso niti imeli za kaj rehabilitirati, saj ni storil nič napačnega. Šlo je le za posthumno ureditev njegovega statusa kot neregistriranega tajnega sodelavca TO, statusa, ki ga v danem primeru zaradi posebnih nalog lahko izenačimo s statusom udeleženca vojne za Slovenijo.

¹¹² Mila Mrlak, prav tam.

A v resnici je šlo za interpretacijo interpretacije, za magične besede *sodeloval s TO*, ki jih na ministrstvu za obrambo in nobeden od šestih obrambnih ministrov vseh devet let niso hoteli izreči ali zapisati! Mila je trkala na številna vrata in iskala pravico za pokojnega moža, ki so ji ga po »nesreči« ali ne, zaradi »napake« ali hote, v imenu »obrambe« ali propagande, vendar po krivici in v imenu »države«, ubili. Čakala je na odgovore in na papirje, na sprejeme pri tem in pri onem pomembnežu ali anonimnežu. Pisala je ugovore in prošnje, čakala, da mine čas, da se zamenja oblast, da se zgodi vsaj nekaj pozitivnega ... Težko je opisati križev pot od vrat do vrat, od ministra do ministra, od uradnika do uradnika, od ene pristojne službe do druge. To je moč natančno zapisati le kronološko:

1. Na pristojnih uradih in na MORS-u poskuša Mila razjasniti položaj v zvezi s Tonijem. Nihče je ne jemlje resno, pošiljajo jo od vrat do vrat. Sredi leta 1992 izve, da lahko v imenu otrok zaprosi za družinsko invalidnino, ki pripada vojnim invalidom oziroma sorodnikom padlih v vojni za Slovenijo. Verjame, da je našla pot za ureditev Tonijevega statusa.
2. Na svoji občini Mila takoj vloži zahtevo za invalidnino. Uradnica na okencu jo opozori, da je vloga nepopolna, saj mora na obrazcu natančno navesti, v kateri enoti TO in na kakšni dolžnosti je Toni padel. Nič ne pomaga, da ji Mila razlaga, da gre za poseben primer in posebne okoliščine smrti. Uradnica vztraja, da potrebuje potrdilo, na katerem bo zapisano ime enote, ki ga lahko pridobi le na MORS-u. Mila ji obljubi, da bo podatke prinesla in svojo vlogo dopolnila.
3. Po pomoč se spet obrne na MORS, ki se na njene prošnje ne odzove. Zato njena prošnja za pridobitev invalidnine za dolgo časa obleži v predalu na upravni enoti v Šiški.
4. Mili ne preostane drugega, kot da se spet napoti na upravno enoto in vztraja, da vlogo, četudi nepopolno, obravnavajo. Uradnici pojasni, da bo celo zavrnitev dobrodošla, saj bi s tem pridobila vsaj nekakšen pisni dokaz, vsaj nekakšen *papir*, s katerim bi lahko naprej dokazovala, da si stvari v zvezi z moževim nerazjasnjenim statusom ne domišlja. O tem so jo namreč prepričevali tisti, ki jih je že nekajkrat prosila za pomoč.

Prepričevali so jo, da je vse v redu, da je le ona tista, ki ničesar ne razume, da si stvari narobe in po svoje predstavlja, da ne zna brati, da ... Visoki uradnik na MORS-u ji je v nekem telefonskem pogovoru zagrozil, da bodo otrokoma vzeli še pokojnino, če bo le še enkrat poklicala na ministrstvo. Čeprav jima pokojnine takrat še ni zagotavljala Slovenija.

5. Novembra 1993 jo pokliče Olgica Molan, katere mož je bil tudi žrtev vojne, in jo v imenu pokrajinskega štaba TO za Dolenjsko, ki je srečanje organiziral, prvič povabi na srečanje svojcev žrtev vojne za Slovenijo. Naključje je hotelo, da je v Molanovi zidnici srečala tudi Toneta Krkoviča in ministra za obrambo Janeza Janšo. Krkovič je še posebej navdušen nad Tonijevim in Milinim sinom, češ, tako postavne fante potrebujemo v slovenski vojski! Med večerjo Mila zmoti celotno omizje s kopico vprašanj o tem, kdo jo je sploh povabil, kako to, da se je kar naenkrat znašla na seznamu povabljenec, ko pa se je povsod otepajo, kaj vedo o Toniju, kakšen je zdaj njegov status ... Vsi prisotni molčijo. Minister pa se odzove z besedami, da ni ne pravi kraj ne čas za tak pogovor. Verjetno jo tudi zato, da bi jo utišal, povabi, naj se prijavi na pogovor v njegovi pisarni. Mila vztraja, naj kar takoj pove točen datum in uro, kdaj jo bo na MORS-u sprejel, saj je že prevečkrat doživela, da so tajnice opravičevale »prezasedene in nedosegljive« šefe!
6. Že čez nekaj dni se Mila znajde pri ministru za obrambo. Pričakuje, da ji bo končno le pomagal pri ureditvi Tonijevega statusa kot sodelavca TO. Gre za posthumni sprejem v TO. Janša trdi, da formalnoppravno to ni mogoče, saj je Toni umrl v uniformi JLA. Mila mu zaman razlaga, da je njen mož umrl v uniformi JLA prav zato, ker je bil sodelavec TO s posebno nalogo. Saj bi drugače armado zapustil že davno prej! Za pozitivno rešitev ga prosi tudi zaradi otrok, saj bi se z ureditvijo Tonijevega statusa zagotovo zmanjšali hudi pritiski nanju. Janša ne sprejme njenih argumentov. Mila vztraja, da ne bo šla iz pisarne, dokler ne bo dobila *papirja*! Janša nazadnje privoli, da bo MORS izdal potrdilo o Tonijevem statusu.
7. 14. decembra 1993 Mila prejme izjavo MORS-a, v kateri je bilo zapisano, da je *Anton Mrlak nesporno izrazil željo po prestopu v TO že pred 25. 6. 1991*. Formulacija seveda ni ustrezna. Dokument ni uradno označen!

8. Že naslednji dan se znova odpravi k ministru Janši. Ta jo sicer sprejme, vendar je to pot dialog še težji. Mila trdi, da je izjava premalo natančna in prepolna pogojnikov, ki ničesar ne pojasnjujejo. Janša jo prepričuje, da izjavo bere narobe oziroma da sploh ne zna brati, saj prebranega očitno ne razume. Kar je, glede na njen poklic, precej žaljivo. Mila je namreč specialna pedagoginja.
9. Tudi uradnica na občini Šiška podvomi, da bo formulacija s pogojniki o prestopu zadostovala, vendar Mili ne preostane drugega, kot da s takšno ministrovo izjavo dopolni že prej vloženo prošnjo za invalidnino. To je bilo 20. decembra 1993.
10. 10. marca 1994 Sekretariat za družbene dejavnosti, Referat za zadeve borcev in vojaških invalidov občine Šiška, zavrne Milino prošnjo za invalidnino z obrazložitvijo, da ta ne izpolnjuje zahtev, ki jih določa zakon, in sicer, da je Anton Mrlak padel pri opravljanju vojaške ali druge obveznosti za obrambo ali varnost Republike Slovenije v sestavi TO, organov za notranje zadeve, enot za zveze.¹¹³
11. Mila se na zavrnitev pritoži v predpisanem roku.
12. 5. aprila 1994 Mila prejme predlog MORS-a za zunajsodno poravnavo, ki ji ga ministrstvo posreduje po javnem pravobranilstvu. MORS je le malo pred tem prevzel Jelko Kacin.
13. 7. aprila 1994 Mila podpiše akt o zunajsodni poravnavi z MORS-om. V njem je jasno zapisano, *da je Mrlak Anton, kot pripadnik TO dne 27. junija 1991 umrl med agresijo na Republiko Slovenijo.*¹¹⁴ Njen odvetnik Drago Vidmar iz Brežic je prepričan, da bo Mila na osnovi tega stvari lahko urejala še naprej.
14. Po več kot dveh letih, ko upravna enota v imenu ministrstva za delo kljub novemu dopisu MORS-a z dne 4. marca 1994, ki govori o specifičnosti spornega primera, 23. aprila 1996 izda sklep o zavrnitvi zahteve po invalidnini.
15. Mila se pritoži. Pritožbi priloži še mnenje MORS-a, fotokopijo o zunajsodni poravnavi ter izjavi Tonijevih kolegov, pilota Jožeta Kalana in letalskega inženirja Vojka Urlepa, ki sta potrdila namero in načrte o preletu helikopterjev JLA na stran TO. Vendar za

¹¹³ Odločba št. 591-41/93, z dne 10. 3. 1994.

¹¹⁴ Dopis Ministrstva za obrambo št. KAB/LTD-635, z dne 24. 3. 1994.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve to ni dovolj! Milino prošnjo za invalidnino 21. novembra 1996 vnovič zavrne, češ da vse, kar je predloženo, *ne oporeka dejstvu, da je pokojni umrl kot aktivna vojaška oseba v bivši JLA in da stavek Ministrstva za obrambo, da bi njegov status lahko pogojno izenačili s statusom pripadnika TO, ne zadostuje.*¹¹⁵ Mogoč je le še upravni spor.

16. Mila ga tik pred iztekom leta 1996 sproži s tožbo na Vrhovnem sodišču RS. Tudi pri tem ji brezplačno pomaga odvetnik Drago Vidmar iz Brežic, ki je enako pomagal tudi Olgi Molan pri uveljavljanju pravic po pokojnem možu. Slovenska država namreč ni bila sposobna samodejno poskrbeti za pravice, ki pripadajo svojcem žrtev vojne za Slovenijo, s kakim odlokom ali podzakonskim aktom. Vdove ali starši padlih so bili prisiljeni tožiti državo za uveljavljanje svojih temeljnih pravic. Zaradi razmeroma majhnega števila žrtev vojne za Slovenijo je to naravnost sramotno!
17. Odgovora ni dve leti.
18. Na sprejemu za svojce žrtev vojne za Slovenijo se predsednik RS Milan Kučan zanima, kako potekajo »njene« zadeve. Mila mu razloži, da ni še nič. Zato 12. januarja 1998 pošlje na Predsedstvo RS dokumentacijo, iz katere je situacija povsem razvidna. 19. junija 1998 Urad predsednika RS posreduje na sodišču za pospešitev postopka. 20. avgusta 1998 je sodba napisana in septembra istega leta naj bi postala pravnomočna. Upravno sodišče tožbi ugodi in odpravi odločbo ministrstva za delo. Izpodbijana odločba je toženi stranki vrnjena v vnovično odločanje. V sodbi je sodišče navedlo, da je bilo v postopku storjenih nekaj napak, da niso bile upoštevane izjave prič in *da ni mogoče prezreti, da zahteva prebeg oz. prestop vojaške osebe na nasprotno stran časovno in organizacijsko zahtevnejše priprave, če gre za prestop s pomembno vojaško opremo.*¹¹⁶
19. Ne Mila ne njen odvetnik te odločbe/sodbe nista prejela. Na ministrstvu za delo, ki ga je takrat vodil Anton Rop, so jo prejeli in jo pomotoma (?) dali v predal. Vendar pa tudi na osnovi prejetega še niso mogli izdati pozitivnega sklepa. In tako je zadeva v predalu ministrstva za delo spet obtičala za nadaljnji dve leti. Zaman je bilo urgiranje odvetnika na sodišču. Zadeva je obtičala!

¹¹⁵ Odločba št. 591-11/1 – 95 0066NP, z dne 21. 11. 1996.

¹¹⁶ Sodba št. U 1904/96-7, z dne 20. 8. 1998.

Vendar je iluzorno domnevati, da so bile to vse poti, ki jih je opravila Mila. Hodila je k vsem, ki so jo sploh hoteli sprejeti. Za posredovanje je prosila različna združenja veteranov, združenje častnikov, visoke uradnike, a se nihče ni odzval.

Marca 2000 pa so se ob brutalnem pingpongu med Lovšinom in Kacinom ter ob Milinem pojavljanju v javnosti stvari nenadoma obrnile na glavo. Čez noč so vsi deležniki stopili skupaj – vlada in MORS, ministrstvo za delo, nižje, višje in vrhovno sodišče – in kot po čudežu našli rešitev. Po najhitrejšem možnem postopku od petka popoldan do ponedeljka zjutraj! Predvsem pa se je zdaj izkazalo tudi obrambno ministrstvo, ki je bilo pripravljeno v hipu, po urgiranju ministrstva za delo, seveda, svoje stališče revidirati, popraviti, dopolniti, uskladiti. Po devetih letih so vsi skupaj zdaj potrebovali le za en vikend časa! Tako so že v ponedeljek zjutraj v Miline roke dostavili še vroč in na petih straneh gosto popisani dokument z datumom 15. marec 2000,¹¹⁷ za katerega je prej zaman prosila, dokazovala, moledovala, razlagala, tožila ... Zdaj pa se je kakor po čudežu lahko rodil *papir*, na katerem je jasno napisano in podpisano, kar do takrat ni in ni hotelo in ni smelo biti. Saj sta tako Janša kot Kacin v vlogah obrambnih ministrov Mili vneto dokazovala, da papirja, ki ga hoče dobiti kot dokaz o Tonijevem sodelovanju s TO, ne more dobiti in ga tudi nikdar ne bo dobila, ker to formalnopravno ni mogoče. Pa je vse mogoče, le če so v ozadju pravi interesi. Le dovolj »državni« morajo biti.

Tako se je na podlagi spremenjenega mnenja MORS po devetih letih posthumno in formalnopravno uredil Tonijev status kot status pripadnika TO. Z izgovorom, da je bilo vse urejeno že dve leti prej, vendar je bil papir v nekem predalu »ponevedoma« založen. Seveda je zdaj brezpredmetno iskati razloge in dokaze, ali je bilo res tako ali ne. Ker pa se je dokument z vsemi popravki in dopolnitvami tako nenadno pojavil, se sklep ponuja kar sam od sebe.

Danes se lahko kdo vpraša, ali je bilo takrat res najbolje, da je Mila pred javnostjo zahtevala, naj se politiki – v tem primeru Lovšin – že vendar nehajo sprenevedati in si v obraz metati ime njenega moža, naj ga vendar raje rehabilitirajo in mu priznajo, kar je naredil za TO. Vendar jih je preprosto morala ustaviti, saj je bilo omalovaževanje Tonijevega spomina res nizkotno in boleče. Zanj in za otroka so take razmere trajale že nečloveško dolgo.

¹¹⁷ Odločba, Ministrstvo za delo družino in socialne zadeve, št. 591-11/1-95, z dne 15. 3. 2000.

Čeprav je bila Milina zmaga leta 2000 bolj pirova, pa je bila za družino odrešujoča. Mila se je odločila, da mora biti pravici zadoščeno, zdaj pa jo je nehote izsilila. Morda se je spet nekdo, dotični in neidentificirani »nekdo«, ki je v tem primeru verjetno prav tisti nekdo kot ob prvem umivanju rok v imenu predsedstva 28. junija 1991, ustrašil, da to pot ne bo odnehala in bo javno zahtevala, naj se smrt njenega moža dokončno razišče. Tudi pred sodiščem! In zato se je »dotični nekdo« spomnil najboljšega načina, kako jo ustaviti in ji, grobo rečeno, zamašiti usta. Ob tem moram povedati, da moja starejša sestra ni imela nikoli namena kogarkoli obtoževati ali tožiti, kar je nekajkrat tudi javno povedala, čeprav so se ji ponujali pravniki, da to storijo v njenem imenu.

Nesojena afera tako nikoli ni dobila sodnega epiloga, čeprav bi bil, glede na obtožbe, ki smo jih slišali, lahko prav zanimiv in bi zagotovo prinesel kakšno radikalnejšo in verjetno bolj zdravo rešitev za slovensko politiko. Ne nazadnje bi se morala zaradi vpletenih in zaradi predloženega dokumenta, ki dokazuje oderuške cene pri prodaji orožja na Hrvaško, razrešiti tudi kakšna uganka v zvezi z nedovoljeno trgovino z orožjem v letih 1990–1993. Ki je res, kot je rekel predsednik Kučan, *mati vseh afer* na Slovenskem. Dokument, ki ga je Kacin predložil v državnem zboru, dokazuje, da podpisano dokumentacijo o trgovanju MORS-a oziroma nekaterih njegovih služb in posameznikov, na primer Andreja Lovšina, hranijo tudi na Hrvaškem. Kar za Slovenijo ne more biti dobro, še posebej ne zaradi arbitraže glede Piranskega zaliva in neporavnanih računov z NLB.

Afera je tako poniknila. Enako kot vse druge podobne afere. Po Freudu, ki je sicer raziskoval le človeško psiho, vendar lahko njegovo teorijo o potlačitvah prenesemo na družbo, to ne more biti zdravo. In ni.

Nadvse zanimivo bi bilo vedeti, seveda z vsemi podrobnostmi, zakaj je bilo tako. O tem lahko več kot le ugibamo, saj obstaja dovolj podatkov, da se z ugibanjem izdatno približamo resnici. Zainteresirani so se očitno pogodili med sabo, da se bodo nehali obtoževati, in so brez realnega orožja sklenili simbolno *trgovino s smrtjo*. Vendar je iluzorno misliti, da sta bila v njej glavna igralca Kacin in Lovšin. Žalostno pa, mimo vsega drugega, da je bila spet izrabljena država. »Država«, ki je znova elegantno poskrbela, da ni prišlo do neprijetnih odkritij, si je v Tonijevem primeru še enkrat izdatno umila roke. Seveda so posel v njenem imenu opravili določeni posamezniki. Državne mehanizme imajo tako pri roki, da jih lahko brez težav vedno

znova uporabijo za svojo zaščito in v »dobrobit« slovenskega naroda. Bojim se, da je po dvaindvajsetih letih od sprejetja deklaracije o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije le malo Slovencev, ki še vedno zasanjano gledajo na svojo državo. Preroško se je že pred t. i. desetdnevno vojno (promocija knjige *Misli o slovenskem človeku* je bila le slab teden prej) v zvezi s tem oglasil starosta slovenske psihiatrije in modrec, prof. dr. Anton Trstenjak:

Ko razmišljam o tem, ali bomo Slovenci preživeli še tudi v naslednjem tisočletju, ko imamo za sabo vsaj poldrugo tisočletje zgodovinsko potrjene samobitnosti, me nehote obide ganljivo občutje, ki ga je izrazil pred leti Josip Vidmar z mislijo, da se pač nerad spoprijazni z dejstvom, ko (naj) nas Slovencev sploh ne bi več bilo. /.../

Mene pa ob tem razmišljanju obdaja neko drugo neugodno občutje, ne da nas morebiti čez kako stoletje več ne bo, temveč da po vsem tem, kar danes doživljamo, jaz takrat raje sploh ne bi hotel biti več Slovenec. /.../

Gre namreč za to, kako se naš slovenski značaj kvvari, in za strah, da se utegne naš značaj skozi stoletje tako daleč pokvariti, da čez sto let dosedanjega »poštenega Kranjca« ne bo več v naši deželi, marveč bo ostal kvečjemu še samo po imenu ali na papirju. Z drugimi besedami se to pravi, da se bo naš slovenski značaj pokvaril do neprepoznavnosti, da ne bo več prav identičen s sedanjim.¹¹⁸

Kje je potem upanje za slovenski narod? Mar se je tudi to že spremenilo v hrepenenje?

¹¹⁸ Anton Trstenjak, *Misli o slovenskem človeku*, str. 191, Založništvo slovenske knjige, 1991.

POLET 664

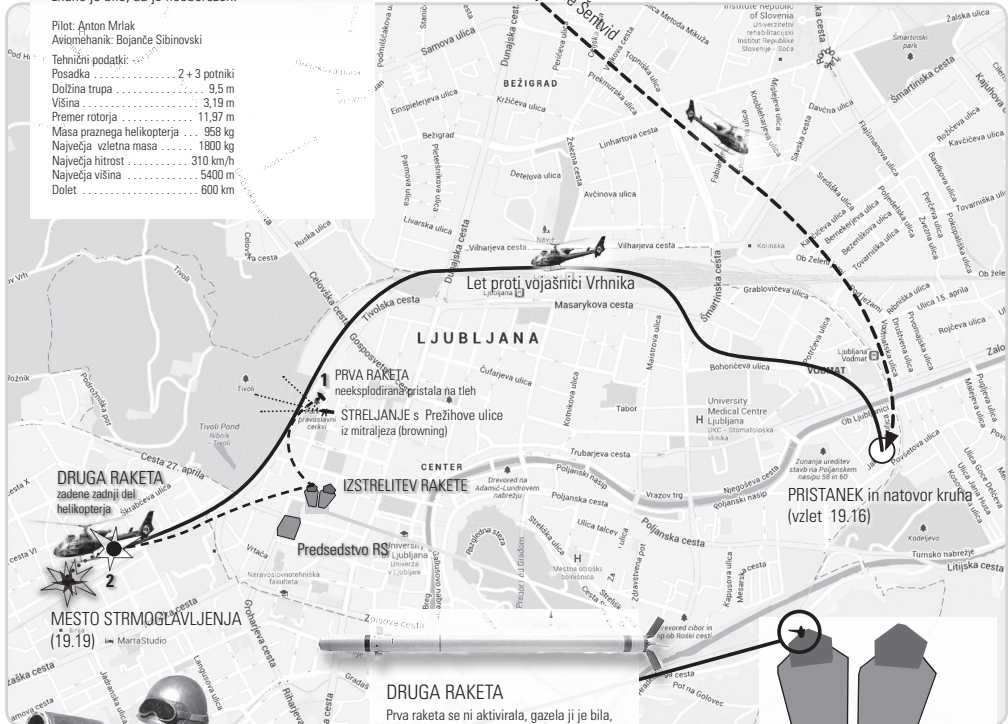

Helikopter gazela (gazelle SA-341) št. 664, večnamenski lahki helikopter, namenjen izvidovanju in šolanju. Bil je del letalske enote na Brniku, in sicer 894. helikopterske eskadrilje za izvidovanje in zveze. Helikopter ni imel toplotnega motilca raket, vidno in znano je bilo, da je neoborožen.

Pilot: Anton Mrlak
Aviomehanik: Bojanče Šibinovski

Tehnični podatki:

Posadka 2 + 3 potniki
Dolžina trupa 9,5 m
Višina 3,19 m
Premier rotorja 11,97 m
Masa praznega helikopterja 958 kg
Največja vzletna masa 1800 kg
Največja hitrost 310 km/h
Največja višina 5400 m
Dolet 600 km

MESTO STRMOGA VZLETJA
(19.19) → MariaStudio

RAKETA STRELA 2 M

Sovjetski prenosni sistem protizračne obrambe. To je toplotno sledišča raketa. Njen učinek je odvisen od sledenja izvora toplote cilja, največkrat motorja.

Dolžina 1.438 m
Premer 72 mm
Hitrost 430 m/s
Usmerjanje Infrardeče

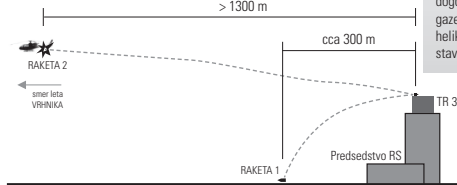
DRUGA RAKETA

Prva raketa se ni aktivirala, gazela ji je bila, glede na njeno optimalno delovanje, ki se začne pri 800 metrih od mesta streljanja, dejansko preblizu.

Druga raketa je helikopter zadela v rep, ko je bil že več kot 1000 metrov od mesta streljanja in od poslopja predsedstva RS.

MESTO IZSTRELITVE RAKET

Protizračna specialna ekipa je stala na terasi stavbe TR 3. Helikopter je letel mimo poveljstva 5. OŠTO Ljubljanske pokrajine. Odgovorni so že takrat vedeli, da helikopterji niso oboroženi. Minister Janša je bil obveščen, da se Kacin dogovarja za prelet dveh do treh brniških gazel. Nobenega dvoma ni, da so na helikopter streljali, ko je bil že daleč od stavbe predsedstva RS.

SPRENEVEDANJA

Najprej nisem vedela, kaj je res in kaj ne. Dolgo nisem vedela, kdaj lažejo in kdaj me samo zavajajo. Razen tega je bilo vsem tečno poslušati, kaj šele govorit o tem. Hodiš od enega do drugega, da si že skoraj nor. Govoriš, da že ne moreš več govorit. Razlagaš, kaj se ti je zgodilo, kaj se dogaja tvojima otrokoma. Vedo, da ni prav, pa kar brez besed gledajo vate. Kot da te sploh ni tam! Se delajo, da nič ne vedo. Čeprav vidiš, da jim je vse jasno. Nič ne moreš. Zdelo se mi je, kot da me hočejo prepričati, da sem si Tonija izmislila, kot da sploh ni obstajal. A je imel sposojeno telo? A se je zažgal na trgu in je njegov pepel razpihal veter? Hoteli so, da nič ne ostane za njim, čisto nič materialnega, nobenih dokazov.

Ni bilo človeka, ki bi mi prislubnil. Kako da se ni našel vsaj eden? Da se ni našel kdo, ki bi mi vsaj kaj namignil. Da bi vsaj nekaj od koga izvedela. Vse sem morala sama. Zdelo se mi je, da so povsod ljudje, ki so jim oprali možgane.

To, kar zdaj ti delaš. Vse te poti sem nekajkrat prehodila in še več, veliko več. S tabo se vsaj pogovarjajo, se vsaj pretvarjajo, da so prijazni. Mene niti videt niso hoteli, gledali so skozme, delali so se, da me ne slišijo. Jaz tega ne razumem. Nikdar ne bom razumela, da imaš človeka pred sabo, pa se delaš, da ga sploh ni. Si lahko to predstavljaš?!

V teh dvajsetih letih sem šla že skozi vse faze. Močnejša sem bila, ko sta bila otroka manjša. Kar so naredili, so samo zato, da bi me ustavili in utišali. Zdaj vem. Samo toliko se zganejo, da te utišajo. Če sem pri kom vzbudila dvom, je bilo že ogromno. O, da bi imela takrat mirnost, ki jo imam zdaj! Zdaj vidim, da je šlo za zelo prefinjeno igro. Gre za ustvarjanje vtisa, da nekaj narediš, tudi ko ne. Samo zato, da te utišajo. Vržejo ti drobtinice, samo da ti zaprejo usta. Noro!

Moti jih pa samo to, da si ti močen. Ker oni so v resnici zelo šibki.

Mila Mrlak, december 2010

Kdo ve, kolikokrat je že letel po tej zračni poti. Vedel je, da ga tašča – od prvega trenutka jo je klical mama – spremlja s pogledom, ni pa vedel, da zadnjič. Ob naši mami je tedaj stala soseda Pavla. Le nekaj minut prej je prišla na obisk. Pripeljala sta jo strah in tesnoba zaradi vsega, kar se je hudega še obetalo tiste dni. Naša mama stanuje poleg reševalne postaje v Ljubljani, od koder so takrat rešilci drveli po ranjence in mrtve vojake v Trzin. Trzinska bitka, kot so jo kasneje malce pretenciozno poimenovali, se je začela slabo uro prej in je prehajala v sklepno fazo. Globoko zaskrbljeni in še pod vtisom predirnih siren sta gospe ravnokar načenjali pogovor o Toniju, ko sta nad sabo zaslišali zvok helikopterja. Naša mama je bila v trenutku pri oknu. Vedno se ga je prav po otroško razveselila. In ga je pozneje pošteno oštela, češ da ne sme leteti tako nizko in kako je to nevarno in ... Saj ni bilo pomembno, kaj je govorila ... Pomembno je bilo, da mu je vedno znova pokazala, kako jo skrbi zanj.

Toni je nad našimi domačimi hišami rad letel nizko. Mojstrsko je obvladal zrak. Ko sem še živela doma, na Vodmatu, naju je z mlajšo sestro po enem takšnih bližnjih letov zatožil mami, ker sva na mizi pustili vse razmetano!? Še zdaj ne morem verjeti, vendar je bilo res. Skodelic in krožnikov nisva pospravili, ker se nama je zjutraj preveč mudilo v šolo. Toni je pozneje priletel mimo, z višine zagledal nered ter to strašno novico z velikim veseljem sporočil naši mami.

Gazela je takrat, 27. junija 1991, najmanj petnajst minut čez 19. uro, spet za nekaj trenutkov zalebdela pred okni zadnjega, osmega nadstropja maminega bloka. Letela je nizko, tudi zato, ker je bila tako blizu vojašnice na Kodeljevem, da se še ni mogla prav visoko dvigniti v zrak. Toni je iztegnil roko daleč skozi gazelino okence in zadnjič pomahal gospema, ki ju je videl kot na dlani pred sabo. Predvsem mami – svoji tašči, ki mu je srečna, da je živ in zdrav, vneto mahala nazaj. Že od prvih jutranjih poročil, ki so oznanjala prodor armadnih tankov proti mejnim prehodom in letališču Brnik, je vsa živčna hodila iz kuhinje v dnevno sobo in nazaj. Neprenehoma sem in tja. Od radijskih poročil do novic in posnetkov, ki so prihajali s televizije. Ves dan isto. V strahu, da ne bi česa izpustila in da bi ujela karkoli ohrabrujočega v zvezi s Tonijem.

Vsi, ki smo imeli svoje bližnje sorodnike ali prijatelje na tej ali oni strani oboroženega spopada, ki se je takrat začel, smo ves dan ždeli pred radijem in televizijo, saj smo že mesece in mesece živeli v strahu za njihovo usodo.

Naša mama, ki še posebej težko odganja strahove in slutnje, je z njimi nekajkrat kar naravnost dregnila Tonija. Vedno jo je potolažil in ji vsaj za kakšno uro pregnal skrbi. Ko pa je uvidel, da z naraščanjem napetosti med JLA in Slovenijo nezadržno narašča tudi mamin strah zanj, ji je dal jasno znamenje, da ima stvari pod nadzorom, čeprav ostaja v armadni službi. In da bo na koncu vse dobro: »Ne skrbite, mama, kmalu bomo svobodni. In na koncu bomo živeli v svobodni Sloveniji.«

Žalostno je, da takratne Tonijsve besede, zapisane danes, zvenijo tako patetično. Če nič drugega, nam je v teh samostojnih dvaindvajsetih letih uspelo razvrednotiti prave pomene besed. Beseda domoljubje zveni skorajda bogokletno. Paradoksalno pa je, da so ljudje res umrli in bili pripravljene umreti za ideal samostojne Slovenije. Za državo, ki je konec leta 2012 začela postavljati železne ograje sto metrov stran od parlamenta, ker se je ustrašila svojih lastnih državljanov. Umirali so za na »sončni strani Alp« neobstoječi ideal.

»Kdaj pa bo to, Toni?« je vprašala naša mama.

»Ah, mama, o tem se pa ne govori. Vojna tajna!« je rekel in položil kazalec na usta. Od takrat ga mama v zvezi s prihajajočo nevarnostjo ni več spraševala, čeprav se je še bolj bala zanj. Zaslutila je, da se z njim dogaja nekaj več od tistega, kar smo videli in vedeli, vendar ni nikomur črhnila besedice. Škoda. To je bilo dobra dva meseca pred spopadom.

Roko v modrem pilotskem kombinezonu je Toni umaknil v notranjost gazele. Mama je svojo še vedno držala v zraku, medtem ko se je nagibala skozi okno. Sosea Pavla je stala korak za njo. Gledali sta, kako se je gazela zazibala v zraku, se počasi obrnila ter v nizkem in počasnem letu poletela nad Bohoričevo ulico. V križišču z Njegoševo jo je Toni usmeril na desno ter kmalu preletel železniško postajo, kjer so vlaki navkljub izrednim razmeram vozili še po običajnem voznem redu. *Počasi in zanesljivo je nad železniško progo letel mimo stolpnice Dela.*¹¹⁹ Nad progo, ki pelje na Primorsko, je v nizkem letu nadaljeval pot proti Vrhniki, preletel Petrolovo črpalko in Železničarski zdravstveni dom. *V tišini, ki je ležala nad mestom, je zvok njegovega motorja glasno odmeval. Helikopter je letel nekoliko severno od križišča Celovške in Prešernove ceste. Izpod drevesa ob križišču so stopili trije teritorialci in proti helikopterju nad seboj streljali z avtomatskimi puškami.*

¹¹⁹ Ležeči tisk na tej in na naslednji strani uporabljam za citate iz knjige Janeza J. Švajncerja *Obranili domovino*, str. 232, Viharnik, 1993.

Nekateri trdijo, da so streljali nanj že, ko je pred nekaj minutami letel v nasprotni smeri iz Šentvida na Kodeljevo, in sicer s platoja med dvema blokoma na Prežihovi ulici, kjer je bil štab TO. *V helikopterju, ki ni letel visoko, je bilo na jasnem večernem nebu lepo videti obris pilota. Strelce v križišču je pilot moral opaziti, vendar se ni zmedel ali dvignil.* Sicer pa sploh ni bilo nujno, da bi teritorialce, ki so streljali nanj z avtomatskimi puškami, Toni opazil. Naslednji dan so v bližini Slovenj Gradca streljali na gazelo št. 660, ki je bila na begu na slovensko stran, pa Kalan in Šuštar tega takrat nista vedela. Na srečo ju niso zadeli! Podobno je bilo še v nekaj primerih.

Mirno je letel v isti višini naprej proti Rožni dolini. V bližini kopališča Ilirija in sledil železniški progi, ki na njegovem začetku seka park Tivoli. Tam je iz Iskrine stolpnice proti njemu udarila najprej prva protiletalska raketa. Strela 2 M. Ki jo je na Krkovičevo povelje sprožil prvi od dveh pripadnikov 30. razvojne skupine, kasnejšega MORiS-a. To je bila edina vojaška enota, ki je imela v imenu kratico MO, ministrstvo za obrambo, s katerim se je tudi bolj identificirala kot z generalštabom TO ali kasneje SV. Še čisto pred kratkim je bila to zaščitna enota zloglasnega Ivana Mačka - Matije, ki je domovala globoko v kočevskih gozdovih. Varovala je bunkerje, ki jih je dal Maček tam skopati za primer izrednih razmer. Krkovič je bil njegov varnostni oficir. Ko je postal poveljnik MSNZ, je prevzel tudi poveljstvo nad enoto. Ker so se specialci v kočevskem pragozdu intenzivno urili vse od oktobra 1990 do aprila 1991, naj bi bili tudi kar najboljše izurjeni, zato so v vojni prevzeli nalogo varovanja državnega vodstva in najvišjih državnih ustanov.

Krkovič je svojo protizračno specialno ekipo postavil na teraso stavbe TR 3 oziroma Iskrine stolpnice, mimo poveljstva RŠTO, ki ga je vodil polkovnik Janez Slapar. In mimo poveljstva 5. OŠTO Ljubljanske pokrajine, ki ga je takrat vodil polkovnik Miha Butara. Tudi Krkovičeva ekipa na platoju med stavbo na Prežihovi ulici, v kateri je bil štab TO, in sosednjo stolpnico je bolj ko ne ogrožala okoliške prebivalce, saj sta bili strojnici, nekateri trdijo, da sta bila *browninga*, drugi omenjajo *boforsa*, postavljeni nižje od bližnjih streh. Poročajo, da si Krkovič ni pustil ukazovati. Si je tudi za zavzete skladišča orožja na Brezovici, streljanje na skladišče goriva v Ortneku, dvakratni napad na vojašnico v Ribnici itd. povelje izdal kar sam ali ga je dobil od edinega človeka, ki ga je takrat in potem poslušal, od sekretarja za ljudsko obrambo ali pozneje ministra Janše?

Drugače je bilo z razvojno skupino, oziroma s 27. zaščitno brigado, ki ji je poveljeval podpolkovnik Tone Krkovič. Poveljnik enote je opravil več nalog, ki jih je odobril ali ukazal minister Janez Janša, in sicer brez vednosti nadrejenega RŠTO.¹²⁰

Načelnik RŠTO general Slapar ni edini, ki pravi, da je Krkovič med spopadom sledil le svoji in Janševi volji. Kasneje je to zapisal tudi drugi poveljnik ljubljanskega štaba TO, podpolkovnik v rezervi Janez Lesjak in še kdo. Vendar je bil po liniji poveljevanja Krkovič odgovoren poveljniku Slaparju in ne Janši. Obrambni minister ni smel poveljevati. V praksi je bilo drugače.

V sistem neposrednega poveljevanja sta se vključevala tudi ministra Janez Janša in Igor Bavčar.¹²¹

Zato je prihajalo do dvotirnosti in zmede, saj se povelja niso vedno pokrivala. Včasih se tudi ni vedelo, komu so sploh namenjena. Če je Krkovič sprejemal povelja od ministra Janše, je s tem kršil linijo poveljevanja. Posledično tudi vojaško pravo, še posebej, če so nelegalna povelja povzročala smrtne žrtve. Se lahko vprašam, ali je bilo tako tudi v primeru sestrelitve gazele nad Rožno dolino?

Spoštovanje subordinacije in odgovornosti višjih poveljstev TO za vodenje bojnih aktivnosti na določenih področjih je bilo za poveljnika 30. RSkTO nesprejemljivo in nepotrebno, verjetno tudi pod častjo. Ne spomnim se, da bi kdaj videl poveljnika Krkoviča na sestanku poveljnikov TO pri poveljniku RŠTO polkovniku Slaparju. Tudi to je kazalo na takratno stanje medsebojnega zaupanja političnih in vojaških vrhov, predvsem pa na rivalstvo med slednjimi.¹²²

Kljub dolgemu in napornemu praznovanju samostojnosti, ki se je od prejšnjega večera zavleklo daleč v naslednje jutro, je poveljnik 30. razvojne

¹²⁰ Janez Slapar, Vodenje in poveljevanje v Teritorialni obrambi med osamosvojitveno vojno (Predstavitvev praktičnega delovanja z vidika poveljujočega), str. 89, Vojna za Slovenijo 1991 (simpozij 26. in 27. novembra 2002, 1. del), Vojaška zgodovina, št. 1/04 (7), Ljubljana, oktober 2004, letnik 5, GŠSV, Vojaški muzej.

¹²¹ Janez Slapar, prav tam, str. 89.

¹²² Janez Lesjak, prav tam, str. 87.

skupine zelo budno spremljal zadnji Tonijev let. Gazelo so specialci opazovali že od takrat, ko se je dvignila iz šentviške vojašnice in je poletela na Kodeljevo. Še posebej pa od trenutka, ko je zapustila vojašnico na Kodeljevem, za nekaj trenutkov lebdela nad Vodmatom in nadaljevala svoj nizki in počasni let ob železniški progi proti Tivoliju. Krkovič je od sekretarja za ljudsko obrambo malce pred tem prejel jasen namig, da je treba za dvig bojne morale zažgati tank in sklatiti helikopter. Morda je zato spregledal ustni ukaz, ki ga je kmalu zatem izdal Miha Butara, poveljnik 5. OŠTO za Ljubljano in Ljubljansko pokrajino. Butarov ukaz je torej sledil depeši, ki so jo v imenu republiške koordinacije podpisali Janez Slapar, Janez Janša in Igor Bavčar, in je bil namenjen subordinaciji, čeprav to na dokumentu ni nikjer označeno.

Ključno vlogo pri premikih JA ima vertikalni manever (helikopterji), s katerim premoščajo blokade na cestah.

Predvidevajo uporabo kemičnih sredstev, zato preverite uporabnost zaščitnih mask. /.../

V zvezi s tem ukazujem:

1. Odpirajte ogenj iz vsega orožja na vse helikopterje JA ne glede na njihov položaj.¹²³

Gre za pomemben dokument, do katerega bi se morala novejša slovenska zgodovina vsekakor opredeliti, saj se v ključni točki nanaša na linijo poveljevanja, ki sem jo omenila prej. Na dokumentu ni zabeleženo, komu je povelje namenjeno. Razen tega bi se moralo to opirati na povelje, ki bi ga lahko izdal le vrhovni poveljnik, Predsedstvo RS, vendar ga ni. Nikjer nisem našla dokumenta ne sklepa Predsedstva RS, na katerega bi se lahko ta ukaz skliceval. Bojim se, da ga zgodovina ne pozna! Če imam prav, potem trije podpisani za ta ukaz niso imeli pooblastila vrhovnega poveljnika. Kar jih postavlja v zelo neprijeten položaj glede odgovornosti za bojne akcije in njihove posledice.

Poveljevanje je potekalo v horizontalni in vertikalni smeri. Vertikalno je potekalo znotraj TO od republiškega štaba do najmanjših enot, pri milici od ministra za notranje zadeve, ki je poveljeval tudi enotam

¹²³ Dokument z naslovom Republika Slovenija, Koordinacijska skupina republiških organov, št. 1099.

Republika Slovenija
 Koordinacijska skupina
 republiških organov

17. 6.
 Datum: 27.05.1991
 Št. : 1099

Pritisk na mejne prehode s strani JA se nadaljuje. Na vsak način skušajo zasesti prehode pred nočjo. JA uporablja težko orožje brez vsakega obzira. Na obeh straneh so mrtvi in ranjeni.

Ključno vlogo pri premikih JA ima vertikalni manever (helikopterji) s katerim premoščajo blokade na cestah. Predvidevajo uporabo kemičnih sredstev, zato preverite uporabnost zaščitnih mask.

Morala v uporabljenih enotah JA hitro pada. V TO je prestopilo večje število aktivnih vojaških oseb, mnogi med njimi so neslovenci. Vojaški pripor na Metelkovi v Ljubljani je natrpan s starešinami, ki nočejo izpolnjevati krvavih ukazov. Enote TO in pripadniki ONZ držijo v blokadi 15 večjih kolon in oddelkov JA.

V zvezi s tem ukazujem :

1. Odpirajte ogenj iz vsega orožja na vse helikopterje JA ne glede na njihov položaj.
2. Vsak premik pripadnikov JA izven vojaških objektov smatrajte za sovražno dejanje, pozovite jih na predajo, preprečite vsak premik, zaplenite vozila, tehnična sredstva in orožje. V primeru uporabe sile premike nevtralizirajte z vsemi sredstvi.

Janez Slapar

Za koordinacijsko skupino
 Janez Janša

Igor Bavčar

oborožene milice, navzdol. Pri horizontalnem poveljevanju pa v resnici ne gre za poveljevanje, temveč za sodelovanje in izmenjavo operativnih informacij znotraj obrambnih struktur. Za ta namen so bile ustanovljene koordinacijske skupine. V dokumentih in zapisih, ki se nanašajo na ključna razmerja med vrhovnim poveljnikom, to je Predsedstvom RS, in Republiško koordinacijsko skupino, ustanovljeno za primer izrednih razmer, sem našla precej neskladij. Na podlagi tega lahko sklepam, da so se v republiški koordinaciji dogajali ne le nesporazumi, pač pa tudi zlorabe v sistemu in načinu poveljevanja.

Takratni poveljnik ljubljanskega štaba TO Miha Butara je vsem enotam TO v Ljubljani in Ljubljanski pokrajini poslal ustno povelje, ki ni bilo v neskladju z depešo, ki so jo podpisali trije prej omenjeni člani republiške koordinacije, temveč se je z njo dopolnjevalo. V povelju je poudaril, naj enote protizračne obrambe ne streljajo na plovila, takrat so bili to v glavnem helikopterji, ki niso oborožena, niso na bojni akciji in imajo oznake Rdečega križa.¹²⁴ Butara je ukazal, naj ne streljajo na helikopterje, ki nikogar ne ogrožajo, zato da s sestrelitvijo ne bi po nepotrebem ogrozili civilnih prebivalcev. Danes vemo, kar so odgovorni vedeli že takrat, in sicer, da helikopterji, ki so tiste dni leteli nad Slovenijo, sploh niso bili oboroženi!¹²⁵ Vsi doslej omenjeni podatki so na moč obremenjujoči! Predvsem za sestrelitev v Ljubljani.

Toni je z gazelo ravno dosegel rob tivolskega parka, ko je proti njemu s stolpnice TR 3 poletela prva raketa, strela 2 M, in *zgrešila*. Neeksplozivna je padla v bližino častitljive stavbe srbske pravoslavne cerkve, ki je približno 310 metrov zračne črte oddaljena od mesta streljanja in približno 390 metrov zračne črte (odvisno od natančnega mesta padca rakete) od Predsedstva RS. Prva raketa se ni aktivirala, gazela ji je bila, glede na njeno optimalno delovanje, ki se začne pri 800 metrih od mesta streljanja, dejansko preblizu. V bližini je bilo tudi preveč motečih »šumov«, preveč je bilo motečih elementov iz okolice. Strela 2 M namreč sledi toplotnemu viru, pri helikopterju je to izpuh motorja. Bil je vroč dan, avtomobilska pločevina vozil na bližnjem cestišču je bila razgreta od sonca.

¹²⁴ Pogovor avtorice s polkovnikom Miho Butaro, dne 30. junija 2010, v Ljubljani.

¹²⁵ Podatek so med drugimi potrdili Vinko Beznik, vodja specialne policijske enote, Marijan Starc, vodja koordinacijske skupine za Ljubljano, in pilot, major v pokoju Vojko Leban.

Toda takoj nato se je po nebu žareče zarisala druga raketa. Izstrelitveni čas strele 2 M je približno 40 sekund, njena hitrost pa je 500 metrov na sekundo. Strelca sta bila torej dva, saj eden ne bi mogel tako hitro sprožiti ene rakete za drugo.

Vendar se že čez nekaj mesecev ob podelitvi prvih medalj za hrabrost nista mogla zediniti, kdo je streljal prvi in kdo drugi. Kdo je zgrešil in kdo zadel. Res nenavadna podrobnost! Še posebej ker njunih imen ne poznamo. Čeprav so v vseh drugih primerih strelci znani in so bili vsi po vrsti odlikovani. Medalji sta, da bo ironija še večja, na podelitvi na Prevaljah decembra 1991 dobila oba. Morda prav zato, da bi zakrili, kateri je zgrešil in kateri zadel.

Druga raketa je gazelo *zadela* na zračni razdalji približno 1.400 metrov od mesta streljanja. Ura na Iskrini stolpnici je kazala 19.19. In naša uboga mama in sosedka Pavla sta v tistem trenutku zagledali ogromno gobo črnega dima. Vsi, ki smo se znašli v bližini sestrelitve, smo skočili k oknom ali na balkone pogledat, kaj se je zgodilo. Kasneje so mi povedali, da so nekateri v vladni in skupščinski palači, tudi v Republiški koordinacijski skupini, skočili pod mize. Janša piše, da sta z Bavčarjem iskala zaklon pod oknom.

Helikopter se je zrušil 200 metrov od mesta, kjer je bil zadet, tik ob železniški progi, in zelo blizu križišča Ceste v Rožno dolino in Ceste III. Sestrelitev je pokazala, da teritorialna obramba brani tudi svoje nebo in da je pripravljena ter opremljena za tak boj.¹²⁶ Kar je bil tudi njen namen. Zato je bila sestrelitev tako izvedena in tako inscenirana. Minister za obrambo je slovenskim državljanom, Evropi in svetu, teritorialcem in JLA tako zagotovil enkratni psihološkopropagandni učinek.

Gazela ni imela toplotnega motilca raket, kot ga imajo novodobni helikopterji. Če bi ga imela, bi Toni in Bojanče morda preživela. Pri takšnih tragedijah je še več če-jev kot sicer! Raketi, s katerima so Krkovičevi specialci streljali, sta le nekaj dni prej iz Avstrije pretihotapila Ludvik Zvonar in Tonijev stric Elo Rijavec. Kar sta prišla nekega večera precej skesana in še bolj okajena povedat Mili. Bilo je nekaj tednov po Tonijevi smrti, ko je bil občutek slabe vesti pri nekaterih še bolj pekoč. Let Tonijeve gazele je bil na tistem mestu in takrat pričakovan, in kot trdijo mnogi, tudi napovedan. Tega nisem mogla preveriti, saj v

¹²⁶ Janez J. Švajncer, *Obranili domovino*, str. 232.

nobenem od pristojnih arhivov ne vedo, kje oziroma kdo so tisti, ki hranijo avdioposnetke armadnega prisluškovalnega centra z Rožnika, ki so ga naši osvojili naslednji večer, torej 28. junija 1991. Kriminalisti so mi potrdili, da upravičeno domnevam, da je na njih zapis vsaj enega pogovora, ki bi bil v tem primeru pomemben dokaz. Nedostopni so tudi zapisi Republiškega klicnega centra, skozi katerega so se stekale vse pomembne informacije.

Operativni dnevnik so tako poleg poročil o delu, ki pa vsebujejo manj podrobne podatke, edini dokument, ki dejansko kaže sliko o delu in vlogi RCO v času vojne za Slovenijo. Kljub temu, da sem se v preteklosti že nekajkrat pozanimal za vpogled v te dnevnik, jih – na žalost – nisem uspel ponovno videti in si vsaj za lastno osvežitev prebrati vpisane podatke. Upam pa, da so shranjeni in da jih bo nekdo, ki bo analitično obdeloval podatke o tako pomembnem obdobju in mejniku za Slovence, uspel pregledati in dopolniti z zbranimi podatki.¹²⁷

Edini verodostojen podatek, ki mu lahko verjamemo, je, da so imeli naši v šentviški vojašnici najmanj dva odlična obveščevalca. Že po imenu sodeč je »VIS Šentvid« delal za Varnostno-informativno službo, okrajšano VIS.¹²⁸ Drugi je bil major Rajko Meh, povezan z vodjo policijskih specialcev Vinkom Beznikom.

Tako naj bi po tajnih informacijah, ki za zdaj ostajajo še nedokazljive, vir iz šentviške kasarne – po moji oceni je bil to VIS Šentvid – na Republiško koordinacijsko skupino sporočal, da »iz vojašnice v helikopterju gazela leti poveljnik brniške eskadrilje«. Poveljnik brniške eskadrilje je bil Toni. Poveljnik vseh gazel, tudi tistih z zagrebškega vojaškega letališča Pleso, pa podpolkovnik Stamenković. Je mogoče, da bi podatek o letu poveljnika brniške eskadrilje prišel tudi do Krkoviča? Ali natančneje – je mogoče, da bi »zanj Krkovič izvedel po svojih zvezah«, kot mi je to zagotovil visok politični vir?¹²⁹

Tonijevi svojci smo to informacijo slišali že nekaj mesecev po njegovi smrti.

¹²⁷ Bogo Steklasa, Republiški center za obveščanje v vojni za Slovenijo 1991, Vojnozgodovinski zbornik, št. 4/2000,

¹²⁸ VIS je bila neposredna naslednica Službe državne varnosti SDV. VIS je takrat vodil dr. Miha Brejc. Leta 1993 se je preimenovala v SOVO, Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo.

¹²⁹ Vir te informacije hoče ostati neimenovan.

Glede na to, da je prišla po dvajsetih letih spet na dan, to pot iz najbolj tajnih virov, je verjetno kar verodostojna. Vendar bi tovrstne informacije, h katerim se bom sicer še vrnila, bržkone morala zanemariti, saj jih ne morem dokazati. Še zlasti zato, ker za dokazovanje ostaja dovolj preverljivih in zanesljivih dejstev. Prvo je, da brniške gazele niso bile oborožene, kar bi naše protiletalske sile morale vedeti. Protizračne enote milice so bile s tem seznanjene.¹³⁰ Minister Janša je bil obveščen, da se Jelko Kacin dogovarja s slovenskimi piloti za prelet dveh do treh brniških gazel. Zato bi ju moral, ko je podpisoval »ukaz« (*Odpirajte ogenj iz vsega orožja na vse helikopterje JA ne glede na njihov položaj*) oziroma ko je Krkoviču dal namig za sestrelitev helikopterjev nad Ljubljano, iz tega povelja izločiti. Vendar se je odločil drugače. Povelja pa sploh ne bi smel podpisati. Čeprav je res, da sta podpisnika še Bavčar in Slapar. Slednji zagotavlja, da za dogovore med Kacinom in Tonijem ni vedel.

Vsi očividci in pisci poudarjajo, da je Toni letel počasi in nizko. Švajncer piše, da se je dalo razločiti pilota. Glede na vse ugotovitve je letel na višini od 50 do 70 metrov. Piloti zagotavljajo, da se je Toni z letenjem nad progo najbolj varoval pred streli, saj je železnica najnižja točka v mestu in omogoča najnižje letenje.

Zadeli so ga v rep, ko je bil že več kot kilometer zračne črte od mesta streljanja in več kot 800 metrov od stavbe predsedstva. Raketa strela 2 M potuje s hitrostjo pol kilometra na sekundo, torej je bil zadet najmanj dve sekundi po tem, ko je bila raketa sprožena. V dveh sekundah pa tudi ni mogel preleteti 800 metrov, kolikor je dolžina razdalje ob železniški progi, ki loči mesto ciljne ravnine sestrelitve od ravnine predsedstva. Če je letel s hitrostjo okrog 80 kilometrov na uro, je razdaljo enega kilometra preletel v 45 sekundah.

Nobenega dvoma ni, da so specialci streljali nanj, ko je bil že daleč od stavbe Predsedstva! Streljali so dejansko za njim! To je približno tako, kot bi človeka ustrelili v hrbet. Bil je tudi že teoretično daleč od tega, da bi še ogrožal stavbo Predsedstva RS ali slovenske skupščine, kar so mu očitali. V danem trenutku ni nikogar ogrožal in na nikogar streljal, saj ni bil niti ni mogel biti oborožen. Prvič je to marca 2000 javno izjavil Andrej Lovšin v znani polemiki s Kacinom.

¹³⁰ Med drugimi sta mi to potrdila Vinko Beznik in Ernest Mežan.

Do svojcev čutim dolžnost, da napišem, da helikopter gazela ni bil oborožen in da Toni Mrlak s preletom ni nikogar ogrožal. Prav tako se tukaj javno zavzemam za to, da se Toniju Mrlaku dodeli enak status kot vsem tistim, ki so padli v vojni za RS.¹³¹

Škoda, da se je Lovšin oglasil šele skoraj po devetih letih, ko se je bil prisiljen braniti, in ni tega povedal že prej, saj bi Tonija, Milo in njuna otroka obvaroval pred številnimi šikaniranjem v javnosti. Vendar bi se s tovrstno izjavo postavil tudi zoper uradno mnenje MORS-a in šestih ministrov za obrambo, vključno z Janšo in Kacinom, ki so od osamosvojitve do marca leta 2000 sedeli na ministrskih stolčkih. Na MORS-u so v svojih dopisih o Toniju govorili kot o *stotniku JLA*, izražali obžalovanje, ker *se ni mogel odločiti za prestop* v TO, in celo trdili, da *je bil oborožen*,¹³² čeprav ni bilo jasno, na koga ministrstvo misli, na helikopter ali na pilota. Pilot je bil, kot piše v obdukcijskem listu, oborožen le z lahko oborožitvijo. Enako kot vsi piloti helikopterjev, ki so takrat leteli v Sloveniji!

Lovšinova je povedal le tisto, kar so kriminalisti ugotovili že na dan sestrelitve, in sicer, *da helikopter gazela ni bil oborožen*, kar je bilo tudi edino logično, saj gazela za oborožitev potrebuje posebne nosilce raket, ki jih je treba nastaviti že v tovarni in so vidni že od daleč. Povedal je, kar bi tudi vrli specialci protizračne obrambe morali vedeti, vendar so kljub temu spoštovali Krkovičev ukaz. Lovšin je potrdil, da *Toni s preletom ni nikogar ogrožal*, kar izhaja iz prej povedanega in iz opisa njegovega leta. Z natančno raziskavo in s pomočjo očitvecev poleta sva to ugotovila tudi z nekdanjim možem, poleg tega je let opisal Švajncer v knjigi *Obranili domovino* in kasneje v *Pomladi*.

Specialne enote milice so imele nekaj svojih posadk postavljenih na visokih opazovalnih točkah po Ljubljani. Prepoved streljanja na helikopterje je veljala tudi zanje, tako kot za vse enote milice.

Seveda se zdaj pojavi vprašanje, zakaj so gazelo potem sploh sestrelili. Preprost odgovor je – ker je bila vojna. Že malce bolj sofisticiran pa – ker niso vedeli, da je pilot njihov. Slednje bi pred sodiščem verjetno težko dokazali.

Drugega razloga, razen da so ga hoteli za vsako ceno sestreliti, ni!

¹³¹ Andrej Lovšin, Delo, Sobotna priloga, PP poštni predal 29, 11. marca 2000.

¹³² Podatek se nanaša na pismo MORS-a iz junija 1993, objavljeno v Dnevniku. Naveden je tudi v članku T. Bukovca Čakajoč na pravi trenutek, Nedeljski dnevnik, 29. junija 1994.

Iskanje kakršnihkoli drugih razlogov je nekorektno in meče slabo luč na pilota. Sestrelili so ga, ker si je to zaželel obrambni minister in se mu zaradi te želje ni zdelo vredno izvzeti treh gazel z Brnika? Četudi je vedel zanje. O tem poroča šef vojaške obveščevalne službe Andrej Lovšin.

S piloti gazel je služba¹³³ samo enkrat organizirala in izvajala varovanje sestanka med njimi in g. Kacinom, drugih stikov pa nismo imeli. O problematiki pokrivanja tega segmenta sem obvestil takratnega sekretarja g. Janeza Janšo.¹³⁴

Sicer pa tudi minister Janša ni zanikal, da je vedel za dogovore z brniškimi letalci. Tega bi se lahko spomnil tudi rezervni kapetan 1. r. Krkovič. Če ne prej, vsaj ko je imel gazelo 664 na muhi. M. B. mi je zaupal, da je bil Krkovič prisoten na sestanku TO in RSNZ, na katerem so si razdelili dodatne naloge in razširili smeri delovanja. Jelko Kacin je takrat predlagal, da se bo kar sam povezal s slovenskimi piloti z Brnika in jih skušal prepričati za sodelovanje s TO. Prepričati že prepričane. Toni je bil namreč preko strica Ela Rijavca že povezan z MSNZ. Na sestanku so bili navzoči tudi Janez Janša, Igor Bavčar in Andrej Lovšin. Iz vsega doslej povedanega se morda že kaže, kdo je kaj vedel in zakaj je kaj pozabil.

Poznamo vse junake desetdnevne vojne, le identiteto strelcev gazele nad Rožno dolino skrivajo. Svojo identiteto poveljujočega je pred širšo javnostjo dvajset let skrival tudi brigadir Krkovič. Le ministru Janši se ni zdelo vredno skrivati ničesar v zvezi s svojo zahtevo.¹³⁵ Razen morda avdioposnetkov armadnega centra za elektronsko izvidovanje z Rožnika, ki so ga naši osvojili 28. junija, ko je v viški cerkvi zvonilo k večerni maši, posnetkov, na katerih je sestrelitev najverjetneje zabeležena? Namesto da so se skrivali, bi se raje opravičili in Mili pomagali pri ureditvi Tonijevega posthumnega statusa. Resnici na ljubo ni posebno pogumno sestreliti helikopter, ki ne more streljati nate in je že preletel ravnino mimo tebe. Pogum se v oboroženem spopadu izkazuje le v pravičnem boju.

¹³³ S »službo« Lovšin misli na Vojaško varnostno-obveščevalno službo ali varnostni organ Ministrstva za obrambo (VOMO); v času pred vojno in še nekaj časa potem je bil to varnostno-obveščevalni oddelek pri TO. Leta 1994, ko je Kacin postal minister za obrambo, se je VOMO preimenoval v Obveščevalno-varnostno službo (OVS).

¹³⁴ Andrej Lovšin, prav tam.

¹³⁵ Glej Janez Janša, Premiki, str. 170.

Moj nekdanji mož je začel takoj po sestrelitvi natančno raziskovati Tonijev poslednji let. Svojci se namreč nikakor nismo mogli sprijazniti s poročanjem medijev in uradnih predstavnikov oblasti. Domnevno nizko kroženje nad stavbama skupščine in predsedstva je kasneje postalo glavni razlog za menda upravičeno sestrelitev. Vendar tovrstnega »kroženja« Toniju preprosto ni mogoče pripisati.

Ko sem nekaj domnevnih prič kroženja podrobneje izpraševala o tem, se je izkazalo, da so let gazele vsi zgolj slišali opisovati od nekoga, ki ga je menda videl. Očividci, ki so gazelo res videli leteti, pa ne kroženja ne *nizkega preleta stavb republiških organov* ne potrjujejo. Ne potrjujeta ju niti padec prve rakete blizu pravoslavne cerkve, prav tako ne mesto, kjer je gazelo zadela druga. Obe točki sta v isti ciljni ravnini in tik ob železniški progi. Zakaj bi Toni izvajal plesne akrobacije in bi od pravoslavne cerkve poletel še nad skupščino, nad njo dvakrat zaokrožil, ponovil vajo še nad poslopjem predsedstva in se potem spet vrnil letet na običajno »mirnodobsko« linijo nad železniško progo. Če nič drugega, je to precej nelogično!

Pravoslavna skupnost v Sloveniji ima pravzaprav srečo, da je cerkev sv. Cirila in Metoda ostala cela, glede na to, da prva raketa ni eksplodirala. Bolje, da si ne predstavljamo odziva srbske pravoslavne cerkve iz Beograda in beograjskega najvišjega vojaškega vrha v primeru, če bi jim specialci vrgli v zrak ta čudoviti sakralni objekt. Vse skupaj bi lahko pomenilo veliko provokacijo, ki bi jo naši prav težko razložili. In obrambna vojna bi se lahko obrnila v povsem drugačno smer. Ne vemo, kaj bi bilo v tem primeru s poveljnikom Krkovičem, našim prelepim glavnim mestom in na novo rojeno slovensko državo. Vemo pa, kako pomembno vlogo je imela takratna srbska pravoslavna cerkev, ki jo je vodil patriarh Pavle, v vojnah na območju nekdanje Jugoslavije; patriarh in drugi cerkveni dostojanstveniki so bili izjemno občutljivi, ko je šlo za zaščito srbskega naroda, in to kjerkoli.

Tudi domnevno streljanje po Tivoliju, med katerim naj bi rafali iz gazele enega človeka ubili in enega ranili, je verjetno povezano z nerazstreljeno raketo v bližini pravoslavne cerkve. Razen če verjamemo, da Toni sploh ni letel tam in so potem teritorialci, ki jih omenja Švajncer, streljali v zrak na privide. Rakete, ki naj bi padla na avstrijski konzulat, v resnici tudi ni bilo. Zamisel o njej se je verjetno pojavila zaradi bližine kraja, kjer so gazelo zadeli.

Tudi midva z Igorjem sva bila na nek način »priči« Tonijevega poleta.

Hiša, v kateri smo v drugem nadstropju stanovali, je tretja po vrsti od železniške proge in leži tik nad podvozom, ki pelje od Prešernove ceste proti živalskemu vrtu, prav nasproti tivolskega bajerja. Kar je približno sto metrov od železnice in le nekaj sto metrov zračne črte od stavbe Predsedstva RS. A tudi manj kot sto metrov od hiše, kjer je bil Sekretariat za informiranje. Ne vem, zakaj nihče nikjer ne omenja tega zanimivega podatka!

Gazelo bi morala oba z Igorjem slišati, zlasti še, če bi Toni z njo res *dvakrat paradno preletel nad progo in nad hišo sorodnikov*,¹³⁶ kot je zapisal Kacin. Pa je nisva, ker sva bila takrat v dnevni sobi na nasprotni strani hiše. Toni ni imel navade krožiti nad našo in mamino hišo, vedno ju je le preletel, precej nizko in počasi, da smo mu lahko pomahali. Toniju bolj naklonjeni razlagalci njegovega zadnjega poleta so namreč domnevali, da je od poslopja Predsedstva RS krenil proti naši hiši, da bi se tudi od nas poslovil, predvsem od najinega dveinpolletnega sina, ki ga je oboževal, kot se je pred tem že od žene, hčerke in naše mame.

Če bi Toni res krožil nad našo hišo, bi ga morali vsi slišati in bi najin sin tekel na balkon.

*Zakaj je letel tam? /.../ Se je poslavljaj od tašče in svakinje? Je bil prepričan, da je varen že zato, ker je neoborožen, in tudi zato, ker, ob tem, da ni vedel za prepoved letenja, gotovo niti približno ni verjel, da bi se našel kdo, ki bi ukazal streljati na neoborožen helikopter sredi mesta, saj bi lahko s svojim padcem ubil veliko nedolžnih ljudi. Je čakal radijski stik s Kalanom? Slovenska Teritorialna obramba je tedaj potrebovala uspeh in helikopter je kot naročen priletel mimo.*¹³⁷

Tomaž Bukovec v svojem članku zapiše, da je Toni kot *naročen priletel mimo*; priznam, da mi je žal, ker ne morem dokazati, da je bil let zares »naročen«! Logično sklepanje lahko že samo po sebi narekuje, da se je šel Toni posloviti še od moje družine, preden bi preletel na Pokojišče ali na Žilce. Vendar ni nujno, da je tako. Zakaj se potem že med svojim prejšnjim letom ni poslovil še od svojih staršev in obeh sester, ki so živeli na Vrhniki, če je letel le za hrib stran od njih, nad domačo počitniško hišo blizu Horjula? Saj takrat še ni vedel, da bo uro kasneje peljal kruh na Vrhniko.

¹³⁶ Jelko Kacin, Revija Obramba, 7–8 (julij–avgust), 1992.

¹³⁷ Tomaž Bukovec, Pravice po pilotu, Nedeljski dnevnik, 17. marec 2000.

Če upoštevam vse, kar vem, lahko rečem, da se je šel Toni poslovit le od svoje žene in hčerke (sin je bil na taborjenju v Logarski dolini), mamina in naša hiša pa sta bili zgolj ob njegovi poti s Kodeljevega na Vrhniko. Če bi se od nas hotel zares poslavljeti, bi priletel tako, da bi ga z Igorjem slišala, saj je znal prileteti natančno tako, da nas je vedno opozoril nase. Vendar težko verjamem, da bi se Toni v takratni situaciji »hodil« poslavljat še od kogarkoli drugega, razen od svojih najdražjih. Lažje si predstavljam, kar potrjujejo general Vidmar in Tonijevi kolegi letalci, da se je ves tisti dan in tudi zvečer ukvarjal predvsem s tem, kar je videl na svojih preletih. Mislil je na obe vojski, na svoje kolege, na svojo in njihove družine, za katere je kot vodja akcije preleta dveh do treh helikopterjev prevzel odgovornost. Sočasen prelet več plovil nikakor ni preprosta naloga, zanjo je potrebna res odlična koordinacija vseh sodelujočih dejavnikov. Ne le na strani tistih, ki so se odločili prelet izvesti, ampak tudi na strani tistih, ki bi jih morali sprejeti. Na strani TO je umanjala bistvena podpora, dogovori in zavarovanja so bili premalo konkretni. Zato je Toni upravičeno občutil še večjo odgovornost do letalskih kolegov, ki jih je potegnil v akcijo. V zadnjih mesecih je vidno osivel, že eno leto je tvegat, da ga bodo v armadi razkrinkali.

To, kar sem počela zadnja štiri leta, prej pa še Mila in Igor, bi morale na zahtevo tožilstva opraviti policija in za to pristojne službe, služba za letalske nesreče itd. Nekatere državne službe med vojno niso delovale, vendar so začele delovati kasneje. Tožilec Okrožnega državnega tožilstva v Ljubljani Tomaž Miklavčič bi vsekakor moral sprožiti preiskavo in jo zaključiti z nekakšno ugotovitvijo, vendar tega ni storil. Zadeva *Padec helikopterja v Rožni dolini*, kot je sestrelitev gazele fantomsko naslovil in opredelil v *Dnevniku o kazenskem postopku zoper Tonija in Bojančeta*, vsekakor ni bila izvedena po črki zakona. Laiku se zdi nenavadno, da sta bila za kaznivo dejanje osumljena pokojnika. Očitno je tudi v tej zadevi sodelovalo več oseb, ne le tožilec Miklavčič.

Prošnje za vpogled v dokumente v zvezi s sestrelitvijo in Tonijevim sodelovanjem s TO sem konec avgusta 2010 naslovila na direktorja SOVE, na ministrico za notranje zadeve Katarino Kresal, na generalnega direktorja policije, na direktorja Policijske uprave Ljubljana, na Okrožno državno tožilstvo v Ljubljani in na Arhiv Republike Slovenije. Le na ministrstvo za obrambo ne.

Prva odgovora na prošnjo so mi s civilne obveščevalne agencije (SOVA) in

Uprave za notranje zadeve (UNZ) poslali 9. septembra 2010. Usklajeno. Na isti dan. SOVA mi je modro sporočila, da pri njih ne obstajajo podatki o tem, *da bi agencija izvajala aktivnosti, povezane s Tonijem*, prav tako niso našli *podatkov, da bi dokumentarno gradivo o omenjenem gospodu agencija komu odstopila*. Jaz pa sem že prej izvedela, da je/naj bi agencija nekaj gradiva imela. Vendar ga je odstopila Arhivu Republike Slovenije. Po pričakovanju so mi takisto sporočili tudi od tam.

UNZ pa se je zdelo smotrno združiti prošnje, ki sem jih naslovila nanje, na Policijsko upravo Ljubljana in na direktorja policije, saj gre *za enotno dokumentacijo*. Meni se to ni zdelo prav dobro, saj bi *lahko na vsakem od uradov oz. institucij obstajala drugačna dokumentacija*. Kar se je v nadaljevanju izkazalo za resnično! UNZ me je še obvestila, da so skupaj z ljubljansko policijo že zbrali del gradiva, vendar je *potrebno za določeno dokumentacijo pridobiti tudi mnenje Okrožnega državnega tožilstva*. Tudi to se mi je zdelo odveč, saj je šlo za zadevo, staro skoraj dvajset let, razen tega je to pomenilo združevanje dokumentov zdaj že štirih ustanov. Saj nisem iskala njihovega skupnega mnenja! Hotela sem le pregledati prave in verodostojne dokumente. Kdo pa pravi, da morajo štiri ustanove hraniti enake spise. Sploh pa v naši državi in pri tako občutljivi zadevi. Na vseh štirih naslovih bi lahko obstajali vsaj delno različni dokumenti. Izkazalo se je, da je bilo res tako. Čeprav na UNZ in na tožilstvu tega niso vedeli. Sicer pa to zanje ni bilo več pomembno, saj so prejeli odgovor z Okrožnega državnega tožilstva, spet časovno usklajen z njihovim odgovorom meni, da je zadeva romala v Zgodovinski arhiv Ljubljane, kjer je dostopna! Za hip sem bila celo vesela. Saj je to pomenilo, da bom končno dobila v roke uradni *papir* o sestrelitvi.

Papir! Že vsa leta po Tonijevi smrti lovimo *papir-je*. Sestavljamo mreže, v katere bi jih ujeli, da bi razvozlati skrivnosti in odprli pot resnici.

V Zgodovinskem arhivu me je čakalo presenečenje:

V obravnavanem primeru gre za vsebino spisa, ki vsebuje zapisnik o ogledu padca helikopterja v Rožni dolini dne 27. 6. 1991, sodnomedicinsko izvedeniško mnenje v zadevi smrti pilotov Bojančeta Sibinovskega in Antona Mrlaka, obdukcijski zapisnik in zapisnik o ogledu najdenih predmetov, trupel, dveh vojaških oseb UNZ Lj. Mesto, odd. za zatiranje kriminalitete, št. 22/1 – 37 – 22/1 – 93 z dne 27.

6. 1991. Iz navedenih dokumentov izhaja, da naj bi bil vzrok padca helikopterja v Rožni dolini v Ljubljani, dne 27. 6. 1991 sestrelitev, za kar pa ni nikakršnih relevantnih podatkov. Ne razpolagamo z podatki, ki bi kazali na kakšne razloge za sum, da je bilo storjeno uradno pregonljivo dejanje, in zato zadevo vlagamo v arhiv.

27. 2. 1992

Javni tožilec
Tomaž Miklavčič¹³⁸

Tako je zapisal Miklavčič, vodja Javnega tožilstva in predhodnik Barbare Brezigar na tem položaju, ki je enako kot pozneje ona, zavračal obtožne predloge zoper znane storilce v nedovoljeni trgovini z orožjem. Nekaj podobnega je storil v primeru gazele. Ugotovil je, da nima česa ugotavljati, ker nima *nikakršnih relevantnih podatkov*. Če kaj vem, je bila njegova naloga prav to, da jih najde! Številne dokaze bi moral poiskati že na kraju dogodka, ki so ga uradno preiskovali še sodnik temeljnega sodišča Milan Krstič, Vladimir Pocek, Zvonko Hrastar in Denis Farkaš z UNZ – Oddelek za zatiranje kriminalitete, Jože Banfi, pomočnik komandirja Postaje milice Vič, in dr. Borut Štefanič, zdravnik Inštituta za sodno medicino. Kriminalist Pocek je na javno tožilstvo po protokolu poslal *Poročilo o identifikaciji mrtvih, Zapisnik o najdenih in odvzetih predmetih* in svoj *Uradni zaznamek* o sestrelitvi, dr. Štefanič pa obdukcijsko poročilo najprej na temeljno sodišče, od koder je romalo na tožilstvo. Pocek in dr. Štefanič sta tudi ugotovila, da je šlo za sestrelitev.¹³⁹ Najbolj poklicani za preiskavo – tožilec – pa si upa govoriti o »padcu helikopterja«!

Miklavčiču se ni zdelo potrebno preiskovati, niti kdaj, niti od kod, ne kdo, ne s čim so streljali na gazelo 664 in jo zadeli. Čeprav bi to po uradni dolžnosti moral storiti, saj je šlo za krvni delikt. Ni identificiral vojaških sredstev, ne objektov, ne civilne in ne vojaške škode, kar se zdi že z laičnega stališča nedopustno. Sestrelitev je brez dodatne preiskave

¹³⁸ Čez nekaj let poimenovano Okrožno državno tožilstvo v Ljubljani.

¹³⁹ Dnevnik o kazenskem postopku, Ktr. 534/91.

REPUBLIKA SLOVENIJA
TEMELJNO JAVNO TOŽILSTVO V LJUBLJANI

Številka: Ktn 534/91

Dnevnik

o kazenskem postopku

per: † Mrlak Anton, Sabinovski Bojančeta
radi: padec helikopterja v Rožni dolini
por:

Zaporedna številka	Dan prejema	Predmet (označba po vsebini priloge)	Ukrep tožilca
1	2	3	4
1. 1a.	5.7.92 3.10.91	Dopis TS v LJ.-Enota Lj.opr.št.I Kr 239/91 TS v Lj.enota Lj. pošilja izvedensko mnenje ,obdukcijski zapisnik in račune glede smrti Mrlak Antona in Sabinovski Bojančeta, opr.štev. I Kr 239/91 z dne 2.10.1991	a/ zadeva: vloži v arhiv
2.		Razlogi:	

Razlogi:

V obravnavanem primeru gre za vsebino spisa, ki vsebuje zapisnik o ogledu padca helikopterja v Rožni dolini dne 27.6.1991, sodno medicinsko izvedeniško mnenje v zadevi smrti pilotov Bojančeta Sabinovskega in Antona Mrlaka, obdukcijski zapisnik in zapisnik o ogledu najdenih in odvzetih predmetov, trupel, dveh vojaških oseb UNZ Lj. Mesto, odd.za zatiranje kriminalitete, štev.22/1-37-22/1-93 z dne 27.6.1991. Iz navedenih dokumentov izhaja, da naj bi bil vzrok padca helikopterja v Rožni dolini v Ljubljani, dne 27.6.1991 sestrelitev, za kar pa ni nikakršnih relevantnih podatkov. Ne razpolagamo z podatki, ki bi kazali na kakšne razloge za sum, da je bilo storjeno uradno pregonljivo kaznivo dejanje in zato zadevo vlagamo v arhiv.

27. 2.1992

Javni tožilec
Tomaž Miklavčič

okvalificiral kot *padec helikopterja*¹⁴⁰ in v opombi ugotovil, da je šlo pač za vojno. On, ki bi moral kot pravnik vedeti, da vojno stanje v Sloveniji sploh ni bilo oklicano! Uradnega spisa ni dopolnjeval, zadeva ni prišla na sodišče, že februarja 1992 jo je poslal v arhiv. Njegovo ravnanje upravičeno vzbuja dvome in ga postavlja pod vprašaj.

Enako je z *Zapisnikom o ogledu padca helikopterja*, pod katerim je podpisan takrat dežurni preiskovalni sodnik Milan Krstič. Krstič ne zmore potrditi niti tega, da je šlo za vojaški helikopter, ampak pravi, da je bil helikopter *temno zelene barve*.

*O vzrokih padca se nismo pogovarjali.*¹⁴¹

Četudi je ta t. i. padec ogrožal človeška življenja.

*Na mestu, kjer je ta železni kos padel, je streha odprta in uničena. V drugem nadstropju, točno pod mestom, kjer je streha razbita, pa je odprt del stropa na levi strani sobe. V sobi se nahajata dve postelji od katerih se na eni postelji nahajata večji del železa, na drugi pa del lesa, ki je lahko z uničenega stropa.*¹⁴²

Tožilec in sodnik sta torej sklenila, da je šlo za *padec* helikopterja, česar ne bi potrdili niti ljubljanski vrabci. Po njunih izsledkih je gazela padla z neba in kot meteor treščila na hišo, njeni ostanki so prebili streho in obležali na dveh posteljah. Na srečo niso povzročili dodatnih smrtnih žrtev.

Že ob prvem branju Miklavčičevega spisa lahko ugotovimo, da je beseda *padca* verjetno zapisana z drugim pisalnim strojem. To postane popolnoma očitno ob drugi omembi *padca*, ko je zapisana malce nižje od sosednjih besed in je tudi rahlo zamazana. Med njo in drugimi besedami je za nekaj črk več prostora kot običajno. Tudi jaz jo zato v svojem besedilu zapisujem z drugačno pisavo in puščam med besedami več prostora oziroma toliko, kolikor ga je v originalu. Ker moram sama za to dejanje opraviti dodatno operacijo, si lahko predstavljam, da jo je nekdo pred menoj prav tako. Zdi se mi utemeljeno, če rečem, da je bila beseda *padca* vpisana naknadno in z

¹⁴⁰ Vse to je del spisa št. Ktr. 534/91. Dokumentacijo hranijo pod naslovom TJT 51, arhivska enota Ktr. 534/91 v Zgodovinskem arhivu Ljubljane.

¹⁴¹ Temeljno sodišče v Ljubljani, enota v Ljubljani, preiskovalni sodnik, opr. št. I. 239/91.

¹⁴² Krstič, prav tam.

drugim pisalnim strojem, ki ima v zapisu manj razmaka med črkami. Nenavadno je, da si gospoda Miklavčič in Krstič dovolita govoriti o »padcu«, ko sta imela na voljo vse podatke in so o *sestrelitvi* že v manj kot pol ure poročali vsi slovenski mediji. Ko sem prebrala Krstičev zapisnik, mi je postalo na mah jasno, zakaj se nekdanji preiskovalni sodnik, ki je kasneje šel med odvetnike, ni odzval na moje telefonske klice in sporočila, ki sem jih puščala v njegovi odvetniški pisarni.

Edino strokovno korektno in natančno je obdukcijsko poročilo dr. Štefaniča. To pa je prepolno žalosti.

Ker vem, da so poročila o letalskih nesrečah sicer pravi elaborati na najmanj tridesetih straneh, sta Miklavčičeva ugotovitev in Krstičevo poročilo v strokovnem smislu nedopustna.

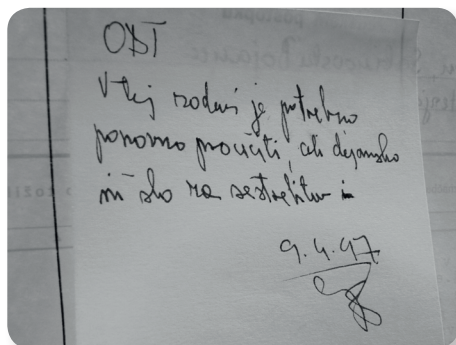
V *Dnevniku o kazenskem postopku*, ki ga hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljane, so še računi. Cel kup, dvakratni komplet računov za obdukcijo, da se mi je zdelo, da je država namesto preiskave napisala le kup računov za Tonijevo in Bojančetovo smrt. Dvakrat vloženo je tudi obdukcijsko poročilo. Na hrbtni strani Miklavčičevega *Dnevnika* pa je še listič, zapis ODT iz leta 1997, ko je nekomu, ne vem, če le državnemu tožilcu Janezu Šinkovcu, iz razlogov, ki se jih danes ne spomni, prišlo na misel, da bi zadevo še enkrat preiskal.

ODT

V tej zadevi je potrebno ponovno proučiti, ali dejansko ni šlo za sestrelitev in

9. 4. 97

JŠ

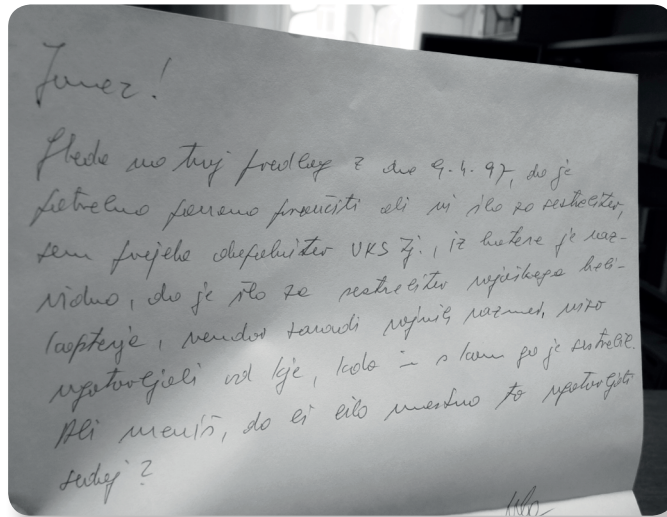
Pod zaznamek je zagotovo podpisan državni tožilec Šinkovec, ki je svoj podpis potrdil. Ni se pa, kot mi je rekel, zaradi velikega števila primerov, ki jih je medtem obravnaval, več spomnil, kaj je bil razlog, da je kolegici Uli, kot so rekli državni tožilki Juliji Uhan, naročil, naj preveri zadevo. Morda je šlo za kakšno dodatno zaprosilo sodišča zaradi Miline prošnje za invalidnino. Uhanova mu je čez nekaj mesecev, potem ko je na Uradu kriminalistične službe dvakrat posredovala za dodatne dokumente, odgovorila:

Janez!

Glede na tvoj predlog z dne 9. 4. 97, da je potrebno ponovno preučiti ali ni šlo za sestrelitev, sem prejela dopolnitev UKS Lj., iz katere je razvidno, da je šlo za sestrelitev vojaškega helikopterja, vendar zaradi vojnih razmer, niso ugotavljali od kje, kdo in s kom ga je sestrelil. Ali meniš, da bi bilo to umestno ugotavljati sedaj?

Lj., 4. 9. 97

Ula

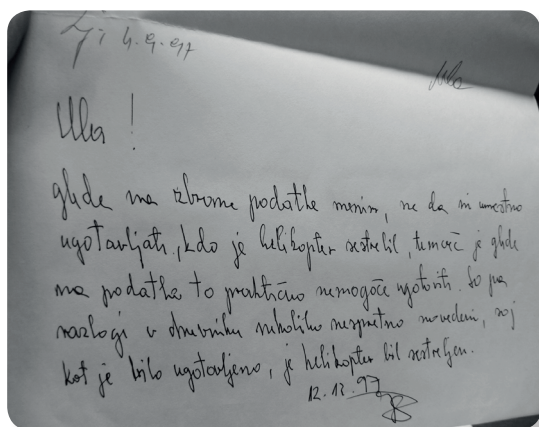
Tudi Julijana Uhan je potrdila svoj podpis. Čez tri mesece je njenemu po besedah kratkemu, a časovno razpotegnjenemu dopisovanju sledil Šinkovčev sklep, ki se zgolj po retoriki, ne pa tudi v konsekvenci, razlikuje od Miklavčičevega.

Ula!

Glede na zbrane podatke menim, ne da ni umestno ugotavljati, kdo je helikopter sestrelil, temveč je glede na podatke to praktično nemogoče ugotoviti. So pa razlogi v dnevniku nekoliko nespretno navedeni, saj kot je bilo ugotovljeno, je helikopter bil sestreljen.

12. 12. 97

JŠ

In zadeva je dokončno romala v arhiv! Če bi Šinkovec upošteval poročilo dr. Štefaniča, bi lahko iz njega prepisal, da je *helikopter sestrelila TO*. Ko pa bi upošteval še *Uradni zaznamek*, pod katerega je podpisan kriminalist Vasja Plemelj, bi se, prepričana sem, lahko lotil še dodatne obdelave primera. Kot sem se (morala) jaz.

Že ves čas tega mučnega ukvarjanja s spisi me je begalo, da je bil pod *Uradnim zaznamkom*, spravljenim v mapi, ki jo hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljane, podpisan kriminalist Vasja Plemelj in ne Vladimir Pocek, čeprav je pri kriminalistični preiskavi 27. junija 1991 v Rožni dolini sodeloval prav on, ne pa Plemelj. Razen tega je Pocek podpisan tudi pod dokumentom o pregledu predmetov, ki so jih tistega usodnega večera našli pri obeh pokojnikih.

Nekdanjega kriminalista Pocka sem v začetku oktobra 2010 obiskala na UNZ, kjer je takrat služboval. Takoj sem opazila, da je pedanten človek, saj se je na najin pogovor pripravil. Precej podrobno je opisal večer po sestrelitvi, jaz pa sem mu med drugim pojasnila svoje težave z dokumenti, ki jih hranijo

na UNZ, saj mi jih nočejo pokazati, čeprav so že dostopni v Zgodovinskem arhivu Ljubljane. Razumel je, da jih hočem primerjati, in mi je obljubil pomoč. Kmalu sem prejela odločbo, da je ministrica Kresalova umaknila stopnjo zaupnosti s treh dokumentov, zaradi katerih sem ugovarjala.

Ob najinem naslednjem srečanju na UNZ je imel Pocek zame pripravljene tri dokumente, ki jih je prejel po pooblastilu njihove uradne pooblaščenke. Odprl je mapo in jo pustil odprto na mizici med nama. Na skrivaj sem pogledovala po njej, saj sem že prvi hip opazila, da z dokumentom, ki je bil na vrhu, nekaj ni v redu. Na njem sem sicer prepoznala *Uradni zaznamek št. 22/1-37-sl. z dne 12. 7. 1991*, vendar je bil napisan z drugim pisalnim strojem kot tisti, ki so ga pod istim naslovom in datumom hranili v zgodovinskem arhivu in katerega kopijo sem imela v torbi. Vse dokumente iz arhiva sem zelo dobro poznala. Gospoda Pocka sem opozorila, da gre verjetno za dva različna dokumenta, in mu pokazala tistega s Plemljevim podpisom. Bil je zelo presenečen.

Preleto s skrajšano 022-81/2009/97
z dne 12. 10. 2010

KOPIJA

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE
UPRAVA ZA NOTRANJE ZADEVE LJUBLJANA MESTO
ODDELEK KRIMINALISTIČNE SLUŽBE
61000 Ljubljana, Prešernova 18

Stev.: 22/1-37
Datum: 12/7-1991

URADNI ZAZNAMEK

ZADEVA: SESTRELITEV HELIKOPTERJA JA V ROŽNI DOLINI, DNE 27/6-1991
- ZBRANE INFORMACIJE O PILOTU ANTONU MRLAKU

Dne 27/6-1991 okoli 19.20 ure je prišlo do sestrelitve helikopterja JA v Rožni dolini, v Ljubljani. Z ogledom in kasneje je bilo ugotovljeno, da sta bila v helikopterju tipa H-42, evidenčne številke 12664 naslednja pilota JA:

- Anton MRLAK, roj. _____, stalno stanujoč v _____
Po navedbah predstavnikov JA je bil kapetan I. razreda, poveljnik helikopterske eskadrile Brnik in _____
- Bojanče SIBINOVSKI, roj. _____, stalno stanujoč v _____

"AKCIJA LIPA"
"URADNA TAJNOST"
"STROGO ZAUPNO"
Preleto 28.10.2010
(18. 11. 2010) 21P solb006
A. 1111-2010
Plemljevič

Saj je bil dokument, ki mi ga je hotel pokazati, njegov in izvirni *Uradni zaznamek št. 22/1-37-sl.* z dne 12. 7. 1991, ki ga je sam podpisal. Tisti, ki ga je podpisal njegov kolega Vasja Plemelj in ki sem ga imela jaz, pa očitno ne bi smel obstajati. Nerodna reč! Zame še toliko bolj, saj je Pocek mapo z dokumenti že v naslednjem trenutku zaprl.

POCEK: Gospa Potočnjak, upam, da boste razumeli, da vam v tem primeru ne morem pokazati dokumentov. Situacija se je spremenila. Nastopile so nove okoliščine. Posvetovati se moram s kolegi. Zadevo je treba na novo preučiti. Saj mogoče boste ...

POTOČNJAK: Ampak saj gre za dokumente, s katerih je ministrica Kresalova že umaknila stopnjo tajnosti.

POCEK: Ja, ampak zdaj je nastopila čisto nova situacija.

POTOČNJAK: Ni nova. Če vam jaz tega ne bi povedala, vi sploh ne bi vedeli, da gre za drug dokument.

POCEK: Ja, saj zato ... Zato pa ...

POTOČNJAK: Ampak gospod Pocek, jaz sem vam to povedala, čeprav mi ne bi bilo treba, lahko bi ostala tiho. To morate upoštevati ...

POCEK: Gospa Potočnjak, jaz se vam res zahvaljujem, ampak vi pa morate razumeti, da ...

Občan je v tej zvezi v neformalnem razgovoru povedal, da je pred časom govoril z MRLAKOM. Zanj je izjavil, da je vedel, da bo hudo, zato je bil tudi zelo zaskrbljen, kako bi se izvlekel iz te situacije. Pokojni Tone mu je dejal, da je bil stalno v povezavi z ministrom KACINOM. Tone mu je tudi povedal, da ima občutek, da ga zasleduje vojaška KOS. Tudi na Brniku so spremenili odnos do njega. Rekel mu je, da so ga zadolžili, da varuje helikopterje. Pri tem je ženi potarnal, na kakšen način naj jih varuje. Karikirano je izjavil, ali naj jih odpelje domov ali na na drugo mesto, da bi bili lahko na varnem.

Ponovni kontakt z omenjeno osebo se lahko vzpostavi preko mene.

Vladimir Pocek, iur. n z.
KRIMINALIST

Kaj naj bi razumela? Razžaljena sem zapuščala stavbo UNZ. Potem sva si s Pockom začela dopisovati po elektronski pošti.¹⁴³ Pritožila sem se na UNZ in čez čas prejela dva dokumenta v celoti, tistega, ki mi ga je hotel pokazati Pocek, pa le delno. Še danes ne razumem zakaj. Niti ne vem, kaj je bilo v njegovem Uradnem zaznamku tako zelo pomembnega, da je moral biti napisan v dveh različicah. Zagotovo pa je bila tista, ki jo je podpisal Vasja Plemelj, del Miklavčičevega Dnevnika o kazenskem postopku. Medtem ko je bil Pockov izvirnik prav tega dokumenta shranjen na UNZ ali na policiji. Razen tega sem vse, kar je bilo zapisano v obeh zaznamkih, zelo dobro poznala. Saj je bila v njiju vsebina, ki jo je Pocku posredoval Igor. Torej nekaj, kar smo vedeli. In bi moralo postati vsebina nadaljnje preiskave na javnem tožilstvu. Pa ni! Namesto tega se zdi, da je postalo predmet potvorb.

Ki pa niso takšne, kot sem si prvotno predstavljala. Rešitev je drugje. Najprej se zdi še bolj zamotana, vendar ni. Pojasnjuje jo dopisovanje med tožilcema Janezom Šinkovcem in Julijano Uhan iz leta 1997.

Uhanova je na Kriminalistični urad (pred tem se je imenoval Oddelek za zatiranje kriminalitete, kjer je bil leta 1991 zaposlen Pocek) naslovia prošnjo za dopolnitev spisa o »padcu« helikopterja. Odgovoril ji je načelnik Urada kriminalistične službe Marijan Erhatic, ki je povzel Pockov *Uradni zaznamek*, ga korektno označil z novim datumom, 8. 8. 1997, in s svojo policijsko označbo. Ob Erhaticevem spisu pa se v »Miklavčičevem« *Dnevniku o kazenskem postopku* nahaja še tisti »sporni« Plemeljev povzetek Pockovega originala. Za katerega se ne ve, ne kdaj ne od kod se je vzel.

Žal se tudi Vasja Plemelj, kriminalist v pokoju, dokumenta, ki ga omenjam, ni spomnil. Prosila sem, ali mu ga lahko morda pokažem, pa ga nekako ni zanimalo.

Prepričana sem, da je že jasno, da bi tudi to zadevo lahko raziskovala v nedogled, vendar ni treba.

Dejstvo, da je Tomaž Miklavčič iz *Dnevnika o kazenskem postopku Ktr. 534/91* izločil original dokumenta *Uradni zaznamek*, ki ga mu je nedvomno poslal kriminalist Vladimir Pocek, je nesporno. Saj bi bil v *Dnevniku* sicer naveden izvirni zaznamek s Pockovim podpisom. Pa sta v spis vložena dva druga zaznamka (Plemelj in Erhatic), ki original bolj ali manj korektno povzemata in sta vanj očitno prišla pozneje.

¹⁴³ Dopisovanje z Vladimирjem Pockom po elektronski pošti hrani avtorica v svojem arhivu.

Ostaja le vprašanje, kolikokrat in v katerih primerih je tožilec Miklavčič še ravnal tako kot v primeru sestrelitve gazele. In kolikšno družbeno škodo je s takšnim in podobnim ravnanjem povzročil.

Pocka sem prosila, naj poizveduje še za avdioposnetki klicnega centra milice, ki bi morali biti v arhivih policije ali UNZ. Sporočil mi je, da so trakove, posnete med vojno, rutinsko izbrisali že po enem mesecu. Je to sploh mogoče? Je vse to sploh mogoče!?

Naslednja postaja iskanja dokumentov je bil MORS. S prošnjo sem odlašala. Na MORS-u je na visokem položaju zaposlen Tone Krkovič. In najmanj, česar sem si želela, je bilo, da bi izvedel, da pišem knjigo o Toniju, preden jo končam.

Pojava Mirana Bogataja, dolgoletnega poveljnika slovenske civilne zaščite (CZ), ki se je z malih zaslonov pomirjujoče oglašal ob vseh naravnih nesrečah v Sloveniji, predvsem košatost njegovih brkov, mi je vlivala dovolj zaupanja, da sem ga prosila za srečanje. Prijazno se je odzval, vendar je med najinim pogovorom s prsti tako glasno bobnal po mizi, da sem bila srečna, ko sem ugotovila, da mi ne namerava razkriti nič od tistega, kar me je zanimalo, in sem lahko odšla iz mavzolejsko hladne stavbe ministrstva. Občutek sem imela, da mi je hotel ves čas povedati le to, naj neham brskati po stvareh, ki morajo ostati takšne, kot so – skrite.

Naslednja, s katero sem skušala priti v stik, je bila obrambna ministrica, dr. Ljubica Jelušič. Ob dnevu letalcev leta 2010 je namreč prijazno spregovorila o Toniju. Na njen naslov na fakulteti sem poslala elektronsko pošto, na katero se je takoj odzvala. Predlagala mi je, naj na ministrstvo pošljem uradno prošnjo za dostop do informacij, kot sem jo poslala na druge ustanove. Že naslednji dan sem naslovila prošnjo nanjo in potrpežljivo čakala na odgovor, ki ga tudi po pretečenem uradnem roku ni bilo. Potem pa me je poklicala Breda Bunič, na ministrstvu pooblaščenca za dostop do informacij javnega značaja, in me prosila še za nadaljnje potrpljenje, ker se še odločajo, katere dokumente mi bodo dali v pregled. To formulacijo sem poznala že z UNZ, zato sem vedela, da ne obeta nič dobrega. Po mesecu, dveh sem znova poklicala gospo Bunič, ki me je vnovič prosila za potrpljenje. Zdaj mi je postalo jasno, kakšen bi bil lahko izplen nadaljnjega iskanja. Zato sem zadevo pustila mirovati. Šele pred kratkim sem se odločila dokončati to zadevo z MORS-om in urgirala, ker mi na prošnjo izpred dveh let niso odgovorili.

Zdaj nimam več nikakršnih zadržkov do brigadirja. Razen tega vem, za katere dokumente moram zaprositi. Pred dvema letoma tega še nisem vedela. Pridobivanje dokumentov je bilo težji del naloge, ki sem si jo zadala. Tudi zato, ker so ustanove, skozi katere sem se podala, razen določenih arhivov, zelo neprijetne. Zelo neprijazne so, kot vemo, do tujcev, ki prihajajo z juga ali vzhoda. Izkusila sem ponižanja, kakršna so doživljali pregnanci iz Bosne in Hercegovine in kasneje s Kosova. Zato vem, da so izbrisani prebivalci Slovenije najbolj tipična slovenska zgodba! Vem, da gre tudi v Tonijeve primeru za neke vrste izbris. Niso ga sicer mogli izbrisati kot državljana, izbrisati so hoteli njegovo dostojanstvo, človečnost, njegovo človeško vsebino. Zato je še toliko bolj ponižujoča ta hoja od urada do urada, od ustanove do ustanove, od uradnika do uradnika, od politika do ... Vsi ti predstavljajo družbeni sistem, ki je lažno demokratičen in se le pretvarja, da spoštuje vsakega človeka in njegove pravice. V resnici pa je utemeljen na tolikšnem razlikovanju, da izničuje sam princip demokracije. Toni je le en primer. V nebo vpijoč sicer. A če jih je sto, je to za državo z dvema milijonoma prebivalcev preveč.

Ne delam razlik med ljudmi, ni mi pomembna njihova narodnost, da so le pošteni in da imajo dušo. Dušo imaš ali je nimaš. In za tiste, ki pravite, da ni bilo vojne v Sloveniji. Zakaj ste od leta 1991 naprej začeli ljudi deliti na mi in oni, pa naše in vaše ... Dragi moji, prej smo bili vsi naši, pa če vam to ugaja ali ne.¹⁴⁴

Ko se tako dolgo ukvarjaš z nekom in neko stvarjo – svojci smo se s Tonijevo sestrelitvijo dvajset in več let – odkriješ marsikaj. Dlje ko sem razmišljala o njem, bolj me je pregnjala misel, da je bil Toni človek, ki je bil sposoben brezpogojnega žrtvovanja in ljubezni. Ne le za svoje najdražje, tudi za svojo tako ljubljeno Slovenijo in njeno samostojnost bi brezpogojno žrtvoval življenje. Za dobrobit svoje nove države bi bil, pravzaprav je bil, sposoben žrtvovati vse, kar je imel. Ta misel mi nikakor ni bila všeč, zato sem o tem povprašala Milo. Brez premišljevanja je odgovorila: »Ja! Tak je bil. Točno tak!«

Nenavadno pa je, da je do enake ugotovitve prišla Nataša Goršek, ko je

¹⁴⁴ Breda Mrlak, Spomini na leto 1991, v Moški na položajih, ženske v strahu ..., str. 46.

le nekaj mesecev po oboroženem spopadu v začetku leta 1991 kot mlada dramaturginja (danes je zaposlena v evropski službi) pripravljala scenarij za dokumentarni film (v režiji Mirana Zupaniča), katerega pomembni del naj bi bila tudi sestrelitev Tonijeve gazele. Natašo sem poznala le bežno, spomladi leta 2011 pa sem jo prosila, naj obudi spomin na tisto nesojeno snemanje. Povedala mi je, da je takrat veliko razmišljala o Toniju. Zdelo se ji je, da ga že pozna. Med pripravami na pisanje scenarija je naredila precej raziskav, tudi intervjujev, med drugim s podpolkovnikom Stamenkovičem (hranim ga v osebni arhivu). Potem pa je »od zgoraj« nenadoma prišla direktiva, da je projekt ustavljen. Nikdar se ni izvedelo, kdo ga je ustavil. Ona pa še dolgo ni nehala razmišljati o Toniju.

Bili sva do solz pretreseni, ko mi je razkrila, kako jo je obsedla misel, da bi bil Toni sposoben brezpogojnega žrtvovanja. Da bi se brez razmišljanja izpostavil in šel v smrt za druge, za kogarkoli. Kar mi je povedala, se mi je zdelo kar malce pretirano, vendar sem ji hkrati morala pritrditi, saj je tudi mene preganjala enaka misel. Takšne misli so neprijetne, saj ti nehote vzbujajo občutke krivde in globoka vprašanja o sebi. Ne da bi hotel, začneš primerjati svoj moralno-etični imperativ z drugim, veliko višjim. Še bolj nenavadno je bilo, ker Nataša Tonija niti poznala ni! Videla je le nekaj njegovih fotografij in posnetkov, raziskovala je samo okoliščine njegove smrti, govorila z nekaj ljudmi, ki so ga poznali. Vendar z nikomer od svojcev, tudi z Milo ne. S Tonijevo zgodbo se je ukvarjala le kakšen mesec ali dva kot scenaristka nikdar posnetega filma. Pa vendar bi vsak, ki bi jo poslušal, dobil vtis, da ga je odlično poznala. Celo meni se je zdelo tako. Očitno je bilo, da se je zelo poglobila v njegovo osebnost. Bila je prepričana v svoj prav glede brezpogojnega žrtvovanja in jaz nisem mogla drugega, kot da sem ji pritrdila.

Prav zaradi Tonijevega svojevrstnega značaja je bilo še težje sprejeti vse neprijetne lastnosti, ki so mu jih po smrti pripisovali: *naivnost* (Rijavec v *Nedeljskem dnevniku*), *da se ni mogel odločiti za prestop* (Janša v oddaji TV Slovenija), *pomanjkljivo razsodnost* (Kacin v *Obrambi*) ipd. Take in podobne »neprijaznosti« so jim prišle prav, ko so iskali razlog, zakaj se je Toni takrat odločil za polet, ki je njega in Bojančeta neupravičeno stal življenja.

To je bil psihološki preobrat predvsem v smislu tega, da je sestava, da so moštva TO in policije spoznala, da sovražnik v zraku ni neranljiv. /.../ Šele potem, ko so bile uporabljene rakete, je en dol padu. Na žalost je

bil v tem helikopterju Slovenec, s katerim smo imeli prej kontakte, je bilo dogovorjeno, da bo prestopil, pa se takrat očitno ni mogel odločit. Ampak vendarle, s tem je bil presežen ... presežena ta psihološka pregrada. In potem se je vseeno v Sloveniji ... ko ste to objavili na televiziji, na radiu, se je potem streljalo na vse, kar je bilo v zraku. In helikopterji od 27. junija 91 naprej v Sloveniji niso več predstavljali resnega strahu.¹⁴⁵

Vedno znova se čudim, ko vidim, s kakšno lahkoto in samoumevnostjo, s kolikšnim prepričanjem vase, kako neobčutljivo in hladnokrvno, brez najmanjše trohice empatije Janša operira s polresnicami. Se je kdaj vprašal, kaj besede, *da se takrat Toni očitno ni mogel odločit*, povzročijo na drugi strani. Koliko nesreče in žalosti njegove pavšalne, zgrešene in strokovno popolnoma neutemeljene ocene povzročajo Mili in njunima otrokoma, Tonijevi mami in očetu, njegovima sestrama.

Njegova sestra Anka je leta in leta pregledovala vse časopise, da ata in mama ne bi v njih našla česarkoli v zvezi s Tonijem, ker je bilo vse po vrsti skrajno boleče in žaljivo. In vendar je prišla enkrat k njima na obisk in je našla oba v solzah, pred njima pa knjigo *Obranili domovino*, odprto prav na tisti strani, kjer Švajncer opisuje Tonijev in Bojančetrov predsmrtni let. Mama se je opravičevala, da ni hotela brati, ampak je »gljih na tisti strani odprla knjigo«. K spomeniku vsem žrtvam vojne za Slovenijo na Žale mama in ata leta 1992 nista hotela iti, ker sta rekla, »da ne gresta gledat tistih, ki so ga ustrelili«. Čeprav je že zapis Tonijevega imena na spomeniku Kacin izsilil z veliko težavo.

S Tonijem ni bilo dogovorjeno, da bo *prestopil*, ampak z gazelo *preletel* na slovensko stran; on in njegov kolega pilot Jože Kalan, z njima Bogo Šuštar, Vojko Urlep in Josip Volf. Resnica je *preletel*, ne *prestopil*! *Prestopil* je Toni neuradno že avgusta 1990, odkar je deloval za TO! Helikopterji pa po obeh sestrelitvah *niso več predstavljali resnega strahu*, ker slovenski piloti od takrat sploh niso hoteli leteti z njimi, ker je dvanajst slovenskih pilotov dezertiralo z letališča v Cerkljah, ker so že naslednjo noč izpraznili cerkljansko letališče in preselili letala in helikopterje na letališča Pleso, Udbina in Bihać.

Po sestrelitvi so Toniju največkrat pripisovali *naivnost*. Beseda ima

¹⁴⁵ Janez Janša v oddaji ... TV Slovenija. Videoposnetek oddaje hrani avtorica.

ambivalenten pomen. Zveni dobrohotno in označuje celo nekaj pozitivnega, hkrati pa lahko pomeni tudi neumnost oziroma ne prav pretirane inteligence. Zaradi ambivalentnosti je njen pomen še bolj odvisen od konteksta, v katerem je izrečena. Razlaga Tonijevega zadnjega leta z naivnostjo se zdi najprej celo prijazna. Vendar le ob neupoštevanju z njegovim značajem povezanih dejstev. Zatem pa že nastopijo običajne težave z verodostojnostjo.

*Isto uro, ko sem izvedel za smrt našega Tonija, ki mi je bil kot lastni sin, se mi je rodila vnukinja. Kako sta si blizu življenje in smrt. /.../ Že dva meseca pred vojno pa je organizirano delal z nami, in to neposredno z Jelkom Kacinom, ki je takrat na ministrstvu za obrambo odgovarjal za zračni prostor. **Toni po srcu ni bil nikoli vojak.** Prišlo je do spleta nesrečnih okoliščin **in njegove naivnosti** in čisto po nepotrebnem smo izgubili svojega človeka.¹⁴⁶*

Žal so to besede Ela Rijavca, Tonijevega strica in (poleg Kacina) njegove druge zveze s TO. Elo je bil eden od trinajstih ključnih mož, ki so organizirali Manevrsko strukturo narodne zaščite. Imel je položaj poveljnika Ljubljanske pokrajine. Manevrska struktura je bila ilegalna organizacija, ki je nastala po odvzemu orožja JLA iz skladišč slovenske TO 17. maja 1990. Organizirana je bila po principu 2 + 1 + 13 + 61. Št. 2 je pomenila Janeza Janšo in Igorja Bavčarja, št. 1 je označevala Toneta Krkoviča, sicer poveljnika te konspirativne organizacije, ki je na začetku oktobra 1990 prešla v TO. Trinajst je bilo pokrajinskih načelnikov in enainšestdeset poveljnikov občinskih odborov. Ne vem pa, kje je v tem nenavadnem organigramu poveljnik specialne enote milice Vinko Beznik, ki je bil eden od štirih najpomembnejših mož MSNZ.

Zakonska podlaga za ustanovitev manevske strukture je bil Zakon o splošni ljudski obrambi in družbeni samozaščiti oziroma narodni zaščiti, ki je delovnim ljudem in občanom omogočal najširšo obliko samozaščitnega in samoobrambnega delovanja. Struktura obrambe je bila v SFRJ, še posebej pa v Sloveniji, ki je po vdoru sovjetskih sil na Češkoslovaško avgusta leta 1968 začela zavestno krepiti TO, res vsesplošna, pravzaprav ljudska, saj je zajemala vse segmente družbe. Še posebej zanimiva je primerjava z

¹⁴⁶ Elo Rijavec, v Trinajsti v navezi molčecih, Nedeljski dnevnik, 14. junij 1992.

obrambo države iz današnjega časa, ko nas v Natu zastopa le 7.000 vojakov. Na MORS-u, ki ga ne imenujejo zaman mavzolej, pa je, pravijo, zaposlenih 1.300 bolj ali manj še prvemu obrambnemu ministru zvestih mož in žena. Takrat pa smo s pomočjo vsesplošne obrambe in zaščite lahko zbrali od 70.000 do 110.000 oboroženih vojakov. In to v majhni Sloveniji!

Elo je bil že od začetka del manevrske strukture, zato je zelo dobro poznal razmere in ljudi, ki so vladali pred t. i. desetdnevno vojno in po njej. Verjamem, da zdaj ne bi več govoril tako, kot je junija 1993 za *Nedeljski dnevnik*. Preveč se je po tistem času zgodilo v njegovem življenju in v življenjih nas vseh. Začelo se je prav z obdobjem, v katero sodi ustanovitev *naveze molčecih* trinajstih, kot jih v naslovu članka pomenljivo poimenuje novinar. *Molčeci* pa niso vsi. Tisti, ki so ga označevali s št. 1., se vztrajno angažira v dokazovanju svojih bojnih zaslug. Drugih dvanajst mu javno ne skače v zobe, tudi kadar se z njim ne strinjajo. Vem pa, da je tisto, zaradi česar nekateri v *navezi* molčijo, še kakšna neosvetljena resnica o nedovoljeni trgovini z orožjem. Morda tudi nepriljubljena resnica o Tonijevi smrti. Bratstva in naveze ter nekatere »strukture«, nastale v času osamosvajanja in preverjene v t. i. desetdnevni vojni, so našo državo pripeljale na rob moralnega propada.

O razlogih za smrt njegovega nečaka sva z Elom prvič spregovorila šele po dvajsetih letih. Vedeli smo, da sta se imela zelo rada. Zato je še bolj presenetljivo, da se je Elo po Tonijevi smrti zavil v molk. Tudi z besedo ni pomagal Mili pri razjasnitvi okoliščin sestrelitve ali ureditvi Tonijevega statusa. Leta 2011 je dovolil, da sem ga obiskala med sončnimi vinogradi nad Prvačino, kjer je našel svojo novo družino in novi dom. Ves dan sva prijetno paberkovala, a razkril mi je zelo malo; potrdil pa je, da je Toni z njimi sodeloval že od sredine avgusta 1990. Že ta podatek izključuje tezo, da je bila Tonijeva smrt posledica *njegove naivnosti*. Razlaga ni le Elova, je ena splošnih, celo bolj dobronamernih v zvezi s sestrelitvijo gazele. Čeprav je edina *naivnost*, ki bi jo lahko očitali Toniju, ta, da je življenje zaupal ljudem, ki jim ga ne bi smel. A temu ne rečemo naivnost, temveč zaupanje. Preveč kruto izigrano zaupanje.

Naivneži so bili tisti, ki so verjeli, da vojne sploh ne bo ali da bo zmagala JLA. Armadni častnik, ki se je odločil za konspirativno sodelovanje s slovensko TO že leto prej, ni mogel biti naiven, saj je vedel, da ga takšno sodelovanje lahko ogromno stane. Poleg tveganja je tak korak pomenil izdajo vojaške prisege JLA in širši domovini Jugoslaviji. Za vojaka z

višjim etično-moralnim kodeksom je takšno izdajstvo pomenilo tudi večjo notranjo obremenitev. Odločitve so bile dokončne in nepovratne. Slej ali prej so jih morali sprejeti vsi slovenski častniki, službujoči v JLA. Le redki so to storili že eno leto pred oboroženim spopadom.

Torej je še težje razumeti Elovo izjavo, da Toni *po srcu ni bil vojak*. Razen tega imajo v Mrlakovi družini vojaško tradicijo. Tonijevega očeta so še iz partizanov poslali na šolanje za vojaške pilote v Sovjetsko zvezo. Tonijev sin je najprej iskal drugačno poklicno pot, vendar je tudi on na koncu stopil v službo domovine in postal pilot vojaškega helikopterja. Tradicija je stvar srca. Tisto, kar mnogi tako lakonično zamenjujejo z naivnostjo in je res posebnost pilotov iz Mrlakove družine, pa je manj tradicionalno vojaško, manj dogmatsko vedenje in razmišljanje. Ki sicer vzbuja veliko naklonjenost pri ljudeh, zaradi nekonvencionalnosti pa sproži tudi kakšno dodatno vprašanje. Vendar imata borbenost in predanost vojaški službi in uniformi, natančneje slovenski zastavi, pri vojaki Mrlakih od nekdaj najvišjo ceno. Ko človek enkrat izbere vojaško pot, se ne sprašuje več, ali bo to treba plačati ali ne. Vendar ne zaradi neumnosti! Ne kot propagandni artikel!

Poučna je ta zgodba o Toniju. Zdi se kot značilna ameriška kriminalka, psihološki triler, ki bi bil za ameriško filmsko industrijo izjemno uspešen. V tovrstnih filmih so vloge, zato da jih lahko gledajo tudi preprosti ljudje, dosledno porazdeljene med *good in bad guys*. Na koncu vedno zmaga *good guy*, in zato v filmu, za razliko od resničnosti, preživi. Na videz nepomemben davek, ki ga realnost plačuje resnici o ameriških sanjah, da se te na tem amerikaniziranem planetu, kjer živimo, lahko še naprej dobro prodajajo.

V zgodbi, ki jo opisujem, so na eni strani ljudje, ki se sprenevedajo, da ne vedo nič, kot denimo naš prvi obrambni minister in brigadir Krkovič, na drugi so »prijatelji«, ki ne zanikajo, da nekaj vedo, in na tretji strani smo gledalci, ki vemo, da oboji vedo vse. Edini *good guy*, ki je bil za resnico pripravljen žrtvovati tudi življenje, je mrtev, čeprav je umrl, ne da bi se zavestno žrtvoval. Bojim se, da konec ni bil le v slogu ameriškega trilerja, ampak tudi tragedije, ki korenini v grških mitih stare celine.

Človek, s katerim sem odlično sodeloval vrsto let in skupaj z njim pripravil pobeg posadk in helikopterjev, je bil sestreljen nad Ljubljano. Nikoli ne bomo zvedeli, kaj ga je gnalo, da je potem, ko se je prostovoljno javil za prevoz kruha posadki enote za zveze in ga naložil v vojaški

pekarni, namesto na Krim zavel nad Rožno dolino in tako (kot) v času miru dvakrat nizko paradno preletel nad železnico in hišami svojih sorodnikov le nekaj 100 metrov stran od najožjega središča Ljubljane in sedežev vodstva slovenske države. Je nameraval potem, ko bi oddal kruh, pobegniti na dogovorjeno lokacijo, ali pa je šlo za nerazsodno čustveno odločitev človeka, ki je bil že dolgo ločen od svoje družine? Odgovora na to vprašanje ne bomo dočakali nikoli, zame pa sta bila tisti in naslednji dan najtežja v vojni. Na tiskovnih konferencah se nisem povsem obvladal /.../.¹⁴⁷

To je drugi Kacinov zapis, ki se je v javnosti pojavil po Tonijevi smrti in je nadvse pomemben. V reviji *Obramba* je tako javno potrdil, da je Toni sodeloval z njim. Res je, da je zelo malo slovenskih državljanov bralo revijo *Obramba*, vendar je objava potrdila ključne podatke, ki so Mili pri hoji od urada do urada dajali vsaj majhno oporo. Nekaj trditev, ki jih v tem odstavku omenja Kacin, pa je diskutabilnih. Toni je peljal kruh na Vrhniko in ne *enoti za zveze ... na Krim*, kot pravi Kacin. Podatek je pomemben, ker so ga povzemali drugi poročevalci. Vsi Tonijevi letalski kolegi govorijo o Vrhniki, v posnetem intervjuju, ki ga hranim, jo omenja tudi podpolkovnik Stamenković. Zdi se, da gre za nepomembno podrobnost, v resnici pa je ta odločilna za oceno Tonijeve in Bojančetove poti v smrt.

Če je bil Toni namreč namenjen na Vrhniko, je letel tja po običajni, t. i. mirnodobni zračni poti in po najnižjem koridorju iz mesta. Tako je najmanj ogrožal sebe in druge. Destinacija Vrhnika torej potrjuje pilotovo strokovnost in njegovo takratno reagiranje. Medtem ko destinacija Šentvid–Kodeljevo–Krim pomeni ravno obratno. Prinaša namreč nerazumljivo velik ovinek na poti s Kodeljevega na Krim skozi center mesta, kar je mogoče razložiti le z namenom oziroma z naklepom *nizkega preletavanja republiških organov*. Tak namen pa je v oboroženem spopadu še veliko lažje razlagati kot sovražni naklep.

Hočem verjeti, da se Kacin z omembo Krime ni zmotil namenoma. Bolj neprijetno je, ker se v nadaljevanju zapisa sprašuje, ali je šlo glede na smer poleta tudi za *nerazsodno čustveno odločitev človeka, ki je bil že dolgo ločen od svoje družine*. Mila se bo še vse življenje spominjala, da je ta njen »čustveno nerazsodni« in ljubi mož v noči z nedelje na ponedeljek, le tri

¹⁴⁷ Jelko Kacin, Revija *Obramba*, 7–8 (julij–avgust), 1992.

dni pred smrtjo torej, zadnjič prespal z njo v njuni postelji. Kar je, še med vojno, ob prvem obisku pri ministru za informiranje tudi povedala. Lahko si predstavljam, da si Kacin tega zaradi veliko pomembnejših obveznosti, ki jih je imel, ni zapomnil. Formulacije, da je šlo za *nerazsodno čustveno odločitev*, pa si raje ne bom poskušala razlagati, saj moja različica ne bi bila prijazna. Dejstvo je, da Toni takrat ni bil *dolgo ločen od družine*, in zdi se, da je minister Kacin to vedel.

Žilce, z leve Toni, Avgust Koprivnikar in Tonijev oče Anton Mrlak.

Marko Zavrl je bil leta 1991 zaposlen kot pilot v letalski enoti milice na Brniku. V nedeljo, 23. junija, ga je tam nepričakovano obiskal Jelko Kacin s sporočilom za Tonija. Zaradi varnostnih razlogov ga v vojaški bazi ni upal poiskati sam. Presenečenemu Zavrlu je pojasnil načrt za zaplembo armadnih gazel kot odgovor na krajo trenažnih letal kragulj, ki jih je JLA odpeljala slovenski TO v petek, 21. junija. Kragulje je Teritorialna obramba že leta in leta hranila na vojaškem delu letališča. Sama po sebi letala niso imela več velike vrednosti, pomembna pa so bila za šolanje mladih pilotov in za letenje pilotov rezervistov. Njihova ugrabitev je za TO pomenila precejšen udarec. Ne vemo, komu se je porodila zamisel o

povračilni akciji ugrabitve gazel, vsekakor pa se je Kacin tisto nedeljo z njo pojavil na Brniku.

Marko Zavrl je Tonija poznal. Enote na Brniku so bile majhne, poznali so se vsi, vendar se je ob nenavadnem Kacinovem naročilu počutil zelo nelagodno in nič kaj rad ni privolil v to, da bo prenesel sporočilo. Nezaupanje med armado in TO je dosegalo vrhunec, zato je bil Zavrl ovirano strah upravičen. Pozno popoldne se je le odpravil na vojaški del letališča. Toni je bil res dežurni pilot, kot tehnik je bil z njim Sibirski. Zavrl je vstopil v Tonijevo oziroma pilotsko pisarno. Toni je ležal na kavču in v hipu, ko ga je zagledal, skočil pokonci. Pozdravila sta se, Toni mu je signaliziral, naj bo tiho, in dal radio zelo na glas. Prav tisti radio, ki ga je že čez nekaj dni, ko so se začeli spopadi, pogrešil Sandevski. Medtem je nekdo očitno poskrbel, da so letalci ostali odrezani od informacij.

Marko je na hitro obnovil načrt o zaplenbi gazel, pri kateri naj bi sodelovalo pet pilotov Letalske enote milice (LEM), usposobljenih tudi za letenje na gazelah, in specialna enota milice. Opazil je, da ga Toni zelo natančno poslušal, čeprav ni pokazal, kaj si misli o povedanem. Prenesel mu je tudi Kacinovo naročilo za srečanje v ponedeljek na štabu TO v Kranju. Spregovorila sta še nekaj prijaznih besed in Marko se je poslovil.

Do sestanka med Tonijem in Kacinom v ponedeljek, 24. junija, očitno ni prišlo. Jelko je bil zaposlen s pripravami na proslavo, brniški letalci pa so morali z gazelami preleteti v šentviško vojašnico. Hitro načrtovane in brezglave povračilne akcije torej ni bilo. Ne vemo, kaj si je o njej mislil Toni. Verjetno ni bil najbolj navdušen, saj je bil človek, ki je vse natančno predvidel in načrtoval. Ne vemo tudi, ali se je Toni v ponedeljek srečal s Kacinom. Verjetno se ni. Jelko je bil zaposlen z nastajanjem nove države in s proslavo, ki se je obetala v sredo, 26. junija zvečer. Toni je imel druge skrbi. Ves čas je bil na preži. Globoko razočaran in žalosten zaradi dogodkov, ki jih je slutil. Razumeti bi bilo, če bi se Tonija na nek način hotela znebiti JLA, saj je zaradi sodelovanja s slovensko TO močno ogrožal njene interese. Če bi mu sodili za izdajo vojaških skrivnosti in za dogovarjanje o preletu helikopterjev na drugo stran, bi bil obsojen najmanj na deset let zapor. Jugoslovanska vojaška sodišča so bila, še posebno do dezertarjev in izdajalcev, zelo stroga. Za kontrarevolucionarno ogrožanje družbene ureditve je bilo predvidenih najmanj deset let zapor ali celo smrtna kazen, za ogrožanje ozemeljske celovitosti SFRJ prav toliko, za oborožen upor najmanj pet let zapor, za

vohunstvo pa najmanj deset let zapora ali smrtna kazen in odvzem celotnega premoženja obsojenca. Ne le Tonija, tudi Rajka Meha, šefa vojaške policije v šentviški vojašnici, Karla Gorinška, »neimenovanega zastavnika«, kot mu v *Premikih* pravi Janša, in še mnogo armadnih častnikov bi v primeru zmage JLA obsodili na najstrožje kazni, saj bi jim lahko očitali več kaznivih dejanj hkrati. Obsojeni pa bi bili tudi vsi drugi udeleženci vojne na strani TO. Kaznovali bi jih za kontrarevolucionarno ogrožanje družbene ureditve in teritorialne celovitosti SFRJ. Zato so vsi po vrsti ogromno tvegali. V JLA so najmanj od začetka maja 1991, verjetno pa že prej, vedeli za Tonijevo sodelovanje s slovensko TO. Čeprav niso poznali natančnih dogovorov oziroma nalog, so si, glede na to, da je bil Toni pilot in je poveljeval helikopterski enoti, lahko predstavljali, kakšne so. Vedeli so tudi za pogoste in intenzivne stike, ki jih je imel s slovenskimi piloti, zaposlenimi v LEM¹⁴⁸ na brniškem letališču. S pilotom Jako Jakličem je Toni tudi prijateljeval.

Rabili smo določene podatke in te podatke, pa moram reči, da je posredoval dovolj kvalitetno Jože Kalan, Mrlak in tudi Šuštar v okviru svojih zmožnosti. S temi podatki smo seznanili takratno vodstvo. Prepričan sem, da so bili nekateri podatki dovolj kvalitetni, da smo prav na podlagi tega sprejeli odločitev, da smo ob najtežjih dogodkih in tik pred tem evakuirali celotno floto, vseh pet helikopterjev na rezervno lokacijo in jih nedvomno tako rešili pred verjetnim uničenjem.¹⁴⁹

Menda so obveščevalci v armadi že dolgo oprezali za njim. Da so odkrili njegovo zvezo s TO, je postalo jasno nekje v začetku maja 1991. Major Lazar Vujić je Toniju sporočil, da ga kliče neki »Francl«. Toni je stopil v sosednjo pisarno in po telefonu prepoznal glas Mira Završka, poveljnika Letalske enote milice (LEM). V trenutku neprevidnosti ga je naslovil z njegovim pravim imenom. Vujić ga je slišal. In dal Toniju jasno vedeti, da je s tem dokončno postal sumljiv.

KOS mu je kmalu zatem začel slediti na vsakem koraku. Njegovi obveščevalci so tudi ponoči oprezali pred blokom, kjer je z družino stanoval. Pozneje sem izvedela, da je bil to tudi običajen postopek službe, ki je

¹⁴⁸ Letalska enota milice, v nadaljevanju LEM, je omenjena na prejšnji strani.

¹⁴⁹ Miro Završek v dokumentarnem filmu TO-001 Velenje, režija Božo Grlj, produkcija TV – Studio MO, december 2006.

sledila vsem armadnim poveljnikom in ljudem na položajih ter celo svojim lastnim sodelavcem, ki jim ni zaupala ali jih je občasno preverjala. KOS je bil sicer zloglasna in nadvse uspešna varnostna služba, ki pa se je zaradi vedno večjih notranjih in političnih nasprotij v armadi, še posebej po letu 1989, začela skupaj z njo vse močnejše politizirati in s tem izgubljati moč, uspešnost in vpliv. V Sloveniji je KOS sicer do prvih strankarskih volitev zelo dobro sodeloval s Službo državne varnosti,¹⁵⁰ zatem pa so bili ti kanali skoraj v celoti prekinjeni, saj je bila večina obveščevalcev in sodelavcev SDV lojalnih novo nastajajoči slovenski samostojnosti in državi.

Obveščevalci armadne varnostne službe so, potem ko so bili prej običajni stiki z obveščevalci SDV prekinjeni, toliko težje prihajali do verodostojnih informacij. Njihova oslABLjenost pa je šla močno na roke konspirativnemu organiziranju in reorganiziranju takratnih slovenskih obrambnih sil oziroma TO.

Ko je za Tonija postalo »prevročje«, je na sestanek z Jelkom Kacinom, takrat še pomočnikom republiškega sekretarja za ljudsko obrambo Janše, odšel njegov kolega, pilot Jože Kalan.

Maja 1991 je sestanek med Kalanom in Kacinom na Brdu pri Kranju varovala vojaška varnostna služba pod vodstvom Andreja Lovšina. Jože Kalan je v avtomobil vojaške obveščevalne službe vstopil v garaži Maximarketa. V njem je bil že Lovšin. Celoten potek dogodkov je nazorno predstavljen v igrano-dokumentarnem filmu *TO-001 Velenje* o prebegu Kalanove in Šuštarjeve gazele št. 660. V njem nastopa tudi igralec v vlogi Andreja Lovšina. Prvi šef vojaške varnostne službe sicer ne zanika, da je bil takrat navzoč pri dogovorih med Kacinom in slovenskimi piloti, vendar zatrjuje, da je bilo to edinkrat.

S piloti gazelj služba samo enkrat organizirala in izvajala varovanje sestanka med njimi in g. Jelkom Kacinom, drugih stikov pa nismo imeli.¹⁵¹

V celoti to ne drži. Po pripovedovanju Ela Rijavca, Vida Draščka in Jelka Kacina je Toni posredoval tudi pri pridobitvi novega sodelavca, pilota v

¹⁵⁰ V nadaljevanju SDV (Služba državne varnosti), predhodnica VIS.

¹⁵¹ Andrej Lovšin, Kraja šolske krede in lulanje v peskovnik, PP poštni predal 29, Delo, 11. marca 2000.

službi JLA, polkovnika Draga Brenčiča, ki ga Lovšinovi službi vse do Tonijeve tragične smrti ni uspelo pridobiti na svojo stran. Polkovnik Brenčič mi je v pogovoru to potrdil.¹⁵² Bil je več kot le Tonijev znanec z Vrhnike. Kot otroka in mladeniča sta prijateljevala, potem pa so se njune poti, zaradi službovanja v JLA, ločile. Prijatelju so se izpolnile sanje, o katerih je Toni zaradi zdravstvenih težav zaman sanjal. Na Željavi v Bihaću je na takrat enem najsodobnejših evropskih letališč letel na »supersonikih«. Bil je eden od pilotov nekdanje države, ki so z letalom Mig 21 prebili zvočni zid, in dobitnik zlatega pilotskega znaka, najvišjega priznanja za letenje v SFRJ. Najšibkejši člen slovenskih obrambnih sil je bila že od vsega začetka zračna obramba. Zato je slovenska vojaška obveščevalna služba iskala tajne sodelavce še posebej za to področje. Polkovnik Brenčič je leta 1990, po vrnitvi v Slovenijo, postal vodja operativnega oddelka protizračne obrambe na Vrhniki. Toniju so predlagali, naj ga pridobi za slovensko stran. Pri pridobivanju novega sodelavca je šlo za zapleteno akcijo. Z Dragom se je Toni kot po naključju srečal na Vrhniki in navezal pogovor o aktualnih političnih dogodkih, vlogi armade itd., da bi ocenil, kakšna so njegova stališča. Čez nekaj časa se je z njim sestal še Elo Rijavec. Elo in Toni sta ocenila, da Drago ni pripravljen na sodelovanje. Verjetno tudi zato, ker je slovenske razmere, zaradi dolgoletnega šolanja in službovanja po drugih krajih Jugoslavije, preslabo poznal. Vendar je Lovšin na vsak način vztrajal pri sestanku z njim. Drago je nazadnje privolil v pogovor, vendar se je ta izjalovil. Saj je Brenčič še enkrat odklonil sodelovanje s TO, to pot predvsem zaradi grobe in žaljivega Lovšinovega vedenja.

V letu 1990 in 1991 sem imel na takratnem RSLO samo jaz skupaj z mojo skupino zakonito pooblastilo za zbiranje obveščevalnih informacij in s tem v zvezi formiranje mreže sodelavcev v takratni JLA.¹⁵³

Tudi iz teh Lovšinovih besed je jasno, da je o sodelovanju z brniškimi vojaškimi letalci moral vedeti več, kot je bil kasneje pripravljen priznati. Zato je še toliko težje razumeti, zakaj njegova služba ni prevzela tudi varovanja slovenske letalske ekipe z Brnika. Saj je Toni zanjo pridobival novega tajnega sodelavca. Med drugimi to potrjuje Vid Drašček:

¹⁵² Pogovor avtorice z upokojenim polkovnikom Dragom Brenčičem v Ljubljani.

¹⁵³ Andrej Lovšin, Kraja šolske krede in lulanje v peskovnik ...

Tonija sem poznal še iz otroških let, ko je na Vrhniki preživel poletne počitnice. Bila sva isti letnik. Kot sodelavec Andreja Lovšina, prvega šefa varnostne službe MO po demokratičnih volitvah, sem bil nebote seznanjen, da se z njim dogovarjajo o prestopu na našo stran. Takrat smo nujno potrebovali strokovnjake s tega področja, saj TO ni imela svojega letalstva. Šlo je za načrt protizračne obrambe.¹⁵⁴

Lovšin v poznejšem obračunu (marca 2000) očita Kacinu, da ni poskrbel za varnost in varovanje brniških letalcev. Na sestankih republiške koordinacije namreč ni nikdar zahteval, da se naj tri neoborožene helikopterje gazela izvzame iz povelja o odpiranju ognja oz. raketiranju. Težko si je predstavljati, da bi bil Kacin sposoben sam organizirati mrežo varovanja. Hkrati pa se postavlja vprašanje, zakaj tega kot vodja varnostno-obveščevalne službe ni storil kar Andrej Lovšin sam.

Po padcu helikopterja sem bil na kraju po uradni dolžnosti, prispel je tudi g. Jelko Kacin in mi očital, kako smo lahko storili takšno napako. V pogovoru sem dejal, da je za to tragično smrt objektivno odgovoren, saj ga ni obvestil oz. je deloval mimo mene in službe, ki sem jo vodil.¹⁵⁵

Morda je to res. Vendar s pripombo, da je Lovšin vedel za sodelovanje pilotov Mrlaka in Kalana in (verjetno) tudi za druge iz njune ekipe. Ker je njegova služba vse tajne sodelavce dobro pripravila za primer spopada med JLA in TO, je škoda, da ni pomagal tudi v tem primeru. Čeprav ne vemo, ali bi to preprečilo sestrelitev. Problema se je Lovšin zavedal, saj je zapisal, da je o problematiki tega segmenta obvestil takratnega sekretarja g. Janeza Janšo.¹⁵⁶ Lovšinova služba je imela na različne načine izdelan sistem medsebojnega obveščanja, ki se je v spopadu izkazal kot učinkovit, saj so preživeli vsi sodelavci, na zvezi pa so imeli tudi pilote JLA (enega na letališču v Cerkljah). Kacin v *Obrambi* omenja, da so prvi dan vojne v republiški koordinaciji ves čas budno spremljali polete helikopterjev, še posebej gazel z Brnika¹⁵⁷ oziroma tistih, ki so v ponedeljek preleteli v šentviško vojašnico. Kar ni

¹⁵⁴ Vid Drašček, Uporaba strelnega orožja, Dnevnik, Pisma bralcev, 3. 11. 2010.

¹⁵⁵ Andrej Lovšin, Kraja šolske krede in lulanje v peskovnik ...

¹⁵⁶ Prav tam.

¹⁵⁷ Kacin Jelko, Revija Obramba, 7–8 (julij–avgust) 1992.

nič nenavadnega, saj naj bi te gazele v najkrajšem možnem času preletele na njihovo stran. To je pomemben podatek. Še bolj zato, ker je Lovšin čez sedem let zapisal, da mu je Kacin *očital, kako so lahko storili takšno napako* in so Tonijevo gazelo sestrelili. Različni in preverjeni viri še poročajo, da je Kacin zvečer po sestrelitvi v Cankarjevem domu prav to oponesel tudi Janši. Ministra so morali menda vleči vsaksebi. Glede na to, da se enak Kacinov očitek pojavlja dvakrat v istem večeru, ga je dobro upoštevati. Da vse te obtožbe v zvezi z zavarovanjem sodelavcev le niso tako iz trte izvite, potrjuje do zdaj še neimenovani (naj zaenkrat tako tudi ostane) Lovšinov sodelavec, ki pravi, da so na Tonijevo gazelo streljali že na poti na Kodeljevo, in sicer s platoja na Prežihovi, ki je bil v enaki višini kot šesto nadstropje, kjer so bile pisarne Lovšinove službe. Z okna pisarne se je videlo na plato, kjer sta bila nameščena dva mitraljeza, ki ju je dal tja postaviti Krkovič. Ki je bil, kot zagotavljajo priče, tudi v nenehnem stiku s svojimi ekipami. Znano je, da so bili njegovi specialci med vojno, pravzaprav že pred njenim začetkom, najbolje opremljeni vojaki TO. Imeli so nove uniforme, odlične naprave za zveze, avtomobile, predvsem pa orožje. Tisti, ki so jih srečevali, pravijo, da jim je najrazličnejše orožje dobesedno padalo iz avtomobilov, ko so jih odprli. Krkovič je, kot je omenil Janša, tisti večer hodil po Gregorčičevi gor in dol s puškomitraljezom SAR 80 in z nekaj odločnimi ukazi naredil mir med posadkami. Ko to preberem, si ne morem kaj, da ne bi pomislila na ameriškega Ramba. Toni se z gazelo št. 664 pred strelci z Iskrine terase vsekakor ni pojavil kar nenadno. Imeli so dovolj časa, da so preučili plovilo in njegov let v vojašnico Kodeljevo. Tudi poveljnik Krkovič je imel dovolj časa, da se je povzpел na Iskro, kjer je lahko našel boljše mesto za streljanje, kot bi bilo tisto na Prežihovi. Lovšin je gotovo slišal streljanje s platoja poleg svoje pisarne. Ne nazadnje je šlo za streljanje v glavnem mestu, kjer do takrat strelav še ni bilo. Bilo bi res čudno, da se direktor vojaške varnostne službe ne bi pozanimal, na koga so streljali specialci pred njegovim oknom. Morda bi lahko takrat pomislil, da gre za katero od brniških gazel. Težko si predstavljam, da ni vedel za njihove številke, glede na to, da je bil osebno na sestanku med Kalanom in Kacinom. Kot pravi šef vojaške obveščevalne službe bi se moral pozanimati o tem! Ne nazadnje pa bi jih lahko tudi kasneje zelo hitro identificiral. Zavrtel bi telefon, imel je celotno mrežo sodelavcev, specialce pred sabo, nenehno je bil v stiku z republiško koordinacijo ... Morda je Lovšin to tudi storil, pa je medtem prišla drugačna direktiva.

Recimo, da se je Toni na Kodeljevem zadržal nekaj minut, morda pet. Po mojih izračunih lahko celo nekaj minut več. Vsekakor je opazovalcem, strelcem ... dal dovolj časa, da so se na sestrelitev pripravili. On pa jim je (ga zato imenujejo *naivnež*?) nič hudega sluteč priletel na muho.

Sicer pa je imela JLA že od njene ustanovitve v republiški koordinaciji svojega tajnega sodelavca, »krta«, kot se temu reče. Ne vemo, ali je pri vsem tem tudi on imel kakšno vlogo.

Ker so podatki, ki sem jih pridobila iz konkretnih pričevanj in sem jih preverila, dovolj sporočilni in pomenljivi, ni treba upoštevati še tega nepreverjenega, četudi verjetnega vira. Verodostojna potrditev zanj se bo našla kdaj pozneje.

Tako kot zdaj jaz smo v družini že vsa leta zbirali podatke. Ljudje takšnim pogovorom niso bili naklonjeni, eni, ker niso nič vedeli, drugi, ker so se bali govoriti.

Mila in otroka so se morali takoj spopasti s Toniju zelo nenaklonjenim javnim mnenjem in negativno uradno politiko, ki je vsako drugačno resnico, razen te, da je bila sestrelitev Tonijeva napaka, vsaj desetletje zavračala. Okolje do njih, z izjemo prijateljev, ni bilo prijazno. Otroka sta morala poslušati, da je bil njun oče sovražnik, pa četnik, pošiljali so jih v Srbijo ... Ljudje znamo biti neprizanesljivi, ko koga označimo za nezaželenega.

Ob začetku samostojnosti je večina državljanov postala evforična. Ljudje so to brezmejno navdušenje gojili še nekaj let, zato niso prenesli niti najmanjšega dvoma v zvezi s tem, da bi lahko bilo s t. i. desetdnevno vojno kaj narobe. Mlačen odziv javnosti ob nedovoljeni trgovini z orožjem, aferi Depala vas in drugih aferah iz tistih prvih let po osamosvojitvi je verjetno povezan s tem občutjem.

Ker Mila s svojo resnico ni mogla prodreti pri oblasti, smo iskali priložnosti, da bi o njej spregovorila v javnosti. Po enem letu ji je prisluhnil novinar *Nedeljskega dnevnika* Tomaž Bukovec. Na Tonijevo zgodbo sta ga opozorila Šuštar in Kalan. Bukovec je bil prvi in devet let edini, ki je vztrajno in požrtvovalno obveščal javnost o krivicah, ki so se zgodile Toniju in njegovi družini. Noben drug novinar v Sloveniji ni pisal o tem. Oglasili so se šele leta 2000 ob izbruhu afere med Lovšinom in Kacinom. Se jim ni zdelo vredno ali si niso upali, potem ko so izbrskali podatke o botrih prave resnice? Vendar tudi Bukovec ni raziskoval razlogov in ozadij. Mi pa smo ves čas hoteli spregovoriti tudi o njih.

Do vseh informacij o Mrlakovih aktivnostih pred sestrelitvijo – torej z njegovim sodelovanjem s takratnim sekretariatom za obrambo, kar pomeni s »slovensko vojsko«, kot tudi o okoliščinah, ki so botrovale sestrelitvi, smo se morali dokopati sami. O tem ni bilo svojcem izdano nikakršno uradno obvestilo. Z osebnimi in javnimi intervencijami smo bili prisiljeni izsiliti, da so te informacije sploh začele pronicati v javnost. Brez takšnih intervencij in sodnih postopkov slovenska država za Antona Mrlaka doslej ni naredila nič!¹⁵⁸

Vedeli smo veliko. Kot mravljice smo ves čas zbirali najmanjše bilke, ki bi nas lahko pripeljale na pravo sled. Vse članke, izjave, zapise pogovorov, komentarje, skice, zaznamke iz pogovorov z očitvidci poleta, opombe in vprašanja smo prva leta hranili v zajetni mapi. V njej je bil tudi kak bolj osamljen dokument. Dokler nam je ni eminentni novinar *Mladine* – izgubil, založil ...?!

Z njim smo stopili v stik zaradi morebitne objave članka. Z veseljem se je odzval in že čez nekaj dni smo se sestali v naši kuhinji. Na naše presenečenje mu je bilo od tistega, kar smo mu sporočili kot veliko odkritje in skrivnost, že veliko znanega. Na to bi morali biti pozorni. Vendar povezave med politiko in novinarji leta 1993 še niso bile tako očitne, kot so zdaj. Mi pa smo bili še posebej naivni. Novinar je vedel veliko več, kot smo pričakovali. Še bolj nas je presenetilo, ker ga niso zanimale podrobnosti, ampak je spraševal, kaj si mislimo oziroma kaj vemo o Kacinu in o Janši. Povedali smo, kar smo vedeli, in mu izročili mapo, ne da bi prej naredili kopijo dokumentov, ki so bili v njej. Novinar se je prijazno poslovil z obljubo, da bo vse natančno preučil in v kratkem napisal obširen članek, v katerem bo obelodanil pravo resnico o Toniju. Potem smo vsak teden pridno, a zaman kupovali *Mladino*. Članka nismo dočakali ne v nekaj mesecih niti v pol leta. Najprej smo mislili, da nas bo novinar zaradi razjasnitve kakšnih podrobnosti poklical. Kasneje, da zbira še dodatne informacije in s svojimi viri preverja naše trditve. Potem, da je verjetno podlegel kakšni močni »zunanji intervenciji«. Nazadnje smo prišli do sklepa, da novinar ni prišel pomagat nam, ampak sebi. Da je verjetno prišel le po dodatne informacije. Morda preverjat, koliko vemo. Spoznanje je bilo neprijetno, razočaranje za Milino družino,

¹⁵⁸ Igor Koršič, Politično šahiranje, Sobotna priloga, PP poštni predal 29, Delo, 18. marca 2000.

ki se ni imela več kam obrniti po pomoč, ogromno. Morala sem stopiti v stik z novinarjem, pa naj je bilo še tako neprijetno. Ne nazadnje je človek imel našo mapo! Rekla sem, da seveda razumemo, da je zadeva, o kateri naj bi pisal, občutljiva in da se mu ob vseh škandalih, ki se dogajajo v državi, morda ne zdi prav pomembna. Da je sicer škoda, ker nas ni poklical in nam tega razložil. Vendar je vse prav, naj nam le vrne našo mapo ...

NOVINAR: Kakšno mapo?

POTOČNJAK: Rdečo mapo, ki ...

NOVINAR: Nobene mape nisem dobil.

POTOČNJAK: Seveda si jo ... Mogoče je bila pa oranžna. Čeprav mislim, da je bila rdeča. Rabili bi jo, ker je notri vse, kar smo uspeli odkriti o ...

NOVINAR: Ne vem, o čem govoriš.

POTOČNJAK: Ko si bil pri nas doma, se spomniš, in smo te prosili, da napišeš ...

NOVINAR: Ja. Nisem pisal, ker ...

POTOČNJAK: Ja, razumem ... Ampak dali smo ti mapo, notri so bili ...

NOVINAR: Nobenih materialov nisem dobil.

POTOČNJAK: Si. Bil je večer, sedeli smo v kuhinji za mizo Mila, Tonijevega žena, Igor, moj mož, in jaz in ...

NOVINAR: Ja, tega se spomnim, ampak ... Mogoče sem jo pa založil.

POTOČNJAK: Založil?!

NOVINAR: Ja, mogoče sem jo pa kam založil in ... Čeprav se ne spomnim. Ampak ...

POTOČNJAK: Poglej, prosim. Za vse, za Tonija je to zelo pomembno. Mili še vedno ni uspelo dobiti papirja, ki ...

NOVINAR: Bom pogledal, čeprav ...

Dolgo ni poklical. Zato sem ga morala spet poiskati. Ko sva se končno slišala, mi je povedal, da je vse pregledal, obrnil celotno stanovanje, ampak mape ni našel, ker je verjetno sploh nikdar ni dobil. Če ne bi takrat za našo mizo sedeli štirje, bi takoj podvomila o sebi. Ker pa smo bili trije na tej strani, on pa na drugi, se preprosto nismo mogli zmotiti.

To je bilo ves čas zelo pomembno. Namreč preveriti vsako, celo najmanjšo stvar. Tudi zato je bilo dobro, da smo bili trije. Trojke so preizkušen sistem.

Kasneje sem slišala, da jih uporabljajo za najbolj konspirativne oblike komunikacije. Tudi MSNZ je delovala na ta način. Vse obveščevalne službe menda slonijo na trojkah. Med nami se je oblikovala naključno. Ali pa tudi ne. Poleg močne družinske povezanosti je mene in Igorja k reševanju Tonijeve zgodbe zavezovala tudi geografija. Mene zagotovo. Rožna dolina in bližina mesta sestrelitve gazele. Takrat sem si še močno očitala, da stanujem tako blizu tega p... predsedstva in skupščine, ki naj bi ju Toni preletel in zaradi česar naj bi ga sestrelili. Moja sestra in njena otroka so skoraj nehali prihajati k nam na obisk.

Zgodba z novinarjem se je nadaljevala čez šestnajst let. Čeprav še danes ne vemo, kaj tako pomembnega je bilo v tisti naši rdeči ali oranžni mapi, da jo je za zmeraj »založil«. Verjetno dokument obrambnega ministrstva brez potrebnih označb, a z Janševim podpisom, v katerem je pisalo, da je *Anton Mrlak nesporno izrazil željo po prestopu v TO že pred 25. 6. 1991*.¹⁵⁹

Morda celo kaj, kar se nam takrat sploh ni zdelo pomembno. Prepričana sem, da so bile notri tudi zabeležke in skice o Tonijevem zadnjem letu, ki si jih je nenehno delal Igor. Enako kot to zdaj počnem jaz. Morda je bilo že zabeleženo tudi kaj od tistega, kar sem morala kasneje znova odkriti. Ali kot vprašanje zastavljeno kaj, kar bi lahko bilo glavni dokazni material za tisto, česar ne bom mogla nikdar dokazati? Kdo ve? A zdi se, da je bilo dovolj pomembno, da je mapa izginila. Razen če ni res poniknila med novinarjevimi selitvami iz enega stanovanja, naselja, ulice, mesta ... v drugo. Vendar bi bilo to preveliko naključje. V tej skrivnostni zgodbi bi jih bilo potem že toliko, da jih je težko prešteti. Sicer pa pravijo, da naključij v življenju ni.

Ne po naključju torej sem novinarja srečala spet kak dan pred božičem leta 2010. Vračala sem se iz časopisnega arhiva, kjer sem naredila kopije člankov iz desetdnevne vojne. Pozdravila sva se, kot vedno od tistega njegovega obiska pri nas, bolj na hitro. Hotela sem že mimo, pa me je zamikalo videti njegov odziv ob novici, da pišem knjigo o Toniju.

Ko je to slišal, se mu je začelo še bolj muditi. Nisem ga prosila za srečanje, vendar se je izgovoril, da bo dolgo službeno odsoten ... Ustavila sem ga in mu rekla, da mape sploh ne potrebujem več, ker imam zdaj že podatke, ki bi gotovo zanimali tudi njega. V naslednjem trenutku je iz žepa potegnil vizitko. Naj se oglasim, četudi bo odsoten, naj mu pišem po elektronski

¹⁵⁹ Dokumenta Mila zato nima več, formulacija pa je ostala zapisana v naslednjih dokumentih, ki so jo nekaj časa povzemali.

pošti ... Zahvalila sem se in hotela že iti, ko je nenadoma predlagal:

NOVINAR: Mogoče jo pa lahko obnovim?

POTOČNJAK: Kaj?

NOVINAR: Mapo. Tisto mapo, ki ... Mogoče jo lahko obnovim po spominu.¹⁶⁰

Zaprlo mi je sapo.

¹⁶⁰ V zvezi z novinarjem čisto na kratko, a pomembno, še to, da je pozneje sicer zanikal, da bi bilo v mapi, razen časopisnih člankov karkoli bistvenega. Hkrati je izgubo mape globoko obžaloval, oškodovancem, torej svojcem Tonija Mrlaka, se iskreno opravičuje. Svojci so njegovo opravičilo sprejeli.

SKRITO POVELJE

Oligarha nič ne spravi iz tira in zelo je demokratičen.

Ana Politkovska, *Moja resnica*

Pokojnik ne razpolaga več s svojim imenom. Na materialni in na simbolni ravni postanejo njegovi dediči najbližji, ki z njegovim imenom podedujejo njegove časti, pa tudi obtožbe zoper njega. Ne more se braniti, zato ga je toliko lažje zlorabljati. Zloraba je zavestno dejanje, je odrekanje in zanikanje pravic drugega, je izdaja drugega. Ljudje to počnemo na vseh ravneh osebnega, družbenega in političnega življenja, vselej iz koristoljubja. Zato se zdi povsem človeška. Kadar pa gre za vprašanje smrti, posebej še krivične smrti, se ta razmerja zaostrijo. Dante Alighieri v prvem delu *Božanske komedije* postavlja izdajalce v zadnji, deveti krog pekla. Večje usmiljenje kot do izdajalcev kaže celo do morilcev in prevarantov, kar je skoraj težko doumeti. Morda najlažje z razliko med afektom in zavestnim dejanjem. Umor lahko človek zagreši tudi v obrambi in v afektu, izdajstvo pa se vselej zgodi zavestno, po premisleku, je vedno pretehtano, zato ga je težje opravičiti.

Toni med oblaki.

Ne vem, kolikokrat sem že prebrala iste besede prvega obrambnega ministra v *Premikih*. Ne morem verjeti, da jih je sploh lahko zapisal! Ponavljam in analiziram vedno iste stavke od strani 168 do 171. Na različne načine se mi vrtijo v glavi, saj jih znam že na pamet. Dve desetletji in več!

Tank, letalo, helikopter – to so bila v očeh mnogih teritorialcev in policistov sredstva, ki so se zdela sprva neuničljiva. /.../ Ta učinek je mogoče premagati samo tako, da ljudje na lastne oči vidijo (tu je televizija odigrala nezamenljivo vlogo) goreči tank ali sestreljen helikopter.

Poklical sem Toneta Krkoviča – njegova enota je imela poleg protiletalskih mitraljezov na strehah po Ljubljani tudi nekaj protiletalskih raket – in ga vprašal, kaj vendar počnejo njegove posadke. /.../ Obljubil je, da se bo osebno pozanimal. /.../ V rokah sem držal slušalko in čakal, da mi Slapar pove svoje mnenje o tem, ali je mogoče že to noč zbrati dovolj enot za uresničitev Kamna, ko je močno počilo. Stekla so se stresla in oba z Igorjem sva se nenadoma znašla v zaklonu pod oknom. /.../ Najprej sem pomislil, da so iz letala ali helikopterja raketirali poslopje izvršnega sveta in predsedstva ... /.../ Zazvonil je special in dežurni zaščitne brigade je sporočil, da so blizu vladnega poslopja sestrelili helikopter gazela. /.../ Novica o sestrelitvi helikopterja se je v hipu razširila. Po radiu je zanj izvedela vsa Slovenija. V operativni dvorani je iz več ust hkrati prišla ena sama beseda. »Končno!« In kot da bi nekdo obrnil peščeno uro, so z vseh koncev začele deževati novice o novih zadetih helikopterjih. /.../ To je bil prvi preobrat v vojni in bil je mnogo pomembnejši, kot se je takrat marsikomu zdelo. Psihološka pregrada je padla.¹⁶¹

Čudim se, da je lahko minister kaj takšnega rekel tudi po času, ki je minil od sestrelitve do takrat, ko je knjigo pisal. S časovnim odmikom človek minule dogodke po navadi znova premisli in jih na novo ovrednoti. Zato je distanca dobrodošla. Je minister preveč hitel, da bi lahko to storil? Mu je zmanjkalo časa za dober in tehten premislek, glede na to, da je hotel knjigo objaviti že ob prvi obletnici osamosvojitve? (Kar mu je tudi uspelo.) Škoda, bom rekla, če je tako. Vendar se bojim, da ni. Že ob prvem natisu je zapis oblikoval, kot je mislil, da je prav. Saj tudi ob ponatisu

¹⁶¹ Janez Janša, *Premiki*, str. 169, 170.

Premikov leto kasneje zapisanega ni popravil. Čeprav smo ga prosili – pisal mu je Igor –, naj svoj zapis o Toniju prilagodi resnici in ga popravi. Ne nazadnje je bil eden ključnih ljudi, ki so ustvarjali novejšo slovensko zgodovino, zato se zdi njegovo mnenje še kako relevantno. Zanj! In za tiste, ki nikdar ne podvomijo o njem. Drugim se zdi manj prepričljivo ali celo sporno. Sploh ko človek pomisli, da je minister poznal vse okoliščine v zvezi s sestrelitvijo gazele. Vedel je vse tisto, kar jaz vem šele zdaj, po dvaindvajsetih letih. Imel je celo tiste obveščevalne podatke, ki si jih sama skoraj ne upam citirati.

Naivno se sprašujem, zakaj ni ob vsem, kar je napisal, le še dodal, da je šlo tudi za »pomoto« oziroma da se je ob sestrelitvi zgodila »napaka«, »nesreča«, tragedija, kakršne se v vojnah tako rade dogajajo. Ker je težko upoštevati vse parametre, različne dejavnike, okoliščine, ravnanja ljudi, ki sodelujejo pri takšni akciji. Zato zlahka pride do neljubih dogodkov. In do (ne)upravičenih žrtev! Lahko bi napisal vsaj to.

Si ni mogel privoščiti vsaj obžalovanja kot npr. Janez J. Švajncer (*Tragično je bilo, da je bil pilot v helikopterju Slovenec...*).¹⁶² Ali bi napisal vsaj, da se je zgodila *napaka* in smo po pomoti sestrelili pilota, ki je že dolgo sodeloval s TO.

Iz zapisa je razvidno, da ne. Ampak zakaj?! Se je minister ustrašil, da bi mu zastavili še kakšno neprijetno vprašanje in da bi od njega zahtevali še dodatna pojasnila? Se je bal, da prava resnica ne bi bila pogodu slovenskim državljanom, da ne bi bila dovolj dobra za našo mlado državo? Ali zanj? Se je bal, da bi nekakšna polovična vojna akcija lahko omajala sicer bleščeč uspeh slovenskih oboroženih sil v vojni in bi zasejala dvom o uspešnosti njegovih prizadevanj, o veličini njegove obrambne strategije in taktike, da bi v očeh prihodnjih rodov in zgodovine preveč ogrozila vseslovensko zmago? Ne razumem, česa se je pravzaprav ta vedno tako vase prepričani mož sploh lahko ustrašil. Ne zdi se mi narobe, če človek naredi napako, sploh če je ni hotel storiti in jo kasneje obžaluje ter skuša popraviti.

Dodatek bi lahko minister zapisal vsaj v opombe, ki jih skoraj nihče ne bere in so tam le za tiste, ki hočejo biti še bolj obveščeni. Z majhnimi črkami bi pod številko to in to zapisal, da je »pilot stotnik 1. razreda JLA Anton Mrlak, ki je umrl ob sestrelitvi gazele nad Rožno dolino v Ljubljani, sodeloval s slovensko TO že od avgusta 1990 in je pripravljaval prelet dveh

¹⁶² Janez J. Švajncer, *Obranili domovino*, str. 232.

do treh gazel¹⁶³ z Brnika na našo stran«. Svoj dobri namen bi lahko pokazal že z enim stavkom. Toda *Premiki* niso te vrste knjiga.

Vire minister vse prevečkrat uporablja poljubno in na splošno. To velja tako za vojne kot za politične dogodke. Glede na dolžino oboroženih spopadov je še kako pomembno, ali se je nekaj zgodilo zvečer ali zjutraj, prej ali potem. Še posebej prvi in drugi dan. V knjigi je objavljena tudi kronologija najpomembnejših predvojnih in vojnih dogodkov, ki pa ni preverjena in zato velikokrat ne ustreza resnici. O tem, da so se stvari v Republiški koordinacijski skupini med oboroženim spopadom nemalokrat zapisovale tudi neselektivno, nas v eni svojih knjig precej neprizanesljivo obvešča Janez J. Švajncer.

Ni bilo treba drugega, kot da sem za ta ali oni dogodek vzel naša in policijska poročila, potem pa iz obojih naredil skupen povzetek. Krajšati sem moral, saj bi bilo drugače vsega preveč. Na koncu opisa sem pogosto dodal dokumente, iz katerih sem vzel podatke, pri tem ali onem pa sem to pozabil. Zgodovinarji bi rekli, da brez navajanja dokumentov ni nič in se tako v zgodovino pisju tudi dela, toda jaz sem mislil na nekaj drugega. Bolj sem prebiral naša in policijska poročila, bolj sem spoznaval, da resnica – če jo bom povzel – ne bo vedno prijetna.¹⁶⁴

Čeprav se je Švajncer ob pisanju knjige *Obranili domovino* zavedal, da mora vedno navajati vire, če hoče, da ga bo kasnejša zgodovina upoštevala, tega ni storil. Z navajanjem virov omogočaš njihovo poznejše preverjanje. Se je tudi Janša temu izogibal, ker je tako zaupal svojemu videnju, ali je, kot bi pomislil kak zlobnež, hotel, da bi za zanamce obveljal predvsem njegov pogled? Celó za laičnega raziskovalca je danes boleče, ko vedno znova ugotavlja, da ga zelo radi citirajo, tudi ko njegov zapis očitno ne ustreza resnici. Podobno, četudi manj pogosto, se to dogaja tudi s Švajncerjevimi delom *Obranili domovino*. Če pomislimo, da se obe knjigi vpisujeta v temelje novejših slovenskih zgodovine, nas mora zanjo postati strah. Švajncerjeva kasnejša razlaga o zavestni površnosti je zato naravnost odrešujoča.

¹⁶³ Vsa leta od takrat se govori o dveh do treh gazelah. Vse bolj sem prepričana, da je Toni za akcijo pripravljaj tudi pilota Sandevskega. Zato ga je potegnil v svoj krog. Zadnji zelo odkrit in neposreden pogovor, ki sta ga imela v šentviški vojašnici, to mojo tezo potrjuje.

¹⁶⁴ Janez J. Švajncer, Poletje 1992, str. 226.

Svoje takratne namenoma ali nenamerno zagrešene »napake« je popravil pozneje v knjigah *Pomlad*, *Poletje*, *Jesen*, *Zima* in v Vojnozgodovinskem zborniku, ki ga je dolga leta urejal v okviru svojega Vojaškega muzeja v Logatcu. Morda ne bi bilo slabo, ko bi omenjeni Švajncerjevi zapisi zaradi odkritosti in informativnosti postali bolj obvezujoče branje tudi za preučevalce novejše slovenske zgodovine, saj v marsičem dopolnjujejo sliko oboroženega spopada med TO in JLA, pa tudi dogajanja na MORS-u, ustanovitev SV ipd. Ker je bil pisatelj v samem središču dogajanja in je užival dolgoletno naklonjenost prvega obrambnega ministra, ki mu je za pisanje knjige *Obranili domovino* zaupal šest zabojev dokumentov, je dober poznavalec marsikaterega takratnega in poznejšega zakulisnega dogajanja, tudi številnih skrivnosti. Švajncer informacije decentralizira, zapisuje jih na različnih koncih in precej selektivno, zato jih je treba zlagati in med seboj dopolnjevati z različnimi drugimi viri, kar samo po sebi ni nezanimivo. Seveda pa od bralca zahteva veliko časa.

Kdo bi lahko rekel, da prvi obrambni minister v *Premikih* opisuje pač tisto, kar je vedel, kar so mu sporočili in kar je prebral v dokumentih, ki jih je imel na voljo. Vendar tudi to ne drži. Saj na str. 177 v celoti objavlja dokument »Ugotovitve in sklepi 45. seje Predsedstva Republike Slovenije – z dne 28. 6. 1991«, v njem pa je tudi tista nesmiselna ugotovitev, da je do sestrelitve gazele prišlo deset ur po javnem pozivu starešinam in pripadnikom JLA ...¹⁶⁵ Toni je v njem tudi poimenovan. Nemogoče je razumeti, zakaj minister ni upošteval vsaj tega, sploh ker je bil na tisti seji razširjenega predsedstva prisoten; če že v svoji knjigi hoče zanikati, da je bil z dogovorom o preletu brniških gazel na stran TO seznanjen. Ker se je to ponovilo tudi ob drugi izdaji *Premikov*, in to kljub naši predhodni intervenciji, ne verjamem, da se je zmotil. Navajam le en zanimiv primer, ki danes zveni prav anekdotično.

Edina izredna seja vseh treh zborov Skupščine RS med oboroženimi spopadi je bila sklicana in organizirana v noči s sobote na nedeljo, z 29. na 30. junij 1991, na *poseben tajen način*. Na njej naj bi delegati ocenili nastale izredne razmere, dotedanje ukrepanje pristojnih organov oblasti in sprejeli zanje obvezujoče usmeritve in stališča. Nekateri delegati, ki so jih s službenimi vozili pripeljali z različnih koncev Slovenije, so imeli

¹⁶⁵ Zelo podrobno razčlenjujem to ugotovitev predsedstva v poglavju z naslovom »Sporočilo za javnost in morala«.

že takrat občutek, da jih vozijo po malce odročnejših poteh, kot bi bilo kljub izrednim razmeram treba. Vendar je bila varnost na prvem mestu. Vsekakor pa so v glavno mesto hitreje prispeli tisti, ki so se pripeljali kar sami. Nekateri so tudi *postavljali vprašanje, čemu neki je potrebna ta seja in kaj se je posebnega zgodilo.*¹⁶⁶ Vendar se je seja začela ob 22.20, potekala je mirno ter v skladu s časom in namenom, dokler je ni ob 1.03 zaradi *grobe kršitve premirja s strani diverzantske skupine Jugoslovanske armade* nenadoma prekinil tedanji sekretar za notranje zadeve Igor Bavčar. Armadni diverzanti naj bi namreč tik pred tem *na križišču Šubičeve in Titove streljali proti skupščini*, zato je Bavčar izjavil:

*Gospe in gospodje! Nič posebej nenavadnega za te razmere, vendar pa bi vas rad obvestil, da je prišlo pred nekaj minutami do grobe kršitve premirja s strani diverzantske skupine Jugoslovanske armade. Njeni pripadniki so na križišču Šubičeve in Titove streljali proti Skupščini. Milica jih je prestregla na križišču pri Smeltu in eden od njih je ujet, drugi pa se je zatekel v Smelt. Zdaj izvaja policija to blokado. Predlagal bi, domnevam, da je to ena od načrtovanih provokacij, s katero se želi motiti tudi to zasedanje, ki je bilo sicer sklicano na poseben tajen način, in če smem, bi rad predlagal parlamentu, da svoje delo skrajša.*¹⁶⁷

Poslance so že čez nekaj minut, nekatere precej prestrašene, zaradi domnevne ogroženosti poslali v zaklonišče. Kjer so potekale debate seveda tudi o diverzantih. Skupščinsko sejo so nadaljevali ob 2.50 in jo ob 4.25 uspešno sklenili. Ob jutranjem ptičjem petju so poslance, ki so konspirativno prišli z vseh koncev Slovenije, spet po posebnem razporedu in s posebnimi varnostnimi opozorili spustili domov. Nekatere je že takrat, predvsem pa kasneje obhajal dvom o upravičenosti tolikšnih varnostnih ukrepov, še posebej ker so jih med prekinitvijo seje brez pojasnila selili iz

¹⁶⁶ France Bučar kot predsedujoči 22. skupne izredne seje Skupščine RS. Magnetogramski prepis 22. skupne seje vseh zborov Skupščine RS; 30. 6. 1991, Arhiv Državnega zbora. Arhiv predsednika Republike. Objavljeno v Repe Božo, Viri št. 19, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (III. del: Osamosvojitvev in mednarodno priznanje), str. 70, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2004.

¹⁶⁷ Igor Bavčar, prav tam. Avdioposnetek Bavčarjevega govora v Skupščini RS je objavljen tudi v filmu *Vojna za Slovenijo – Domovina in država*, avtor Jože Možina, RTV SLO, 2006.

enega zaklonišča v drugo, iz skupščinske kleti v zaklonišče pod poslopjem nekdanjega Centralnega komiteja Zveze komunistov. Ko so zjutraj prišli iz vso noč zaklenjenega poslopja skupščine, je bilo zunaj mirno in sončno jutro, ki je napovedovalo še en vroč dan. Nikjer sledov nočnega streljanja. Zanimivo je, kaj o tem dogodku v *Premikih* zapiše Janša:

Vso noč so prihajala sporočila o vzletih bojnih letal. Domnevali smo, da so nekatera tudi lažna, vendar si nismo mogli pomagati drugače kot s pravočasnim opozarjanjem prebivalstva, saj nismo imeli ustrezne tehnike za nadzor zračnega prostora. Med drugim so morali v klet tudi poslanci republiške skupščine, naključje je hotelo, da jih je tja napotil sam predsednik predsedstva Milan Kučan, ki je ob mojem klicu dvignil telefon v Bučarjevi pisarni in tako prvi zvedel za nevarnost zračnega napada.¹⁶⁸

Ne razumem, od kod obrambnemu ministru tak zapis. Ali je bil to v njegovih očeh tako nepomemben dogodek, da si ga je narobe zapomnil? Sodeč po njegovem zelo dolgem in izčrpnem govoru, tega res ne bi mogla reči. Zakaj pravi, da je poslance v klet napotil *sam predsednik predsedstva Milan Kučan*, čeravno je bil to Igor Bavčar. Kar je razvidno tudi iz magnetograma seje in iz dokumentarnega filma *Vojna za Slovenijo*, kjer je posnet celoten Bavčarjev nastop. Glede na obstoječe vire bi res težko rekli, da se je minister Janša zmotil in da gre zgolj za nesporazum. Vendar jih je potem v *Premikih* toliko, da bi celo izjemno več zgodovinar potreboval ogromno časa, da bi vse razjasnil. Bolj verjeten je v tem primeru »nesporazum« med njim in kolegom Bavčarjem, ker se nista natančneje uskladila glede poročanja. Zanimivo je še, da se tudi ob tem dogodku ponovi mnenje o domnevnem ogrožanju stavb najvišjih državnih ustanov, ki so jih varovali pripadniki Krkovičeve zaščitne enote, podobno kot v primeru sestrelitve gazele. O ogrožanju, ki ga ni bilo! Lahko sklepamo, da gre zgolj za simptom ali že za sindrom? V resnici tisto noč v Ljubljani ni šlo ne za letala ne za diverzante, ki bi ogrožali stavbo skupščine in njene poslance. Čeprav so se t. i. diverzanti znašli celo v pismu, ki sta ga predsednik Predsedstva RS Milan Kučan in predsednik Izvršnega sveta Lojze Peterle naslednji dan, 30. 6. 1991, pisala kot odgovor načelniku štaba vrhovnega poveljstva oboroženih sil SFRJ, generalu Kadrijeviću.

¹⁶⁸ Janša Janez, *Premiki*, str.195.

Ta je prejšnji dan Sloveniji postavil devet ultimativnih zahtev, najprej prekinitev ognja. Pismo naših predsednikov je bilo potrjeno na 47. razširjeni seji Predsedstva RS, na kateri je bil navzoč tudi Janša. Res pa je, da na seji ni bilo ministra za notranje zadeve Igorja Bavčarja. Vendar je težko soditi, ali je to edini razlog za tolikšno neskladje v poznejšem Janševem poročanju. Bojim se, da ne. Vsekakor pa je bilo pismo, namenjeno generalu Kadrijeviću, skupaj s skupščinskimi sklepi, poslano v vednost predsedniku takratne jugoslovanske vlade Anteju Markoviću. V 8. točki med drugim piše:

Od prekinitve ognja naprej je bilo evidentiranih in dokumentiranih prek 30 primerov kršitve dogovora o premirju, s tem da je med temi najbolj drastičen tisti, ko so pripadniki diverzantskih in diverzantsko terorističnih enot JA operirali v glavnem mestu Republike Slovenije v noči med 29. in 30. 6. 1991, tudi neposredno pred poslopjem slovenske skupščine, v kateri je prav takrat zasedal najvišji organ oblasti Republike Slovenije.¹⁶⁹

Gorsko letenje, koča na Ledinah.

¹⁶⁹ Arhiv predsednika republike. Objavljeno v *Viri 19 ...*, str. 86.

Predsednik Kučan, ki je podpisal pismo generalu Kadrijeviću, je bil dobro zaveden. Težko je verjeti, da bi tiste dni ob svoji neizmerni diplomatski dejavnosti lahko natančneje preverjal vse informacije z bojišč. Sicer pa je le nekaj Janševih in Bavčarjevih najožjih zaupnikov vedelo za tiste podatke, ki so bili iz Republiške koordinacijske skupine prirejeni mimo ustreznih povelj le zaradi večjih vojnopropagandnih učinkov.

Predsednik republike, predsedstvo in skupščinski poslanci so bili v primeru *diverzantsko-terorističnih enot JA* – kot v še nekaj primerih – izrabljeni. Z njimi pa tudi vsi slovenski državljani. Takoj po rojstvu države je začela skupina ljudi v slovenskem političnem vrhu z nami manipulirati in v tistih desetih dneh oboroženih spopadov v našem imenu nemalokrat po nepotrebnem streljati. Vse v imenu obrambe Republike Slovenije. Kot da je bila republiška koordinacija za primer izrednih razmer ustanovljena predvsem zato, da bi od predsedstva republike prevzela moč vrhovnega poveljnika. Bojim se, da je bila republiška koordinacija le drugo ime za tandem Bavčar & Janša.

Z diverzanti, ki naj bi v zadnji junijski noči leta 1991 *operirali* pred slovensko skupščino, bi sicer lahko povezali streljanje na križišču pri Filozofski fakulteti. Za zgodovino pomenljiv podatek je, da to ni zabeleženo ne v Janševih *Premikih* ne v Švajncerjevem delu *Obranili domovino*. V knjigi *Branilci domovine I.* ga skoraj deset let kasneje pojasnjuje Brane Praznik, ki je med spopadom opravljal službo rezervnega oficirja v ljubljanski varnostni službi TO.¹⁷⁰ V streljanju ponoči 29. junija je na Aškerčevi cesti življenje zelo tragično, zaradi prijateljskega ognja, izgubil policist Stanislav Strašek. V istem trenutku, ko je oblačil neprebojni jopič, je skušal pred avtobusno barikado z roko ustaviti tudi hitro vozečo stoenko. Očividci predvidevajo, da se je voznik, ki ga je Strašek ustavljal, ustrašil avtomatske puške, saj je policist med oblačenjem ni odložil. Voznik, kasneje se je izvedelo, da tudi sam pripadnik TO, natančneje Krkovičeve 30. razvojne skupine, je premik Straškove roke, v kateri je imel orožje, narobe razumel in je, namesto da bi se na policistov znak ustavil, iz drvečega avtomobila s precejšnje bližine streljal nanj. Svojo divjo vožnjo je nadaljeval proti središču mesta naprej po takratni Titovi cesti in tudi sam tragično končal pred poslopjem tedanjega Smelta, danes Svetovnega trgovinskega centra (WTC). Kasneje so ugibali, da je bil voznik stoenke verjetno psihično razrvan zaradi vojaških treningov,

¹⁷⁰ Brane Praznik, *Branilci domovine I. del, Pripoved o teritorialcih v letu 1991*, Slovenska panorama, Ljubljana, 2000.

saj je bila enota, ki ji je pripadal, že mesec dni pod orožjem. Tisti večer so ga na njegovo željo spustili domov. Med vožnjo skozi Ljubljano se je izognil številnim barikadam, usodna je bila tista tik pred obvoznico za Bežigradom, kjer so ga v zasedi pričakali policisti na obeh straneh ceste. Krogle so po stoenki deževale v navzkrižnem ognju, in le malo je manjkalo, da se niso branilci, namesto z diverzanti JLA, spopadli med sabo.

Na kratko opisani primer je še en tragičen dogodek, o katerem se pri nas ne govori. Morda zato, ker bi morali pojasniti tudi to, od kod so prihajale nenehne govorice o t. i. diverzantih in JLA-jevskih teroristih. Jih je »proizvajala« naša vojaška obveščevalna služba ali njihova?

S to nesrečno akcijo bi morebiti lahko povezali razloge za nenadno Bavčarjevo prekinitev nočne in edine »medvojne« skupščinske seje, češ *da je prišlo pred nekaj minutami do grobe kršitve premirja s strani diverzantske skupine Jugoslovanske armade. Njeni pripadniki so na križišču Šubičeve in Titove streljali proti Skupščini.*¹⁷¹ Vendar le v primeru, ko Igor Bavčar ne bi bil šef in poveljnik takratne milice ter eden od dveh najbolje obveščanih ljudi v državi.¹⁷² Predvsem pa, ko bi ne bilo tisti večer in v tistem času okrog slovenske skupščine še enega streljanja. O njem zgolj kot o kurioziteti poroča tudi Janez J. Švajncer v knjigi, v kateri opisuje svoje sodelovanje v Republiški koordinacijski skupini. Priznati moram, da ni še nikomur padlo na um, da bi njegove informacije povezal s tisto o streljanju diverzantov pred skupščino. A ker gre za edino sejo parlamenta v tistih desetih dneh in ker je bilo to streljanje, o katerem je predsednik Kučan pisal Kadrijeviću in je bilo predsedniku takratne jugoslovanske vlade Anteju Markoviću poslano v vednost, ni nobenega dvoma. V Švajncerjevem in Kučanovem zapisu gre za isto streljanje v noči z 29. na 30. junij, le da so bili strelci obakrat iz domačega tabora.

Privoščljivo smo se nasmihali, vojaki ne marajo politikov, ko je Krkovič pripovedoval, kako so njegovi iz specialne brigade pomagali, da so se naši poslanci v parlamentu lažje odločili. To je bilo tisto streljanje pri parlamentu, o katerem je predsednik Kučan govoril Markoviću. Poslanci so menciali in menciali, niso in niso se mogli odločiti, ali so v vojni, potem pa je Janša poveljniku specialne brigade namignil, naj

¹⁷¹ Igor Bavčar, prepis magnetograma 22. izredne skupščine RS vseh treh zborov, 30. junija 1991. Arhiv Državnega zbora, Arhiv predsednika RS.

¹⁷² Moram zapisati, da mislim na tandem obrambnega in notranjega ministra?

njegovi zunaj spustijo nekaj rafalov. Šli so v park ali na dvorišče tam zraven, tako zabavno je bilo poslušati, da sem to podrobno preslišal, in puške obrnili v zrak. Ko je zapokalo in zadrdralo. Zdaj so prestrašeni poslanci strašno vojno slišali tudi v parlamentu in razumeli, da gre zares. Nič več niso razmišljali, glasovali so, kot je treba ... Samo nekaj nenevarnih naših rafalov za strah jih je prepričalo.¹⁷³

Res je, kot so mi rekli, *ko je zapokalo in zadrdralo*, so nekateri poslanci *strašno vojno slišali tudi v parlamentu*. Prevečkrat sem prebrala o Janševem namigu Krkoviču glede sestrelitve helikopterja nad Ljubljano, da bi podvomila o Švajncerjevem opisu v knjigi *Pomlad*, v pretežnem delu namenjeni dogajanju v Republiški koordinacijski skupini. Iz nekaterih drugih pisnih in ustnih virov je tudi jasno, da je Janša sejo po svojem uvodnem govoru na seji treh zborov Skupščine RS kmalu zapustil. Torej je res lahko srečal Krkoviča, saj se je ta ves čas motal v njegovi bližini, in mu dal to nalogo. Streljanje so nekateri poslanci v kleti skupščine res slišali, vendar so jih drugi zavrnilo, češ da imajo prisluhe, ker ropota ventilacija. Torej le niso bili prisluhi! Vsekakor pa so nekateri poslanci začutili, da so jim z nenavadno avanturo hoteli nagnati strah v kosti. Začeni z načinom, kako je bila izredna seja sklicana in organizirana. A glede na zapisnik izredne seje, ki je bil narejen na podlagi tonskega zapisa, lahko mirno sklenemo, da poslanci, razen redkih izjem, to pot niso slepomišili in so brez težav podprli vsa prizadevanja predsedstva (in republiške koordinacije), tako v obrambnem, bojno-operativnem in diplomatskem smislu kot tudi dogovore z evropsko trojko, ki je Sloveniji takrat že pomagala pri dogovarjanju z JLA in oblastmi v Beogradu. Krkovič je moral podatek o neodločnih in neusklajenih poslancih kakopak prirediti, da bi se streljanje njegove ekipe poslušalcem veselih vojnih dogodivščin zdelo bolj upravičeno. Da so lahko njegovi fantje, razboriti mladeniči, ki so se v kočevskih gozdovih nekaj mesecev urili za to, da se bodo končno borili, streljali, se še da nekako razumeti. Vse drugo težje. Ali pa sploh ne. Čeprav je, glede na vse, kar se je kasneje zgodilo z glavnimi akterji te zgodbe, vsak dan bolj prepričljivo in verjetno. Predvsem pa žalostno!

Ker gre za zelo pomembna dejstva in sklepe, ki jih je moč potegniti iz njih, navajam še spomine slovenskega pesnika, erudita in člana takratnega

¹⁷³ Janez J. Švajncer, *Pomlad*, Spomini na vojno za Slovenijo, str. 130, Vojni muzej, Logatec, 2001.

Predsedstva RS Cirila Zlobca. S svojim zapisom v knjigi *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko* zelo lepo poveže skrivnostne dogodke v skupščinski zgradbi, okrog nje in pod njo. Dodati moram le še: nad njo! Razprava v skupščini, ki se je zaradi posebnih konspirativnih okoliščin začela pozno zvečer, se je zavlekla v zgodnje jutranje ure. V dvorano, kjer so zasedali poslanci, so najprej začeli curljati glasovi o komandosih, ki da so se pojavili v Ljubljani; sejo so na Bavčarjev predlog zato prekinili okrog 1. ure zjutraj in jo nekaj čez 2. uro nadaljevali. V vmesnem času se je pesnik Ciril prvič namenil domov k ženi.

Okrog druge zjutraj, ko je posebna komisija ravno dokončevala usklajevanje besedila posebne izjave v zvezi z armadnim ultimatom, je Jelko Kacin s povsem mirnim, informativnim glasom, ki me je v takih okoliščinah zmerom presenečal, sporočil, da so se z enega od letališč zunaj Slovenije dvignila letala in helikopterji in da letijo proti Ljubljani. Odločeno je bilo, da nihče ne sme zapustiti skupščinskih prostorov, tako zaradi komandosov kot zaradi morebitnega bombardiranja. Odšli smo v spodnje prostore. Jaz sem se odločil, da grem vseeno domov, pa me uslužbenci, ki so stražili pri zaklenjenih vratih, niso pustili ven, češ da imajo takšen ukaz.¹⁷⁴

Ciril je odšel v pisarno, poklical ženo in ji obljubil, da bo prišel domov, takoj ko bo mogoče. Potem se je podal v skupščinske kletne prostore ter se, kot vsi drugi, predal romanju po podpodju državnih institucij. Iz skupščinskih kleti so jih čez nekaj časa poslali v kletne prostore nekdanjega Centralnega komiteja Zveze komunistov, potem pa spet nazaj v skupščino, seveda v klet. A medtem ko so jih selili iz enega krila stavbe v drugo, se je Ciril spet pretihotapil k vratom, ki na njegovo veliko veselje niso bila zaklenjena.

Sklepal sem povsem trezno: letala in helikopterji, če so že vzleteli z namenom, da bi bombardirali Ljubljano, bi že morali biti tu: pa tudi komandosi ... sem sklepal, se ne morejo tako dolgo zadrževati v središču mesta.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Ciril Zlobec, *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko*, str. 114, Mihelač, Ljubljana 1992.

¹⁷⁵ Ciril Zlobec, prav tam, str. 115.

Ciril je prav sklepal! Težko je z ukano prevarati veličino! Nemogoče s še tako dobro propagando ugnati prekaljenega starega borca, ki je še skoraj kot deček postal partizan. Stopil je iz stavbe in s polnimi pljuči zadihal svež nočni zrak. Ljubljanske ulice so bile spokojne in mirne. Brez strahu, da bo iz kakšnega grma skočil diverzant, se je odpravil proti domu. Srečal je le nekaj zaspanih in premraženih mladih teritorialcev, ki so ga prepoznali in prijazno pozdravili. Rad se je ustavil in pokramljal z njimi. Žena je bila vesela, ko ga je videla, Ciril pa tudi, da jo je lahko razveselil in da bo ujel še nekaj ur zasluženega spanca. Zagotovo je bil eden redkih politikov, ki so tisto noč sploh legli k počitku. Zjutraj, bila je nedelja, je prižgal radio in znova slišal:

Kacinov računalniško uravnoteženi glas, ki ni hotel povzročati panike, ni pa tudi dopuščal brezskrbnosti, je spet sporočil nevarnost letalskega napada in svetoval prebivalstvu, naj se takoj odpravi v zaklonišče. /... /

Če sem solistično zapustil skupščino v času alarma, tudi zdaj ne bom tekel v zaklonišče.¹⁷⁶

Tako si je mislil Ciril in se potopil nazaj v knjigo poezije pred sabo. Tudi žena je bila enakega mnenja.

Preplet teh različnih pričevanj (uporabila sem jih le nekaj) skupaj z arhivskimi podatki sestavlja zanimivo in rahlo skrivnostno zgodbo tiste skupščinske noči, ki danes zveni skoraj kot farsa. Skrivnostna je postala, ker so jo dotični hoteli mistificirati. V slovarju piše, da »mistificirati« pomeni – prevarati, oslepariti koga (na račun lahkovernosti) ... ponarediti kaj ... Pomeni, da v mistifikaciji igrata resničnost in izmišljija enakovredno vlogo. Glede na to, da je od takrat minilo že toliko let, se zgodbi lahko celo nasmejemo, saj se v njej nikomur ni zgodilo nič hudega, razen da je morda kdo koga strašil. A naj bo naš smeh še tako glasen, le ne more biti povsem sproščen, saj tovrstne vojne dogodivščine v deželo niso prinesle velike sreče. Nasprotno! Načelo zavajanja, operiranje z lažmi ali polresnicami, principi ustrahovanja, ki so jih nekateri posamezniki takrat preizkušali, iniciirali ali uprizarjali na nas, prebivalcih Slovenije, so do danes že dodobra sofisticirani in izdelani. In za nas to vsekakor ni dobro.

Če kdo misli, da se ukvarjam z nepomembnimi podrobnostmi in da je

¹⁷⁶ Ciril Zlobec, prav tam, str. 118.

ob množici vojnih dogodkov od obrambnega ministra Janše nespodobno zahtevati ali pričakovati, da bi bili podatki, ki jih navaja v *Premikih*, usklajeni z resničnimi dogodki, je to slab argument. Oborožen spopad med TO in JLA je trajal le deset dni in dogodkov v njem ni bilo veliko. Zagotovo pa ni bilo velikih bitk in ofenziv. Četudi Janša, kot da ne bi študiral obramboslovja, zelo rad uporablja tudi te izraze. Na srečo se izraz »druga ofenziva«, ki ga uporablja za obdobje po 29. juniju 1991, torej prav takrat, ko smo pričakovali letala in diverzante, kasneje ni uveljavil.

Lahko mi kdo očita, da ministra »lovim na besede«. Res je, na besede sem občutljiva, so moje temeljno sredstvo izražanja. Kadar kaj predstavljajo ali razlagajo, naj bodo natančne, v strokovnih besedilih strokovne, v opisovanju zgodovine naj se nanašajo na resnične dogodke in na verodostojne vire. Navajam razvpiti šolski primer, ki je lahko dobrodošel tudi za pričujočo vojaško temo. Določeno povelje se na primer glasi: »Ustreliti, ne pomilostiti!« Če tisti, ki povelje sprejme, denimo po radijski zvezi, narobe sliši ali razume ali ga narobe prebere, se njegov pomen povsem spremeni in se glasi: »Ustreliti ne, pomilostiti!« Že premik vejice torej lahko odloča o življenju ali smrti, kaj šele beseda. Tako so nas učili v prvem letniku igralske akademije. Natančnost je nujna pri poveljevanju v vojski in sploh v celotnem vojaškem sistemu, saj lahko odloča o življenju in smrti. Enako je v medicini in še kje. Zato upravičeno pričakujem, da se bo tisti, ki je končal obramboslovje, pomena natančnosti podatkov in uporabe besed zavedal. Natančnost pa pričakujem tudi od učitelja zgodovine. Ali tistega, ki se kot tak predstavlja v javnosti.

Slovenska zmaga proti menda orjaški jugoslovanski armadi, ki jo minister tako rad imenuje papirnati tiger, bi ostala enako velika in pomembna, če bi o vojnih dogodkih poročal natančneje – če bi ob sestrelitvi gazele zapisal vsaj kakšno opombo, če bi bolj realno govoril o letalskih napadih JLA ali natančneje preučil, kaj se je dogajalo na edini medvojni seji treh zborov Skupščine RS, potem ko jo je zapustil, ipd. Ne glede na tovrstne drobne (a še kako pomembne!) popravke ostaja zmaga dejstvo, ki je niti njemu niti nam ne more nihče vzeti. Morda bi z drugačnim pristopom do resnice postala celo prepričljivejša in sprejemljivejša tudi za tiste, ki se prav zaradi enoznačnosti in večne samohvale osamosvojiteljev odvrtačajo od nje. Šele če bi priznali tudi kakšno napako, bi se morda izkazalo, da zmaga ni nekaj samo po sebi umevnega.

Indijska filozofija je utemeljena na prepričanju, da je v vsaki dobri stvari tudi kanec slabega in v slabem kanec dobrega. V polju svetlobe je točka teme in v temi točka svetlobe. Znameniti jin in jang. Celo največja umetnina vsebuje napako, ki jo res prepoznajo le poznavalci. Z vojnami pa mora biti vedno enako! Zmagovalci nas kar naprej prepričujejo, da so zmagali tudi v vseh bitkah. A ko pride nova vojna, je prejšnja v hipu pozabljena in poteptana, stare zmagovalce pa čez noč zamenjajo novi. Neprijetno je, ker se ti »edini pravi zmagovalci«, celo tisti, ki so zmago ulovili le za rep, ne morejo sprijazniti z mirom in ustvarjajo izredne razmere, da bi lahko spet podoživljali vojno. Da tisti, ki so zmagali še »bolj« od drugih, hočejo še kar naprej zmagovati, čeprav je življenje sestavljeno iz vzponov in padcev, iz zmag in porazov. Zato ostajajo večno nerealizirani, zato netijo spore in povzročajo družbene napetosti. V zadnjih dvajsetih letih smo jih bili deležni že preveč. Večina jih izvira iz istega nezadovoljstva, iz istega slabo obvladanega ega. Tudi po zmagi leta 1945 so se prvoborci in stari komunisti, španski borci, ki jim ni bilo do zaslugarstva, zaradi podobnih simptomov vse bolj izločali iz družbe. Danes je velika večina veteranov razočaranih. Morda bi morali slavo zmage v resnici prihraniti žrtvam vojne, saj (nas) preživele očitno preveč stane.

Že dvajset let ponavljajoče se obnavljanje napačnih dejstev (sama sem jih zasledila ogromno) je tudi svojstvena propagandna poteza v korist »edinim pravim zmagovalcem«. V Tonijevem primeru se je propaganda začela že s prvimi objavami v medijih, nadaljevala v ministrovih *Premikih* in se še naprej vztrajno in na enak način ponavlja. Po toliko letih lahko že suvereno zapišem, da gre za izrabo in za lažno propagandno potezo ključnih osamosvojiteljev. Tudi če so Tonijevo ime izrabili za t. i. *psihološkomotivacijski preobrat*,¹⁷⁷ grobo rečeno za vojnopropagandne namene, bi lahko po oboroženem spopadu sledilo opravičilo z razlago. V državi, ki je hotela biti bolj demokratična in na vseh ravneh boljša od prejšnje, bi bilo to nujno. Prepričana sem, da bi tudi svojci dogodek, še posebej zaradi vojnih okoliščin, skušali razumeti, razlago smrti in opravičilo zanjo sprejeti in se z izgubo nekako pomiriti. Vendar bi morala razlaga in opravičilo slediti resnici. Težko pa je bilo sprejeti izmikanja, skrivanja, molk, sprenevedanja, laži, podtikanja, zanikanja, blatenja, zahrbtnosti, zavračanja, zmerjanja,

¹⁷⁷ Izraz je general Martin Špegelj v svoji knjigi Sjećanja vojnika (Spomini vojaka) uporabil prav za ta Tonijev primer.

ignoranco. Namesto da bi se sprijeli s smrtjo kot odsotnostjo in izgubo, namesto da bi za možem in očetom v miru žalovali, so se morali Mila in otroka takoj začeti bojevati za njegovo in za svoje dobro ime. Za čast, resnico in čisto prihodnost svoje okrnjene družine.

Toni gorski reševalec.

Neverjetno se zdi, da ta boj traja še po toliko letih. Boj za resnico, za dejstva, za vire, za dokumente, za pomembne podrobnosti, za pravico, boj z lažjo in z vsemi njenimi oblikami.

Boj za moralo, za etično držo, zoper lažno propagando. Besedi pravica in resnica učinkujeta morda preveč manifestativno. Vendar se zgodovina najbolj ponavlja v segmentu izrabe resnice in dejstev na račun lažne propagande, instantne resnice, površnosti in splošnosti. In vendar, ko se iz dneva v dan boriš za eno in isto stvar – da bi upoštevali vsaj minimalna dejstva, temeljna pravila igre, okvirni vrednostni sistem, da bi upoštevali sporazum in dogovor, da bi beseda spet dobila veljavo in vrednost, človek pa dostojanstvo, ki mu pripada, ugotoviš, da se bojuješ tudi z vedno enakim mehanizmom, ki hoče tvoja prizadevanja izničiti. Ki te hoče *izbrisati!* *Izbris* pa je v tej državi skoraj že uzakonjen.

Kaj zato, če se je treba boriti. Kaj zato, če si ponižan in poražen. »Poraz prinaša dostojanstvo, ki ga zmaga ne premore,«¹⁷⁸ pravi pesnik. Človekova moč je v vztrajanju, v iskanju, v obnavljanju, v zavedanju, v razumevanju, v občutenju dostojanstva. Tega sem se od leta 1991 učila ob svoji starejši sestri.

Z dobro vojno taktiko in propagando lahko zmagaš v vojni. Kdo bi torej, razen družine in prizadetih, takrat komu očital izrabo človeka, ki ga ni bilo več med živimi? Kdo bi, recimo, očital ministru za obrambo, ki je 28. junija popoldan na tiskovni konferenci v Cankarjevem domu sporočil, da je bilo sestreljeno že *šest sovražnikovih helikopterjev* in da je na obeh straneh *skupno sto mrtvih in ranjenih*. V resnici sta bila sestreljena dva, gazela nad Ljubljano in Mi-8 na Barju, ostali so bili le obstreljeni, smrtnih žrtev pa je bilo v vseh desetih dneh na obeh straneh skupaj devetdeset. Le kdo bi si upal ugovarjati? Pomembno je, da gredo novice v svet, posebno v vojni. Le kdo bi se tedaj ukvarjal z njihovo resnico, z moralo? Minister za obrambo se je zmotil, nič hudega, saj je njegov dobri namen s tem postal samo še bolj jasen. In je začuda iz leta v leto le še jasnejši, saj nas v nobenem svojem nastopu ne pozabi spomniti na svoje velike zasluge v osamosvojitveni vojni. Nedvomno so izjemne! A če jih tolikokrat omenjaš, lahko kdo pomisli, da zmanjšuješ zasluge drugih udeležencev, ki so bile prav tako velike in izjemne, vendar ti nimajo možnosti, da bi o njih tolikokrat pridigali. Judje pravijo, da postaneš sumljiv, že ko tretjič ponoviš isto stvar.

¹⁷⁸ Jorge Luis Borges.

Vendar se vojskovodje razlikujejo tudi po moralno-etičnem kodeksu, po odnosu do vojakov, vojnih ujetnikov, do civilistov ... Morala je stvar posameznika. Nekomu se izraba pokojnikovega imena v vojne namene ne zdi sporna. Tudi preprodaja orožja za petkratno ceno državam, ki so v vojni in pod embargom, se mu ne zdi sporna. Saj cilj posvečuje sredstvo! Kdo drug se bo temu stališču radikalno uprl in bo brez dlake na jeziku rekel, da je izraba v obeh primerih očitna in moralno sporna.

Slovenska vojna propaganda je bila brez dvoma odlična, a zdaj je ne potrebujemo več. In skrajni čas je že, da si v puške in tanke iz tistega časa nalijemo čistega vina.

Gazelo so sestrelili namerno, o tem ni dvoma, in za to niso potrebna nobena opravičila v slogu, da je *nizko preletaval* republiške organe in ... Pri sestrelitvi jih ni oviralo dejstvo, da je šlo za eno izmed treh gazel, za katere so potekali dogovori o preletu na stran TO. Pomembna je bila akcija! Akcija za vsako ceno. Republiška koordinacija se je odločila za ofenzivo, Slovenija je šla 27. junija 1991 ob 18. uri v velik protinapad. Enote so/ naj bi, ker ukaz vseeno ni prišel do vseh, prvič tisti dan dobile jasen in nedvoumen ukaz o odpiranju ognja. Zgodaj popoldne je JLA sporočila, da je z zavzetjem velike večine mejnih prehodov zavarovala državno mejo SFRJ z Italijo, Avstrijo in Madžarsko in tako dosegla svoj cilj. Kot ocenjuje Janša v *Premikih*, je bila s tem *prva faza* oborožene akcije JLA končana. Varstvo mejnih prehodov naj bi tedaj prevzeli zvezni policisti in cariniki, ki so jih na posamezne mejne prehode že vozili s helikopterji. Seveda s »kravami«, kot imenujejo srednje velike transportne helikopterje Mi-8, gazele so za kaj takega premajhne. Janša je ocenil, da armadni načrt prehaja v drugo fazo. Naj za božjo voljo kak tuj neodvisni vojni strokovnjak vzame kdaj pod drobnogled njegove strateške ocene. Ne morem si kaj, a meni se zdijo na moč sporne in prav tako laične, kot so moje!

V hipu nam je bilo jasno, da je treba sestreliti ali vsaj poškodovati kar največ helikopterjev. /.../ Iz posameznih podskupin so kljub ukazu spraševali, ali res lahko streljajo. Bil sem besen, Igor Bavčar in Danijel Kuzma pa še bolj. Danijel je osebno poklical nekaj enot na položajih in jih skoraj rotil, naj vendar že sestrelijo kak helikopter.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Janez Janša, *Premiki*, str. 169.

Očitno je šlo za različne ocene in dojemanje položaja pri borcih na terenu in pri strategih v republiški koordinaciji. Priče poročajo, da je bilo podobnih zahtev in klicev iz koordinacije po najodločnejši akciji, ne glede na stanje in posledice, že od jutra zelo veliko.

Čeprav same po sebi niso humane, je celo vojne mogoče voditi bolj ali manj humano, določajo jih pravila Ženevskih konvencij ter Protokola I in II. V *Premikih* nekajkrat citirani *Sun Cu* v svoji znameniti *Umetnosti vojskovanja* večkrat poudarja, da je vojskovodja toliko boljši, kolikor manj žrtev povzroči za dosego vojaške zmage. V tem vidi pravo umetnost bojevanja. Pravijo, da je bilo v desetdnevni vojni malo žrtev, 47 na naši in 43 na armadni strani. A oborožen spopad je trajal le deset dni, od tega je bilo, bolje rečeno, naj bi bilo, skoraj polovico časa premirje. Če to upoštevamo, žrtev ni bilo malo! Res pa je, da jih je »le« enajst padlo v bojih, ostali bojovníki so umrli zaradi drugih vzrokov; umrlo je tudi triindvajset civilistov.

Janša v nadaljevanju prejšnjega citata zapiše, da so bili *teritorialci še pred nekaj dnevi povsem običajni civilisti*. Ne omenja pa, da so bili ob agresiji vpoklicani predvsem mlajši letniki iz rezervnega sestava TO, ki niso imeli tolikšnih vojaških izkušenj kot starejši rezervisti, ki so leta in desetletja hodili na vojaške vaje, se urili v istih enotah in v njih skupaj preizkušali ter preigravali različne bojne taktike, oblikovali skupno bojno moralo in pripadnost posamezni enoti. Slovenska TO je bila daleč najbolje opremljena, a tudi najbolje izurjena in usposobljena med vsemi v prejšnji državi, zato je redno zmagovala na tekmovanjih oziroma skupnih vojaških vajah. Podrobneje o tem v svoji knjigi *Na robu – Ljubljanska pokrajina med osamosvajanjem* piše rezervni podpolkovnik Janez Lesjak, ki je tretji dan vojne zamenjal (takrat) podpolkovnika Miha Butaro na mestu poveljnika 5. PŠTO Ljubljanske pokrajine. Lesjak trdi, da je pomladitev sestava in premestitev rezervistov iz njihovih matičnih enot v druge ob vpoklicu vplivala na njihovo nekonsistentnost, tu in tam botrovala nedisciplini in slabši usposobljenosti enot. Spremembe v enotah so občutili vojaki in nižji starešine na bojiščih, vendar doslej o tem razen Lesjaka niso veliko pisali. Čeprav je za bojno uspešnost prav morala lahko ključna, še posebej v majhnih enotah, kjer so se vsi poznali in so prej delovali enotno. Omenja jo tudi Zoran Dernovšek, ki je sestrelil helikopter Mi-8 na Igu.

Čeprav sem bil tedaj v sestavi ZO TO občine LJ – Bežigrad, pa sem bil napoten v enoto občine Ljubljana Moste Polje. /.../ Bil pa sem tudi edini protiletalec na PL raketah. Večkrat me je po končani vojni žulilo, da bi izvedel, kdo se je »spomnil« v najbolj kritičnem tednu vpoklicati tako »vrhunsko ekipo«, vendar tega do danes nisem izvedel.¹⁸⁰

Obrambni minister v svoji oceni tudi ne upošteva pomembnega dejstva, da helikopterji JLA niso nikogar neposredno ogrožali, saj so bili neoboroženi in niso bojno delovali. Morda se poveljniki TO prav zato niso odločali za streljanje nanje. Še dva dni prej smo namreč s temi ljudmi živeli v skupni državi. Veliko raje, kot da bi se streljali, so se (na našo srečo!) na obeh straneh pogajali. Tudi zato so se vojaki in častniki JLA tako množično predajali TO. V enem dnevu je prešlo na našo stran trinajst častnikov in osemdeset vojakov. Velika večina je kasneje priznala, da v bojevanju ni videla nobenega smisla. Slovenci se sploh niso hoteli boriti proti svojemu narodu, a tudi Hrvati, Albanci, Makedonci, Muslimani, Bosanci, celo mnogi Srbi in Črnogorci se niso hoteli boriti proti bratom Slovincem. JLA se je tako dejansko, kar zadeva bojno moralo, zelo hitro sesula vase. Natančno tako kot je že v svojem prvem obrambnem načrtu predvidel general Špegelj.

Drugi, med katere sem se prišteval tudi sam, so menili, da JLA ni sposobna za notranjo vojno, če deluje kot skupna vojaška sila vseh republik, vseh narodov in vseh družbenih skupin v Jugoslaviji.¹⁸¹

Špegljeva ocena bojne usposobljenosti JLA za notranjo vojno, narejena za 5. vojaško območje, ki je od začetka leta 1989 vključevalo tudi Slovenijo, je bila za tisti čas presenetljiva in drzna. Izhajala je iz natančne analize vseh sistemov in podsistemov, ki so sestavljali JLA predvsem na tem območju. Na njeni podlagi je general izoblikoval dva načrta za obrambo Hrvaške in enega v sodelovanju s takratnima sekretarjema za ljudsko obrambo in notranje zadeve Janezom Janšo in Igorjem Bavčarjem za skupno obrambo s Slovenijo. Za hrvaškega predsednika Tuđmana njegovi načrti niso bili nikdar dovolj prepričljivi. Obrambne priprave so (mimo JLA) v obeh republikah potekale nekako vzporedno. (Čeprav general

¹⁸⁰ Zoran Dernovšek, Spomini na leto 1991, Portal MMC, RTV SLO, 12. 7. 2011.

¹⁸¹ Martin Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 135, Znanje, Zagreb, 2001.

Špegelj doma ni požel tolikšne podpore kot pri nas Janša in Bavčar.) Konkretnější dogovori so se začeli januarja 1991 in bili sredi marca že potrjeni s Sporazumom o obrambi v osmih točkah, ki so ga podpisali obrambni in notranji sekretarji obeh republik: Janša, Bavčar, Špegelj in Josip Boljkovac, vendar brez pooblastil obeh republiških predsedstev. Sporazum je bil precej nepremišljen, za Slovenijo tudi zelo nevaren, saj je dogovor o nujnem usklajevanju na varnostnem in vojaškem področju predvideval, *da napad na eno republiko pomeni napad na obe*. Na Hrvaškem je že potekala t. i. »balvanska revolucija«, ustanovljena je bila Srbska avtonomna oblast (SAO) Krajina, nizali so se napadi na policijske postaje, na Plitvicah se je JLA vmešala v spopade med Srbi in Hrvati ... Skratka, Hrvaška je bila že prerezana na pol in z eno nogo v vojni, Slovenija pa le nekaj mesecev po plebiscitu in v pripravah na samostojnost. Armadni vrh je sredi marca pripravljaval načrte za izredne razmere. Na srečo je slovensko predsedstvo sporazum o konfederativni obrambi obeh republik na način, kot so ga podpisali štirje sekretarji, zavrnilo, Tuđman pa ga je ignoriral, saj se je v Karadorđevu že sredi marca srečal z Miloševićem na dogovorih o delitvi Bosne in Hercegovine. Izredne razmere niso bile vzpostavljene. Sporazum sta državi pozneje res podpisali, vendar veliko manj radikalnega in brez medsebojnih obvez.¹⁸²

Ob prebiranju generalovih spominov se mi je utrnilo, da so bili njegovi obrambni načrti pri nas realizirani v vseh točkah, razen v tisti, ki predvideva napad na vojašnice. Svojo oceno o sesutju armade vase general naslanja na njeno osnovno nepripravljenost za notranjo obliko bojevanja. Doktrina JLA je v vseh segmentih temeljila na obrambi pred zunanjim sovražnikom iz Varšavskega pakta ali Nata. Celoten sistem obrambe, ne agresije (!), pa je bil (tudi logistično) močno odvisen od podpore lokalnega prebivalstva. Sodelovanje med prebivalstvom in JLA je osmišljalo njeno bojno pripravljenost in moč. Vendar so se beograjski jastrebi nadvse uželi, ker so ob prodiranju tankov na meje računali na pomoč slovenskih državljanov. Slovenska podpora je bila popolnoma na strani novorojene države, odločenost za boj proti armadi pa hipna in splošna. Bojna morala v oboroženem spopadu je bila na strani slovenskih borcev.

Zato je malce nenavadno, da obrambni minister meče senco dvoma na pogum teritorialcev.

¹⁸² Povzeto po Božo Repe, *Napad na Savudrijo*, Mladina, 10. 6. 2010.

*Poleg tega so vsi vedeli, da nam primanjkuje učinkovitega protiletalskega orožja, hkrati pa se je vsak ob pogledu na rohneči helikopter agresorja spomnil, da mi ne premoremo nič podobnega za ravnotežje. Zaradi tega se je mnogim poveljnikom enot na položajih rablo tresel glas, ko so izdajali ukaz za odpiranje ognja, še težje je bilo v takšnih okoliščinah dobro meriti in streljati, skoraj nemogoče pa karkoli zadeti. Tank, letalo, helikopter – to so bila v očeh mnogih teritorialcev in policistov sredstva, ki so se zdela sprva neuničljiva. Povsem razumljiv učinek, ko precenjuješ vrednost tistega, kar nasprotnik ima, ti pa ne. Ta učinek je mogoče premagati samo tako, da ljudje na lastne oči vidijo (tu je televizija odigrala nezamenljivo vlogo) goreči tank ali sestreljeni helikopter. Poklical sem Toneta Krkoviča /.../. To je bil **prvi preobrat** v vojni in bil je mnogo pomembnejši, kot se je takrat marsikomu zdelo. **Psihološka pregrada**¹⁸³ je padla.¹⁸⁴*

Foto: Igor Mali

¹⁸³ Poudarila avtorica.

¹⁸⁴ Janez Janša, Premiki, str. 170.

In le malo kasneje je bila gazela sestreljena! Nadvse zanimiva je pripomba generala Špegelja na zgoraj citirani Janšev zapis, ki prav v posebni podrobnosti aludira na bližino njunega sodelovanja in uporabo enakih psihološkomotivacijskih načinov in preobratov v vojni.

*To so normalna razpoloženja in psihološke ovire, ki jih vsak vojaški strokovnjak vključi v ocene in načrte. Bili so vključeni tudi v vse naše obrambne priprave, kot tudi v domišljeni način za njihovo premagovanje. Na koncu se je zgodilo, da je bil morda **ključni element za psihološko-motivacijski preobrat**¹⁸⁵ med borci in civilnim prebivalstvom Hrvaške neki naključno nastali videoposnetek zrušenja dveh letal JLA nad Šibenikom 20. septembra 1991, ob vzkliku: »Oba, oba ... oba sta padla!«¹⁸⁶*

Pri nas je, kot pravi Janša, po sestrelitvi gazele nad Rožno dolino tista magična beseda *Končno!* prišla v operativni dvorani iz več ust hkrati. In novica se je v hipu razširila. Zanj je izvedela vsa Slovenija. To je bil prvi preobrat v vojni in bil je mnogo pomembnejši, kot se je takrat marsikomu zdelo. *Psihološka pregrada je padla!* je bil prepričan Janša, saj so takoj zatem poročali o novo sestreljenih helikopterjih. A kot se je ugotovilo že naslednji dan, se je pri nas psihološka pregrada šele rodila, saj nihče več ni hotel streljati na helikopterje. Na obeh straneh se je razširila vest, da je bil sestreljen slovenski pilot, na naši pa so začeli že kmalu šušljati, da je celo delal za TO in so ga menda sklatili namenoma. Težko bi rekli, da je Janša dobro premislil, kako odstraniti »psihološko pregrado« pri teritorialcih in ustvariti »prvi preobrat« v vojni, če iz namiga Krkoviču, kaj delajo njegove enote protizračne obrambe na strehah Ljubljane, če še niso sestrelile nobenega helikopterja, ni izvzel brniških gazel. Zagotovo pa bi glede na Špegljevo pripombo lahko sklepali, da je bila naša in hrvaška skupna obramba domišljena ne le v skupnih točkah, ampak tudi v vseh podrobnostih. Ki so bile v večini taktično upravičene. Vendar bi v izvedbi morale biti bolj natančno in strokovno opravljene!

General Špegelj je bil leta 1991 star štiriinšestdeset let, od tega že skoraj petdeset let v vojaški službi. Boril se je v partizanih, bil je priznan vojaški

¹⁸⁵ Poudarila avtorica.

¹⁸⁶ Martin Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 233.

strokovnjak, odličen analitik in strateg. Znanja in vojaških izkušenj mu res ni manjkalo. Na drugi strani je bil Janša, naš sekretar za ljudsko obrambo, ki je leta 1991 imel triintrideset let. O obrambah in strategijah se je učil le teoretično kot obramboslovec, nikdar jih ni kot poveljnik preverjal na vojaških vajah, pred vojno je pisal najrazličnejše članke, tudi zoper armado, imel je računalniško podjetje, pa so mu kljub temu poverili obrambo novo nastajajoče države. Pomenljiva primerjava vojaških izkušenj dveh ljudi, ki skupaj snujeta obrambo dveh bodočih držav.

Posnetek sestreljene gazele, ki naj bi prinesel *psihološkomotivacijski preobrat*, je obkrožil svet in res vzbudil pričakovano ogorčenje nad JLA ter povečal naklonjenost do samostojne Slovenije. Že dvajset let igra pomembno vlogo v dokumentarnih oddajah in filmih, ki nas ob vsaki obletnici spomnijo na vojne uspehe in zmago. Nenavadno pa je, da z enakimi nameni ne uporabljajo posnetka sestreljenega Mi-8. Ali predvsem tistega, saj je bil sestreljen sredi Ljubljanskega barja in zunaj naselja. Očitno je bilo pomembneje, da je gazela domnevno ogrožala najvišji državni instituciji v glavnem mestu. Čeprav je po Ženevski konvenciji o zaščiti civilnega prebivalstva sporno prav to.

Uničiti sovražni tank ali sestreliti helikopter v vojni je povsem upravičeno in celo junaško dejanje. Toliko bolj, če se braniš, ker te eden ali drugi (čeprav domnevno) ogroža. Vendar pa na naši strani, sploh prvi dan, ni bilo jasnih in natančnih povelj glede uporabe orožja, saj tudi ni bilo jasne vojne napovedi. Dobršen del dneva je veljalo, da lahko borci streljajo le v samoobrambi in kot odgovor na provokacije ali streljanje JLA. Tako so največkrat interpretirali ukaz predsedstva oziroma poveljnika RŠTO Janeza Slaparja, ki ga je najprej posredoval po telefonu, potem pa še po faksu: *Z odločnim bojnim delovanjem, s težiščem na delovanju po oklepnih enotah in drugih sredstvih tehnike, zagotoviti realizacijo načrtovanih nalog.*¹⁸⁷ JLA pa je imela izrecno prepoved prvega strela. Povelja so bila nemalokrat tudi nasprotujoča si in v glavnem ustna. Verjetno niso vedno prihajala s pravega naslova. Veliko tovrstnih primerov izrabe je zabeleženih. O eni govori Pavle Čelik v intervjuju za *Nedeljski dnevnik*:

Poveljnik ljubljanske pokrajine je namreč v petek, 28. junija, dobil ustni ukaz za napad na vse vojašnice v Ljubljani, vendar ga je

¹⁸⁷ Janez Slapar na podlagi Odredbe Predsedstva RS, št. SZ 800-03-1891, z dne 27. junija 1991.

zavrnil zaradi načela, da se v glavnih mestih ne izvaja večjih bojnih operacij. Kljub temu je bil po radijskih zvezah njegovim podrejenim brez njegove vednosti poslan ukaz za napad. O tem ga je obvestil poveljnik blokade v Polju Neven Borak. Ukaz je bil posredovan s podpisom Sonce, kar je pomenilo, da tako ukazuje Butara. Takoj po Borakovem obvestilu je Butara spet poklical poveljujoče in jim ukazal, da je tak ukaz mogoč le, če ga on osebno izda z glasom. Kasneje je bil brez osebne utemeljitve zamenjan.¹⁸⁸

O povračilnih akcijah JLA v primeru napada na vojašnice ni treba posebej ugibati, saj jih je le-ta napovedala in z njimi ves čas vojne grozila. Armada bi lahko na napad odgovorila s stotnijo topovskih cevi, usmerjenih iz šestih vojašnic na točno določene cilje v glavnem mestu in okolici. Beograjski vojaški vrh pa bi lahko dobil razlog za množično bombardiranje, ki si ga je tako želel. Kot povračilno akcijo za napad na vojašnice bi bilo bombardiranje lažje opravičiti tudi pred mednarodno skupnostjo. Predvsem pa bi se oborožen spopad v tem primeru lahko razrasel in postal neobvladljiv. Ljubljana ne bi bila nikdar več takšna, kot je bila. Naša zmaga pa bi se v primeru, da bi se vojna zavlekla, za kdo ve koliko časa odložila. Vem, nehvaležno je operirati s toliko pogojniki! Vsekakor pa Slovenija pred visokotečimi letali tudi po koncu vojne in po zavzetju armadnih skladišč ni imela ustrezne protizračne obrambe. Vendar po Špegljevi oceni, enako je povedal Janša na eni od sej slovenskega predsedstva, jugoslovansko letalstvo v primeru množičnih bombardiranj ne bi prizadelo naših oboroženih sil, povzročilo pa bi izdatno materialno škodo in precejšnje število civilnih žrtev. Naših oboroženih sil bombardiranja ne bi prizadela tudi zato, ker smo imeli malo orožja, predvsem ne protiletalskega, in ker so naše enote izvajale teritorialno, tj. notranjo taktiko bojevanja.

Ne prvega povelja za napad na vojašnice (28. junija) ne drugega (2. julija) ni izdalo Predsedstvo RS, po ustavi sicer vrhovni poveljnik slovenskih oboroženih sil. Prvo je polkovniku Butari, poveljniku OŠTO Ljubljana, po telefonu (tako zagotavlja Butara) posredoval načelnik GŠTO, polkovnik Janez Slapar. Toda Slapar to zanika. Butara se je izvršitvi povelja uprl, ozvočil telefon, da so ju lahko slišali vsi navzoči v pisarni, in zahteval povelje v

¹⁸⁸ Pavle Čelik, v Tomaž Bukovec, Nedeljski dnevnik, 13. junija 1999.

pisni obliki. (Ki ga seveda ni dobil, saj verjetno tudi Slapar ni hotel prevzeti odgovornosti za napad.) Butara se je takoj zavedel morebitnih posledic netransparentnosti ustnega povelja. Verjetno pa ni računal na to, da ga bodo zato po hitrem postopku in brez obrazložitve zamenjali. Polkovnik Slapar v funkciji v. d. načelnika generalštaba tako pomembne odločitve nikdar ni/ne bi sprejel sam. Prišla bi lahko le z vrha Republiške koordinacijske skupine (katere član je sicer bil), ki sta jo vodila Igor Bavčar in Janez Janša. Slednji je 2. julija 1991 izdal (tudi) drugo ustno povelje za napad na ljubljanske vojašnice. O tem obširno piše rezervni polkovnik Janez Lesjak, Butarov naslednik na položaju poveljnika TO mesta Ljubljana.

Bilo je okoli pete ure popoldne, ko me je po telefonu poklical minister Janša in vprašal, kako je s pripravljenostjo naših enot v Ljubljani in ali smo pripravljeni za napad na vojašnice. /.../ »Dobili so ukaz za topovski napad na pomembne objekte v Ljubljani. Moramo jih prebiti. /.../ Koliko časa rabite za napad?« »Kaki dve uri. Enote so na izhodiščnih položajih.« »Dobro, začnite takoj! Obveščaj me!« /.../ Zdaj gre zares. Splošen napad na polne, do zob oborožene vojašnice sredi Ljubljane. Možgani sejejo z neverjetno hitrostjo: »Bo šlo? Kakšne bodo posledice? Ali v RŠTO in koordinaciji vedo ...?«

Ni časa za preverjanje. Menda so se vendar dogovorili. Poznal sem Janezovo svojeglavost, vendar sem se prepričeval, da menda ja ne solira. V meni se lomita odgovornost, bojazen: »Bomo razmere še obvladali, nam ne bodo stvari pobegnile izpod nadzora? Do kod bo šla JLA ...« Ljubljana je v tem trenutku še nedotaknjena, polna nič hudega slutečih ljudi, že v kratkem pa bo tu pekel. V trenutku postane odgovornost strahotno težka in na nikogar je ne moreš odložiti. Vedel sem, da bom ostal sam, če se bodo stvari obrnile narobe.¹⁸⁹

Res je šlo za ministrovo *svojeglavost*, kot se je izkazalo pozneje. Predsedstvo RS ni nikoli izdalo povelja o napadu na vojašnice JLA. Podpolkovnik v rezervi Janez Lesjak je kljub hudim osebnim dilemam po vojaško izpolnil ministrov ukaz. *Ni bil ukaz, morda bolj direktiva*, kot pravi sam. In začel bliskovito akcijo priprav za napad. Čez slabi dve uri, ko so imeli teritorialci dobesedno že *mine v ceveh*, je spet zazvonil telefon. Znova je bil minister Janša.

¹⁸⁹ Janez Lesjak, Na robu – Ljubljanska pokrajina med osamosvajanjem, str. 88.

*Hitro me vpraša: »Kako daleč ste z napadom?« »Še kake pol ure.«
»Tako prekinite! Nehajte z vsemi bojnimi aktivnostmi! Z naše strani je sprejeta enostranska prekinitvev ognja!!« »Kako naj v nekaj minutah preključim in ustavim vse enote? To je nemogoče!« »Naredi vse, da jih ustaviš!« »Janez, nemogoče, nekaterim enotam ne bomo uspeli preprečiti napada, akcija je usklajena in v teku.« »Morate prekiniti! Tam, kjer ne morete ustaviti, pojdite do konca!«*

Tega sem se najbolj bal. V usklajeno akcijo napada na tri vojašnice v Ljubljani je bilo vključenih okoli 30 poveljstev in enot TO, od največjih do najmanjših formacijskih sestavov, skupaj preko 2000 pripadnikov TO. Z nekaterimi enotami sploh nismo imeli neposredne zveze.¹⁹⁰

Začuda in na našo veliko srečo je kurirjem in poveljnikom uspelo zadržati napad, čeprav so bili vsi na koncu z živci, saj so imeli *fantje že mine v ceveh*, kot poroča Lesjak. Njegova knjiga se bere kot najboljša kriminalka.

Deset minut za obrambnim ministrom me je poklical minister Bavčar in kot vodja republiške koordinacije preveril, ali smo dobili ukaz o prekinitvi. Malo kasneje se je oglasil načelnik RŠTO Slapar (to zaporedje klicev je bilo v kritičnih trenutkih nekako ustaljeno, kar je zgovorno kazalo na tedanjo hierarhijo odločanja).¹⁹¹

Lesjak piše, da je naslednji dan poklical poveljnika šentviške vojašnice Šipčiča in sklenil z njim tihi dogovor o nenapadanju. *Mi ne bomo, če vi ne boste.*¹⁹² Saj mu je že na začetku pogovora postalo jasno, da tudi armado nekdo zastrašuje z lažnimi informacijami. Torej ni bilo res, kar je minister Janša rekel prejšnji dan: da namerava armada mesto napasti iz vojašnic. Armada je hkrati dobila podatke, da jo bo napadla TO. Ni si težko predstavljati, da sta informaciji prihajali iz istega vira, ki mu je bilo veliko do tega, da bi na obeh straneh izzval paniko, kar bi pripeljalo do še večjih spopadov. Še trdnejši dogovor o nenapadanju je Lesjak sklenil s poveljnikom vojašnice na Vrhniki, polkovnikom Jovanovičem. Za takšne ljudi ni nobena medalja preveč, saj so nas rešili pred smrtjo in uničenjem! Slovenija je imela srečo,

¹⁹⁰ Janez Lesjak, prav tam, str. 94.

¹⁹¹ Janez Lesjak, prav tam, str. 95.

¹⁹² Janez Lesjak, prav tam, str. 98.

da je bilo na obeh straneh bojne črte res veliko takšnih mož. Zadeva, ki jo opisujeta Lesjak in prej Butara itd., je sporna predvsem zaradi linije in hierarhije poveljevanja! Saj neidentificirana izraba povelj pomeni predvsem prelaganje odgovornosti za dejanje na tistega, ki naj bi povelje izvršil. Tega se je zavedel tudi Lesjak: *Vedel sem, da bom ostal sam, če se bodo stvari obrnile narobe*. Težko je razumeti, da omenjeno ni bolj splošno znano in da takšnih in podobnih primerov pozneje niso ovrednotili. Kot je težko razumeti, da si o življenju in smrti dovolijo odločati ljudje, ki za kaj takega nimajo ne pristojnosti ne odgovornosti. Ki ne upoštevajo dejstev, okoliščin niti dogovorov, ki jih sistem poveljevanja vključuje. Ki jih ne skrbijo posledice njihovih samovoljnih odločitev, predvsem pa ne človeške žrtve. Vojaško povelje ni kar nekakšen pogovor ali dogovor, je predvsem jasno izraženo stališče, ki pomeni tudi jasno izraženo odgovornost. Zato so povelja pisna! Da je kasneje to odgovornost mogoče preveriti.

Nekateri na naši strani so se res šli »kavbojce in Indijance«, kot je rekel Toni. Indici kažejo, da je šlo tudi v primeru sestrelitve gazele za podobno prekoračitev pooblastil in podoben način poveljevanja. Tudi podobno delitev odgovornosti! Čeprav uradno nič od tega ni bilo ugotovljeno. Se je kdo ustrašil, da bi ob adekvatni preiskavi in verodostojnem tožilskem predlogu lahko ugotovili, da tudi v primeru sestrelitve gazele ni bila upoštevana veljavna hierarhija poveljevanja?

Pri tem velja še enkrat poudariti, da je bila 30. razvojna skupina, katere poveljnik je bil Tone Krkovič, del TO in pod neposrednim poveljstvom Republiškega štaba teritorialne obrambe (RŠTO), ki mu je poveljeval polkovnik Janez Slapar. Nikjer nisem zasledila, da bi polkovnik, danes general Slapar, Krkoviču izdal povelje. V tem kontekstu je zanimivo tudi poročilo ameriške obveščevalne agencije CIA.

Slovenski branilci so imeli zelo skromne protiletalske zmožnosti – nekaj 20 mm protiletalskih topov in manj kot 30 SA-7 »naramnih« protiletalskih raket. Sam obrambni minister Janša je telefoniral vodjem enot in zahteval, da naredijo nekaj za zaustavitev ali vsaj upočasnitev helikopterske operacije JLA. Kmalu zatem je Janša prejel sporočilo, da so slovenske sile sestrelile nad Ljubljano armadni helikopter gazela in da so poškodovale oz. prizemljile številne druge helikoptere.

*Vendar so bile te izgube helikopterjev v kontekstu celotne zračne flote JLA zanemarljive, slovenski uspehi pri sestrelitvah so imeli predvsem **psihološki pomen**, ki je bil veliko večji kot njihova vojaška vrednost. Pomagali so zmanjšati občutek nemoči braniteljev proti zračnim napadom in odvracati pilote JLA od nadaljnjih poletov.¹⁹³*

Minister Janša bi se lahko na podlagi svojega zapisa v *Premikih* ali po poročilu agencije CIA morda izgovoril, da je šlo le za namig Tonetu Krkoviču, da je treba sestreliti kakšen helikopter. Krkovič pa bi to težje dokazal. Saj bi mu v danem primeru povelje lahko izdal le poveljnik RŠTO, general Slapar. Pozneje bi se lahko našel kak zlobnež in bi obrambnemu ministru posledično očital, da je odgovornost prenesel na Krkoviča.

Kmalu zatem je bila gazela tipa SA 341 št. 664 sestreljena. Očitno je pri bojni odločitvi za to prevladalo Janševo stališče, naj *ljudje na lastne oči vidijo* (tu je televizija odigrala nezamenljivo vlogo) *goreči tank ali sestreljeni helikopter*, da je TO sposobna takšnih podvigov in da je v Sloveniji res prava vojna. Cinično rečeno sta postala mrtva Toni in Bojanče v razbiti gazeli v hipu prvovrsten propagandni vojni artikel. Zato ni bilo pomembno, da je šlo predvsem za izvidniški in neoborožen oziroma neoborožljiv helikopter, namenjen za vzdrževanje zvez, lažji transport ljudi in tovora (poleg pilotovega in mehanikovega ima še dva sedeža), za izvidovanje, opazovanje in reševanje. Izdelan je bil v Mostarju, v vojaški tovarni SOKO, kjer so tako kot različici *hero* in oborožljivo *gamo* začeli izdelovati leta 1978, po francoski licenci *Aerospatiale*. Na gazelah se je Toni v Mostarju najprej uril, kasneje pa je na njih učil leteti druge. Leta 1981 je s št. 664, v kateri je natančno deset let pozneje umrl, priletel na Brnik.

Že dvaindvajset let ostaja odprto vprašanje, zakaj niso odgovorni v TO naredili razlike med tremi brniškimi gazelami in ostalimi helikopterji. Zakaj niso enotam protizračne obrambe sporočili njihovih števil – 660, 664 in 718? To bi bila vendar malenkost, ki bi jo bilo treba opraviti še pred začetkom oborožene akcije ali pa hkrati z Janševo zahtevo po sestrelitvi čim več helikopterjev. Morda je bilo to pred dnevom D celo storjeno, vendar tisti dan pozabljeno, saj je nazadnje prevladalo stališče, da je treba

¹⁹³ Poročilo CIA, prevod M. K. BALKAN battlegrounds: a military history of Yugoslav conflict, 1990–1995, Washington (DC); Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, 2002 – zv. 1–2.

mednarodno in domačo javnost, tudi teritorialce, prepričati, da gre za pravo vojno, celo v glavnem mestu pravkar rojene države, zato jim je bilo vseeno, na koga so streljali. Pomembno je tudi bilo, da je bila TO na tleh do takrat uspešnejša kot v zraku. Tako je ostalo tudi po sestrelitvi.

Iz podobnega razloga niso mogli delovati tudi strelci s samovodljivo protiletalsko raketo STRELA 2M. Ta raketa lahko spremlja letalo samo v odletu in strelci so se bali, da bi zadeto letalo padlo na mesto, kot se je zgodilo ob sestrelitvi helikopterja pilota Merlaka nad Rožno dolino.¹⁹⁴

Sestrelitev nad gosto naseljenim krajem vsekakor ni v skladu z določbami Ženevske konvencije oziroma Protokola I o zaščiti civilnega prebivalstva,¹⁹⁵ ki je še posebej ogroženo v velikih mestih oziroma gosto naseljenih predelih. Določbe oziroma točke v členih 51, 57, 58, 85 in 86 v Protokolu I, ki je *Dopolnilni protokol k Ženevskim konvencijam*, govorijo predvsem o tem, da je treba *nenebno paziti, da se pri planiranju in izvajanju vojaških operacij prizanesne civilnemu prebivalstvu, civilom in civilnim objektom*, da se je *potrebno izogibati lociranju vojaških objektov* (vojaški objekt je v tem primeru tudi helikopter) *v gosto naseljenih območjih* itd., in predlaga *opustitev takšnih ukrepov*.¹⁹⁶ Zoran Dernovšek, ki je dobre pol ure prej sestrelil helikopter Mi-8 na Ljubljanskem barju, se je tega zavedal, čeprav je bil Ig veliko manjši in redkeje naseljen kraj:

Odločil sem se počakati z izstrelitvijo, da helikopter ne bi padel na hiše v Igu. Glava rakete je sledila helikopterju več kot deset sekund, dokler nista obe »osmici« preleteli zadnje hiše. V tem trenutku sem sprožil.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Janez Lesjak, Na robu ..., str. 84.

¹⁹⁵ Natančneje *Dopolnilni protokol k Ženevskim konvencijam z dne 12. avgusta 1949 o zaščiti žrtev mednarodnih oboroženih spopadov (protokol I)*, in sicer v členih 51., točki 4.c in 5. b, 57. čl., točka 2. a, b in c, 58. čl., točka b, čl. 85., točka 3. b, in člen 86., točka 2.

¹⁹⁶ Štiri Ženevske konvencije skupaj s protokoloma I in II predstavljajo temelj mednarodnega humanitarnega prava pri vodenju oboroženih spopadov. Varuh konvencij je mednarodni Rdeči križ.

¹⁹⁷ Zoran Dernovšek, Spomini na leto 1991, objavljeno na spletu, 12. 7. 2011.

Kot piše na 169. strani *Premikov*, se je tega zavedal tudi minister za obrambo:

Naše posadke protiletalske obrambe, ki so bile na vseh višjih točkah v Ljubljani, niso mogle streljati, ker so letele prenizko in bi lahko pri tem poškodovale civilne cilje.¹⁹⁸

A je začuda že na naslednji strani iste knjige to pozabil:

Poklical sem Toneta Krkoviča – njegova enota je imela poleg protiletalskih mitraljezov na strehah po Ljubljani tudi nekaj protiletalskih raket – in ga vprašal, kaj vendar počno njegove posadke. Obljubil je, da se bo osebno pozanimal.¹⁹⁹

Motor gazele je skozi streho bližnje stanovanjske hiše padel v sobo, na postelji. Na eni od njiju je sicer spala majhna deklica. Velika sreča, da še ni bil čas za spanje! Rep je padel na vrt približno sto metrov stran na drugi strani ulice (danes je na ogled v Muzeju novejši zgodovine Slovenije). Neidentificirani kos je v glavo zadel stanovalko na vrtu sredi sosednje ulice, a jo je na srečo le oplazil. Če bi gazela strmoglavila na stanovanjske bloke, ki so nevarno blizu križišča, bi bile posledice sestrelitve katastrofalne. Bil je čas večernih poročil in večina stanovalcev, podobno kot večina drugih državljanov, je bila doma pred televizijskimi in radijskimi sprejemniki. Saj so nas s poročanji z novinarskih konferenc iz Cankarjevega doma in poročili z bojišč že prvi dan vojne dobesedno prikovali pred ekrane. Vojna v Sloveniji je bila že od prvega trenutka predvsem medijska vojna. Če so se poveljniki na eni in drugi strani še odločali, ali naj bojno delujejo ali ne, so novinarji in sekretar za informiranje od prvega trenutka do perfekcije obvladali svoj posel in že kmalu je nastal vtis, da Slovenija gori in krvavi. Če bi gazela strmoglavila na večstanovanjsko hišo ali štirinadstropni blok in bi se zgodilo tisto najhujše, se primer zagotovo ne bi končal tako, kot se je. Pri večjem številu žrtev bi se kaj lahko našel kdo, ki bi iskal krivce, in če bi šel na sodišče, potem izplen za odgovorne zagotovo ne bi bil takšen, kot je bil. Upoštevati je treba, da je na kraju dogodka gorelo še pol ure po sestrelitvi,

¹⁹⁸ Janez Janša, *Premiki*, str. 169.

¹⁹⁹ Janez Janša, prav tam, str. 170.

ko je plamen zajel visoke smreke. Rezervoar kerozina je bil skoraj poln. Deli helikopterja pa so ležali sto petdeset metrov naokrog, »na srečo« je glavčina padla na cesto. Na sodišču bi se klobčič začel odvijati in potem bi krivdo za sestrelitev težko naprtili Toniju, kot so jo v tistih okoliščinah. Moja sestra se je že kmalu po moževi smrti odločila, da ne bo nikogar tožila. Da ne bo nikogar obtoževala, saj je preiskava stvar države, krivda pa stvar posameznikove vesti. Njena velikodušnost me velikokrat spomni na neko drugo.

Foto: Igor Mali

Bilo je na samem začetku vojne, poleti leta 1992 v Bosni, v času najhujših preganjanj in pokolov Muslimanov, ki so živeli ob meji s Srbijo. Delala sem v enem od begunskih centrov v Ljubljani. Gospa Azra je k nam prebežala z dvema snahama, nekaj vnuki in najubornejšim imetjem, ki si ga je mogoče zamisliti. Stiskali so se v tesni sobici. Velikokrat me je povabila na kavo, sedeli sva na tleh s prekrizanimi nogami in le malo govorili. Vedela sem, da so ji ubili sinova in moža. Vendar je bila vedno videti umirjeno. Čez nekaj časa je prišla novica, da so ji ubili še zadnjega sina, njegovo družino pa pregnali neznano kam. Bilo mi je hudo, zato sem se je izogibala. Čez nekaj časa je to postalo očitno. Enemu od vnučkov je naročila, naj me pripelje na kavo.

Povabilo sem sprejela z olajšanjem. Sedela je na tleh v zatemnjeni sobici. Tiho sva se pozdravili. Izrazila sem ji sožalje in se opravičila, ker me dolgo ni bilo. Odkrito sem ji povedala, da nisem zbrala dovolj poguma, da bi prišla. Razumela je. Srebali sva kavo, spraševala me je, kako napreduje naša predstava, v centru sem namreč vodila gledališko skupino. Čez nekaj časa sem opazila, da je napetost v meni popustila. Gospa Azra je bila spet tako presenetljivo mirna, da se je njen mir preselil celo vame. Na koncu obiska sem jo vprašala, zakaj nikdar ne preklinja morilcev svojega moža in otrok. Blago se je nasmehnila in narahlo skomignila z rameni:

»Ne boj se, sine, i njih če moja suza stiči.«

»Ne boj se, otrok, tudi do njih bo prišla moja solza.«

Upam, da bodo nekoč krivci za sestrelitev na nek način vendarle kaznovani. Član predsedstva mi je zaupal, da se je potem, ko je resnica počasi začela prihajati na dan, zavedel, da je Predsedstvo RS takrat naredilo napako, ker se je zadovoljilo s tisto pavšalno oceno sestrelitve, da je *preteklo deset ur ...* Zdaj ve, da bi že takrat morali zahtevati neodvisno preiskavo. Zdaj, ko je z državo vse narobe, zdaj marsikdo ve, kaj bi morali. Pa niso! Morda bi preiskavo morala zahtevati Mila, ki se takrat tega ob vsem drugem hudem ni zavedala. Zdaj, po toliko letih, je vprašanje, ali se je sestra odločila prav, zaman. Verjetno pa imajo odgovorni srečo, da jih ni kdo tožil, saj bi morda težko dokazali, da so bile pri sestrelitvi gazele na naši strani upoštevane določbe *Ženevske konvencije v zvezi z zaščito civilnega prebivalstva*. Sporne so tudi podrobnosti v zvezi z zaščito tajnih sodelavcev TO, ki ni bila izvršena, in še kaj bi se lahko našlo.

Marko Prešeren je v svoji diplomski nalogi *Tožilske in sodne prakse v Republiki Sloveniji glede kršitev mednarodnega prava oboroženih spopadov leta 1991*, za katero je prejel študentsko Prešernovo nagrado, preučil 71 tožilskih spisov oziroma kazenskih zadev, od tega jih je bilo 46 v sodni preiskavi, v desetih primerih je bila vložena obtožnica, 15 jih je (ko to pišem) še v sodni obdelavi. Svoje raziskovalno delo je slovenskim založbam zaman ponujal v objavo, ne sprejemajo niti njegovih znanstvenih člankov, le brezplačnik *Žurnal* je objavil vrsto njegovih poljudnih člankov o tej temi. Primere je raziskoval predvsem na podlagi načela humanosti, pravila razločevanja in uporabe vojaškega objekta. Prišel je do zanimivih, za našo sodno in tožilsko prakso zelo nevhvaležnih resnic. Med drugim, da slovenska civilna sodišča in tožilstva, tudi kriminalistične službe, niso

bili pristojni za te obravnave, saj po mednarodnih pravilih ne bi smeli obravnavati vojaških oseb. Podobno, le nasprotno kot v procesu proti četverici, ko je vojaško sodišče sodilo civilnim osebam. Slovenija je iz neznanih in nikdar pojasnenih razlogov 29. junija 1991 razpustila vojaška sodišča pri TO. Presenetljivo je, da je tožilce in sodnike v obravnavah v glavnem zanimalo, ali je obtoženi bojno deloval, ne pa, v čem je bilo njegovo delovanje v nasprotju z mednarodnim pravom o oboroženih spopadih. Iz raziskave tudi sledi, da ni bilo upoštevano pravilo recipročnosti, saj je od 71 kazenskih ovadb bila le ena vložena zoper pripadnika TO. Pa še to je tožilstvo zavrglo, čeprav – ali, bolje rečeno, ker – je obravnavala pripadnika slovenskih obrambnih sil, ki je v Kočevski Reki 20. oktobra 1991 obstrelil vojnega ujetnika. Ki jih po *Brionski deklaraciji* že od 8. julija 1991 sploh ne bi smelo več biti!

A ključno vprašanje se avtorju zdi: kako in zakaj so OSRS imele vojne ujetnike 20. 10. 1991, zakaj so jih namestili v okolico Kočevske Reke? /.../ Naj avtor bralca ob tem spomni na določilo Brionske deklaracije, po kateri je vojne ujetnike »treba izpustiti čimprej, vendar ne kasneje kot 8. 7. 1991 ob 24.00«.²⁰⁰

Kar zadeva pravo, je stvar še bolj otežena, ker je Slovenija sicer že imela svojo »osamosvojitveno« zakonodajo in temeljni ustavni akt ob osamosvojitvi, ni pa še bila mednarodno priznana kot država. Ni bila več del Jugoslavije, toda v njej so nekaj časa še veljali jugoslovanski zakoni. Ker Slovenija še ni bila priznana, je bila Jugoslavija v veliki prednosti. Vse je imela ustrezno dokumentirano, kar ni tako nepomembna podrobnost, kot je morda slišati. Za boljši psihološki učinek na javnost in teritorialce, o katerem govori Janša, je bilo vsekakor pomembneje, da se je sestrelitev zgodila v glavnem mestu nove države in ne kje na njenem obrobju. Slovenija je bila za večino tujcev prepoznavna le kot del Jugoslavije. Ni dvoma, da jo je vojna hitreje zarisala na zemljevid sveta. A kdo ve, če ne bi bila njena prihodnost lepša in trdnejša, če bi tja prišla po mirnejši poti. Morda bi bila tranzicija lažja, komercializacija družbe manj nasilna, korupcija manj prisotna.

²⁰⁰ Marko Prešeren, Tožilske in sodne prakse v Republiki Sloveniji glede kršitev mednarodnega prava oboroženih spopadov leta 1991, str. 111 in 112, diplomsko delo, FDV, Ljubljana, 2009.

Vojne naplavijo na površje heroje in junake, a vojne dobičkarje. Tudi pri nas jih ni malo. Pravi junaki so skromni, tako kot največji znanstveniki, umetniki, športniki. Veličinam pritičejo skromnost, občutljivost in empatija. Nasprotno pa se morajo ljudje brez prave samozavesti nenehno dokazovati.

Nepravilnosti, ki se zgodijo v vojni, odgovorni vse prevečkrat opravičujejo s posebnimi vojnimi okoliščinami. Tako najraje opravičujejo slaba dejanja in uporabo v miru sicer nedovoljenih sredstev. To dobrohotno samoumevnost izrabljajo celo največji vojni zločinci. Najpogosteje tako, da napad prekvalificirajo v obrambo. Le kdo je v zadnjih jugoslovanskih vojnah več govoril o miru kot Milošević? JLA je s štiristo topovi in tanki napadala Vukovar, vendar so njeni generali ves čas govoril, da se JLA zgolj brani. Dubrovnik pa so Hrvatje menda kar sami bombardirali. Vsi spopadi na območju nekdanje Jugoslavije naj bi se po tej logiki začeli zaradi obrambe. Vse vojne se začnejo zaradi obrambe nekoga ali nečesa.

Leta 1968 je bila sprejeta *Konvencija o nezastaranju vojnih hudodelstev*. Sloni na univerzalnem stališču, da je zločin zločin in da je to, kar je bilo storjeno, tudi v vojni nedopustno dejanje. Saj ni mogoče, da bi resnico o sestrelitvi gazele zatajevali tako dolgo, ker se morda kdo od odgovornih boji, da bi bil lahko obtožen celo za takšno dejanje? To vprašanje sem postavila sicer kot skrajno možnost in ga preverila pri naših strokovnjakih mednarodnega in mednarodnega vojaškega prava, vendar nisem dobila jasnega odgovora. Čeprav te možnosti ni nihče zanikal. Zanimivo!

Znani slovenski zgodovinar mi je povedal, da je bil predsednik Kučan zelo vesel, ker mu Milošević v Haagu ni postavil vprašanja glede sestrelitve gazele nad Ljubljano in mrtvih tujih šoferjev na Medvedjeku. Saj bi težko našel za slovensko stran neobremenjujoč odgovor. Ti dve bojni akciji sta za Slovenijo vsekakor najbolj občutljivi. Še en razlog več, da tega ne bi smeli pometati pod preprogo, ampak se bi morali z njima soočiti, kot je treba. In doma popraviti, kar je v zvezi z njima mogoče. Da se ne bi kdo kdaj spomnil in iskal pravice zunaj naših meja, če gre morda res za pravno nikdar zastarani dejanji.

Če je tedaj prevladala iracionalnost, ki ji je botroval velik strah, pomešan z željo po mednarodnem priznanju – kot se je na splošno strah pred delovanjem armade mešal z veliko željo po samostojnosti Slovenije –, je oboje skupaj podžigalo bojevitost in bojno moralo včasih tudi takrat, ko ni bilo treba. V dvaindvajsetih letih bi se dalo to dejanje neštetokrat omiliti.

Pomenljivo je, da se Janši ni zdelo potrebno, da bi v zapisih, v izjavah, sploh v obravnavi Tonijevega primera, enako kot tudi v drugih morda malce manj občutljivih, a spornih primerih iz oboroženega spopada med TO in JLA, govoril resnico. Zaradi pritiskov družine in javnosti jo je v vseh teh letih le »doziral«, in to vse od popolnega zanikanja do tega, da je za Tonijevo sodelovanje s TO sicer vedel, ker pa se Toni za prestop v TO ni odločil, so ga sestrelili. Tudi če pravna vprašanja pustimo ob strani, ostaja pomembno in zanimivo moralno vprašanje. Se je sekretar za ljudsko obrambo brez dilem odločil za žrtvovanje nedolžnih v imenu višjih državnih ciljev?

Grški kralj Agamemnon se je odločil, da bo žrtvoval hčer Ifigenijo, da bi rešil svoje vojaško ladjevje, ki je v brezvetrju obstalo na poti v spopad s Trojo. Kuga je že desetkala vojsko, ko je vojščak v Agamemnonu premagal očeta in boginji Artemidi v zameno za veter izročil hčer. Srečni Grki so slavili zmago. Agamemnon pa je s svojo odločitvijo priklical jezo bogov in prekletstvo nad rod Atridov.

Grška mitologija, kasneje tragedija, odpira globoko etična in moralna vprašanja. Za vsakim žrtvovanjem je moralno vprašanje. V mitih je še bolj razvidna volja bogov, v tragedijah, ki se naslanjajo nanje, pa vloge bogov prevzamejo ljudje. Ki so sicer prav tako okrutni, vendar kot smrtniki tudi bolj ranljivi, saj nimajo njihove moči in svobode. Usoda jih zato še bolj zaznamuje in je z njimi še bolj neusmiljena.

V desetdnevni vojni smo slavili zmago. Zdela se je čista. Vendar se je takoj po njej na sončni strani Alp začela razraščati nestrpnost. Razcepljenost v narodu prerašča v sovraštvo. Le upati je, da nismo kot rod Atridov!

Od stare grške demokracije se zdajšnja razlikuje predvsem po vlogi demosa – ljudstva. In prav z Demosom se je tiste srečne pomladi pri nas vse začelo. Vendar nas je namesto v demokracijo pripeljalo v demokratični elitizem. V sistem, v katerem se smrtniki samoumevno postavljajo v vlogo bogov.

Bil sem predsednik Evropskega sveta še po starem redu, pred Lizbonsko pogodbo, to je najvišja funkcija, ki jo je kdaj v zgodovini opravljal kakšen slovenski državljani. Kar se tega tiče, ga ni možno niti preseči. Tisto, kar je izziv zame, je situacija /.../ pač vem, da sem edini državljani te države, ki ima edini največ izkušenj s tega področja, zato sem se tega tudi lotil.²⁰¹

²⁰¹ Janez Janša v oddaji Pogledi Slovenije, Brdo pri Kranju, 9. februarja 2012, RTV SLO.

Kar bode v oči, so besede, ki izražajo presežke: *najvišja funkcija ... v zgodovini, ni možno preseči, edini državlján, edini največ izkušenj ...* Niti Churchill in Roosevelt, ki sta rešila Evropo in svet pred Hitlerjem, nista o sebi nikdar izjavila ali zapisala, da sta *edina*. Churchill je bil po vojni celo poražen na volitvah.

Smrtniki nimamo ne moči ne svobode bogov. Imamo le moč odločanja. Odločitve pa so vedno povezane tudi z moralo. Vsako naše dejanje je povezano z moralo. In ga je mogoče etično vrednotiti.

Foto: Igor Mali

Uredništvu

Mladine.

Sem mati Tonita Mrlaka.
 Ko sem Tonita zadnjikrat videla,
 sem čitela Javorškovo knjigo „Kako je
 mogoče“. Ko se je zgodila nesreča, sem
 se trudila, da nisem mislila kaj se je
 zgodilo ampak kajaj. Premišljevala
 sem kajaj je Lonkar napisal, da je
 človek sedel na kamnu in jokal ker
 je Slovenec. Zakaj je Javoršek to Lonkar-
 jevo zgodbo napisal v svoji knjigi.
 Hotela sem prečitat zgodbo iz Lonkarjeve
 knjige. Nisem je še našla, ampak čitam
 knjigo „Izolano r počastitev štiristoletnice
 slovenske knjige Ivan Lonkar, Izborna
 pleha "X" - uredil Boris Menhar Izdala
 Lonkarjeva založba, Ljubljana 1959.

V tej knjigi na mnogih mestih
 Lonkar govori svojemu ljudstvu.
 Vaša dolžnost je, da v tem
 času objavljate njegove besede.

Bojim se, da nam na kraju ne
 ostane samo še bela krizantema.

Mrlak Nuša
 Vrhnika

ZGODOVINA

Vaš mir naj bo vaša zmaga.
Friederich Wilhelm Nietzsche,
Tako je govoril Zaratustra

Tonijeva mama je ob sinovi smrti uredništvu časopisa *Mladina* napisala pismo, ki ga ni nikoli odposlala. Pismo ni datirano, zagotovo pa je nastalo kmalu po sinovi smrti. Pred kratkim sem ga vzela v roke skoraj kot svetinjo, kot dokument časa, za katerega se zdi, da še kar traja. Pismo, ki bi se izgubilo, če bi prišlo do naslovnika, saj ta z njegovo nenavadno vsebino, ki se zdi iztrgana iz vsakega konteksta, ne bi vedel, kaj početi. Tako pa je ostalo pričevalec neizmerne bolečine, krhek izraz njene nedolžnosti.

Uredništvu

Mladine

Sem mati Tonita Mrlaka. Ko sem Tonita zadnjikrat videla, sem čitala Javorškovo knjigo »Kako je mogoče«. Ko se je zgodila nesreča, sem se trudila, da nisem mislila, kaj se je zgodilo, ampak zakaj. Premišljevala sem, zakaj je Cankar napisal, da je človek sedel na kamnu in jokal, ker je Slovenec. Zakaj je Javoršek to Cankarjevo zgodbo napisal v svoji knjigi. Hotela sem prečitati zgodbo iz Cankarjeve knjige. Nisem je še našla, ampak čitam knjigo »Izdano v počastitev štiristoletnice slovenske knjige, Ivan Cankar, Izbrana dela« X. – uredil Boris Merhar, Izdala Cankarjeva založba, Ljubljana 1959.

V tej knjigi na mnogih mestih Cankar govori svojemu ljudstvu. Vaša dolžnost je, da v tem času objavljate njegove besede.

Bojim se, da nam na kraju ne ostane samo še bela krizantema.

*Mrlak Nuša
Vrhnika*

Tudi če bi kdo od novinarjev ali urednikov *Mladine* takrat po naključju vedel, kdo je bil Toni Mrlak, pisma ne bi objavil, saj se ni navezovalo na noben članek o njem. Četrty dan po smrti se je Toni sicer pojavil na naslovnici taistega časopisa, a zgolj kot *anonimus* – z rjuho pokrito truplo »sovražnega« vojaka in častnika se skorajda dotika nog našega tedanjega ministra za informiranje. Za katerega se zdi, kot da bi s tem, ko se fotografira ob pol ure prej sestreljenem pilotu (le redki smo vedeli, da tudi prijatelju), opravljal svojo službeno vojnopropagandno dolžnost. Fotografija je nastala in je bila objavljena, da bi v Slovencih vzbudila občutek zmagoslavja, domovinsko zavest, domoljubje – kratka lepa in najplemenitejša čustva. Njena objava je, razen pri tistih, ki smo vedeli, kdo leži na tleh poleg Jelka Kacina, zagotovo dosegla namen. Moči besede in slike se je minister za informiranje zelo dobro zavedal. Medijsko propagandno vojno je obvladal z zavidljivo večino, zato ima neprecenljive zasluge za slovensko zmago.

Tedaj sem v njem prepoznal človeka, ki je bil ob pravem času na pravem mestu, kar je najbolj sugestivno in presežno udejanjal pri načrtovanju in vodenju tiskovnih konferenc, v izredno kritičnih, domala zloveščih tednih po osamosvojitvi.²⁰²

Jelko Kacin je bil tisti, ki se je ob pravem času znašel na pravem mestu. Njegovemu prijatelju, pilotu Toniju Mrlaku, kapetanu takrat kolikor je le mogoče osvojeval JLA, s katerim sta konspirativno sodelovala več kot zgolj pri dogovorih o prebegu treh gazel na slovensko stran, se je prvi dan vojne zgodilo nasprotno. Zakaj?

Zgodovino pišejo zmagovalci. Navajeni smo, da se maščujejo nad poraženci, to je ukoreninjeno v človeškem rodu. Lovci se slikajo s plenom. Le da gre v tem primeru za dve neskladji. Na fotografiji ni tistega, ki je plen uplenil, niti tistega, ki je naročil njegov od-strel, in njuna žrtev ni agresor niti poraženec. A to bi moralo ostati skrito. Pa je že takoj po dogodku postalo predmet različnih ugibanj in natolcevanj, ki še niso potihnila in ostajajo tudi v ozadju te knjige. Zaradi pomanjkanja dokumentov izpisujem njeno vsebino iz najrazličnejših drobcev, predvsem iz zapisov in pričevanj, saj sem

²⁰² Drago Pečko, Pred tem, ko so bile dovoljene sanje ..., Nedeljski dnevnik, junij 2011, Medijska vojna za Slovenijo, tematska priloga.

prepričana, da je tudi s tovrstnim dokumentiranjem mogoče najti odgovore na vprašanja, ki so se že takoj po sestrelitvi zastavila tudi Tonijevi mami.

Ko se je zgodila nesreča, sem se trudila, da nisem mislila, kaj se je zgodilo, ampak zakaj.²⁰³

Mrlakova družina na sprehodu nad Vrhniko, prvi z leve Toni, ob njem oče Anton in mama Nuša, spredaj sestri Jana in Anka.

Absurdno je, da hočemo razumeti predvsem tisto, česar ne moremo sprejeti. Zdi se, da bo bolečina manjša, da bo žalost hitreje minila, da bomo lažje oprostili, če bomo lahko razumeli. Čeprav vemo, da se čustev ne da obvladati z razumom. Ubijamo žalost, ki je ni moč ubiti. Da ne bi trpeli. Da ne bi preveč trpeli. Da bi v trpljenju lažje preživeli. Pot do resnice se zdi kot odrešenje. Zato se tudi mama Nuša v svojem pismu *Mladini* raje sprašuje, kot sprejema. Sinovo ime omenja le mimogrede, ko se predstavi, čeprav piše v časopis samo zaradi njega. Ne joče nad krivico, ki so jo storili njemu in najbližjim. Zaveda se, da to nikogar ne zanima. Toni ni umrl na pravi

²⁰³ Nuša Mrlak, neodposlano pismo *Mladini*, julij 1991.

strani, v barvah zmagovalcev. Če jih ni zanimala njegova smrt, zakaj bi jih zanimala njena bolečina. Raje govori o Cankarju, o Javoršku! Ker noče – ne more – pisati o svoji žalosti zaradi umrlega sina. Raje modruje, govori stvarno, racionalizira. Ne obsoja. Išče zgolj razloge za sinovo smrt. In skoraj nehote, s čisto intuicijo ter presenetljivo natančnostjo, odkriva kontekst, ki večini postaja jasen šele zdaj.

Njeno pismo, napisano z lepo, skoraj šolsko pisavo, zveni precej nenavadno. Če je ne bi poznala, bi si ga morda težko pojasnila. Besedilo se zdi nepovezano, težko je ujeti kontekst, zdi se, kot da nekaj stavkov manjka, četudi je glavna misel zaokrožena. Mama Nuša je v življenju preudarna in stvarna, ne govori veliko, vedno brez pretirane čustvenosti in odvečnih besed. Iz celotne njene prisotnosti vejeta mir in prijaznost, kot starodavna sprijaznjenost s svetom in življenjem. Lepa gospa, ki se v skoraj štiridesetih letih, odkar jo poznam, ni veliko spremenila. In čeprav šteje danes krepko čez osemdeset let, brez težav skrbi zase. Navkljub letom in življenjskim tegobam – preživela je koncentracijsko taborišče – hodi pokončno in je še vedno pojem zdravja. Veliko bere, redno hodi v knjižnico in je na tekočem s knjigami. Človeška duša, ki se težko odpre in spregovori o sebi, najde dialog v knjigah. Tam je vse zapisano.

»Cankar ima o Slovencih vse zapisano,« pravi. Kar je sicer res. Ni pisatelja, ki bi pronicljiveje in lucidneje opisal slovenski značaj. V njegovih političnih spisih in dramah je zapisano vse, kar za Slovence velja še danes. Morali bi ga več citirati. Morali bi ga znati na pamet. Ko ga bodo citirali s prižnic, bo slovenski narod odrešen sovraštva. Zato je mami Nuši Cankar tako blizu. »Pa še z Vrhn'ke je doma.« Zato morda niti ni tako nenavadno, da je le nekaj ur po sinovem pogrebu, 1. julija 1991, izrekla: »Bo pa vsaj na lepem mestu ležal, zraven Cankarjeve matere.«

Če bi to rekla kasneje, čez nekaj let, bi marsikdo razumel. V meni pa se je takrat skoraj dvignil upor zoper njo. Gledala sem jo in nisem mogla verjeti, da je lahko kaj takega sploh izrekla. Sedela je v kotu in pletla. Rajši bi videla njene solze, ne pa da je tiho sedela v kotu in pletla! Volna in poletje? Kje je še zima? Tudi takrat, kot že tolikokrat, nisem razumela njenega na videz mirnega in odsotnega pogleda. Kaj šele nenavadnih asociacij, ki so rojevale takšne in podobne misli. Pa toliko je povedala s tem stavkom. Vse o življenju je povedala. A tega takrat nisem razumela. Marsikaj v zvezi z njo sem dojela veliko pozneje.

Ko sem brala zelo natančno študijo Prima Levija o Auschwitzu, *Potopljeni in rešeni*, sem se velikokrat spomnila nanjo. *Potopljeni* so taboriščniki, ki se niso več bali za svoje življenje in se zato niso posluževali nobenih zvijač za preživetje. Bili so le še *neme priče*, ki strpno in otrplo, do konca predano in odsotno sprejemajo, kar jim je namenila usoda. Za Levija tudi edine prave priče grozot uničevalnih taborišč, ki so onkraj človeškega razuma. Njegovo misel nadaljuje italijanski filozof Giorgio Agamben, ko govori o *biološkem človeku*.²⁰⁴ Taboriščniki, ki so se predali in opustili vsakršno upanje na rešitev, so le še kot žive sence. Imenovali so jih tudi *muslimani*, ljudje, razčlovečeni vsega, kar je človeško, ki vdano sprejemajo največja ponižanja, ker v sebi nimajo več ničesar drugega razen biološkega. To so ljudje, ki prostovoljno sprejemajo, kar hočejo njihovi rablji – svojo smrt. Tonijeva mama je v koncentracijskem taborišču doživela človeško dno, absurd sveta, svet onstran etike in dostojanstva, nezmožnost ubeseditve. Tudi ona, kot večina preživelih taboriščnikov, ne govori rada o tem.

Pred dvema letoma sem prišla k njej na obisk, da bi se pogovarjali o Toniju. Sami. Čeprav vedno veliko govorimo o njem. A zdaj naj bi mi o njem povedala stvari, o katerih je še nisem spraševala. Na primer, kako je bilo takrat po smrti, kako se je počutila. Bolečino je izpovedala na svojstven način: »Ko pride tako hudo, človek kar otrpne. Nimaš več občutka. To vidiš, ko vzameš svinčnik v roke. Ga ne čutiš.«

Zdaj sem takoj razumela. *Žive sence!* Videla jih je od blizu, gledala jim je v oči. Po Tonijevi smrti se je otrplost, ki je nekoč postala del nje, spet vrnila.

Ko pride tako hudo, človek kar otrpne. Nimaš več občutka. To vidiš, ko vzameš svinčnik v roke. Ga ne čutiš.

Reševala se je z odsotnostjo, potopila se je v brezčasje. Navzven je bilo zato videti, kot da ničesar ne čuti. Kako bi mogla drugače takoj po pogrebu reči tisto o grobu in Cankarjevi materi. Omenila sem ji to. Prijazno se je nasmehnila. Obstali sva v času. Dolgo molčali. Rahla otrplost, ki naju je prevzela, je bila blagodejna. Izgubili sva se vsaka v svojih mislih. Odtavali stran. Ko sva se vrnili druga k drugi, je namesto o Toniju spet začela govoriti o svojem že davno pokojnem stricu Elku – Gabrijelu Jesenovcu. Vedno, kadar jo obiščem, govori o njem. *Že vsa leta. In še zdaj!*

²⁰⁴ Giorgio Agamben, *Homo sacer*, Študentska založba, Ljubljana, 2004.

»Mojega strica Elkota so ubili na isti način kot Tonita.« Potem ko to reče, za hip, dva pomolči in počasi doda: »Politika.«

Včasih obrne: »Tonita so ubili na isti način kot mojega strica Elkota.« Premor in spet: »Politika.«

Vselej enako. Kot vaja, ki se ponavlja v neskončnost. Kot mantra. Kot nedoumljivost, ki jo je treba vedno znova ponavljati, da bi ji prišli bliže.

Njen sin je bil žrtev politike, to je dejstvo. A politično krivico je mama Nuša globoko občutila že kot mlado dekle, ko so jeseni 1943, zaradi nikdar povsem razčiščenih spletk in političnih trenj, ubili njenega strica Gabrijela Jesenovca, ki so ga klicali Elko in ga je imela nadvse rada.

»Čprav je bil pri sokolih in je delal za OF, so ga zlobni jeziki proglasili za izdajalca. Izdal ga je župnik, ki je rekel, da je Elko belongardist. Pa ni bil. Bil je hudo dober človek. Tako dober kot Toni,« pravi mama.

Vse življenje je ostala gorka farjem. Zato je tudi po sinovi smrti zadnje dni junija 1991 odšla k takratnemu vrhniškemu župniku, čprav skoraj petdeset let ni prestopila praga cerkve, in mu povedala svoje. Predvsem to, da so tudi oni, da je tudi Cerkev kriva, da se na svetu dogajajo ljudem takšne hude politične krivice, saj s prižnic »kregajo ljudi med sabo. Grejo se politiko z njimi, namesto da bi jih učili strpnosti in prijaznosti.« Marsikdo bi se z njo strinjal.

Zgodovina je najokrutnejša v ponovitvah.

Elkova in Tonijeva smrt sta si presenetljivo podobni. Še bolj neverjetno je, da sta se zgodili v isti družini. Le da se zdi, da so Elka ubili skoraj po nesreči, pri Toniju pa o nesreči ne moremo govoriti. Čprav se mnogi sklicujejo na *napake*, ki se tako rade dogajajo v vojni. Vendar mama Nuša, ena redkih še živih prič, zatrjuje, da je bil tudi Elko žrtev (notranjih) političnih spletk in so se ga nekateri hoteli znebiti. Po dolgih letih se je to potrdilo, saj se njeno osebno pričevanje z novo odkritimi dokumenti natančno povezuje v smiselno in prepričljivo celoto. Elkov primer je ostajal, kot večina podobnih primerov iz tistega časa, desetletja neraziskan. Včasih se zdi, da vsako slovensko družino še zdaj obremenjujejo nerazčiščene zgodbe in krivice iz obdobja 2. svetovne vojne ali tik po njej. Veliko preveč za tako majhen narod! Neredko ustvarjajo iracionalno sovraštvo do drugih in drugače mislečih tudi v naslednjih generacijah in zdajšnjih časih. Na žalost so intonirale tudi osamosvojitvene čase in desetdnevno vojno, saj najbolj zagrizeni *osamosvojitelji* še zdaj uspešno kujejo dobičke iz obeh, iz tiste pred dvajsetimi in iz one pred sedemdesetimi leti. Konglomerat neraziskanih in nerazčiščenih vojnih zgodb je najbolj

strupena in eksplozivna mešanica, s katero se na Slovenskem tako zlahka trguje. Že zato se je dobro podati v arhive in tovrstno rušilno družinsko mitologijo kar se da natančno raziskati. Pri Mrlakovih se ni prav razbohotila, sicer bi bili vsi bolj pozorni na izpovedi mame Nuše o njenem po krivici ustreljenem stricu Elku. In je ne bi poslušali le mimogrede.

Pomemben del dokumentacije v zvezi z Elkovim primerom se je pojavil šele z odprtjem arhivov o delovanju partizanskih področnih vojaških sodišč ter o kočevskem procesu. Gradivo je bilo prej shranjeno v arhivih republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani, zdaj pa je dostopno v Arhivu Republike Slovenije. Ob pogledu na takratne dokumente izginejo tudi marsikateri dvomi o zdajšnjih časih. Predvsem pa o tem, da je zelo malo nedolžnih in malo zares zavedenih.

Jasno postane, da so se takratni slovenski politiki, tudi cerkveni (!), obnašali enako neodločno in poniglavo in so v svojem boju za oblast izrabljali vse in vsakogar, tudi drug drugega, predvsem pa ubogo neuko ljudstvo, ki se jim je, enako kot dandanašnji, vselej preveč zlahka vdalo. Za ceno najmanjših privilegijev so odprto in brezsravno kolaborirali z okupatorjem, predvsem katoliška cerkev se je kot največji lastnik bala, da bi izgubila svojo lastnino. V imenu vere, a v nasprotju s Kristusovimi nauki, je novačila mlade, predvsem kmečke fante za skupni boj z Italijani in Nemci proti partizanom – komunistom, kot jih je povprek imenovala, in tako v veliki meri prispevala k bratomorni vojni.

»Če bi se nekateri dali v zmoto zavesti in bi v svojem kraju komunizmu pomagali, da bi se utrdil, jih bo za to zmoto prve zadela kazen,« pravi Pij XI. In zgodovina zadnjih let nudi dokazov dovolj. Tudi pri nas bodo tisti, ki morda iz nekega idealizma pomagajo komunistom, da se v kaki osvobodilni fronti povzpnejo do vodstva, sebi in narodu storili najslabšo uslugo.²⁰⁵

Gabrijela Jesenovca - Elka so ustrelili kot četnika, čeprav je bil v resnici obveščevalec področnega odbora OF Vrhnika, infiltriran najprej v belo in pozneje v plavo gardo. V knjigi Toneta Ferenca *Dies irae*, ki je izjemno natančna študija usode četniškega gibanja in vaških straž v letu 1943,

²⁰⁵ Poslanica škofa Rožmana vernikom konec leta 1941, Narodna in univerzitetna knjižnica, rokopisni oddelek.

nastala na podlagi dokumentov in pričevanj, so zabeleženi trije različni datumi in kraji Elkove smrti. Ferenc ob tako široki raziskavi seveda ni mogel biti pozoren na vsako posamezno zgodbo. Tudi Elkova bi še naprej ostala zamegljena, a postaja, dopolnjena s pričevanjem mame Nuše in njenega brata Ela Rijavca, bolj jasna in sprejemljiva. Po soočenju pričevanj in dokumentov izvemo, da je bil Gabrijel Jesenovec ustreljen na Travnici nad Sodražico, 2. novembra 1943. Na str. 668 prej omenjene Ferenčeve knjige seznamu triintridesetih ustreljenih plavo- in belogardistov sledi zapis »(in še 15 neugotovljenih)«. ²⁰⁶ Med njimi je bil (najverjetneje) Elko. Le eno je bilo tudi doslej jasno – ubili so ga njegovi – partizani.

Elko je bil rojen leta 1917, bil je član Sokola, po poklicu zobotehnik. V hiši na Vrhniki še hranijo kopico njegovih instrumentov za popravljanje zob. Takoj po okupaciji je bil aretiran zaradi petja slovenskih pesmi in obsojen na eno leto in pol zapora v Vidmu (Udine). Po vrnitvi domov (oktobra 1942) se je povezal z OF na Vrhniki, ker je hotel v partizane, vendar ga je sorodnik, duhovnik Jože Cukale iz Logatca, prijavil kot komunista. V Logatcu sta bila pri policiji dva Elkova brata, eden je bil orožnik, drugi policist. Njuni prijatelji (s policije) so to prijavo videli in Elku predlagali, naj se umakne bodisi v partizane bodisi k belim. ²⁰⁷ Stane Kavčič - Djuro je menil, naj pristopi k beli gardi, saj potrebujejo več obveščevalcev OF, ki bi delovali znotraj njenih enot. Elko je ostal z njim v neposredni zvezi, povezan pa je bil tudi z Adolfom Malavašičem - Zajcem in Viktorjem Klobučarjem - Kraguljem, predvsem preko Kraguljeve žene.

Obveščal sem naše ljudi o belogardističnih zasedah in patrolah in pravil za ofenzive, dajal sem bombe in municijo in delal propagando, ker sem kot belogardist ponoči širil OF literaturo. Bil sem član posadke na Vrhniki. /.../ V sredini januarja je Djurota zamenjal Cene Rovtar, ki je zahteval, da izvršimo atentate na vodje bele garde, s čimer se pa jaz nisem strinjal radi vprašanja talcev. Beli so grozili, da bodo za vsakega streljali po 20 pristašev OF. ²⁰⁸

²⁰⁶ Tone Ferenc, Dies irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda 1943, Modrijan, Ljubljana 2002.

²⁰⁷ Cukaletov oče in Elkova mama sta bila bratranec in sestrična. Duhovnik Cukale je bil po vojni misijonar in je delal z materjo Terezo. Veliko let po vojni, ko je prišel v Slovenijo, se je želel za svoje dejanje opravičiti mami Eli – Tonijevi stari mami, vendar ga je ta odslovila.

²⁰⁸ Zapisnik o zaslišanju Gabrijela Jesenovca v Kočevju 20. septembra 1943, v Božo Repe:

Človek je tak, kakršne so njegove misli. Ko sem prebrala Elkovo celotno zaslišanje v kočevskem procesu, mi je postalo žal, da ga nisem poznala. Kasneje je dobil nalogo, naj iz bele prestopi v odred plave garde, ki se je februarja 1943 formiral znotraj vaških straž²⁰⁹ na Zaplani. Vodja slovenskih četnikov in major nekdanje jugoslovanske kraljeve vojske Karel Novak je načrtoval pohod na Primorsko, vendar se je ta, verjetno tudi po Elkovi zaslugi, klavrno končal.

Jaz sem o tem poročal Rovtarju in Djurotu, ki sta mi naročila, da grem v ta odred, da bom primorske partizane obveščal predhodno o namerah članov odreda in jih opozarjal na nevarnost. Dal sem jima natančne podatke o tem odredu in njegovih namerah in te podatke je kmalu objavila Svobodna Jugoslavija²¹⁰ z opozorilom primorskim partizanom, naj bodo oprezni. V postojanki Zaplana je bila uvedena preiskava ter je sum padel na mene, da sem jaz informator.²¹¹

Kot kaže, je Elko delo obveščevalca zelo dobro opravljal, saj ga niso odkrili. Kasneje je postal celo eden od članov telesne garde majorja Novaka in tako še bliže pomembnim informacijam. Pisatelj Karel Grabeljšek v knjigi *Vrhnika in okolica v boju za svobodo*, posredno pa tudi Ferenc mu očitata, da je obveščanje kasneje prekinil. Njegovo enoto so po hudem četniškem porazu 10. septembra 1943 na Grčaricah zajeli partizani. Elko je bil zaprt v Auerspergovem gradu, najprej z drugimi ujetniki z Grčaric in Turjaka, potem pa so njega in Zlobka, ki je bil nekoč že v partizanih, izločili in jima namenili posebno sobico v drugem nadstropju zgradbe. Elka je v zaporu obiskal tudi Stane Kavčič - Djuro in mu očital, da je špekulant, ker ni pobegnil od četnikov. Zanimivo bi bilo vedeti, ali mu je Kavčič zameril, da ni pobegnil od četnikov med obleganjem vasi Grčarice ali že prej. Med nemškimi letalskimi alarmi so partizani zapornike prepuščali mili sreči, poleg tega je Elko slišal pogovor dveh stražarjev, da bodo ujetniki, ki jih stražita, najverjetneje pobiti, zato je Zlobka nagovoril k pobegu. Iz drugega nadstropja sta se spustila po rjuhah in zbežala. Kmalu so ju zajeli, Elka pri Igu,

Mimo odprtih vrat, Izbrani dokumenti o dejavnosti okupatorjevih sodelavcev na Slovenskem, str. 104, Založba Borec, Ljubljana, 1988.

²⁰⁹ Vaške straže je okupator avgusta 1942 prekrstil v *Milizia volontaria anticomunista* (MVAC).

²¹⁰ Radio Svobodna Jugoslavija.

²¹¹ Zapisnik o zaslišanju Gabrijela Jesenovca, str. 104.

in ju privedli nazaj v zapor, kjer je Elko čakal na javno sojenje enaindvajsetim četnikom in belogardistom, obtoženim pred prvim partizanskim izrednim vojaškim sodiščem. Znašel se je namreč med *najhujšimi narodnimi izdajalci*. Šestnajst jih je bilo pozneje obsojenih na smrt in usmrčenih, štirje so bili obsojeni na »prisilno delo, ki ga bo določila komanda«.

*Edino za obtoženca Jesenovca je bila stvar tako nezadostno razčiščena, da se nismo mogli odločiti drugače, kakor da smo postopek zoper njega izločili.*²¹²

Tako je v časopisu *TV 15* leta 1972 zapisal dr. Teodor Tominšek, glavni sodnik na kočevskem procesu. Tudi zadnji dokumentiran zapis, ki ga navaja Ferenc, se nanaša na sodbo kočevskega sodišča.

Izvezlo pa je Jesenovca, »ker niso bile ugotovljene nekatere bistvene okolnosti, ki jih tekom postopanja ni bilo mogoče razčistiti.«²¹³

Oba zapisa se pomensko dopolnjujeta s spomini Tonijeve mame Nuše, ki pravi, da nihče, razen višjega partizanskega vodstva, ni vedel, zakaj je bil Elko izpuščen. Potem ko se je še nekaj časa svobodno gibal po Kočevju, je prišel domov na Vrhniko obiskat svoje domače. Nekaterim ljudem, ki so ga srečevali in so bili v stiku s partizani, je bil sumljiv. Vrhniški župnik ga je zatožil, da je delal za belo gardo. Dokazovanje, da je v resnici partizan, ni nič pomagalo. Okoliški partizani so ga zajeli in ga odpeljali ... Kot se je kasneje izkazalo, ne prav daleč od tam, od koder je bil pred kratkim izpuščen.

Morda se bo našel kdo, ki bo oporekal mami Nuši, vendar bi težko našli razlog za to, predvsem pa ni dokumentov, ki bi potrjevali nasprotno. Nikjer ni zapisano ali izpričano, da bi bil Elko v zaporu tudi še po kočevskem procesu in do usmrtitve. Zato Ferenc po sojenju sled za njim izgubi in kasneje zapiše le še na videz utemeljeno, a napačno domnevo o Elkovi smrti.

Domnevam, da se je nekdo odločil usmrtiti tiste, ki (še) niso bili obsojeni, in one, ki so bili obsojeni na prisilno delo. /... /

Tisti četniki, ki še niso bili obsojeni, so bili: dr. Vinko Blažko, Ivan Greif, Gabrijel Jesenovec ...²¹⁴

²¹² Dr. Teodor Tominšek, Kočevski proces, *TV 15*, 6. julija 1972. *TV 15* je časopis o pričevanjih iz NOB.

²¹³ Ferenc iz *ARS-II*, GSS, f. 6 a, Kočevski proces, sodba 11. 10. 1943.

²¹⁴ Tone Ferenc, *Dies irae ...*, str. 634.

Na tej točki se Ferenc zmoti. Gabrijela Jesenovca 24. oktobra 1943 zagotovo ni bilo med triindvajsetimi v gozdu blizu Grčaric ustreljenimi mladimi fanti in možmi. Ubit je bil devet dni kasneje na Travni gori nad Sodražico.

Ustrelitve so izvrševali posebni oddelki VOS in kasneje OZNE, partizani pri usmrtitvah praviloma niso sodelovali. Ne smemo pozabiti, da so se kočevski proces in vsa poznejša bolj ali manj pravična oziroma krivična sojenja ter usmrtitve belo- in plavogardistov, zajetih v Grčaricah in na Turjaku, dogajali v posebnih razmerah velike nemške ofenzive, ki se je začela takoj po kapitulaciji Italije. Da so morali partizani začasno osvobojeno ozemlje Kočevja, Ribnice, Loškega Potoka z vsemi še preostalimi zaporniki in ranjenci, tudi s svojimi, konec oktobra 1943 evakuirati. Do zadnjih pobojev je verjetno prišlo v paniki in strahu, primanjkovalo je tudi stražarjev in hrane za zapornike. V poročilih beremo, da je partizanom že pred zajetjem približno tisoč dvesto zapornikov močno primanjkovalo hrane celo za njihove lastne enote.

Natančnih številk sicer ni, a iz poročil lahko sklepamo, da približno polovica zapornikov ni doživela težke usode. Mladoletne so partizani takoj izpustili, tiste, ki so izrazili željo po priključitvi njihovim enotam, so poslali v zaledne in delovne skupine, kamor so po sojenju vključili tudi vse preostale, ki niso zagrešili zločinov. Veliko pa jih je bilo obsojenih na najstrožje kazni in ustreljenih. V zadnjih dneh pred evakuacijo območja so partizani v paniki pred prihajajočo ofenzivo (Hitler je osebno sodeloval pri načrtih za dokončno uničenje slovenskih partizanov)²¹⁵ postrelili tudi večino zapornikov, ki so bili obsojeni na milejše kazni, saj očitno niso vedeli, kam z njimi. Izpustiti jih niso hoteli, ker so se upravičeno bali, da se jih bo večina kmalu spet povezala z okupatorjem.

Nikdar ne bomo izvedeli, koliko je bilo med ustreljenimi nedolžnih. Z današnje perspektive, ki ne pozna smrtnih kazni, bi lahko rekli, da so bili krivično ustreljeni vsi. Vendar bi bilo takratne dogodke dobro upoštevati predvsem v luči takratnega časa in okoliščin. Tako slovenski kot jugoslovanski partizani so se spopadali s tedaj največjo in najmočnejšo armado na svetu. Žrtvovali so vse materialno in duhovno, kar so premogli, svoje življenje in življenja svojcev, da bi osvobodili slovensko ozemlje. Na drugi strani so bili belo- in plavogardisti pa razne slovenske legije, zveze

²¹⁵ Vir Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943, Založba Obzorja, Maribor, 1967.

ter zaveze, ki so za boj proti partizanom od okupatorjev prejeli hrano, orožje in denar. Je potem čudno, da razkoli med današnjo levico in desnico izvirajo od takrat? A namesto da bi druga drugi oprostili, vsaka stran raje poudarja, da je žrtev nasprotne in s tem hrana najbolj zakrknjenemu sovraštvu znotraj enih ali drugih sil.

Elkovo poslednje pismo je zapisano na majhnem, orumenelem listu, iztrganem iz šolskega zvezka. Pisal je svoji sestri – materi Tonijeve mame.

Draga Ela!

Po dolgem času prejmi moje najlepše pozdrave. Zdrav sem kot še nikoli, počutim se odlično, tu imam prav vse, kar potrebujem.

Ne skrbi za mene, toda na svidenje šele, ko bomo zopet svobodni sinovi, svobodne naše zemlje slovenske.

Prav lepe pozdrave in poljub,

Tvoj Elo

P. S. Ne govori nikomur o tem sporočilu, obdrži samo za sebe, ker je bolje, da Vrhničani trenutno pozabijo na mene.

Ljubeznivost in toplina vejeta iz Elkovih besed. V prvem delu pisma zveni vedro, kot da bi pisal razglednico s počitnic, ne pa sporočila iz zapora. Sestro, ki nosi žensko obliko njegovega imena, tolaži, da bi jo odvezal skrbi zase. Pismo ni datirano, glede na vsebino pa lahko sklepamo, da ga je napisal oktobra 1943, potem ko so ga znova privedli v zapor. Torej ne dosti pred svojo ter osemindeset let pred Tonijevo smrtjo.

»Tadva sta si bila res hudo podobna,« nam mama Nuša z nenehnim ponavljanjem sporoča, kako ju pogreša. Sodeč po fotografijah, ki nam jih tako rada pokaže, je to res. Oba sta čedna, mlada in postavna, kot se za vojaško suknjo spodobi. Menda je bil Elko enako komunikativen in duhovit kakor Toni in je takoj navezal stik s človekom. A premogla sta tudi blagost in srčnost, ki so jima jo nadrejeni zlahka očitali. Ali kot pravi mama Nuša: »Oba sta bla preveč dobra in za vojsko to ni dobr, veš.«

Morda je imel Elko v mislih kaj podobnega, ko je sestri naročil, naj o njegovem pisemcu molči, da *Vrhničani trenutno pozabijo* nanj. Med zaslišanjem na kočevskem procesu omenja sorodnika iz Logatca, ki ga

je tako očrnil, da ni šel v partizane, ampak se je kot obveščevalec OF infiltriral v obe gardi. Morda se je zameril Cenetu Rovtarju (na položaju je zamenjal Staneta Kavčiča), ker ni izvršil njegovega ukaza. Vrhniški župnik je poskrbel, da so Elka kot belogardista naznanili partizanom. Usmrčen je bil, preden je dokazal nasprotno. Morda se je zameril še komu iz okrožne komisije VOS Vrhnika, katerega poročilo citira Ferenc kot opombo Elkovega *izvzetja* iz sodbe na kočevskem procesu. Nanj se verjetno opira tudi Grabeljšek, ko omenja, da je kasneje *povsem zaplaval v plavogardistične vode*. V zadnjem delu (morda potem, ko je Kavčiča zamenjal Rovtar?) je poročilo VOS za Ela obremenjujoče, saj naj bi *delal zelo neiskreno in mnogo škodoval OF*. Ko bi ne bilo vseh prejšnjih podatkov o ljudeh, ki so škodovali Elku, in ne nasprotno, bi to verjela. A potem bi ga na kočevskem procesu težko izvzeli iz sodbe in ga celo izpustili iz zavora. Mama Nuša pa ne bi nenehno ponavljala, da »nihče razen najvišjega partizanskega vodstva ni vedel, zakaj je bil Elko izpuščen«.

Vendar mu to ni pomagalo, da bi ostal živ.

»Vse smo preresetali. Tu za cesto. Vedno, ko sem tu gor, se spomnim. Bil sem mlad partizan. Naredili smo eno napako. Glih ko smo jih pobili, prileti kurir na konju. Zelo se mu je mudilo. Enega je iskal. Spomnim se, ne vem, zakaj, ampak sem si zapomnil ime. Iskal je enega Gabrijela Jesenovca. Prišel je prepozno. Glih smo jih ... Samo minuto je zamudil,« je kmet na Travnji gori, ko je spravljal seno, skoraj trideset let za tem pripovedoval nečaku pokojnega Elka, prav tako Gabrijelu – Elu. Ne da bi vedel, da gre za soimenjaka tistega, ki so ga ubili, ne da bi vedel, da gre za njegovega najbližjega sorodnika.

Elo Rijavec, brat mame Nuše, ki je stal pred njim, je bil rojen po vojni in je dobil ime v spomin na pokojnega strica, ki so ga med drugo vojno *preresetali* njegovi prav na mestu, kjer sta s kmetom takrat paberkovala. Zaradi Elka, zanj je vedel, da je umrl po krivici, se je kmetu očitno oglasila slaba vest, in bil je vesel, da je breme lahko delil z mimoidočim, ki je v nekdanji državi tam naokrog, tako kot po celotnem zaledju Ljubljane, opravljal svojo službo. Zaposlen je bil pri Civilni zaščiti in zadolžen za oskrbo.²¹⁶

To neverjetno zgodbo mi je Elo povedal šele leta 2011, ko sem šla k njemu zaradi Tonija. Skoraj dvajset let ni hotel govoriti o njem. Čeprav sva skorajda v nekakšnem sorodstvu, sem potrebovala veliko vztrajnosti in pomoč

²¹⁶ Civilna zaščita, s kratico CZ, je bila integralni del tedanje republiške TO, ki je bila do oktobra 1990 v sestavu JLA.

mnogih, predvsem nekdanjih teritorialcev in vojakov, da sem sploh prišla do njega. Po Tonijevi smrti se je zavil v molk, ki ga je bilo kar težko sprejeti, saj je bil njegova *zveza* v TO. Je eden redkih, ki poznajo okoliščine njegove smrti, ki vedo za razloge in krivce in bi pozneje s svojimi pričanji in dokazi lahko pomagali, da bi TO njegovega nečaka Antona Mrlaka veliko prej priznala za svojega. Zaradi nepojasnjenih razlogov, o katerih (na žalost) ne mara govoriti, Elo tega ni storil. Ni mogel ali ni smel storiti, ker bi bilo to (ne verjamem, da bi se bal zase, bolj za koga svojih bližnjih) preveč nevarno? Težko je reči, da gre le za moja ugibanja. Nobena skrivnost ni, da je bil Elo tudi pomočnik Ludvika Zvonarja, ki je opravljal službo republiškega svetovalca na slovenskem obrambnem ministrstvu in je bil zadolžen za nabavo orožja v tujini. In znano in tudi že dovolj dokumentirano je, da so si mnogi od teh *fantov* umazali roke s sumljivimi nakupi, preprodajami in odprodajami orožja.²¹⁷ Elo mi je rekel, da bi lahko letele glave, če bi kdo od njih razkril preveč. Tovrstne njegove izjave in *informacije* sva z veseljem poplaknila z odličnim vinom iz njegovih sodov. Jaz zato, ker sem jih slišala že od nekaj deset ljudi, s katerimi sem govorila, da bi razkrila pravo ozadje Tonijeve smrti. Elo, ker se je odločil s tem živeti. Le kaj bi se zgodilo, če bi kdo od njih, ki jih, kot pravijo, menda družijo zaveza molka, javno spregovoril in razkril tri nam vsem že tako ali tako zelo znana imena? Poslancu državnega zbora, ki je vodil drugo parlamentarno komisijo, ki je raziskovala nedovoljeno trgovino z orožjem, Rudiju Mogetu, so vdrli v hišo, mu grozili, utrpel je posledice po nerazjasnjem in nerazumnem napadu neznanecv ... Moge mi je povedal, da tretja parlamentarna komisija za preiskavo nedovoljene trgovine z orožjem ni bila ustanovljena, ker nihče od parlamentarcev ni hotel vanjo.²¹⁸ Pri tem svojem ritju po političnem podzemlju države sem srečala vsaj deset ljudi, ki so mi zatrdili, da so jim grozili. Mnogi so tudi javno izpričali, da jih hoče nekdo ubiti.

Elo Rijavec, od samega začetka je bil tudi pri Manevrski strukturi narodne zaščite ali MSNZ, kjer je bil poveljnik RŠTO za Ljubljansko pokrajino, je svojega nečaka Tonija že avgusta 1990 nagovoril, ne da bi ga bilo treba prepričevati, naj se jim pridruži. Kot častnik JLA in vodja helikopterske

²¹⁷ Glej Matej Šurc in Blaž Zgaga, *V imenu države*.

²¹⁸ Vendar je bila februarja 2007 ustanovljena tudi tretja parlamentarna preiskovalna komisija, ki je sicer preučevala okoliščine nakupa osemkolesnikov »Patria«. Vodil jo je poslanec Milan M. Cvikel. Hkrati se je ukvarjala tudi z orožarskimi posli med letoma 1991 in 1993, vendar je zaradi pritiskov vladajoče koalicije delovala le poldrugo leto.

enote je imel Toni zanesljive podatke o namerah in načrtih JLA, ki so bili še kako dobrodošli za organizacijo bodoče slovenske vojske. Že zelo kmalu jih je zanimal predvsem načrt protizračne obrambe Slovenije. MSNZ je delovala v ilegali, predsednik Kučan je za dogajanja v zvezi z njo izvedel šele avgusta 1990.

Elo mi torej ob mojem edinem obisku in pogovoru ni razkril nič, ni mi potrdil niti tega (kar smo vedeli že ves čas), da je neposredni ukaz za Tonijevo sestrelitev dal takratni poveljnik 30. razvojne skupine in zdaj brigadir Anton Krkovič. Še dobro, da se je Krkovič marca 2011 sam oglasil in to potrdil. Drugače bi se še zdaj vsi sprenevedali, da ne vedo, kaj ljubljanski vrabci čivkajo že skoraj dvajset let. In kar je obrambni minister Janez Janša zapisal v svoji knjigi *Premiki*.

Ne, Elo je nenehno ponavljal:

»Ubili smo ga, mi smo ga ubili, ubili smo Tonita.«

»Kdo? Kdo, Elo, kdo?«

»Mi. Vsi. Vsi!«

»Jaz ga nisem, pa ti tudi ne.«

»Mi smo ga ubili, ubili smo ga!«

»Ne mislim konkretno, Elo. Kdo je dal povelje za sestrelitev? Vem, da veš. Zakaj ne poveš?!«

»Mi smo ga ubili, ubili smo, Tonita.«

In pravijo, da gresta vino in resnica skup!

Obiska pri Elu sem bila vseeno vesela, saj sva po mnogo letih vsaj spregovorila. Toni ga je imel zelo rad. Ko je bil mlajši, ga je Elo jemal na počitniška taborjenja, bil je športnik in trener. Naklonjenost med njima je bila obojestranska. Vendar mu je šla pripoved o stricu veliko laže z jezika kot tista o nečaku. Vsak mora živeti s svojo vestjo. Prepričana sem, da je Elo globoko zavezan spominu obeh, na strica celo z imenom. Rijavci imajo tako kot Mrlaki navado, da se imena v družini dedujejo. Kar lahko pri pisanju o družini postane rahla avtorjeva in bralčeva težava.

Tako je Elo z bistvenimi podrobnostmi dopolnil predvsem pripoved svoje sestre Nuše. Zgodba, ki jo je po naključju slišal od kmeta, nekoč partizana, o smrti njunega strica Elka, je pretresljiva in vzbuja asociacije na Tonijevo. Vzporednice se porajajo same od sebe. Kmetova zadnja pripomba, da je kurir na konju prišel prepozno, me je takoj spomnila na skoraj identično izjavo prvega ministra za informiranje Jelka Kacina, ki se je med najinim

pogovorom zdaj, po dvajsetih letih, ni več spomnil. Spomnita pa se je, poleg mene, še Mila in moj nekdanji mož, ki sta se le nekaj dni po Tonijevi smrti znašla v Kacinovi pisarni.

»Zazvonilo je v moji pisarni. Tekel sem na telefon. Nič nisem mogel. Prišel sem prepozno.«

Nekoč kurirji na konjih, zdaj pa so telefoni tisti, ki tako usodno zamujajo! Mama Nuša je ob Tonijevi smrti intuitivno začutila resnične okoliščine in razloge zanje. V njej so se pojavile tudi kot navezave in razlage za smrt njenega strica. V obeh primerih gre namreč za žrtvovanje v imenu političnih ciljev in interesov. Zdaj, po raziskavi okoliščin tudi Elkove smrti, lahko rečem, da ima prav – tudi v primeru Gabrijela Jesenovca ni šlo za *napako*. Potem ko sva pregledali nekaj družinskih albumov in mi je, kot že tolikokrat, povedala vse o Elku, je končno začela pripovedovati tudi o sinu.

»Že od njegovega tretjega meseca mi je šlo velikokrat po glavi – tako trpiš, ko ga rodiš, potem nam jih pa vojske vzamejo.«

Obnemela sem. Je naša usoda res že vnaprej tako jasno določena, da jo ljudje, ki jih družijo najgloblja pripadnost in ljubezen, tako jasno čutijo? Hotela sem zamenjati temo pogovora in jo, kot že ves čas obiska, vprašati o pismu, ki ga je pisala *Mladini*. Pa je nisem. Preveč besed bi porabila. Ona zna z enim stavkom zaobjeti toliko pomenov, da mi postane kar nerodno. Nikdar razčustvovana nikogar ne obremenjuje.

Ko se je zgodilo tisto, česar se je bala *že od njegovega tretjega meseca*, se ji je spet vrnilo *tisto hudo* ...

Ni se pritoževala, nič ni razlagala. Mene je začelo preganjati *tisto hudo*, da sem šla dan po obisku pri njej po Javorškovo knjigo, ki jo omenja v pismu *Mladini*. Skozi spraševanje o samomoru, o možnih osebnih in o družbenih vzrokih zanj, ki jih pisatelj v veliki meri pripiše slovenstvu, saj je samomorilnost med Slovenci vse preveč razširjena, se poslavlja od mrtvega sina. Zapisuje nečloveško muko ob tem, ko se trudi razumeti in sprejeti samomor ljubljenega otroka. Kot Tonijeva mama Nuša se po sinovi smrti sprašuje – *zakaj*. Veliko odgovorov najde v narodovem značaju in globoko ukoreninjenih kulturnih vzorcih, ki iz njega izhajajo. Knjigo sem sicer že brala, kmalu potem ko je izšla. Vsi smo jo brali in ob njej jokali. Zdaj sem v njej poiskala delček Cankarjeve črtice, ki jo Javoršek citira in jo v pismu omenja tudi mama Nuša.

In ko razmišljam o položaju malega slovenskega naroda v družini evropskih narodov, zelo vneto mislim na neko čudno Cankarjevo zgodbo, ki jo je napisal v črtici »O človeškem napuhu« in ki me je že od nekdaj vznemirjala:

Jezus je hodil po svetu, prišel je tudi k nam. Kraji so bili tako bogati, da se je sam začudil; kakor da jih je čisto ponevedoma ustvaril. Šel je, šel je po cesarski cesti; njegovo srce je bilo tako zvrhano polno ljubezni, da je gledalo in iskalo, kam bi dalo svoj blagor.

Na kantonu kraj cesarske ceste je sedel človek in bridko jokal.

Jezus je stopil k njemu in ga je milo vprašal:

»Kaj ti je mož, da tako bridko jokaš?«

Človek je zmajal z glavo, ni pogledal, nič odgovoril.

Jezus pa se je nagnil k njemu in je rekel nadalje:

»Povej, kar je, da ti morem pomagati!«

Človek je rekel v svoje mokre dlani:

»Meni ni pomoči ne na zemlji ne v nebesih!«

Jezus se je zgrozil in je rekel:

»Jaz sem Jezus, tvoj Bog! Kdo si?«

ZaihTEL je in človek je odgovoril:

»Slovenec sem!«

Takrat se je Jezus samo bridko razjokal in je šel dalje po svoji poti.²¹⁹

Sporočilo, ki ga je mama Nuša julija 1991 nasloвила na urednike *Mladine*, je bilo zelo pomembno. V njem je namreč intuitivna napoved tistega, kar se nam je zgodilo v dvajsetih letih po osamosvojitvi. Žal sporočila takrat ne bi skoraj nihče razumel. Le kdo bi v osamosvojitveni evforiji hotel sprejeti, da je slovenski narod v resnici samemu sebi največja grožnja. Mama Nuša je zaskrbljena in žalostna, ker je v našem narodu toliko samouničevalnosti. To je prepoznala v nesmiselnih in krivičnih smrtih svojih najdražjih. Ne nazadnje pa nam je Cankar vse to že povedal. Dolžnost urednikov bi zato bila, da objavljajo njegove misli, je menila mama Nuša.

Da nam prav tisto najpomembnejše ne bi ušlo iz rok in postalo najnižkotnejše manipulativno sredstvo politike. Kajti na koncu nam ostane samo še bela krizantema. Posušena in uvela kajpak.

Lucidna je, preprosta in natančna in tisti njen stavek (*Bo pa vsaj na lepem*

²¹⁹ Jože Javoršek, *Kako je mogoče*, str. 136, Založba Obzorja, Maribor, 1978.

mestu ležal, zraven Cankarjeve matere.) zveni hkrati kot absurd in poezija. Oboje boli.

»Pa je bil Toni hudo priden otrok, od majhnega je bil dobre volje. Enkrat, ko ga je v Veliki Gorici (pri Zagrebu) ugriznil pes, je dobil devet injekcij in je vprašal, če bo umrl. Z učiteljico se je pa tako lepo zastopil, da ji je dal svojo sliko ... «

Spet tišina.

»Ko smo ga poslali v Mostar, imel je petnajst let, sem par mesecev samo jokala. Če sem zjutraj začela, nisem mogla nehat do večera in še potem ponoči. Isto kot takrat, ko smo šli v Nemčijo, julija 1944, najprej v zbirno taborišče v Ravensbrück, potem pa v Schönefeld, sem tudi jokala od jutra do večera, do rojstnega dne, potem sem pa rekla – zdaj pa dost!«

Ko pride tako hudo, človek kar otrpne, nimaš več občutka. To vidiš, ko vzameš svinčnik v roke, ga ne čutiš.

»Berlin so zadnje tri mesece tako bombardirali, da se nisem več tresla. Ko sem prišla domov, se nisem, če je kaj padlo ali kaj podobnega, nikdar stresla. Tako se organizem navadi na vsako stvar.«

In spet digresija.

Tonijevi prvi poskusi letenja v vojaški gimnaziji v Mostarju.

»Ampak Toni je bil pa hudo dober, hudo dober ... kot moj stric Elko. Oba sta bila dobra, hudo dobra človeka. Samo da je imel Toni tako lepe plave oči. Po očetu. Oni imajo še bolj plave. Zelo lepe oči je imel. Plave ...«

Dolga tišina. Blagodejna otrplost ...

Mrlakovi, oziroma Rijavci, kot se je pred poroko pisala Tonijeva mama, so stara vrhniška družina. Živijo v Gradišču, v prijetni enonadstropni hiši, zgrajeni leta 1906. Leta 1925 je hišo kupila Marija Jesenovec in živela tu z možem Gašperjem; imela sta sedem otrok, eden od njih je bil tudi Gabrijel Jesenovec. Za hišo je lepo dvorišče z nekaj sadnimi drevesi in obveznim zelenjavnim vrtom, ki ga Tonijeva mama že desetletja z ljubeznijo obdeluje. Na koncu dvorišča je potoček, ki tudi v največji poletni vročini daje občutek svežine. Vse skupaj je tako domače in prijetno, skoraj idilično. V tej hiši se je rodil Toni, v njej je preživel vse svoje počitnice, čeprav so Mrlakovi živeli v Veliki Gorici pri Zagrebu in kasneje, do njegovega prvega letnika gimnazije, v glavnem hrvaškem mestu. Velika Gorica je naselje, ki se skoraj drži letališča Pleso, kjer je Toni že čisto od malega občudoval letala. Večji del letališča je bil takrat vojaški, saj je bilo civilnega letalskega prometa prvo desetletje po vojni bolj malo. Anton starejši, po domače Tone Kadeletov, je bil med prvimi jugoslovanskimi piloti, ki so jih izbrali za študij v Sovjetski zvezi. In so šli tja kar iz partizanov v začetku leta 1945. Iz Slovenije so šli peš v Srbijo, v Belo ali Veliko Nedeljo, mama Nuša ne ve, katero ime je pravo, ampak bolj se nagiba k Beli Nedelji. Tone je upal, da bo morda naletel na Nušo, kajti skozi ta kraj so se taboriščniki vračali domov. Nista se srečala. Vendar sta drug drugega že nosila v srcu. Od tam so leteli v Čkalov²²⁰ za Uralom, kjer so se tri leta šolali. Anton je bil prvič tako daleč v tuji deželi, v pokrajini in med ljudmi, ki so bili v vsem drugačni, saj Čkalov leži bolj v Aziji kot v Evropi. Je čudno, če je Nušini in svoji prijateljici sporočil, da bi bil vesel, če bi mu še kdo pisal?

»Jaz sem pa vedela še iz Nemčije, kako je to, če si sam tako daleč, pa sem mu pisala.«

Všeč sta si bila še od prej, od začetka vojne, čeprav mama Nuša tega ne pove, a je iz njene pripovedi več kot jasno. Ko je šla prvokrat raznašat listke za OF, je bil tam tudi Tone, prišel je po klancu in takrat ga je zagledala. Poznala ga je že prej, a tisti večer ... ga je *zagledala* še drugače, verjetno se je vanj zaljubila. Bil je 25. junija 1942 zvečer, ko so šli mladi aktivisti OF plesat

²²⁰ Čkalov se je mesto Orenburg imenovalo le med letoma 1938 in 1957, in sicer po Valeriju Čkalovu, legendarnem ruskem pilotu.

v Čempuhovo (Stržinarjevo) gostilno (sosedova hiša na koncu ulice), da bi proslavili Nušin šestnajsti rojstni dan, ki ga je imela dan zatem. Prosila je harmonikarja, naj igra malo daljšo vižo, da se je medtem lažje neopazno izmuznila na ulico in raztresla svoje listke, kot pravi letakom OF. Kmalu za tem je po ulici prišla belogardistična patrolja in pod cestno lučjo so na tleh opazili letake. Oficir Brate (Vrhničan) je z naperjeno pištolo in s še dvema vojakoma vstopil v gostilno in začeli so pregledovati moške. Iskali so listke. Najprej so pregledali Brcetovega Jožeta in Vrbančkovega Francija, čeprav sta bila v belogardističnih uniformah, vendar sta bila mobilizirana na silo in zato najbolj sumljiva. Povsem upravičeno, saj sta ves čas delala za »naše«, a sta se prepozno umaknila k partizanom in tam kasneje oba padla. Tone, bodoči Tonijev oče, je hotel svoje listke vreči v stranišče. Nuša je to zaslutila, zato je odšla za njim in njegove listke skrila v napihnjene rokave svoje obleke. Pri Tonetu tako niso nič našli, žensk pa tistikrat niso podrobno pregledali.

»Takrat je bilo tvoje življenje odvisno samo od sreče.«

Tudi od poguma. Kdo ve, kako bi se Nuši in Tonetu obrnilo življenje, če bi belogardisti materiale našli? Če mama Nuša ne bi takrat rešila svojega bodočega moža, s čimer se sicer ne hvali rada, je pa še kako res. Verjetno bi bil Tone interniran in ... Tako pa je šel leta 1943 v partizane. Boril se je v Notranjskem odredu 7. korpusa in do odhoda v Rusijo v Tomšičevi brigadi. Iz Rusije se je vrnil nekje v času Informbiroja, leta 1948. Z Nušo se dolga leta nista videla. Vendar mama tudi tega ne omenja. Pripoveduje suho in stvarno. »Ne vem, če bi se midva sploh poročila, pa sem bila po vojni v partiji in sem na nekem sestanku rekla, da je ena Neža, ki so jo vsi kritizirali, v resnici zelo fajn, pa je ena starejša partijka skočila name, češ, smrklja, kaj se pa ti oglašáš, in potem je šlo to naprej ... Je bila zelo nesramna. Jaz sem bila precej iz sebe in sem to pisala tudi Tonetu. On mi je pa rekel, da naj kar k njemu v Kovin pri Smederevu pridem. In sem šla z vlakom. Na drugi strani Donave je imela vojska aerodrom ali šolo za pilote, ne vem. Prec sva se oženila. Ko me je pa prišla sestra Mirjam obiskat, bi morala it po njo v Beograd, pa nisem mogla, mi je bilo preveč slabo, ker sem že nosila Tonija. Takrat ni bilo tako dobre hrane ...« nenavadno dolgo razlaga mama Nuša, ne da bi omenila strica Elka.

To je bilo verjetno poleti ali jeseni 1949, saj je bil Toni rojen 3. januarja 1950 v domači hiši na Vrhniki. Nekaj let za njim sta se rodili še Anka in Jana. Bili so srečna družina. Tista leta so bila sploh lepa, otroci so rasli in uživali na deželi, bili so lahko ponosni na očeta pilota, ki je predvsem punčki rad

razvajal, in ko so kupili prvega fička, so veliko potovali po Jugoslaviji. »Tone je zelo rad letel. Dokler ni padel z dvokrilcem ... Ne, ne z enim angleškim avionom je padel. Na dvokrilcih se je učil letet.²²¹ Ampak takrat je bilo zelo veliko nesreč. Kar nekaj sem jih poznala, ki so umrli, ker so se ponesrečili. Letala niso bila tako dobra. Nekatera so bila že stara, pa delov ni bilo ... Ampak Tone je na srečo padel na zorano njivo pri Veliki Gorici. Ponoči ga ni bilo. Bilo je zelo čudno, ker je vedno prišel domov. Zjutraj sem šla na letališče, so mi rekli, da je v bolnici, da na srečo ni nič hudega. Malo je bil polomljen.«

Na začetku ni bilo videti, da bi se Antonov sin kaj veliko zanimal za to, da bi postal pilot, vsaj govoril ni o tem nikdar. Po osnovni šoli pa je hotel v vojaško gimnazijo v Mostar, a ga niso sprejeli, saj je bil eno leto premlad, imel jih ni niti petnajst. V osnovno šolo so ga, ker je bil tako velik, vpisali eno leto prej kot druge otroke. Potem ko je končal osemletko, se je družina preselila v Ljubljano. Toni je začel obiskovati Poljansko gimnazijo, kjer pa se ni dobro počutil.

»Hotel je med letalce. Stric Mirko mu je našel službo na Brniku. Tam je delal, dokler ni šel v Mostar. A je bilo šestinsšestdesetega? Prej je bil pa v zelo hudih skrbeh, če ga bodo sploh vzeli, ker je mislil, da je nekaj narobe z njegovimi očmi. Pa ni bilo.« Naslednjih osem let je preživel v Mostarju in v Zadru, kjer se je šolal za pilota vojnega letalstva, kar je bil takrat sicer edini način, da postaneš profesionalni letalec. Prvo službo je nastopil na vojaškem letališču Petrovec v Skopju, v Makedoniji, kjer je najpogosteje letel na jastrebih. Januarja 1973 je v Ljubljani, medtem ko je bil doma na zimskih počitnicah, srečal študentko defektologije (danes specialne pedagogike), mojo starejšo sestro in svojo bodočo ženo Milo, sicer tudi sošolko svoje sestre Anke. Meni, ki sem bila takrat krepko v puberteti, a sem mislila, da o ljubezni že vse vem, sta se zdela z eno besedo zmešana, tako sta bila zaljubljena. Enako kot vsa leta, ki sta jih preživela skupaj. Poročila sta se čez dve leti, takoj ko je Mila končala študij in se preselila k možu v Mostar; Toni se je medtem prešolal na helikopterje in dobil prvo stanovanje. Njun sin, rojen leta 1977 v Ljubljani, je že tretja generacija vojaških pilotov v Mrlakovi družini.

²²¹ Mama Nuša je imela prav. Njen mož je padel z angleškim letalom *mosquito*, šolal se je na ruskem dvokrilcu, kot so rekli *polikarpovu* ali krajše Po2.

Spomenik Toniju Mrlaku v Rožni dolini.

ROŽNA DOLINA

*Temeljna resnica je bila in ostaja, da sta svoboda in dostojanstvo
posameznika neločljivi in nedeljivi od suverenosti naroda.*

Kdor odreka eno, žrtvuje drugo.

Milan Kučan, *predsednik Predsedstva RS,*
Ljubljana, Trg republike, 26. junij 1991

Niti pomislili nismo, da bi bilo Mili in otrokoma tiste prve dneve in noči po Tonijevi smrti morda lažje prebiti brez nas – Milinih najbližjih sorodnikov. Že v petek, 28. junija, nas je prišlo vseh šest v njihovo počitniško hišo in nameravali smo ostati do pogreba ali še dlje. Izgovarjali smo se na nevarnost, ki naj bi bila v mestu še večja kot na vasi, in na to, da jih ne moremo pustiti kar samih. A v resnici smo prišli svojo žalost delit z njihovo. Saj nihče od nas ni vedel, kaj bi s sabo. Ne vem, ali je kdo, razen še ne triletnega Matevža, tiste dni sploh kaj jedel ali spal. Samo ždeli smo vsak v svojem kotu velike dnevne sobe in strmeli predse. Izgubljeni, zapredeni vase in jaz, kasneje sem izvedela, da tudi Igor, moj nekdanji mož, in moja mlajša sestra Nena v jalovo preizpraševanje svoje vesti.

Poleg vsega me je razjedalo še dejstvo, da je bil Toni sestreljen tako blizu naše hiše v Rožni dolini. Svojci sicer niti za hip nismo verjeli, da je res letel nad poslopjema predsedstva in skupščine. Spraševali smo se, zakaj ga ni nihče opozoril na splošno prepoved letenja, ki naj bi začela veljati uro in devetnajst minut pred njegovo smrtjo. Da ni mogel vedeti zanjo, sploh nismo dvomili, ker je bilo to za nas edino logično. Toni je bil izjemno požrtvovalen, vendar tudi zelo preudaren in natančen v presoji. Življenje in ljudi je imel rad kot le malokdo. Zato ga ne bi nikdar kar po neumnem izpostavljaj tveganju. Edina možna razlaga za sestrelitev je takrat za nas bila, da so se ga v JLA hoteli znebiti. So vedeli za njegovo sodelovanje s TO in so ga poslali v zrak? Čeprav tudi to ni bilo povsem logično. Zakaj bi žrtvovali še Bojančeta Sibinovskega? Sploh pa helikopter, ki je bil (nov) vreden milijon dolarjev. Če bi se hoteli znebiti Tonija, bi ga lahko zaprli, ustrelili ... naredili z njim karkoli. Prepričani smo bili, da se je nad Ljubljano počutil bolj varnega kot v šentviški vojašnici ali kjerkoli med

JLA-jevci, saj je letel nad svojimi, nad svojim mestom, nad svojo novo državo. O drugih nenavadnih podrobnostih se takrat še nismo spraševali, saj so na dan prihajale kasneje.

Da bi nas Toni hotel vse še zadnjič pozdraviti, preden bi preletel na stran teritorialne, je bilo povsem mogoče in v skladu z njegovim značajem. Zato me je obsedla misel, da sem morda jaz kriva njegove smrti. Če z družino ne bi živela tam, kjer sem, Toni ne bi letel v tisto smer in bi preživel ... To so bile absurdne in brezpredmetne misli, vendar zame takrat logične in na smrt moreče. Četudi sem vedela, da je nad železnico ena običajnih helikopterskih zračnih poti na Vrhniko. Razmišljanje o pozdravljanju je z današnjega stališča precej nespametno, a v takratni izgubljenosti in vsled popolne odsotnosti informacij smo iskali razlage v tistem, kar smo vedeli. Razen tega, da je sodeloval z našimi, smo vedeli le še to, da je nekaj ur prej letel čez Horjul in Vodmat.

Pozno popoldne je Toni na poti iz Primorske letel nad svojo horjulsko hišo. Mila in Breda sta bili zunaj. Mila je okopavala vrt. Ni ji bilo všeč, kadar je letel tako nizko, da se je skoraj dotikal smrek. Ni se bala zanj, vedela je, da obvlada »svoj posel«, jezilo jo je, da krši predpise o letenju nad naseljenimi kraji, čeprav je bil sicer glede spoštovanja pravil zelo dosleden. On pa jo je vse prerad pozdravljal iz zraka, poleg tega je vedel, da s tem ne moti sosedov, saj so mu to pogosto povedali. Tudi v Rožni dolini in na Vodmatu se naši sosedje niso nikdar pritoževali nad njegovimi nizkimi preleti. Nasprotno, radi so nam povedali, da so ga videli. Mila se je kljub temu jezila. To je bila njuna običajna igra: ona se dela, da ga ne vidi, on pa pleše okrog nje. Ko pride domov in sleče uniformo, se oba smejeta. Tudi tistega dne je naredil dva nizka kroga nad hišo, signaliziral je in mahal hčerki, ki je od veselja skakala v zrak in vpila. Mila je kot po navadi gledala v tla in okopavala gredo. Še danes si ne more odpustiti, da ga ni vsaj za hip pogledala.

Čez približno dve uri je pozdravljal našo mamo.

»Skozi šipo je dal roko ven. Mahal je. Videla sem njegovo roko ... v modri srajci ... Toni je nosil modro srajco ...« Mama je tolikokrat obnavljala ta prizor, da je bilo že prav mučno. Mučno in neusmiljeno je bilo tudi moje nenehno obnavljanje vedno istih slik. Pozdravljal je našo mamo. Kdo drug bi to sploh lahko bil? Kaj ni to dovolj jasen znak, da se je poslavljaj? Vedno je mahal. Ja, ampak zdaj ... Saj ni vedel, da je to njegova zadnja pot ...

Vedno je mahal, ampak ... Sama sem se v glavi mučila podobno, kot se je mama na glas.

Gledala ga je, kako je letel v smeri Delove stolpnice, naredil ovinek na križišču Titove ... in nad železniško progo poletel proti Vrhniki ... in ko je bil le streljaj od naše hiše v Rožni dolini, streljaj, ki to pot ni pomenil fiktivne razdalje, ampak resnično streljanje, je mama zagledala ogromen steber črnega dima.

Dvajset, trideset sekund prej sva z Igorjem zaslišala nenavaden zvok. Šlo je za tisto prvo streljanje na gazelo iz *browninga* s stavbe na Prežihovi ulici, natančneje s platoja v šestem nadstropju med dvema stavbama, kjer je bil nameščen štab TO. S ceste v križišču ob kopališču Ilirija so skoraj isti hip nanj streljali še teritorialci s puškami. Da jih Toni ni slišal, je mogoče razumeti, saj je brnenje helikopterja v kabini zelo glasno. Ni pa jasno, ali jih je tudi videl. Verjetno jih ni, saj bi drugače pospešil let, ali pa ... Kaj bi sploh lahko naredil v tistem položaju, če gazela ni imela motilca raket? Kam bi lahko pobegnil? Nižje kot je lahko letel nad progo, v mestu res ni mogel leteti. Z nizkim letenjem pa se je najbolje varoval pred streljanjem, pred slovensko – to je slišati absurdno – pred »svojo« zračno obrambo. Lahko je torej letel le naprej in najnižje, kar se je dalo, nad železnico, ki pelje čez Tivoli in mimo Sekretariata za informiranje (stavba je čisto blizu železniške proge), kjer je za hip zalebdel (je hotel ... opozoriti, naj ne streljajo nanj?), in nedaleč od naše hiše. Je letel in se vdal v usodo? V zlo srečo, ki se je naselila v človeško samopašnost in ju je z Bojančetom že čez nekaj sekund pokosila?

Niti pomislila nisem, da je zvok, ki sem ga slišala v dnevni sobi, pravzaprav streljanje. Res pa je, da ne slišim najbolje. Sedela sem na zofi in gledala televizijo, Igor se je trudil, da bi delal, čeprav je bilo nemogoče. Televizor je bil prižgan že od zgodnjega jutra in naju je obveščal o vsem hudem, kar se je dogajalo tisti dan. Igor je takoj prepoznal streljanje, vendar je raje molčal, da me ne bi po nepotrebnem prestrašil. Odtrgala sem se od televizije in odšla v kuhinjo k Matevžu, ki se je igral na tleh. Že odkar sem ga pripeljala iz vrtca, sem tako hodila med njim in novicami, ki so prihajale z ekrana. Nisem hotela, da bi se igral v dnevni sobi, kjer bi gledal zmaliceno pločevino in tanke. Ko sem šla skozi dolgi, v črko L razpotegnjeni hodnik, sem slišala zvok, ki je bil še bolj nenavaden in glasnejši od prvega. Bila je prva strela 2 M, ki je letela proti Toniju in Bojančetu in je nerazstreljena

padla nekje v bližini pravoslavne cerkve. Vendar tega takrat nisem vedela. Matevž se je igral z lego kockami, ki jih je imel razprostranjene čez kuhinjo in jedilni kot, da sem težko stopala čeznje. Hotela sem pogledati, ali se z balkona kaj vidi. Ko sem odpirala vrata, zaprta so bila zaradi otrokove varnosti in da vročina ne bi prodirala noter, me je Igor z vso močjo potegnil nazaj v kuhinjo. Začel je vpiti, da ne smem iti na balkon in naj z Matevžem hitro stopiva na hodnik. S svojo mirnostjo sem ga prepričala, da je še on stopil z mano pogledat na balkon. V tistem hipu je iz stolpnice TR 3 švistnila druga raketa. Saj nisva vedela, kaj je in od kod prihaja, to sva izvedela pozneje. Videla sva jo. Ali pa jo je videl le Igor, jaz se je res ne spomnim. Spomnim se samo tako hudega poka, da je okensko steklo zažvenketalo. Igor me je hitro potegnil nazaj v kuhinjo in med vpitjem: »Kaj jim pa je, pa ja ne streljajo na Študentsko naselje?« tekel v spalnico na drug konec stanovanja.

Matevž je zajokal, zato sem ga dvignila k sebi. Stiskalo me je v grlu in me za hip ohromilo. Stala sem tam s sinom v naročju, in ne da bi vedela zakaj, so me zalile solze. Slutila sem le, da se je zgodilo nekaj hudega in nepopravljivega. Spet se je vrnil tisti čudni občutek tesnobe, ki me je spremljal že dolgo, pa nisem vedela, kaj naj z njim.

Prejšnji večer smo praznovali razglasitev slovenske samostojnosti in neodvisnosti, Igor je pokal od dobre volje. Imeli smo goste, tudi iz tujine, prišla je prijateljica, novinarka iz Danske. Z vehemenco poznavalca ji je Igor razlagal slovenske politične razmere. Razpredal je o zgodovini, odpiral šampanjce, bil je srečen in duhovit, ne da bi se trudil, družba je bila iz ure v uro bolj razigrana, mene pa je vse močnejše stiskalo v grlu. Skrivala sem solze, na skrivaj hodila jokat v kopalnico. Gostje so verjetno menili, da pretiravam, da se sprenevedam, da sem neprijazna, ne vem, kaj so si mislili; želela sem si le, da bi vsi odšli. Tudi Igor me ni razumel – vsa Slovenija je praznovala, morala bi jokati od sreče, ker sem se znašla sredi tako velikega zgodovinskega trenutka za slovenski narod, ne pa od žalosti. Zanj je bila to le puhla jugonostalgija. Sicer pa mu že zelo dolgo nisem znala pojasniti, da ne žalujem, ker zapuščamo Jugoslavijo, saj vem, da jo moramo zapustiti, ampak ker čutim, da se bo vse, kar smo živeli dotlej, sesulo v prah. In rušenju ne bo konca. V trenutku, ko je počilo, se je ta občutek nekako udejanjil. Kot da so vojni prizori, ki so me leta in leta preganjali v sanjah, postali resničnost.

Z Matevžem v naročju sem počasi oddrsela v spalnico. Igor je stal ob oknu in strmel v ogromen steber črnega dima, ki se je dvigoval le nekaj ulic od naše hiše. Že preden sva z Matevžem prišla do njega, je videl tudi bel dim, bilo je verjetno le hip za tem, ko so gazelo zadeli. Ko sva zdaj sličico za sličico trgala iz najinega spomina in jo sestavljala v skupni doživljaj, sem izvedela še za nekaj podrobnosti. Težka slutnja se je naselila v obeh hkrati. Vendar sva o njej molčala. Potisnila sva jo vase in obmolknila. Jaz sem k sebi stiskala Matevža, Igor pa je že tekkel po stopnicah, se zavihtel na kolo in se odpeljal, kolikor se je dalo hitro. Zdaj vem, da je odšel v nasprotno smer od dima, proti Študentskemu naselju, ki je sicer čisto blizu proge. Spraševal je študente, če vedo, kaj se je zgodilo. Odgovarjali so mu, da so sestrelili heli... Ni hotel slišati, čeprav mu je razjedalo drobovje, ni pustil, da bi se slutnja naselila v možgane. Potem je na tleh zagledal polkrožne koščke pleksistekla; takrat je vedel, da ni le helikopter, da gre za gazelo ... Da ... Prihittel je na Cesto v Rožno dolino, povesod je bil dim, že je hotel zaviti proti razbitinam in ležečim ... še nepokritim ..., ko je iz dima pritekel fotograf Miha Fras in zavpil:

»Kaj jim pa je, na kruh streljajo!?»

Igor ni vedel, kaj bi storil. Slutnja mu je hotela razjesti drobovje, ni ji pustil do možganov, zdelo se mu je, da je videl uniformirane ljudi, da je videl reševalce ... Vendar se je odločil, da bo šel stran, da ne bo »motil«, da ... Odločil se je, da slutnji ne bo dovolil, da se udejanji in postane resničnost! Ne spominja se, kako je prišel domov, šumelo mu je v glavi, telo je hotelo raznesti od napetosti, komaj se je vlekel. Ko je prišel na dvorišče, sem mu že z okna zavpila, da je klicala mama in da je Toni letel ... Klecnil je, ni več čutil nog, slutnja je prodrla v glavo. Od tega trenutka je vedel, enako kot jaz, pa sva se oba pretvarjala, da ne veva. Ker nisva hotela vedeti, in če nečesa nočeš, potem tistega ni! Egoistično sva v svojih glavah Tonija še nekaj naslednjih ur ohranjala pri življenju. Bilo je kot blaznost.

Telefon je zazvonil že tik za tem, ko se je Igor odpeljal. Naša mama je s težavo zadrževala solze, ko je sporočala, da se ji je zdelo, da je pred kakšno minuto nad njenim blokom letel Toni. Da ji je mahal, roko je dal skozi šipo ... in ona mu je mahala nazaj in ... Potem je zagledala tak velik dim ...

Slutnja je postala strašna. Vendar sem jo takoj odgnala. Zanikanje je v trenutku postalo močnejše od vsega drugega.

»Ni bil Toni,« sem rekla, »ni!« Mamo sem zasula z besedami, da je to

nemogoče, da ni sprejemljivo, da ni dobro videla, da se je gotovo zmotila, da ... Revica je samo še obmolnila. Obljubila sem ji, da bova z Igorjem izvedela, kaj se je zgodilo, in se prepričala, da je Toni živ. Ne vem, ali sem jo pomirila. Odložila sem slušalko. Z Matevžem sva v tišini obsedela na tleh. Tudi on je bil zmeden in negotov. V trenutkih, ko njihovi starši ne zmorejo nadzorovati svojih občutkov, so otroci popolnoma nemočni, kot ranjene živalce so. Trudila sem se, da bi ga razvedrila, da bi se igrala z njim. A zdelo se mi je, da vse razume in da se tudi on, revček, trudi zaradi mene. Tako sva nekako počakala, da se je Igor vrnil.

Vendar je od tistega trenutka tesnoba le še naraščala. Muka je bila samo še večja. Pri meni tudi zato, ker se je takoj začela nezadržno mešati z občutkom krivde. Igor pa si je že na pragu očital, da je prehitro ubogal teritorialce, ki so ga grobo zavrnili, ko jih je spraševal, ali vedo, kdo sta mrtva. Vendar se ni vrnil tja. Tudi sama nisem šla pogledat. Pa bi morala! Namesto tega sem pograbila slušalko in začela klicati vse in vsakogar, ki bi lahko karkoli vedel, Tonijeve sorodnike, poveljstva TO, vojašnice JLA ...

Najhuje mi je bilo, ker nisem mogla priklicati Tonijevih staršev. Prepričana sem bila, da je njegov oče v stiku z Elom in da ve, kje je Toni. Pa so na Vrhniki živeli v enakem strahu kot mi. Tonijeva sestra Anka je bila tisti večer dežurna v zdravstvenem domu. Dežurni zdravnik je kipel od navdušenja, ker smo Slovenci sestrelili okupatorski helikopter.

»Ne govorite tako, lahko da je moj brat!« mu je rekla Anka.

Pozneje tisti večer ji je zdravnik rad priskočil na pomoč in je na sodni medicini nekajkrat poizvedoval po Toniju. Tako smo pravzaprav izvedeli za njegovo in Bojančetovo smrt.

Ko sem še zvečer klicala v vojašnice –, takrat so telefonske povezave z njimi še delovale –, je bilo, kot da bi klicala na drug planet. Dežurni vojaki in častniki so bili popolnoma zbegani, glasovi so se jim tresli, bili so tako očitno nepripravljeni na vse, kar se je dogajalo, nikakršnih podatkov niso imeli o ničemer. Najprej niso niti vedeli, da je bil helikopter sestreljen. Puščala sem svojo številko na vseh naslovih. Ure in ure sem vrtela telefonske številke, samo da mi ne bi bilo treba iti pogledat pet ulic stran in se prepričat ... Od prvega trenutka sem se bala resnice. Še zdaj me muči, da tisti večer nisem zbrala dovolj poguma in nisem šla sama na kraj dogodka. V vse vtikam nos, le takrat, ko bi morala, ga nisem! Ne maram prodajati zijal ob tuji nesreči, to je res ... Ampak takrat me je bilo preveč

strah resnice. Mamin klic je bil dovolj jasen znak. Jaz pa sem vseeno iskala zagotovila, da je Toni živ. Živ! Ne mrtev. Kljub temu da je mama jasno povedala, da ji je mahal, da je bil najverjetneje on, da ... Nočeš vedeti, čeprav veš. Možgani ti pošiljajo jasna sporočila, ki jih še v istem hipu odrineš proč. Igor se je ubadal s podobnimi slutnjami, vendar ni še enkrat sédel na kolo in odšel na kraj nesreče. Ne spomnim se, ali sem mu sploh rekla, naj gre in se prepriča. Vem pa, da si je več kot enaindvajset let očital, zakaj se ni še enkrat odpravil na tisto prekleto križišče ob progi. Zakaj ni skočil med teritorialce, odgrnil rjuhe s trupel in preveril, ali je bil pod njo Toni. Da ni preveril, ali sta pilot in mehanik še živa. Enaindvajset let ga je mučilo. Šele pred kratkim je vsaj za to našel pomiritev.

Srečala sem Andreja Repovža, ki stanuje čisto blizu mesta, kjer je bila sestreljena gazela. V pol minute je bil na kraju dogodka. Njegov sin je naredil fotografije in jih poslal v *Slovenske novice*, in časopis jih je – človek težko verjame, ker so bile tako krvave – objavil. Po fotografijah sodeč Toni in Bojanče nista mogla biti več živa, ko je nekaj minut zatem, največ deset po eksploziji, na kraj strmoglavljenja prišel Igor.

Takole je zapisano v veliki zeleni mapi, v kateri veteran Andrej Repovž hrani najrazličnejše dokumente iz vojne, svoje zapise in opažanja, članke, ki se nanašajo na tisto obdobje, fotografije sestreljene gazele. Svoj zapis je naslovil *Kako sem postal prostovoljec v vojni za Slovenijo*.

Četrtek, 27. junija 1991

Sončno popoldne se je prevešalo v drugo polovico. S prijatelji in sinom Luko, ki je slučajno imel pri sebi fotoaparata, sem stal na domači ulici ob železniški progi Ljubljana–Trst. S skrbjo smo opazovali, kako se helikopter jugovojske (gazela AS - 341)²²² že drugič tisto popoldne motovili nad centrom mesta. S stisnjeno pestjo sem mu zažugal: »Crkni, pes agresorski!« (Tokrat še nisem vedel, da ga je pilotiral zavedni Slovenec Toni Mrlak s kopilotom Makedoncem.) Takoj nato je iz smeri Iskrine stolpnice proti njemu nekaj »švistnilo« in ga, o groza, zgrešilo. Razočaranje ni dolgo trajalo. Druga raketa je zadela v polno! Gazela se je spremenila v žarečo kroglo, iz katere so kot v filmu frčali kosi elise, kabine, trupa ...

²²² Andrej Repovž ne omenja serijske številke gazele, pač pa oznako vrste gazele.

Stekli smo skozi predor za pešce do Ceste v Rožno dolino. Prvi pogled se je ustavil na kadečih se štrucah kruha, razmetanih v dolžini več kot 150 metrov. Rep helikopterja je pristal na vrtu prve hiše, motor na podstrešju druge, sani in sedeža z obema pilotoma pa 100 m naprej ob belem golfu kranjske registracije. Povsod je gorelo, še najbolj visoke smreke na drugi strani ceste, ki jih je sosed skušal pogasiti z vedrom vode! Luka je vse to vestno beležil na celuloidni trak.

Prvi je bil na mestu dogodka, razen seveda nas »domorodcev«, CNN-ov kombi, šele nato so prihajali »uradni opazovalci«, policisti, teritorialci, gasilci in »zbiralci spominkov«.

Čeprav je o tem dogodku več ali manj vse znano, pa me le zanima dvoje: 1. Ali je kje evidentirano, da smo v odtrganih vratih kabine helikopterja našli dokumente treh pilotov s srbskimi imeni in ne Mrlakovega ali Makedončevega? Zanima me tudi, zakaj sta imela pilota, vsaj po mojem mnenju, zelo slabo osebno oborožitev, saj je »pekov mulc« našel le en avtomat CZ M 57? Sta bila »nadomestna pilota«?

Zelo težko je razumeti, da se ni šel Igor na kraj dogodka še enkrat prepričati ali da tega nisem storila sama. Oba sva ravnala nerazumno in tudi neskladno z najinima značajema. A takrat sva kot blazna iskala zgolj zagotovilo, da je Toni živ! Živ! Besede mrtev sploh nisva izrekla.

Ne znam opisati, s kakšnim olajšanjem sva čez nekaj ur sprejela Elovo sporočilo, da je to res: povedal nama je, da je dobil jasno zagotovilo, da je Toni živ in zdrav. Njegovih besed sva se oklenila kot rešilne bilke in dvom, ki naju je razžiral, potisnila, kolikor se je dalo globoko. Četudi se je slutnja nenehno vračala. Strah nama je hromil možgane in telo. V meni ga je poglobljajal še sram, da živim blizu kraja, kjer je Toni ... Čeprav nič kriva, sem bila kriva. Ker sem živela tam, kjer ne bi smela.

Ko smo naslednji dan prišli k Mili, sem razmišljala le še o tem, kako naj ji razložim svoje neodgovorno vedenje. Sestra, ki ni nikdar slepomišila, je tudi zdaj zelo naravnost spraševala, kako to, da ji nismo Tonijeve smrti razkrili že takoj prejšnji večer, zakaj se nismo šli prepričati, ali je bil on, zakaj nisva z Igorjem stala tam, dokler ne bi izvedela resnice, zakaj nisva dvignila rjuhe in pogledala, zakaj sva ga pustila ležati kar tam na tleh ... Okrog pol devetih se je začela huda nevihta. Treskalo je in grmelo, kot da se nebo maščuje. Dež ni padal, ampak se je zlival na zemljo. Zakaj je moral

Toni tako dolgo ležati na tistem dežju, je v naju neusmiljeno vrtala Mila. Kasneje smo izvedeli, da sta reveža na ulici ležala še nekaj ur po sestrelitvi. Še pet ur po sestrelitvi. Sram me je. Vedno me bo sram.

Oba z Igorjem bi morala iti tja in sesti k mrtvima. Varovati bi ju morala pred lačnimi pogledi tistih, ki so z vseh koncev Ljubljane prihajali preverjat, ali se je res zgodilo, kar so slišali, da se je. Morala bi biti tam in zahtevati, naj ne kradejo njunih stvari. Naj razbitine gazele pustijo, kjer so. Po posnetkih in pričevanjih sodeč je bilo okrog njiju kot na semnju, množica se je sprehajala med razbitinami in iskala spominke zase. Mrtvemu Toniju so »opazovalci« tragedije celo sneli uro z roke. Vse so odnašali in raznašali ... Morala bi biti tam in paziti nanju ... Predvsem pa poskrbeti, da bi ju čim prej odpeljali na varno. Da bi ju zaščitili pred vsemi, ki so prihajali past zijala nad razbitinami in nad nesrečnikoma, ki so ju že v zraku oropali človeškega dostojanstva. Večina se je veselila njune smrti, saj je bil, kot so bili dolgo prepričani, zaslužen ubit sovražnik Slovenije in agresor. Ljudem ne gre zameriti. Danes marsikdo, seveda tudi veteran vojne za Slovenijo Andrej Repovž, misli povsem drugače, kot je takrat.

Kaj sva z Igorjem delala ves tisti čas, da se nisva šla prepričat? Ali morda ne stanujeva v sosednji ulici ...? Tako je ponavljala Mila. Vse je bilo res ... Moj občutek krivde je bil strašen. Takrat sem mislila, da si ne bom mogla nikdar odpustiti! Takšno izpraševanje vesti je prav mučno in nič ne pomaga, če človek ve, da je nesmiselno.

Kasneje sem izvedela, da se je podobno trpinčila moja mlajša sestra Nena. Kot tajnici režije v Uredništvu dnevnoinformativnega programa so ji tisti večer na hodniku porinili v roke kaseto s posnetki sestrelitve gazele. Rekli so ji, naj pogleda, ali je iz tega mogoče narediti novico. Odhitela je v montažo. Vzdušje v studiih, v pisarnah, na hodnikih televizijske in radijske hiše je bilo že od jutranjih ur kot obsedeno. Novinarji so tekali sem in tja. Telefoni niso nehali zvoniti, mudilo se je, nenehno so pazili, da ne bi s čim zamujali, česa ponevedoma izpustili, da bi ja o vsem, kot je treba, pravočasno obvestili gledalce in poslušalce. Nas, ki novinarjem ne prej ne kasneje nismo bili bolj zvesti kot v tistih nekaj vojnih dneh. Vse oddaje razen informativnih so umaknili s programa, ki je skoraj štiriindvajset ur potekal v živo. Novice in prispevki s terena so se v divjem tempu mešali z drugimi nujnimi obvestili, poročili in prispevki.

Nenin šok ob pogledu na razbitine gazele, na ... je bil popoln. Spet in spet

je vrtela trak. Sem in tja, naprej in nazaj. Nenehno ustavljala posnetek. V strahu iskala ... Na vsak način se je hotela prepričati! Vendar je bilo na posnetku videti vse, samo številke ne.

Številki gazel 664 in 660, s katerima je po navadi letel Toni, smo zelo dobro poznali, saj smo ju velikokrat videli v zraku zelo od blizu.

Posnetek je bil pretresljiv. Zdaj vem, da so ljudem najbolj ostale v spominu ožgane štruce kruha, ki so ležale raztresene po tleh sto in več metrov naokrog. Že pogled na ta kruh je bil ganljiv. Absurden! Kruh, simbol Kristusovega telesa, je zažgan, oskrunjen ležal v prahu in pozneje na dežju. Naša mama ga je vedno poljubila, če je padel na tla.

Že tisti kruh je bil za vsaj malo občutljivega gledalca jasen znak, da je s sestrelitvijo nekaj hudo narobe, saj iz helikopterja niso padle bombe, ampak kruh, ki je še nekaj dni ležal po okoliških ulicah.

Tisti, ki smo Tonija poznali, pa se spomnimo predvsem dveh mrtvih teles, ki sta tesno drugo ob drugem, natančneje drugo za drugim, ležali pokriti z belo rjuho ob belem avtomobilu. V mimobežnem bližnjem posnetku na ekranu smo iskali dokaz, da eno od njiju ni Tonijevo. Enak dokaz je med pregledovanjem posnetka po službeni dolžnosti, a z nepredstavljivo muko, zaman iskala Nena ...

Zadnje čase sem si morala zaradi natančnejše analize dogodka še velikokrat ogledati posnetke sestrelitve. S tem in pa z branjem obdukcijskega poročila sem odlašala, dokler se je dalo. Kolikor vem, obstajajo štirje različni posnetki. Prvega je naredila amaterska snemalka in je že v eni uri obkrožil svet, saj je bila to za vse agencije in televizijske postaje tisti večer novica številka ena. Vojna v samem srcu Evrope! Prvič po ruski invaziji na Češkoslovaško smo lahko gledali tanke, ki pod seboj meljejo osebne avtomobile in mestne avtobuse, civiliste, ki ustavljajo in obkrožajo oklepna vozila, vojake z nabitimi puškami. Da gre za resno vojaško grožnjo, bi moralo vsakomur postati jasno že po teh slikah. Domovina in tujina sta zdaj verjeli, da je v Sloveniji res vojna! Čeprav smo to tudi brez tega vedeli vse od jutra! Saj tanki in oklepniki JLA na slovenskih ulicah niso bili na paradi.

Da bi izkazal lojalnost svojemu edinemu poveljniku ter nedvoumno bojno pripravljeno, je poveljnik 30. razvojne skupine Tone Krkovič dano nalogo izpolnil z največjo, pravzaprav s preveliko zavzetostjo. Priče pravijo, da tudi zato, ker je vso prejšnjo noč in še daleč v jutro izdatno praznoval osamosvojitve države. Koliko maliganov je medtem konzumiral, naj ostane

državna skrivnost, vsekakor pa je v diskoteki na ljubljanskem Kongresnem trgu, kamor so se po praznovanju v Cankarjevem domu v zgodnjih jutranjih urah zatekli najbolj navdušeni predstavniki državnega vrha, pozabil znamenito sabljo, izdelano na osnovi skic, ki jih je po fotografijah sablje generala Maistra naredil Janez J. Švajncer. Z njo je na proslavi samostojnosti prejšnji večer strumno raportiral prvemu predsedniku pravkar nastale slovenske države, Milanu Kučanu. Sabljo je, če so pričevanja točna, nekje okrog poldneva v Cankarjev dom prinesel lastnik diskoteke. Če so se poročevalci zmotili, je bil prinašalec sablje morda kdo drug. To pa je s tem v zvezi menda edini podatek, okrog katerega so se lahko zmotili.

Nič ni narobe, če človek praznuje. Veselje, da smo skoraj tisoč štiristo let po Karantaciji spet dobili slovensko državo, je naravnost pohvalno. Čeprav bi bilo bolj zaželeno, ko bi bil dotični bolj odgovoren, glede na to, da je opravljal nalogo poveljnika brigade, ki je varovala sam politični vrh. Glede na to, da so tanki JLA že nekaj ur križem kražem prodirali proti mejam Slovenije, glede na to, da so jih ljudje ustavljali in na Primorskem pred njimi postavljali barikade že ves prejšnji dan, ko so se v Ljubljani še veselo pripravljali na veličastno proslavo osamosvojitve, glede na to, da je imel državni vrh že takrat vse podatke o dogajanju. Poveljnik specialcev pa je bil že takrat zelo blizu sekretarju za ljudsko obrambo, zato bi težko trdil, da vsega tega ni vedel.

Drugi posnetek razbitin je naredila RTV Ljubljana, tretjega avstrijska televizija ORF in četrtega ljubljanski kriminalisti. Tega sem po mučnem in dolgotrajnem postopku, nazadnje tudi s pomočjo informacijske pooblaščenke, dobila z Ministrstva za notranje zadeve. Obrazi ljudi na njem so, v skladu z zakonom, zabrisani. Za presnemavanje, predvsem pa za brisanje obrazov, mi je država izstavila masten račun, katerega plačevanje sem zavestno zavlačevala, dokler se je dalo. Najprej sem premišljevala, da grem raje v zapor, kot da bi plačala za tiste grozne slike! Zdelo bi se mi bolj naravno. Bolj človeško. Bilo bi tudi bolj v slogu te kriminalne zgodbe. Saj bi nekdo verjetno res moral iti v zapor! A država ima mehanizme, ki jih posameznik nima, zato bi mi denar z obrestmi odtrgali od plače in me oskubili za še večji znesek.

Nena, zaposlena v Uredništvu dnevnoinformativnega programa RTV kot tajnica režije, je tisti, prvi večer vojne v Sloveniji (Primorci bi upravičeno rekli drugi!) po službeni dolžnosti in na svojo veliko grozo pregledovala prvi posnetek, ki ga je na RTV prinesla amaterska snemalka.

Zavrteli naj bi ga v drugem večernem Dnevniku. Medtem ko so tekle priprave za oddajo, je v studiu potekal intervju, katerega gost je bil minister za informiranje Jelko Kacin. Sestra se je odločila, da bo Kacina kar neposredno povprašala o Toniju, saj je vedela za njuno prijateljstvo. Kmalu zatem smo izvedeli, da nista le prijateljjevala, ampak zadnje leto pred spopadom tudi na skrivaj opravljala izvidovanje za potrebe TO, ki je po nekaterih podatkih vse do marca²²³ 1991 ostalo skrito sicer tako budnim in ostrim očem armadne varnostno-obveščevalne službe. Po podatkih, ki sem jih pridobila kasneje, naj bi Toniju ves čas sledili. Če je to res, potem so že od začetka vedeli za njegove obveščevalne dejavnosti. Bodo arhivi v Beogradu to kdaj razkrili? Vsekakor pa je takratno in poznejše varnostno in obveščevalno področje obeh v vojno vpletenih strani tema, ki bo še burila duhove in pretresala slovenski politični prostor. Glede na »strukture«, s katerimi sem zaradi raziskovanja okoliščin Tonijeve smrti prihajala v stik, lahko rečem, da je ta predmet vreden posebne obdelave. Zanimiva je misel Mitje Klavore, namestnika direktorja takratne kriminalistične službe. Zapisal jo je sicer nekaj let pozneje, vendar v mnogočem pojasnjuje dogajanja, ki so se začela že pred desetdnevno vojno.

Ob navzkrižnem delovanju raznih obveščevalnih, kriminalnih, vojaških, paraobveščevalnih in paravarnostnih struktur na ozemlju nove države se poznavalci ne bi čudili, če bi tovrstne agencije najeli tudi ljudje, ki jim samostojna Slovenija s svojim ravnanjem ni bila kaj prida pri srcu.²²⁴

Številni slovenski politiki, tudi osamosvojitelji, bi o tem vedeli precej povedati!

Jelko Kacin je 27. junija zvečer prišel v studio TV Ljubljana vidno razburjen, zato ga Nena pred nastopom ni hotela motiti. Vsi smo občudovali njegove izjemne komunikacijske sposobnosti in tudi v takratnem nastopu mu je pred kamero zelo zanesljivo uspelo skriti nervozo. V svojem dnevnem poročilu je med drugim govoril o sto mrtvih in šestih sestreljenih helikopterjih

²²³ Pilot LEM Jaka Jaklič je 17. marca prenesel Kacinovo pismo za Kalana in ga dal Miru Završku; Kacin je ob tem poudaril, da se Toni ne sme več sestajati z njim, ker je zanj (za Tonija) to preveč nevarno, saj mu je na sledi KOS.

²²⁴ Mitja Klavora, Zdrs, str. 18, DZS, Ljubljana, 1995.

na strani JLA (kar sta z Janšo na tiskovnih konferencah v Cankarjevem domu ponavljala še dva dni, dokler niso novinarji z neprijetnimi vprašanji in podrobnostmi v zvezi s tem postali kar preveč zajedljivi). Minister je televizijskim gledalcem omenil tudi sestrelitev gazele, vendar ni navedel imen žrtev, zato je Neni še naprej ostajalo upanje. Ni mogla vedeti, da je bila vzrok za Jelkovo razburjenje tudi Tonijeva smrt. Bil je med prvimi na kraju dogodka, v belem audiju ga je tja pripeljal šofer koordinacijske skupine, spremljal ga je pripadnik Krkovičeve zaščitne enote Mitja Kunstelj. V poročilu takratnega preiskovalnega sodnika Milana Krstiča, ki je opravil ogled dogodka, Kacin, Lovšin in Kučan niso omenjeni. Eden od kriminalistov z oddelka za preiskavo krvnih deliktov se spominja, da se mu je zdelo nenavadno, ker se je Kacin tako dolgo zadržal ob truplu. Prišlo mu je na misel, da pokojnika morda pozna ali da je kako drugače povezan z njim. Zakaj je preiskovalni sodnik Krstič zapisal, da je trupli identificiral vojaški preiskovalni sodnik Alojz Ferlinc, nisem mogla izvedeti, saj se Krstič na moja sporočila ni odzival, Ferlinc pa se identifikacije ponesrečencev ne spomni. Najverjetneje zato, ker pri njej ni sodeloval. Verjamem, da je Kacin Tonija takoj spoznal. Opravili so le prevzem predmetov pokojnikov.

Zorica Sibinovski je za smrt svojega moža Bojančeta izvedela šele čez tri dni! Kar je neverjetno, saj sem se sama že naslednje jutro prepričala, da so na armadnem poveljstvu v vojašnici na Metelkovi, kjer sem poizvedovala, kam so odpeljali Tonijevo truplo, vedeli tudi za njegovo smrt. Vedeli so seveda tudi naši, saj je ob polnoči potekala identifikacija na kraju dogodka najdenih osebnih predmetov obeh pokojnikov. Torej bi Zorici Sibinovski lahko eni ali drugi sporočili, da je njen mož mrtev. Morda kar nadrejeni Sibinovskega, podpolkovnik Stamenković, ki je za sestrelitev gazele izvedel takoj po dogodku.

Mili je Vladimir Pocek, eden od kriminalistov, ki sta na kraju dogodka preiskovala primer, čez nekaj tednov prinesel modro kuverto in v njej Tonijev poročni prstan. To je bila še zadnja, a edina materialna potrditev moževe smrti. Mila si je za vselej zapomnila ime mladega in prijaznega kriminalista, ki je še dve desetletji veljal za najsvetlejšo izjemo med vsemi, s katerimi je prihajala v uradni stik. S seboj je prinesel tudi malo Tonijevo črno beležnico, natančno popisano s številkami v najrazličnejših kombinacijah. Po načinu, kako ji jo je pokazal, je videla, da je bil mladi kriminalist prepričan, da je prišel do velikega odkritja in da nekakšne

tabele s števkami razkrivajo tajna šifrirana sporočila. Bil je razočaran, ko je slišal, da je to le Tonijeva stavna beležka, v katero si je zapisoval številke in kombinacije, ki jih je vsak teden izpolnjeval na lotu. Ni si težko predstavljati, da je beležka v kriminalistovi domišljiji vzbudila tolikšen obet, saj je imel Toni res nenavadno lepo pisavo. Kar je napisal, je bilo videti, kot da prihaja naravnost iz tiskarne. Celo beležka za igranje lota.

Toni je, odkar pomnim, igral loto. Vedno je stavil na iste datume. Na tiste, ki so mu v življenju pomenili največ: Milin rojstni dan, rojstna dneva otrok, dan, ko sta se z Milo srečala, in najbolj slavljeni dan v letu – dan njune poroke. Mila ga je hecala, da bo moral spremeniti številke, če bo kdaj hotel res kaj zadeti. Pa je bil vseh devetnajst let – toliko sta jih preživela skupaj – prepričan, da bo s svojimi najsrečnejšimi števkami enkrat zagotovo zadel. Žal ni. Čeprav so bile številke res srečne. In to za Neno, ki je kakšno leto po Tonijevi smrti prvič v življenju kupila srečke.

Bilo je naslednje leto na božični dan. Takrat še nismo praznovali božiča. Nena je stala v dolgi vrsti na pošti, z nekaj položnicami v roki. V zraku je bilo hitenje, ljudje so se živčno prestopali v mislih na večer in na množico opravkov, ki jih morajo še postoriti. Vrsta se je prepočasi premikala naprej. Nena je bila slabe volje, utrujena od preveč ur, ki jih je vsak dan prebila v službi. Ko se je približevala okencu, je zagledala reklamo za srečke, prilepljeno na steklo poštnega okenca. Za hitre iskalce sreče je bila takrat priljubljena igra 3 x 3. Spomnila se je na Tonija, ki je igral loto. Pa na to, da ne bo do jutra plesal na njeni poroki, kot ji je zatrjeval še čisto od malega. »Ker to je najlepša stvar v življenju, da se človek poroči, veš, Nenica,« ji je vedno govoril.

Meni pa nikdar. Ko sta se Mila in Toni spoznala, je imela Nena sedem let, jaz štirinajst. Poroča se mi je zdela nekaj najbolj butastega na svetu. Približno nekaj takega, kot če bi šel človek v zapor. Toni mi je to rahlo zameril. Sploh ker sem to še tik pred poroko omenjala Mili. Predvsem zato, ker nisem hotela, da odide od doma. Mostar se mi je zdel na koncu sveta. Jaz pa sem bila na svojo starejšo sestro tako zelo navezana ...

Nena se je zazrla v reklamo za srečke in pomislila, da bi Toni gotovo kupil kakšen komplet ali dva. Sebi in njej, če bi bil tam! Nasmehnila se je poštni uslužbenki:

»Dajte mi, prosim, pet, ne, deset kompletov 3 x 3.«

Ko jih je prinesla domov, se je Boštjan – čez nekaj let sta se poročila – jezil nanjo.

Saj ji je zaradi »butastih srečk zmanjkalo denarja za položnice«. Čez nekaj dni sta bila oba srečna, ker je Nena zadela belega beamweja. Ko bi Toni to vedel, bi ji gotovo plačal davek, ki ga ni mogla poravnati, da bi avto obdržala.

V belem avtomobilu se je na kraj sestrelitve gazele pripeljal Jelko Kacin. Kriminaliste z Oddelka za preiskavo krvnih deliktov Uprave milice Ljubljana je njegov prihod presenetil, saj ni bilo v navadi, da bi tako visoki državni uradniki hodili na kraj »umora«. Če ne bi bila fotografija s Tonijevim truplom ob ministrovih nogah že v ponedeljek objavljena na naslovnici *Mladine*, bi bila tudi ta podrobnost predmet mojega dolgotrajnega preverjanja. Objavljanje fotografij nesreče in ponesrečencev se mi je vedno zdelo sporno, saj je za njihove najdražje zelo boleče. V primeru *Mladinine* naslovnice, na kateri sta se skupaj znašla minister za informiranje in njegov mrtvi prijatelj, pa je že skoraj bogokletno. Kacin je kasneje zapisal, da je bil na urednike *Mladine* zelo jezen, ker so objavili tisto krvavo fotografijo. Poklical jih je in jih pošteno ozmerjal. Prepričana pa sem, da niso čisto dobro razumeli, zakaj je to storil.

Približno uro po sestrelitvi je na kraj dogodka prišel takratni predsednik države Milan Kučan. Podatek mi je posredoval tedanji vodja njegovega kabineta Marjan Šiftar. Nisem pa mogla izvedeti, zakaj se je sploh odpravil na kraj sestrelitve, saj se naš prvi predsednik v času, ko sem pisala to knjigo, na moja pisma in prošnje za sestanek žal ni odzval. Čeprav sem ga že septembra 1991 na sprejemu, ki ga je pripravil za ansambel Slovenskega mladinskega gledališča po gostovanju v Ciudad de Mexico, prvič prosila, da bi pomagal Tonijevi družini. Naslednjič pa ob tistem brutalnem obkladanju med Kacinom in Lovšinom. Obakrat se je zelo prijazno odzval. Zato sem tudi zdaj pričakovala, da me bo sprejel in mi odgovoril na nekaj vprašanj, ki jih brez njega nisem znala razrešiti. Dvakrat sem mu pisala, vsaj pet ljudi prosila za posredovanje. Njegovega molka si ne znam pojasniti.

Lahko si torej zgolj mislim, da je tudi on prišel osebno preverit, koga je v resnici sestrelila vojska, katere vrhovni poveljnik je bil. Že takoj po Kacinovi identifikaciji žrtev in začetnem navdušenju nad uspehom bojne akcije se je v štabih in v državnih palačah začela širiti novica, da pri sestrelitvi ni šlo za zmago nad JLA. Vendar se takrat s tem niso podrobneje ukvarjali, kajti vojni dogodki so si prehitro sledili.

Danes se Jelko Kacin spominja, da je takrat odhitel predvsem na avstrijski konzulat preverit, ali je helikopter, preden so ga sestrelili, res streljal nanj

(seveda ni!), pa se je, kot pravi, ustavil še dve ulici stran na mestu nesreče. Če ne bi vedeli vsega, kar vemo, bi se nam njegova izjava zdela celo prepričljiva. Tako pa je že med vojno Mili in Igorju, ki sta šla k njemu po pomoč in razlago dogodka, povedal tista znamenita stavka: »V trenutku, ko sem zaslišal eksplozijo, sem stekel k telefonu. Žal sem prišel prepozno.« Jelko se tega ne spomni več. Če ne bi njegovih besed neštetokrat pretresali, se jih morda tudi mi ne bi. Tako pa smo se spet in spet spraševali:

– Koga je hotel takrat poklicati?

– Kaj v tem kontekstu pomeni beseda »prepozno«?

– Je hotel poklicati nekoga, ko je zaslišal helikopter in se je spomnil, da bi v njem lahko bil Toni, saj tudi v *Obrambi*²²⁵ omenja, da so še posebej dopoldne spremljali let brniških gazel; je morda pomislil, da bi lahko bil sestreljen Toni?

– Zakaj ni odhitel k oknu? Toni bi ga videl, ko je bil tako blizu in je zalebdel nad progo. On pa njega, saj je Švajncer nekajkrat napisal, da je letel tako nizko, da je v helikopterju lahko *razločil glavo pilota*.²²⁶

– Se je Kacin spomnil, da naša protizračna obramba nima številnk brniških gazel, ker jim jih nihče ni predal?

Veliko je bilo vprašanj in možnih odgovorov. Od ministra za informiranje jih nihče ni nikoli zahteval. Mila je bila preveč prizadeta, da bi takrat lahko racionalno razmišljala. Podobno Igor, ki je običajno sicer pozoren na pomembne podrobnosti. Kasnejši Milin boj za dokument, ki bi dokazoval Tonijevo sodelovanje s TO, ji je preprečeval, da bi se šla preiskovalca v tolikšni meri, kot sem se šla pozneje jaz. Na žalost sem se tudi sama z vprašanji glede tega skrivnostnega klica oglasila prepozno. Jelko se ga ni več spomnil!

Ljudje se zavestno odločamo za način komuniciranja, izjavljanja, komentiranja. Če nekdo noče, se mu pač ni treba več ukvarjati z verodostojnostjo svojih nekdanih izjav. Saj v dvajsetih letih človek marsikaj pozabi. Vendar je tudi pozabljanje, tako kot spomin, selektivno. Prva leta si je Kacin, verjetno tudi po posredovanju predsednika Kučana,²²⁷

²²⁵ Jelko Kacin, Šlo je za pomembne odločitve, Revija Obramba, 1992.

²²⁶ Janez J. Švajncer, Pomlad, str. 112.

²²⁷ Predsednika Kučana sem prosila za pomoč na sprejemu, ki ga je septembra 1991 za Slovensko mladinsko gledališče organiziral njegov urad. Rekel je, da bo Kacin poskrbel za vse potrebno. Močno me je presenetilo, da je predsednik Tonija osebno poznal. Zdelo se mi je, da precej dobro ve, za kaj gre. Čeprav mi takrat niti približno ni bilo jasno, kaj naj bi to bilo. Morda vse tisto, kar sem morala čez dvajset let odkriti sama?

močno prizadeval za postavitve obeležja na mestu sestrelitve. Poskrbel je, da so Tonijevo ime zapisali med žrtve vojne za Slovenijo na spomeniku na Žalah, in ... Mila je, verjetno po njegovem posredovanju, postala celo botra helikopterja B-206, ki so ga ob krstu poimenovali Zeleni Jurij. Lahko si predstavljam, da vsega tega ni bilo lahko izboriti. Zdi se, da si je Jelko prizadeval popraviti slab vtis iz vojne, ko je moral (?) Tonijevo smrt in ime nekajkrat zastaviti za propagandne namene.

Človeku se včasih zdi, da so nekatere stvari kar nujne. Šele čas pokaže, da smo se zmotili. Če je res, kar pravita očividca, je bil Jelko tisti večer po sestrelitvi ne samo zelo žalosten, ampak tudi zelo jezen na Janšo. Menda sta z besedami glasno obdelovala drug drugega, vendar do pretepa ni prišlo.

Ko je Jelko končal svoj nastop v studiu, se je moja mlajša sestra za hip posvetila drugemu delu, in ko se je ozrla, Kacina ni bilo več tam. Ni smela teči za njim, saj *Dnevnik* poteka v živo. Še dolgo v noč je ostala v službi, informativne oddaje so sledile druga drugi. Izkoristila je prvo prosto minuto, da me je poklicala po telefonu. Zagotovila sem ji, čeprav na osnovi presneto trhlega prepričanja, da je Elo, ki je bil na zelo visokem položaju v TO, sporočil, da je Toni živ. Nena je to sprejela z velikim olajšanjem! Da bi zanikali bolečino in pridobili čas, se radi oklenemo še tako drobnega upanja.

Tisto noč z Igorjem nisva zatisnila očesa, tesno in nepremično sva ležala drug ob drugem, se držala za roke in molila. Tudi Igor, ki je le ob krstu in (v socializmu) za božič stopil v cerkev, je tiho molil za Tonijevo življenje. Strah in slutnja smrti s presenetljivo lahkoto obvladata razum. Zato je tudi Neno vse do zgodnjega jutra, ko je utrujena padla v posteljo, kljub mojemu zagotovitvi mučil občutek slabe vesti. Nena, Igor in jaz se nismo nikdar sprijaznili, da se, kljub nevhvaležnim okoliščinam, o Tonijevi smrti nismo prepričali že prvi večer, prvo uro. Mila se zato ni mogla prav posloviti od njega. Ko je ležal na sodni medicini in kasneje na Žalah, ji niso dovolili, da bi ga videla. Tik pred pogrebom so ji ga poslali v grdi, zapečateni krsti.

Tonijeva smrt je za vedno zarezala v spanje njegove mlajše sestre Jane. Že tisto prvo noč po sestrelitvi jo je prišel obiskat v sanje. Bile so tako žive in resnične, kot je bila njuna navezanost drug na drugega. Preveč žive, zato se je morala sredi najlepših trenutkov prebuditi v

resničnost. V praznino, ki je že vladala na mestu, ki ga je dotlej zapolnjeval njen brat s svojo ljubečo prisotnostjo. Z radostjo. Zdelo se ji je, da je bolečina prehuda, da bi lahko živela z njo. Morala jo je potisniti v spanje, v noč. Da bi lahko preživela nov dan brez njega. Od takrat Jana skoraj ne spi več. Na pol bedi in čaka jutra. Vedno znova, že dvaindvajset let. Človek se vsega navadi. Najlažje videza stvari, ki v resnici niso nikdar takšne, kot se zdijo ali kot o njih mislijo drugi. Jana ni mogla, pravzaprav ni hotela jokati. Ker je vedela, da se bolečine ne da izkričati. Zato je raje molčala in požirala solze. Nekega večera, ko so preveč silile na plan, so jo noge kar same odnesle na pokopališče k Tonijevemu spomeniku. A tam, ob njem, je bila gruča ljudi, ki so se zgražali. Z najgršimi besedami so pljuvali po Toniju, po njenem bratu. Obstala je nema, povsem brez moči pred sovraštvom, ki je popolnoma brezumno vrelo iz neznancev. Zadušila je solze. Bolečina je ostala nema, za vedno neizkričana v njej. Še danes ji ne da spati.

Dr. Ličina je stanoval v Rožni dolini. Zelo kmalu po sestrelitvi je prišel na kraj dogodka, predstavil se je teritorialcem in jih prosil, če lahko kot zdravnik preveri, ali sta letalca res mrtva. Niso mu pustili blizu. Zaradi nevarnosti ..., so rekli. On pa je kot zdravnik čutil dolžnost, da se o tem prepriča. Še po mnogo letih, ko je to zaupal Tonijevi sestri Anki, je občutil nelagodje zaradi tega.

Nenavaden dogodek je pretresel tudi našo mamo. Minilo je že pet in več let od Tonijeve smrti, ko je k njej, medtem ko je okopavala vrt nedaleč od ljubljanskih Žal, stopil moški in se ji predstavil kot delavec na pokopališču. Povedal ji je, da jo že nekaj časa išče. Od svoje sosede je po naključju izvedel, da ima Tonijeva tašča najet vrtiček blizu Žal. Pokazali so mu ga. Od takrat je hodil tam mimo in oprezal, kdaj jo bo srečal. Zanimalo ga je, zakaj ni nihče prišel pogledat Tonija na pokopališče. On je bil namreč tisti, ki ga je pripravil za pogreb, preoblekel ga je v obleko, ki jo je prinesla Anka, tik preden so ga dali v krsto. Zakaj ga nismo prišli pogledat, ga je zanimalo. Našo mamo pa je še dolgo vznemirjalo, zakaj ji je po toliko letih moral priti to povedat.

Nesrečna in tragična smrt je kot nalašč za slabo vest, pa naj so očitki še tako nesmiselni. A zdaj vem, da se Nena, Igor, predvsem pa jaz mučimo veliko bolj kot tisti, ki so zares odgovorni.

Z muko se spominjam tistih dni pred Tonijevim pogrebom, pa tudi vsega, kar mu je sledilo. Pomiritve ni, čeprav bi bila mogoča že ob skromnem uradnem opravičilu družini. Če to kdaj omenim ljudem iz vojaških in

političnih krogov, največkrat dobim odgovore: »Tega pa nikar ne pričakujte! Česa takega pa res ne boste doživeli! Opravičil se gotovo ne bo nihče! Nikdar ne bodo priznali!«

Pred pogrebom in še dolgo po njem se je zdelo, da se bo Mila kar razblinila in ji bo od žalosti nehalo bítí srce. Njeno telo je bilo tam med nami, duh pa je silil onstran, čez rob skrivnostnega prehoda, kjer še nekaj časa bivajo duše pred kratkim umrlih. Želja, da bi šla za možem, je bila skoraj močnejša od življenja. In prav krivično se mi je zdelo, da jo bo morala premagati in v sebi izbojevati najtežjo bitko, čeprav se je počutila tako, da bi ji storil uslugo, kdor bi ji takrat podaril smrt.

Vedno tako živa je zdaj ure in ure strmela v prazno in se le tu in tam za hip zazrla v svoja otroka, v dve zbegani živalci. Življenje praviloma zahteva najvišji davek od nedolžnih in nebogljjenih. Še včeraj sta se grela v ljubezni staršev, zdaj pa sta morala s trudom zadrževati grozo in obup, v katera sta bila pahnjena. Hotela sta biti pogumna, pa je vsakič z nezadržno močjo iz njiju bruhnila bolečina, ko ju je kdo od nas hotel potolažiti: »Ti kar jokaj ... Kar zjokaj se ...«

Bili smo v njihovi še nedograjeni hiši, na eni strani oni trije, na drugi strani mi, najbližji sorodniki: teti, strica, mali bratranec, ki je tiho begal iz naročja v naročje, in naša mama, ki se edina ni trudila ustaviti solz. Žalost nas je neusmiljeno ločevala. Kot da smo prilezli k njim, da bi bili tu lahko spet narazen. Hodili smo ven kadit, podnevi gledat sonce, ponoči luno, iskat zatočišča pod nebesnim svodom, do konca izgubljeni pod svojimi nabrekli mi možganskimi skorjami. Bili smo njihovi najbližji sorodniki, vse življenje tesno povezani med seboj, a zdaj odveč sebi in še bolj njim. Predvsem pa vsiljivi zavesti o tem, da se ne da nič pomagati. Smrtna bolečina priznava le ponižnost, vse drugo se ob njej zdi zlagano in neiskreno. Tolažba je prazna, vsaka beseda odveč ...

»Nehaj no jokat, mama!«

Mama me je le nemo pogledala, bilo ji je nerodno. Meni tudi. A sem to ponavljala še nekaj naslednjih let: »Nehaj, mama, ne jokat, no! Nisi ti izgubila sina, tvoja hčerka je izgubila moža. Ona je tista, tvoja vnuka sta ostala sama, ne ti, mama, ti imaš nas.«

Pa ni nič pomagalo. Če bi Toni vedel, koliko solza smo prelili za njim, bi nam prepovedal jokati!

Iskala sem Milin pogled, hotela zlesti vanjo in ji odvzeti bolečino. Za vselej.

Lažje bi mi bilo. Za vse življenje lažje, pa naj se sliši še tako patetično; in tudi je patetično, že takrat je bilo. Nora misel, da bi bilo lažje, ko bi umrla jaz in bi ji prepustila v varstvo svoje najdražje, svojega sina. Z Igorjem sva vedno mislila tako. Če se nama zgodi huda nesreča in umreva, bo najin sin v Toniju in Mili našel nadomestnega očeta in mamo, ki jima popolnoma zaupava. Kaj ni patetično, če imaš vzornike kar na dosegu roke. Pa še v svoji družini! In zdaj so nam enega nasilno vzeli, nas za vedno prikrajšali za njegovo družbo! Za njegovo radost, ki je je bilo za vse ljudi, ki so prišli z njim v stik, tako zelo nalezljivo. Moji sestri so vzeli tolažbo, njegov dotik.

Verjetno sem premlevala kaj podobnega, saj to še zdaj pogosto počnem, ko je Mila drugi dan po našem prihodu nenadoma vzkliknila: »V Šentvid grem!«

»Kam?«

»Po Tonijeve stvari.«

»Nikamor ne greš. Prenevarno je, Mila,« je rekel Igor.

»Grem!«

»Ne moreš, Mila, vojska je zunaj, barikade, saj veš, da smo komaj prišli sem,« jo je skušal ustaviti še preudarni fant najine mlajše sestre, Boštjan.

»Pustite me, vsi! ... Grem. Moram ... Jaz ...«

»Pa ne zdaj. Čez nekaj dni boš šla, ko ...«

»Zdaj.«

Bila je že zunaj. S ključi v roki je stopala proti zeleni stoenki. Mi pa za njo. Šlo mi je skoz glavo, da ni le ždela in strmela v prazno, kot je bilo videti, ampak je tudi razmišljala, kaj storiti. Torej se je začela boriti? Seveda. Tu sta otroka, oba na pragu pubertete, ko je človek že zaradi svojih let tako zelo ranljiv. Treba je ponižno skloniti glavo pred usodo in iti naprej. Skloniti glavo pred življenjem, a ne pred ljudmi. Ona je že ne bo!

»Mila, ne greš, ne smeš, slišiš! Igor, Boštjan, ustavita jo, ne more, ne sme it, ne more takšna vozit ... Ubogaj me, če ti rečem!« je vpila mama.

»Ja, kakšna pa sem, da ne morem vozit? Zakaj ne bi mogla vozit? Nehaj težiti!« je rekla Mila, čeprav je bilo tudi njej jasno, da težko stoji pokonci. Žalost jo je popolnoma izčrpala.

»Ne, saj lahko voziš, Mila, ampak ne moreš ... ne smeš,« je Igor popravil našo mamo.

»Ker ni varno, ne še ... Povsod so vojaki. Mila, počakaj ...!«

Z Neno sva molčali, saj sva vedeli, da bo šla. Odplazila bi se po kolenih.

Ni je bilo stvari, ni bilo ljudi, ki bi jo odvrnili od tega, kar je hotela, kadar se je tako odločila.

Otroka je bilo verjetno strah za mamó, a si tega nista upala pokazati, še posebej ne sin, ki mu je bilo čez noč vsiljeno, da je prvi in edini moški v družini.

Mila je bila že v avtu in je speljevala, ko sem skočila noter. Slišala sem še mamin žalostni krik in spustili sva se po poti. Nič ni rekla. Jaz pa tudi ne. Vesela sem bila, da me ni vrgla iz avta.

Vedeli sva, da morava po horjulski strani, saj je bilo z vrhniške skoraj nemogoče priti do Ljubljane. Zaradi barikad okrog vojašnice so bile ceste tam neprevozne. Vrhniška vojašnica, takrat imenovana še po Ivanu Cankarju – ime so ji naši že med spopadi simbolno odvzeli –, je bila med najmočnejšimi in največjimi v Sloveniji. Pri morebitnem napadu na glavno mesto in obrambi postojnskih vrat bi bili njeni 1. oklepna brigada, raketni polk in raketno-tehnični diviziji protizračne obrambe, bataljon za zračno opazovanje, javljanje in usmerjanje ter partizanska divizija še kako pomembni. Takrat je bila tam tudi močna padalska specialna enota iz Niša. Na Vrhniki so živeli Tonijevi starši in sestri Anka in Jana. Če smo hoteli priti k njim, smo morali takrat prevoziti dodatnih petindvajset kilometrov po gozdnih poteh čez Ulovko; le tako smo se izognili obema vojašnicama, iz katerih je prežala nevarnost.

Ko sem kasneje gledala tanke, ki so bili še dolgo po koncu vojne nameščeni na nekakšnem, zdelo se mi je umetnem, hribčku – morda vojaškem zaklonišču, sem z velikim nelagodjem opazovala njihove zlovešče cevi, uperjene v točno določene cilje, in se spraševala, koliko je v resnici manjkalo, da bi jih uporabili in bi streljali po mestu in meščanih. Vrhniški teritorialci so mi kasneje povedali, da so bili enkrat res blizu temu. Bilo je takrat, ko so morisovci prirohneli iz Ljubljane in od njih meni nič tebi nič zahtevali napad na vojašnico. Teritorialci so skušali umiriti njihovo razgretost, vendar ni šlo. Specialci so bili tako odločni, da so se bili pripravljene kar sami spustiti v boj z vojašnico. Na srečo so jih teritorialci ustavili, čeprav je le malo manjkalo, da se niso spopadli med sabo. Vrli morisovci so spoznali, da je bolje odnehati in usodo Vrhnike prepustiti kar Vrhničanom. Ki so bili na obeh straneh vojašnice najboljša obramba za mesto.

Vrhničan Vid Drašček²²⁸ mi je razložil, da na hribčku, ki sem ga še nekaj mesecev zatem z nelagodnostjo opazovala, niso bili tanki, temveč dvocevni

²²⁸ Vid Drašček je bil od začetka junija leta 1992 zaposlen v VOMO.

protizračni topovi (57/2), ki so res videti kot tanki, tudi premikajo se z gosenicami. Hribček pa je povsem naravna vzpetinica, imenuje se Hruševica, in se res zdi malce nenavaden, saj je njegovo pobočje tako ravno odsekano. Kdo ve, ali ga niso vojaške roke nekoč prirezale prav za potrebe oklepni protizračni topov, da bi na tleh dosegli večjo stabilnost. Te topove je JLA velikodušno zapustila Sloveniji, ki pa očitno ni vedela, kaj bi z njimi. Med obrambnim ministrom Janeza Janše so jih zato prodali naprej. Upam, da vsaj v tem primeru obstajajo papirji, na katerih piše, kam, za kakšno ceno in komu.

Da so slovenske oblasti orožje prodajale Hrvatom po nekajkrat višji ceni, kot je bilo vredno, mi je, bolj v šifrah kot neposredno, med vojno na Hrvaškem omenjal bratranec iz Slavonije. Vedno me je klical ponoči, rekla bom, da ne vem, od kod, in najini pogovori so bili zelo dolgi. Ves čas je govoril o orožju. Neposredno ali posredno, vendar veliko preveč, ker me takrat to res ni zanimalo. Šele ko sem prebrala prvo knjigo o nezakoniti trgovini z orožjem v Sloveniji, sem spoznala, da je o tem veliko vedel. Omenjal je potovalne torbe, polne denarja, ki so jih predajali v zasebne roke. Jezil se je na slovenske trgovce z orožjem, ki jim postavljajo tako oderuške cene in nimajo do njih, ki so v vojni, niti najmanjšega usmiljenja. Saj temu, kar je bilo v Sloveniji, res ne moreš reči vojna, mi je razlagal. Bila sem prizadeta, saj smo mi izgubili Tonija, v njihovi družini pa so vsi ostali živi.

Kar je zares neponovljivo, je življenje. Res pa je, da sta oba bratranca, on in njegov brat, v vojni na Hrvaškem izgubila hiši in vse imetje. Ostalo jim je le tisto, kar so imeli na sebi. Izgubili so vse prihranke, ki so jih hranili v hrvaški podružnici Ljubljanske banke. Na katero je bil nekoč tako ponosen. Do takrat je bil ponosen tudi na sestrične, ki jih je imel v Sloveniji. Potem pa se je vse spremenilo.

Bratrančeva jeza zaradi vsega hudega, kar se jim je zgodilo, se mi je zdela upravičena. Nisem pa mogla sprejeti, da se tako jezi na slovensko »državo«, ki naj bi ji Hrvatje plačevali oderuške, tudi petkrat in še večkrat višje cene za vsak kos orožja. Zdelo se mi je neverjetno. Zdaj vem, da tega niso plačevali državi, ampak posameznikom! Spraševala sem ga, zakaj mi to razlaga, kaj imam jaz s tem. Nisem hotela sprejeti tega, da me povezuje s slovensko državo. Mene, ki sem Hrvatica kot on in zgolj živim v tej državi! Kaj imam jaz z orožjem? Vztrajal je, da smo Slovenci krivični do Hrvatov.

V SREDIŠČU POZORNOSTI

TOREK,
7. MARCA 2000

Lovšin s pismom nad poslančeve navedbe o smrti pilota JLA, sodelavca TO

Tragedije kot »orožje« v političnem spopadu

Veliko Kacin: »Pismo je napisano 'v stiski in strahu' pred posledicami spoznanj, do katerih se je dokopala Mogetova preiskovalna komisija«

LJUBLJANA, 7. – V razretem ozračju ob interpelaciji zoper finančnega ministra Gasparija so se v razpravah nenadoma pojavile tudi žrtve. Najprej je o mrtvih in ranjenih pri nesreči s havbico govoril poslanec SDS Jože Zagožen, Jelko Kacin pa mu je v repliki očital, da ponovno odpira rane, ki so prizadetim povzročile že preveč gorja. »Jaz osebno obžalujem, da je do tragedije prišlo, čeprav takrat nisem bil minister. Ravno tako obžalujem druge tragedije, ki so se zgodile v času vojne za Slovenijo, ko smo po pomoči sestrelili človeka, ki je delal za nas, pa smo potem potrebovali leta, da je ministrstvo za obrambo priznalo, da je delal za nas.«

Včeraj je prišel nov »protinapad«: po trditvah nekdanjega direktorja Voma Andreja Lovšina je »objektivno, če ne že kar subjektivno« odgovoren za sestrelitev helikopterja JLA nad Rožno dolino v Ljubljani, ko je poleg kopilota umrl tudi pilot JLA Toni Mrlak, prav Jelko Kacin.

Lovšin je to med drugim zapisal v pismu nekaterim medijem. Oba sva prišla na kraj tragičnega dogodka. Očitno mi je, kako smo lahko storili takšno napako in sestrelili helikopter. V pogovoru sem mu ob trupu pokojnega pilota JLA dejal, da je za tragično smrt objektivno odgovoren, saj ga ni obvestil oziroma je delal mimo mene in službe, ki sem jo vodil,« trdi Lovšin.

»Obžalujem, da so branilci Ljubljane v času vojne za Slovenijo nizek prelet helikopterja gazela nad Rožno dolino ocenili za napad in ga sestrelili. Sam sem res odšel v Rožno dolino do takratne konzulke Republike Avstrije, ker so me obvestili, da naj bi bil konzulat raketerin iz zraka. Obvestilo s terena ni bilo resnično, raketerinja ni bilo,

tega sistema vezan na takratnega namestnika obrambnega sekretarja Jelka Kacina. Tudi po odhodu Kacina na mesto republiškega sekretarja za informiranje je Mrlak ostal vezan na Kacina, ki pa ga ni obvestil, da je prelet nad Ljubljano prepovedan in da je enotam TO izdan ukaz o raketerinju. Z Jelkom Kacinom sem se srečal nekaj minut po padcu helikopterja. Oba sva prišla na kraj tragičnega dogodka. Očitno mi je, kako smo lahko storili takšno napako in sestrelili helikopter. V pogovoru sem mu ob trupu pokojnega pilota JLA dejal, da je za tragično smrt objektivno odgovoren, saj ga ni obvestil oziroma je delal mimo mene in službe, ki sem jo vodil,« trdi Lovšin.

»Obžalujem, da so branilci Ljubljane v času vojne za Slovenijo nizek prelet helikopterja gazela nad Rožno dolino ocenili za napad in ga sestrelili. Sam sem res odšel v Rožno dolino do takratne konzulke Republike Avstrije, ker so me obvestili, da naj bi bil konzulat raketerin iz zraka. Obvestilo s terena ni bilo resnično, raketerinja ni bilo,

Toni Mrlak

eksplozijo pa je povzročil padec helikopterja, ki je vozil kruh za pripadnike JLA. Kot sekretar za informiranje nisem bil pripadnik Voma in nisem bil podrejen ne Lovšinu ne Janši. Moje delo med vojno je bilo vsem na ožeh, v času same vojne pa zveze s pokojnim Tonijem Mrlakom nisem imel. Očitno, da pokojnika nisem posebej obvestil, so neprimerni. Kdo je z njim vzdrževal zvezo v sistemu Voma, žal ne vem. Prek medijev sem pozval pripadnike JLA, naj prestopijo na stran TO, prek medijev smo seznanili vse, ki so hoteli, in mnogi so prisluhnili, da bo TO streljala na letala in helikoptere. Žal poziv nekaterih ni dosegel, JLA je bojne operacije nadaljevala, TO pa je sestrelila dva helikopterja,

zadela pa jih je več,« nam je pojasnil Kacin. Sicer pa je po Kacinovi oceni »nenavadno pismo, ki je nepremišljeno in zmedeno«. Lovšin napisal »v stiski in strahu« pred posledicami njegovih dosedanjih izjav, ravnanj in spoznanj, do katerih se je dokopala Mogetova preiskovalna komisija. »Andrej Lovšin z dejanjem obupanca poskuša preusmeriti pozornost javnosti zaradi razkritja njegove vloge pri prodaji orožja za gotovino po cenah, ki presegajo cene iz poročila Janše,« je še prepričan Kacin. »Obžalujem, da se je gospod Lovšin zatekel k tako neprofesionalnemu načinu odzivanja, ki je vse prej kot primeren za nekoga, ki je načeloval Vomu v času vojne. Vesel sem, da nismo imeli žrtev še več.«

VELNESNA VUKOVIČ

Nedeljski dnevnik je stopil v bran Toniju.

S svojimi obtožbami me je prizadel, zato sem se še lažje prepričala, da pretirava, da ima bujno domišljijo ... Vse, kar je govoril o trgovini z orožjem, je bilo zame kot znanstvena fantastika. Pravzaprav ga sploh nisem razumela. Odvrčal me je, ker je kar povprek obtoževal Slovence. Zdaj vem, da je bila njegova jeza upravičena. Res je imel koga za kaj obtoževati. Takrat pa sem prav bežala pred najinimi nočnimi pogovori. Nisem vedela, ne kaj mi govori ne kaj mi hoče povedati. Mogoče tudi zato, ker se mi je zdelo, da to

ni več moja zgodba. Najini nočni pogovori so se začeli nekaj mesecev po naši desetdnevni vojni, potekali so še dve leti po tem, ko smo izstopili iz skupne države. On je bil v vojni, ki ni bila več ne moja ne naša. Nam je iz krvavega balkanskega kotla uspelo še pravočasno ubežati. Naš beg je bil neizogiben. Tisto soboto, 29. junija 1991, ko sva z Milo okoli poldneva v težki in zadušljivi vročini drveli proti Šentvidu, smo tudi prebivalci Slovenije trepetali, da se bo oborožen spopad zaradi napovedanih bombardiranj armade spremenil v vojno. Vendar se to na srečo ni zgodilo. Množičnih bombardiranj ni bilo. Večina prebivalcev je tako doživela le alarme, ki so opozarjali na letalske napade. Za večino je to tudi edina neposredna izkušnja oboroženega spopada med slovenskimi oboroženimi silami in JLA. Nobena zgodba, film ali knjiga ne more opisati občutkov, ki jih – skoraj absurdno se sliši – sprožijo sirene, ko napovedujejo letalski napad. Doživetje strahu in groze pred morebitnim razdejanjem in uničenjem ostane v tebi za vedno, četudi se kasneje upravičeno vprašaš, ali je bilo oglašanje tistih siren, glede na okoliščine, sploh nujno. Dovolj je, da si enkrat v paniki tekel v zaklonišče, po možnosti z jokajočim otrokom v naročju. Ni treba srečati tankov na ulicah domačega mesta, dovolj je, da veš, da so zunaj vojašnic, kot grožnja; dovolj je, da se znajdeš pred barikadami, da gledaš streljanje, goreče hiše, zmaličeno pločevino, čeprav po televiziji. Dovolj je, ko izveš, da tvoji sodržavljeni umirajo kot žrtve vojne. Že po nekaj takšnih dneh nore napetosti, popolne negotovosti in zmede, iracionalnih groženj, razbolelih čutov in čustev spoznaš, da je vojna institucionalizacija smrti. Sploh pa če ob vsem, kar se dogaja, nekdo prav skrbi za to, da bo čustva prebivalcev usklajeno usmerjal in vodil. Občutek vojne, spoznanje o mehanizmih, ki jo vodijo, se, ne glede na vse, za vedno zapiše v spomin.

Pozneje smo sicer izvedeli, kar je bilo nekaterim jasno že prej, in sicer, da v Sloveniji leta 1991 ni šlo za vojno, ampak za oborožen spopad nizke intenzivnosti. Po Clausewitzu netipičen *dvoboju dveh strani*, ki je bil premalo razširjen, da bi ga lahko poimenovali vojna.²²⁹ Z vidika polemologije – vede o spopadih – oborožen boj presojamo z oceno intenzivnosti oboroženega spopada. Vojne so *spopadi visoke intenzivnosti, v katerih je bilo v konkretnem letu opazovanja ubitih več kot 1000 vojakov*. Tisto, čemur pri nas rečemo *vojna za Slovenijo, osamosvojitvena vojna, vojna za osamosvojitve* ali *desetdnevna vojna*,

²²⁹ Carl von Clausewitz v delu O vojni pravi, da *vojna ni nič drugega kot razširjeni dvoboju*.

je bilo netipično v vseh elementih – po trajanju, geografskih značilnostih, uporabi vojaštva in bojnih sredstev. Če to vemo, bomo morda lažje razumeli tuje vojaške analitike, ki so slovenskim definicijam zelo nenaklonjeni. Večina se v primeru oboroženega spopada med slovenskimi obrambnimi silami in JLA zavzema za termin *vojaška operacija*.

Na naši strani je v bojih umrlo pet pripadnikov TO in šest pripadnikov milice, zaradi drugih vzrokov še enajst pripadnikov TO, kar je glede na število tistih, ki so padli v boju, veliko. Med triindvajsetimi umrlimi civilisti (upoštevajoč druge parametre spet visoka številka) je enajst tujcev.²³⁰ Zdi se, kot da naši niso znali najbolje zaščititi civilnega prebivalstva, še posebej ne tujcev, kar so jim v posameznih primerih pozneje tudi očitali.

Na strani JLA je bilo po podatkih Rdečega križa devetintrideset, po seznamih, ki jih je kmalu objavila armadna stran, pa trinštirideset oziroma štirinštirideset žrtev, saj je ena oseba ostala neidentificirana.²³¹ Med žrtvami je zabeležen tudi Toni. S tem se njegovi svojci ne morejo sprijazniti, saj vztrajajo, da se je Toni z odločitvijo za tesno sodelovanje s TO dejansko boril za Slovenijo. Ker pa so bili seznanjeni narejeni takoj po vojni in veliko pred uradno potrditvijo, da je sodeloval z našo stranjo, je zapis za JLA upravičen. Vendar je neupravičeno, da ga navajajo tudi na naši strani, v tako rekoč vseh publikacijah.

Na armadni strani bode v oči veliko število – enaintrideset – mladih nabornikov, ki so padli v službi »domovine«. Človek se, zaradi srbske zlorabe JLA, upravičeno vpraša, čigave »domovine«. Skoraj še golobradi in polni življenja, vsi letnik 71 ali 72, so morali ti mladeniči čez noč odrasti in plačati brutalno ceno za človeško neumnost. Nič hudega sluteč so prišli k nam iz najrazličnejših krajev nekdanje Jugoslavije. Nekoč je bilo služenje vojske v Sloveniji poseben privilegij, s katerim so se moške pozneje radi pohvalili. Zdaj so jih v peklenski vročini strpali v tanke in oklepna vozila, jim ukazali, naj zlezejo na tovornjake, dali so jim konzerve in vodo za največ dva dni, v upravljanje pa bojno tehniko, ki je še niso obvladali, saj je šlo v glavnem za mlade neuke »zelence«, in jim ukazali, naj branijo Jugoslavijo pred napadom zunanjih sovražnikov. S tem izgovorom so jih poslali na brniško letališče in meje. *Bedem – Okop*, načrt, po katerem je potekala akcija, je bil štabna vaja, načrtovana za primer napada pakta Nato in držav Varšavskega pakta. Vse brez repa in glave!

²³⁰ Vir je povzet po: Moški na položajih ...

²³¹ Vir: Istina o oružanom sukobu u Sloveniji, Vojna štamparija, Beograd, 1991.

Sramotno za tako veliko in nekoč tako močno in ponosno armado. Mladeniči so bili zmedeni, izgubljeni, prestrašeni. Če so imeli srečo, so ušli ali so se največkrat s starešinami vred predali in preživeli. Kjer ni bilo tako, so jih izkoristili in celo žrtvovali. Še ena pomembna značilnost te tako imenovane vojne je, da v njej ni izgubil življenja noben visok oficir. Najvišji čin je bil stotnik 1. razreda, kakršnega je imel tudi Toni. (Čeprav bi moral imeti že čin majorja. A Toni je res netipična žrtev v netipični »vojni«.)

Nekateri analitiki desetdnevno vojno imenujejo tudi *dogovorna vojna*. Starešine na obeh straneh so se namreč poznali, dogovori o predaji vojakov, starešin, enot in celo vojašnic so potekali na vseh ravneh. Nekaterim to ni bilo pogodu, četudi je imelo Predsedstvo RS jasno stališče, da mora biti žrtev čim manj, zato da vojna ne bi eskalirala do trenutka, ko ne bo več obvladljiva.

G. Janša: /.../ Naslednja stvar, vsak župan si sedaj v občini razlaga, kako se bo z JLA pogajal in rešil svojo občino in ne vem kaj. Je 15 takih situacij, ko se za kasarno tri različne strukture pogovarjajo. To jaz lepo prosim, da da Predsedstvo navodilo vsem županom, da se glede vojaških zadev pa glede teh zadev v zvezi s premirjem itn. prepusti stvar strokovnim organom, drugače bo kaos, že sedaj je.

Tov. Kučan: Boš rekel Bojanu, naj to pripravi.

G. Janša: V Sežani so sporazum podpisali ... dal zapisnik, kot da bi šlo za dve državi ... mimo vseh navodil, ki so bila. /.../

Vi tukaj, vsi od predsednika države do predsednika vlade komunicirate z odrejeno, z eno nižjo vojaško komando, to se pravi s petim vojaškim območjem. Enkrat z Rašeto, enkrat s Kolškom, ta kliče, un kliče, mi kličemo, to je totalna zmeda, pustite, da se z vojsko mi pogovarjamo. Če intervenirajo, pustite nam, da to rešimo, ker to je totalna zmeda, pa ne se vsak pogajat, ali bomo dali štrom ali vodo ...

G. Bavčar: Pa oni so ubogi, pa ti nimajo že štiri dni vode.²³²

Ne vojna ne izredne razmere niso bile nikdar uradno oklicane, zato je bil manevrski prostor dogovarjanja širši. Zdaj vemo, da smo imeli srečo in smo

²³² Magnetofonski zapis seje Predsedstva Republike Slovenije z dne 1. 7. 1991, Arhiv predsednika Republike Slovenije. Magnetogram ni avtoriziran niti lektoriran. Božo Repe, Viri 19, Viri o demokratizaciji Slovenije (III. del: osamosvojitvev in mednarodno priznanje), Arhivsko društvo, Ljubljana, 2004.

zmagali tudi zato, ker je dogovarjanje potekalo na vse strani, tako o predajah kot o popušcanju napetosti, o nenapadanju ipd. Še dobro, da so se ljudje v tako nevarnih razmerah na obeh straneh sploh hoteli slišati in dogovarjati, da so drug drugega upoštevali in spoštovali. Če bi bilo enako na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini, potem do prave vojne tam verjetno sploh ne bi prišlo. Sreča, da so bili nekoč vojaški kulturni domovi v občinah pomemben kraj za širša srečanja, da so poveljniki vojašnic do zaostritev med Slovenijo in JLA – do oddaje orožja TO – kar vsi po vrsti, pozneje pa še večina, dobro sodelovali z župani, vodji krajevnih skupnosti, lokalnim prebivalstvom. Ne nazadnje so še malo pred tem civilno zaščito, protipožarne, protipotresne vaje po občinah organizirali skupaj z JLA oziroma s TO.

Zdi se, da je obrambni minister pozabil, da je bila slovenska obramba zgrajena na tesnem sodelovanju TO in vseh sistemov znotraj splošne ljudske obrambe (SLO) in družbene samozaščite (DS). Teritorialna obramba je bila sicer del JLA, vendar zasnovana kot del splošnega ljudskega odpora. Vendar to ni bilo vse. Obrambno in samozaščitno so bili slovenski občani množično organizirani še v Civilni zaščiti (CZ) in v Narodni zaščiti (NZ). V obrambo so bili vključeni zavodi, podjetja in druge organizacije, krajevne skupnosti, občine in njihovi organi. Na najvišji ravni je bila to republika s svojimi organi.²³³ Z današnjega stališča se zdi, da je bila takrat obramba Slovenije splošna. Kar je bilo ključno tudi za začetek snovanja lastne slovenske vojske in je bistveno pripomoglo k zmagi leta 1991. Čeprav je mladim šla tako široko zasnovana »obramba« v prejšnji državi največkrat na živce, saj smo imeli obvezne obrambne predmete tako v srednjih šolah kot na fakultetah.

TO je v desetdnevni vojni pod orožje brez težav zbrala več kot 30.000 rezervistov, po nekaterih ocenah bi jih lahko 70.000, na splošno in na vseh ravneh pa bi bilo v obrambo Slovenije lahko vključenih celo 110.000 ljudi. Za današnji čas, ko ima Slovenska vojska v svoji sestavi nekaj več kot 7.000 profesionalnih vojakov in starešin, so to enormne številke. V njih se skriva tudi eden od razlogov za tako hitro in učinkovito zmago. Zavest o pomenu obrambe je bila med ljudmi močno razširjena.

²³³ Povzeto po Viktor Krajnc, Organizacija in značilnosti vodenja in poveljevanja v osamosvajanju Slovenije 1990/91, Vojna za Slovenijo 1991 (simpozij: 26. in 27. november 2002, 3. del), Vojaška zgodovina, št. 1/05 (9). Ljubljana, november 2005, Generalštab Slovenske vojske, Vojaški muzej.

Zaradi kratkega oboroženega spopada, razmeroma majhnega števila žrtev in dejstva, da je vojna v Sloveniji zajemala le dva odstotka našega ozemlja, armada pa je za vzpostavitev ponovnega zveznega policijskega in carinskega nadzora nad mednarodnimi mejnimi prehodi z Avstrijo, Italijo in Madžarsko uporabila le en odstotek mirnodobne sestave JLA in pet odstotkov mirnodobne sestave tega območja, to je 1.990 vojakov in častnikov od 45.000 pripadnikov enot na vojaškem območju, se lahko danes marsikomu zdi, da smo se v tistih dneh le malo hitreje in intenzivneje sprehodili skozi čas. Vendar tovrstni občutki ne zmanjšujejo pomena zmage, predvsem pa odločnosti slovenskih oboroženih sil za spopad.

Za začetno fazo oboroženega posega JLA (in kot se je kasneje izkazalo za njegov celotni potek) je bila ključna odločitev vrha JLA, da z enotami zvezne vojske ne napadejo ne središča Ljubljane z državnimi institucijami ravnokar razglašene samostojne Slovenije vred, ne poveljstev, ne enot TO, ne policijskih postaj in ne drugih upravnih središč v Sloveniji. /.../ JLA pri tem sploh ni uporabila svojega neposredno razpoložljivega topništva (skoraj tisoč topov, minometov in večcevnih raketometov), le zelo majhen del od 1.160 tankov in oklepnih vozil /.../.²³⁴

Imeli smo srečo! JLA ni uporabila svoje ognjene moči, saj se je že po nekaj dneh zaradi slovenske bojne pripravljenosti in uspešne diplomatske akcije počutila premagano. Mednarodna skupnost je s pritiski dodatno ohromila beograjski vojaški vrh.

Imeli smo srečo tudi zato, ker je Slovenija obrambo pripravljala skupaj s Hrvaško oziroma predvsem s tako izkušenim strategom, kot je bil general Martin Špegelj. Prvi vojni načrt je pripravil že maja 1990, ko so se začeli prvi incidenti v Krajini, na Plitvicah. Kasneje sta sledila še dva. Zadnjega je Špegelj pripravil v sodelovanju s Slovenijo, natančneje z Janšo in Bavčarjem. Hrvaški predsednik Tuđman njegovih obrambnih načrtov ni nikdar podprl. Četudi so bili narejeni na podlagi zelo natančnih raziskav borbene zmogljivosti, sposobnosti in usposobljenosti starešinskega kadra in vojakov JLA, njihove razporeditve, pa tudi vse

²³⁴ Anton Bebler, O vojaškopoličnih vidikih osamosvojitve Slovenije v: Sodobno vojaštvo in družba, str. 54, Knjižna zbirka Varnostne študije, FDV, Ljubljana, 2005.

obstoječe oborožitve na tleh Jugoslavije. Že njegov januarski načrt s Slovenijo je predvideval:

Pozvati vse državljane obeh republik (starešine, civilne osebe v službi JLA in vojake), naj zapustijo JLA. Prekiniti vsako oskrbovanje poveljstev, enot in ustanov JLA. Uporabiti vsa zakonita sredstva, vključno štabe, poveljstva, enote in ustanove TO ter organe za notranje zadeve in pozvati državljane obeh republik k zaščiti in obrambi demokratične ureditve in suverenosti.²³⁵

Vse to se je v Sloveniji zgodilo na prvi dan oboroženega spopada, 27. junija 1991!

Ne bomo sprejeli /.../ nikakršne fronte, saj bi tedaj prišla do izraza tehnična premoč JLA: sovražnika bomo skušali razbiti z desetimi sinhroniziranih akcij na celotnem območju obeh republik; hkrati bomo osvajali vojna skladišča in posamezne vojašnice ter v skladu s količino in vrsto osvojenega orožja izvrševali unaprej dogovorjeno mobilizacijo. Pri tem ne bomo koncentrirali velike moči na majhnem območju, postopno bomo prevzeli pobudo in s splošnim napadalnim delovanjem porazili sovražnika.

V taki obliki bo naša obramba od začetka superiorna in bo objektivno pripeljala tehnično opremljeno vojsko do kolapsa, najprej pri logistični podpori zaradi komunikacije, ki jo bomo preprečili, potem – ali vzporedno s tem – pa bo prišlo do razpada vojaških in poveljujočih kadrov.²³⁶

Tudi ta del načrta je bil, poleg napadov na vojašnice, ki jih je vrh republiške koordinacije (Bavčar, Janša, Slapar?) sicer ukazal, vendar so jih poveljniki TO največkrat zavrnil, pri nas do popolnosti realiziran. Pravzaprav se je vse zgodilo tako, kot je general napovedal že pred pripravo prvih načrtov. Na žalost le v Sloveniji.

Zdi se, da bi tudi spopad na Hrvaškem potekal drugače in bi morda zahteval veliko manj žrtev, če bi bil Tuđman preudarnejši, predvsem pa če ne bi

²³⁵ Martin Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 149.

²³⁶ Martin Špegelj, prav tam, str. 218.

sklepal kravjih kupčij z Miloševićem. Zanimivo si je ogledati vsaj še dve točki končnega operativnega načrta *Obrambe Hrvaške v zavezništvu s Slovenijo*:

Drugič, aktivno in radikalno delovanje proti sovražniku bo sledilo z zamikom 24 ali 48 ur po začetku delovanja ...

Tretjič, začetek najpomembnejšega (radikalnega) delovanja naših sil bo blokiranje vojašnic s polnim sodelovanjem naših ljudi znotraj njih in hkrati osvajanje skladišč JLA, s čimer se bo sinhronizirala mobilizacija naših sil, ki bodo nato zavzele vse vojašnice. Tam, kjer bo zasedba vojašnic pripravljena in lahko izvedljiva, bo izvršena takoj.²³⁷

V 24 oziroma 48 urah, predvidenih za začetek bojne akcije TO, se morda skriva razlog za primorski *dan prej*. Morda le ni šlo samo za ignoranco centra, ki je pripravljal vsedrjavno proslavo slovenske samostojnosti, ampak tudi za dan odloga, ki je bil v hrvaško-slovenskih obrambnih načrtih že vnaprej predviden.

Ena najšibkejših točk armade, na katero je v primeru oboroženega spopada računal general Špegelj, je bila njena večnacionalna sestava, torej tisto, kar je bilo v mirnih in politično stabilnejših časih njena največja prednost in vrlina. Večnacionalnost se je kot največja slabost pokazala prav v Sloveniji.

Spopad v Sloveniji pač ni bil klasična vojna, spopadali so se ljudje, ki so živeli v isti državi, večinoma nekoč služili v isti vojski, globoko v sebi so večinoma intimno verjeli, da ne gre »čisto zares«, da nihče ne bo šel do konca in da se bo na koncu le mogoče dogovoriti. Ena od temeljnih – za vojne netipičnih – značilnosti vojaškega konflikta v Sloveniji je bil tudi telefonski in pisni del dogajanja. Oboji so vedeli, na katero številko je treba koga poklicati, z občasnimi izjemami, ko ta ali oni politik ali poveljnik »ni bil dosegljiv«, so si nasprotniki pisali, pošiljali fakse in telefonirali, največkrat s povišanimi toni, zajedljivostjo, grožnjami, a vendarle.²³⁸

Obe strani prve dni spopadov nista imeli jasnih povelj glede bojnega delovanja. Armada je imela prepoved prvega strela ter izzivanja oboroženih

²³⁷ Martin Špegelj, prav tam, str. 219.

²³⁸ Božo Repe, Jutri je nov dan ..., str. 293.

spopadov, TO pa je imela navodila, naj strelja le v obrambi, itn. Lahko bi torej rekli, da sta se obe strani šli *obrambno vojno*. Vojaki naborniki do predaje večinoma niso vedeli niti tega, pred kom se »branijo«.

*Oni se hočejo kakor da odcepiti, mi jim pa kakor da ne pustimo.*²³⁹

Razmere so bile v vseh pogledih posebne in za Slovenijo nič kaj ugodne. Predvsem zato, ker je JLA kot napadalec, ki formalno to ni hotel biti, na koncu le morala pokazati svoje nezanimanje za »obrambo« in s tem priznati poraz. Termin »vojna« se je v medijih pojavil prvo minuto, enako besede agresorska, okupatorska vojska itd. Pri prebivalcih, ki smo bili zoper prosrbsko usmerjeno jugoslovansko politiko, je takoj naletel na odprta ušesa. Besedo vojna so mediji uporabljali veliko pogosteje kot besedno zvezo *agresija na RS*, kot je napad JLA na meje in določene cilje v Sloveniji uradno poimenovalo Predsedstvo RS. Na »vojno« smo se takoj navadili. Dogodki so se vrstili z bliskovito hitrostjo. Domači in tuji novinarji na tiskovnih konferencah v Cankarjevem domu so se že kmalu pritoževali, da niso smeli na teren, ker so se bali, da bi jim ušle kakšne pomembne vojne informacije. Na prvi dan vojne se je, gotovo ne po naključju, v Cankarjevem domu začel prvi Svetovni slovenski kongres. Gostje in poročevalci so bili od vsepovsod. Tudi to je okrepilo propagando in hkrati mednarodno pomoč Sloveniji, pomagala so tudi naša izseljeniška združenja. Slovenski propagandni stroj je bil še bolj pripravljen in močan kot vojaški in je z enako močjo porazil beograjskega. Generali so bili na televiziji s svojimi grožnjami, ki so jih krčevito in z vidno agresivnostjo posredovali Sloveniji, videti, kot da so ušli iz prejšnjih stoletij. Naš minister za informiranje in drugi slovenski politiki pa so, nasprotno, ravnali sodobno, prepričljivo in trezno. Tudi kadar so pretiravali ali celo namerno zavajali javnost.

Imeli smo sposobnosti, pa tudi srečo, ker so se pri nas v tako pravilnih razmerjih pokrile in združile vse silnice in omogočile, da je bila vojna – ali oborožen spopad, kakorkoli že poimenujemo tistih deset dni – tako kratka. Srečo je imela tudi Ljubljana in velika večina slovenskih mest. Srečo, ker so bili na poveljniških položajih v mestih in v prestolnici dobro usposobljeni in dovolj trezni poveljniki tako na strani TO kot policije. Srečo, da so se visoki poveljniki tudi na strani JLA ogradili od bojnih akcij in so vzdržali

²³⁹ Nabornik Bahrudin s položaja v Krakovskem gozdu v informativni oddaji Yutela, vir: dokumentarni film *Vojna za Slovenijo* ...

psihološki pritisk v obkoljenih vojašnicah. Srečo smo imeli prebivalci povsod tam, kjer so se lahko eni in drugi pametno dogovorili med sabo. Razen zračnega alarma, barikad, ki so onemogočale prosto vožnjo, nočnega streljanja na križišču Aškerčeve in Slovenske (takrat Titove ceste), ki se je končalo pred nekdanjim Smeltom (danes WTC), in seveda sestrelitve gazele v slovenski prestolnici ni bilo vojnih spopadov. Na barikade se človek hitro navadi. Da je helikopter v resnici prevažal kruh in ne bomb, je bilo preveč očitno, da bi med ljudmi lahko ostalo dolgo zamolčano. O nočnem streljanju, ki je zahtevalo dvoje življenj, se uradno ni govorilo, zato je zelo malo ljudi vedelo, da je v resnici šlo za tragičen nesporazum med teritorialci samimi. In Ljubljancani smo, tako kot večina Slovencev, vojno spremljali bolj po radiu in televiziji, neposredno ogroženost s strani JLA pa začutili predvsem ob zračnem alarmu.

Slovensko vodstvo je bilo o njem najverjetneje vnaprej obveščeno, saj so čez dan v Ljubljani in nekaterih drugih mestih zaradi priprave prebivalstva na učinkovito zaščito v primeru skrajne sile nekajkrat sprožili alarm. To je bil hkrati dobro zamišljen psihološko propagandni ukrep. Na srečo je bil napad preložen na naslednji dan ... /.../.²⁴⁰

Četudi so bili alarmi le zelo dobro izpeljane vaje civilne zaščite, kot pravi general Kolšek, so nam ostali v spominu kot grožnja vsega hudega. Po poročanju medijev naj bi šlo za napad stotih, dvestotih, po nekaterih slovenskih virih celo tristotih letal in helikopterjev JLA z letališč v Pulju, Zadru, Cerkljah in Bihaću. General Kolšek, poveljnik 5. armadnega območja iz Zagreba, kamor sta bila vključena tudi ljubljanski in mariborski garnizon, govori o napadu z *močjo 90 do 100 letalskih poletov*, kar je precejšnja razlika. A nikjer nisem našla podatka o tem, da so se letala zares dvignila. Dokler se ob dvajseti obletnici vojne na POP TV ni pojavil general Andrija Rašeta, pomočnik generala Kolška, in nam razkril, da je bilo menda (na nedeljsko jutro 30. junija 1991) v zraku petdeset letal, ki so se po naročilu generala Kadjevića dvignila in se pozneje v zraku obrnila.

²⁴⁰ Konrad Kolšek, Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991, str. 205, Založba Obzorja, Maribor, 2001.

Zvezni sekretar za obrambo je 30. junija ukazal, da se dvigne letalstvo in izvede močan napad na Slovenijo. /.../ Zvezni sekretar je ukazal, kar sicer ni v navadi, da se letalstvo obrne in da ne napade ciljev. Vse to po dogovoru s Kučanom.²⁴¹

Zanimivo, da Rašeta omenja predsednika Kučana, ki v javnosti ni nikdar rekel, da je Slovence rešil pekla. Svoje zasluge za ustavitev letal, še preden naj bi ta poletela, v svojih spominih omenjata general Kolšek in Janez Drnovšek (*ko mi je general Kadrijevič povedal, da je bilo bombardiranje Slovenije pripravljeno, potem pa so ga odpovedali po najinih telefonskih pogajanjih*).²⁴² Vendar je bilo pogajalcev verjetno še več, saj si vojne v Sloveniji, razen jastrebov na obeh straneh, ni želel nihče. Po besedah Rašete, ki je bil tudi glavni pogajalec ob odhodu armade iz Slovenije in kasneje iz Hrvaške, so bili Kučanovi argumenti ključnega pomena. Takratni slovenski poveljnik letalstva in protizračne obrambe 5. vojaškega območja, ki je kmalu po začetku spopadov prosil za upokojitev, je potrdil Kolškove trditve in zanikal, kar je dejal Rašeta. Tisti, ki radi stresajo informacije iz prve roke, pa imajo menda zelo natančen podatek, da je letala, še preden so poletela z letališč, v resnici ustavila CIA, poletom pa niso bili naklonjeni niti Rusi ...

V *Premikih*, kjer Janša navaja kronologijo predvojnih in vojnih dogodkov ter bojnih akcij, je za nedeljo 30. junija 1991 od 00.05 sicer zabeležena nekoliko večja aktivnost vojaškega letalstva JLA nad Slovenijo in nekatere priprave letal na letališčih v Zagrebu in Bihaću, vendar gre v glavnem za posamezne polete. Zapisu o tem sledi naslednji odlomek:

Ob 10.00 Hrvaški radio sporoča, da so se dvignila letala z vseh hrvaških letališč.

Ob 10.15 Vsa zračna plovila pristanejo.

Ob 10.18 Sirene zatulijo konec nevarnosti letalskega napada.²⁴³

Opisana dinamika vzletanja in pristajanja letal se mi zdi malce nenavadna. Tudi zato, ker ni nikjer podatka, koliko naj bi jih sploh bilo in s katerih

²⁴¹ Andrija Rašeta, v oddaji Jureta Brankoviča za POP TV, predvajano 30. junija 2011.

²⁴² Janez Drnovšek, *Moja resnica* ...

²⁴³ Janez Janša, *Premiki*, str. 327.

letališč naj bi poletela. Čeprav so na tiskovni konferenci pojasnili, da iz Cerkelj, Bihaća, Zagreba, Splita, Pulja ... Iz pričevanj pilotov pa vemo, da so bili v nenehni bojni pripravljenosti. Tudi novinarji niso verjeli poročilom. Ministru za informiranje so zastavljali nadvse neprijetna vprašanja in zahtevali dodatna pojasnila. Kacin je bil v odgovoru zelo deklarativen. Kasneje sem iz magnetograma seje predsedstva z dne 1. julija 1991 razbrala, da so imeli novinarji (verjetno) prav.

G. Bavčar: /.../ Jaz sem imel danes težek konflikt z ... je postaja milice demantirala našo vest o preletu letal. /.../

G. Janša: To mu prosim povejte, ker če se to razve ... /.../

G. Janša: Trije, včeraj. Demantirali so tisto vest, da je z letališča v Puli vzletela eskadrila.²⁴⁴

Zapise o domnevnem zračnem napadu sem, tako kot druge nedoslednosti in nasprotujoče si podatke, ki so se ponavljali v zvezi z desetdnevno vojno, opazila mimogrede. Zaradi diametralnih razlik v virih so me določeni dogodki začeli podrobneje zanimati in sem jih malce raziskala. Vojnih dogodkov, ki zaradi nasprotujočih si navedb begajo in bi prav zato morali zanimati raziskovalce, je še ogromno.²⁴⁵

Nikakor nočem zmanjševati pomena naše zmage. Vsekakor pa si naša vojna propaganda zasluži še dodatne čestitke, če letal, tako kot trdijo general Kolšek, neimenovani general ..., dr. Janez Drnovšek, CIA in še kdo, 30. junija ni bilo v zraku. Kajti Slovenija je verjela, da so bila, in večina prebivalcev je tistih osemnajst minut zaradi njih trepetala v zakloniščih. Res občudovanja vreden manever, saj je – po številnih indicijah sodeč – res šlo za manever!

²⁴⁴ Magnetofonski zapis seje Predsedstva Republike Slovenije z dne 1. 7. 1991. Objavljeno v Viri 19 ...

²⁴⁵ Le na podlagi raziskav je mogoče dobiti pravo sliko o dogodku. Opraviti bi jih bilo dobro čim prej, dokler je spomin vsaj še malo svež. Najboljše in najbolj natančne raziskave posameznih dogodkov ponujajo (naj mi zgodovinarju ne zamerijo) diplomske oziroma magistrske naloge študentov obramboslovja s FDV. Občutek imam, da se zgodovinarji zaradi splošnega pomanjkanja dokumentacije in nedostopnosti virov na MORS-u, v Arhivu Slovenije itd. nočejo podrobneje ukvarjati s tem. Zato se bojim, da je tudi slika desetdnevne vojne, o kakršni se v šolah učijo otroci in dijaki, precej nepopolna, predvsem pa podrejena vsakokratni politični oblasti oziroma naklonjenosti učiteljev zgodovine do njene resnice.

Tega dne sem tudi čustveno pretrgal vse vezi z JLA. Zaradi letalskega alarma sem moral z vnukom in ostalo družino v hišno protiletalsko (in protiatomskobiološkokemično) zaklonišče pod stanovanjem (s TV in telefonom), vendar praga nisem mogel prestopiti: jaz, general JLA, naj vstopim v zaklonišče JLA pred napadom letal JLA?

Obenem sem se tudi prepričal, da RŠTO lažno alarmira državljane republike Slovenije. Namreč, ko so sredi dneva najavili vzlet bombnikov iz Pule, sem takoj posumil v resničnost sporočila. Služboval sem v Puli in sem dobro vedel, da puljsko letališče ne more sprejeti večjih civilnih letal, še manj pa bombnikov. Takoj sem telefoniral znancu, ki je stanoval blizu letališča, in ga seveda vprašal, ali so res vzleteli bombniki? Začel se je smejati in ponovil tisto, kar sem že vedel. Dodal pa je sarkastično: »Kaj si tudi Ti nasedel Kacinovi propagandi?« Seveda nisem ...²⁴⁶

Če bi se veliki zračni napad zgodil in bi letala odvrгла svoj smrtonosni tovor, se vojna v Sloveniji zagotovo ne bi končala že naslednjo nedeljo, 7. julija 1991. Drugačen potek dogodkov pri nas pa bi najverjetneje vplival tudi na poznejše vojne na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini in na Kosovu. Milošević, ki mu je JLA takrat še omogočala popolno krinko, si ni mogel že na začetku svojih osvajalnih pohodov privoščiti slabitve položaja. Ni si mogel privoščiti dolgotrajne vojne in večjega poraza JLA v Sloveniji, saj je armadne vojake in orožje potreboval za okrepitev svojega vpliva na ozemljih t. i. velike Srbije. Spopadi na Hrvaškem so takrat že zajemali skoraj tretjino hrvaškega ozemlja in hrvaški Srbi so potrebovali podporo izurjenih častnikov ter mladih nabornikov, ki so jih potisnili v prve bojne vrste, predvsem pa rušilno moč bojne tehnike. V 5. armadnem območju, kamor sta bili vključeni Slovenija in velik del Hrvaške, sta bili nakopičeni skoraj dve tretjini celotnih bojnih sredstev in človeških sil JLA. Slovenija pa je od trenutka, ko se je odločila za samostojnost, morala igrati na vse ali nič, kljub zagotovitom/retoriki srbske politike, da lahko odide iz skupne države. Zato je Milošević v tem primeru še toliko lažje odigral svojo običajno taktiko »mirovnika« in ključnega pogajalca. Njegova zlagana velikodušnost je tistikrat učinkovala predvsem kot velika usluga Slovincem in evropskim pogajalcem, v resnici pa je njim pred nosom in

²⁴⁶ Marijan F. Kranjc, Balkanski vojaški poligon, Varnostno-vojaški zapisi, str. 298, Borec, št. 50, Ljubljana.

svetu na očeh nadvse elegantno odpeljal orožje in vojaštvo tja, kjer ga je krvavo potreboval. Miloševićovo lisjaštvo, dejansko pa njegovo hlepenje po veliki Srbiji sta pripomogla, da je bila JLA nazadnje celo dober pogajalec o vrnitvi zaseženega orožja in vojaškega premoženja. Iz Slovenije se ji je na koncu tako mudilo, da jo je za vedno zapustila tri mesece po koncu vojne. Sicer pa je srbski vožd že avgusta 1990 preko svojih podanikov nekaterim slovenskim politikom sporočil, da ga odhod Slovenije iz SFRJ nič ne moti. Kasneje je uporno republiko sicer skušal pokoriti in jo obdržati v državi, a je na koncu le moral popustiti, saj Slovenija ni pokleknila.

O tem sem se že avgusta pogovarjal tudi z najvišjimi srbskimi predstavniki, Jović in Milošević v neformalnih razgovorih že avgusta 1990 nista imela nič proti slovenski osamosvojitvi, nasprotno, menila sta, naj gredo Slovenci na referendum in se odločijo. Ob morebitnem hrvaškem referendumu o osamosvojitvi pa sta že takrat zahtevala, da se Srbi na Hrvaškem lahko sami opredelijo, ali bodo ostali v Hrvaški ali pa se bodo opredelili za ostanek Jugoslavije oziroma za veliko Srbijo. Tudi z obrambnim ministrom Kadijevićem sem že avgusta, ob najinem srečanju v Kuparib blizu Dubrovnika, v daljšem neformalnem pogovoru preverjal različne možnosti za razplet jugoslovanske krize. Takrat me je nekoliko presenetilo, da Kadijević, ki je bil na vseh sejah predsedstva izjemno trd in brezkompromisen do Slovenije, neformalno že nekako predvideva prihodnjo slovensko odločitev o osamosvojitvi Slovenije iz jugoslovanske države.²⁴⁷

Tako pomembno dejstvo za vrednotenje slovenske novejšje zgodovine bi moralo biti bolje predstavljeno javnosti. Vendar njegovo poudarjanje ne gre v osamosvojitveni osvobodilnojunaški kontekst,²⁴⁸ na katerega na koncu svoje knjige aludira Janez Drnovšek. Ta pri nas prevladuje vse od vojne naprej, se krepi in histerizira državo. Resnica o oboroženem spopadu slovenskih obrambnih sil z JLA je v najširšem družbenem interesu in bi lahko, če je le ne bi tako zlahka potvarjali in si je prisvajali, pomirila marsikatero od nepotrebnih notranjepolitičnih nasprotij. Z resničnejšo in bolj uravnoteženo

²⁴⁷ Janez Drnovšek, *Moja resnica, Jugoslavija 1989–Slovenija 1991*, str. 209, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996.

²⁴⁸ Janez Drnovšek, prav tam, str. 267.

sliko bi se lažje približali predvsem mladim in njihovem občutku za domovino in državo. Pa je ortodoksnim zaslugarjem v interesu, da jo izrabljajo in da se razlike med udeleženci vojne zgolj poglobljajo. Namesto zaslužnega miru se v samostojni državi odpira vse več ideoloških bojišč. Kot da nismo zaradi obrabljene diskurza o *tekovinah revolucije* bežali iz prejšnje države. Kam zbežati, ko nimamo več kam? Kako zbežati pred samim sabo?

Na desetine veteranov sem slišala govoriti: »Če bi vedel, da se bo po vojni dogajalo to, kar se zdaj, se ne bi šel borit!«

Ljudje se sprašujejo, ali smo sploh potrebovali to vojno. So nam jo vsilili kot krinko za drugačne politične procese, ki so se medtem dogajali v ozadju? Je bila to res »dogovorna vojna«, kot pravijo nekateri? Bi se vojna končala že po desetih dneh, če ne bi sestrelili gazele, če ne bi bilo žrtev na Medvedjeku, Holmcu, v Radgoni ... če bi prišlo do napada na vojašnice? Bi brez slovenskega zaostrovanja še naprej ostali v Jugoslaviji, v t. i. *ohlapni konfederaciji*, ki sta jo Slovenija in Hrvaška predlagali ter zagovarjali še tik pred začetkom spopadov, vendar je Srbija, ki je uzurpirala državne organe SFRJ, ni hotela sprejeti, ker je hotela, da vsi Srbi živijo v eni državi? Bi JLA ostala v Sloveniji še skoraj tri leta, kot je bilo okvirno dogovorjeno?²⁴⁹ So bile žrtve dobrodošle, če se že od konca oboroženih spopadov manipulira z njimi in se jih uporablja za pridobivanje političnih točk?

Zdi se, da je bila vojna neizbežna, ker jo je hotelo preveč ljudi, ki so zasedali ključne položaje na obeh straneh, v nekdanji in v novi državi. Vojne se ne zgodijo le zaradi geopolitičnih, ekonomskih in strateških razlogov. Ljudje, ki jih inscenirajo, jih potrebujejo, da z njimi dopolnijo svoje lastne usode, svoje lastne življenjske zgodbe. Da potešijo željo po maščevanju, najgloblje potlačene nagone ... Imajo moč in karizmo, da v svojo lastno slo po krvi zapletejo milijone ljudi. Predvsem tako, da pritiskajo na narodove potlačene in nikdar realizirane želje, zgodovinske krivice ... Hitler bi, kot je nekdo dejal, ostal le zelo slab in neznan slikar, če mu ne bi slepo sledila velika večina Nemcev. Tudi zaradi ustrahovanja in propagande. Pa vendar!

Nekaj visokokvalificiranih stremuhov, ki so znali odlično manipulirati z milijoni ljudi, se je zbralo tudi na območju nekdanje Jugoslavije. Sistematično so strašili ljudi, netili sovraštvo, izrabljali nikdar zaceljene rane prejšnjih rodov. Verjeli smo, da se je treba na vsak način znebiti preteklosti, izrabiti sedanost

²⁴⁹ Bilo je tudi že zapisano v 9. členu Ustavnega zakona o izvedbi temeljne ustavne listine o samostojnosti Republike Slovenije in neodvisnosti Republike Slovenije.

in na novo, svobodneje zadihati v prihodnosti. V vseh republikah nekdanje Jugoslavije. Tudi pri nas. Vzorec je bil povsod zelo podoben.

Orožje za spopad je bilo leta 1991 na obeh straneh že pripravljeno. Treba ga je bilo tudi *pro forma* uporabiti. Vsaj *pro forma* so morale pasti tudi žrtve. Če ne drugega zato, da je armada, beri Milošević, že drugi dan spopadov lahko podpisovala premirje in vztrajno obtoževala Slovence, da ga kršijo. In verjetno so ga res. Predvsem pa, da je lahko vožd potegnil JLA na meje že davno načrtane velike Srbije: Karlobag, Ogulin, Karlovac, Virovitica.

Desetletje *jugoslovanskih vojn*²⁵⁰ se je poleti 1991 šele začelo! Slutnja, ki me je leta in leta preganjala v sanjah, se je uresničila. To niso bile sanje, bilo je prekletstvo, ki se je udejanjilo v Tonijevi smrti in se je nadaljevalo naslednjih deset let. Da bi lažje preživela tiste hude čase, sem se več kot pet let družila z bosanskimi pregnanci in delala z njimi. Ogromno so me naučili. Nekaj malega tudi jaz njih. Predvsem pa smo drug drugemu pomagali preživeti vsak dan posebej. Morda je bila za moje dolgoletno prostovoljstvo odločilna prav Tonijeva smrt. Spoznala sem, koliko groze in trpljenja lahko družini prinese ena sama izstreljena raketa. Najtežje je bilo sprejeti, da sem le nema priča trpljenju svoje sestre in njenih otrok. Nema priča sem ostala tudi pet in pol let med druženjem s pregnanimi prijatelji iz Cerske, Srebrenice, Goražda, Travnika, Bijeljine, Sarajeva, Živinic, Mostarja, Prijedorja, Zenice ... Vendar sem imela vsaj občutek, da sem zraven. Če me je kdo potreboval, sem bila tam. Hkrati pa sem se lahko bolj naravno poslavljala od nekdanje domovine in širšega, zaradi pestrosti kultur in jezikov meni tako ljubega prostora. V številnih slovenskih krajih so pregnanci iz Bosne in Hercegovine bivali v vojašnicah, ki so ostale prazne, potem ko so jih zapustili vojaki prejšnje države. Takrat, leto, dve ... po naši vojni so bile mnoge že v zelo klavrnem stanju. Ko sem s svojo gledališko skupino mladih beguncev prišla gostovat v kakšno od teh velikanskih vlažnih stavb, se mi je zdelo, da bo v njih za vedno ostal zaprt duh jugoslovanstva. In da so uboge begunce zaprli tja za kazen in ne iz milosti.

Šentviška vojašnica, kamor sva bili dva dni po Tonijevi smrti z Milo namenjeni po njegove stvari, ni nikdar gostila pregnancev iz Bosne. Ker je po vojni na nenavaden način spet pripadla katoliški cerkvi.

²⁵⁰ Poimenovanje je Pirjevčevo. Jože Pirjevec, *Jugoslovanske vojne, 1991–2001*, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 2003.

Predvsem v vojašnici v Šentvidu, v sklopu katere je stala velikanska stavba nekdanjih Škofovih zavodov, je bilo stanje obupno. Dolgo časa smo si belili glave in iskali rešitve, kako bi ta objekt zaščitili pred mrazom. /.../ O težkih razmerah v tem objektu smo obvestili Ministrstvo za obrambo in prosili za pomoč pri najnujnejši sanaciji in zaščiti. V kratkem je padla odločitev in ta objekt smo še pred zimo vrnili prvotnemu lastniku, ljubljanski škofiji.²⁵¹

In minister Janša je o skupni lastnini odločil v imenu vseh? To je vendar nedopustno! Morda bi stavba po denacionalizaciji res spet pripadla prvemu lastniku, Cerkvi, vendar vsaj za razliko v vrednosti denarja, ki ga je SFRJ vložila vanjo. Stvari države je treba reševati v določenih pravnih okvirjih, ne pa »po balkansko«, na »lepe oči«!

Vedela sem, da greva v Šentvid, ker hoče sestra izvedeti karkoli o okoliščinah Tonijeve smrti. Nisem pa vedela, da je v svoji odsotnosti in omrtvelosti od daleč sledila našim neskončnim razglabljanjem o vzrokih za sestrelitev. Nisem vedela, da greva predvsem po Tonijevo letalsko torbo, katere vsebina bi nam lahko marsikaj razkrila. Niti za hip se nismo sprijaznili z njegovim domnevnim letenjem nad *stavbami republiških organov*. Ni bilo v skladu z njegovim značajem. Prav Tonijev značaj nam je bil ves čas ključna oporna točka pri iskanju resnice. Vem, da je slišati nenavadno, a pri popolni blokadi informacij se ti včasih zazdi, da nimaš v rokah ničesar razen svoje zdrave pameti in misli na človeka, ki se je v življenju izkazal kot najvišja možna moralna avtoriteta. Na to sem se opirala tudi pozneje pri preiskavi, ko sem dobila občutek, da se zaradi pritiskov ljudi, ki so me nekajkrat skušali preusmeriti s prave poti, izgubljam. In če se mi je na začetku zdelo, da se grem preiskovalno novinarko, je moje delo sčasoma vse bolj dobivalo obliko nekakšne kriminalistične preiskave za potrebe tožilstva. Mila je vedela, da je Tonijev nadrejeni, podpolkovnik Staniša Mika Stamenković, poveljnik helikopterske eskadrilje 5. armadnega območja s sedežem v Zagrebu, v šentviški vojašnici. Poleg skupnega poveljstva je Stamenković vodil tudi helikoptersko enoto na zagrebškem vojaškem letališču Pleso, Toni pa je bil poveljujoči na brniškem vojaškem letališču. Stamenković je v ponedeljek, 24. junija, ukazal brniške gazele premestiti v Šentvid, z izgovorom, da so pod okriljem kasarniških zidov dosti varnejše. Isti dan so tja prileteli tudi helikopterji Mi-8 iz Zagreba.

²⁵¹ Janez Lesjak, Na robu ..., str. 124.

Vedeli smo, da je bil Stamenković močno protislovensko nastrojen in da sta imela s Tonijem precej sporov. Med drugim je vodil tudi ugrabitev desetih kraguljev z vojaškega dela brniškega letališča, do katere je prišlo v petek, 21. junija 1991. JLA je ta letala odpisala in jih odstopila slovenski TO, ko ji je poveljeval letalski general Ivan Hočever. TO jih je uporabljala predvsem za izvidniško letenje, na njih pa so leteli tudi športni piloti, saj je bilo letenje zastoj. Z Brnika so jih sicer že nameravali premestiti, vendar jih je armada prehitela in jih elegantno odpeljala, čeprav so bila primerna le še za učne polete in si z njimi ni mogla kaj dosti pomagati. A želja, da letala ne bi ostala v rokah Slovencev, je bila močnejša od racionalnosti in potreb.

Tistega sončnega jutra so na brniško vojaško letališče prileteli helikopterji Mi-8 in iz njih je v bliskoviti bojni akciji poskakalo deset srbskih vojaških pilotov, ki so bili že nekaj časa nameščeni na cerkljanskem letališču. V zraku so krožila letala. Iz gozdička pa so, da bi bilo presenečenje pilotov in tehnikov z Brnika še večje, prišli do zob oboroženi pripadniki vojaške policije iz šentviške vojašnice, ki so tja z vojnooklepniimi vozili prispeli že ponoči. Vodil jih je poveljnik milice major Rajko Meh. Po pričevanju takratnega nočnega dežurnega Josipa Volfa se je Meh med odlično koordinirano akcijo celo pošalil na račun njegovega slabega dežurstva, češ, lahko bi vam ukradli vse, helikopterje in letala, pa sploh ne bi vedeli. Vojaški policisti iz šentviške kasarne so na položaje prišli povsem neopaženo, kar kaže na odlično bojno usposobljenost njihovega poveljnika. Po koncu vojne se je na veliko presenečenje obeh strani izkazalo, da je Rajko Meh pod tajnim imenom *Pagat* že maja 1990 zelo uspešno deloval kot obveščevalec za potrebe slovenske strani.

Po poznejših pričevanjih ožjih Tonijevih sodelavcev kot tudi tistega, kar je Toni nekaj dni pred smrtjo prizadeto zaupal svoji ženi, se je Meh, ki mu je bil Toni do takrat zelo naklonjen, v akciji vedel tako agresivno, da je med njima skoraj prišlo do fizičnega obračuna. Meh se tega danes ne spomni. Zaradi »dvojnosti« je verjetno želel svojo takratno vlogo poveljnika vojaške policije JLA le še prepričljiveje »odigrati«. Zato se zdi Mehovo grobo vedenje danes povsem upravičeno in opravičljivo. Razen tega je Meh Vinka Beznika že pred akcijo obvestil o nameri JLA, da bo odpeljala kragulje, vendar se je vrh tedanje TO letalom očitno odrekel. Zdela so se jim namreč precej zastarela in dotrajana in bi po njihovem

mnenju bodočo slovensko vojsko bolj obremenila, kot pa bila zanj koristna. Danes se zdi to precej nenavadno, saj je teritorialna obramba oziroma bodoča slovenska vojska ostala brez letal. Morda pa je takšno stališče lažje razumeti v tistem, skoraj že vojnem času. Poleg tega letal tudi niso imeli kam dati, saj je takratna letalska enota že helikopterje milice s precejšnjo težavo skrila v Gotenici. Zato Meh Slovincem v resnici ni delal nobene škode, česar pa Toni takrat seveda ni mogel vedeti.

Ko sem jeseni 2010 v neki slovenjgraški gostilni srečala Rajka, je o povojnih časih govoril s precejšnjim razočaranjem. Čeprav je verjetno eden pomembnejših junakov desetdnevne vojne. In eden zelo zaslužnih za to, da poveljnik vojašnice, polkovnik Šipčić, ni uresničil groženj o streljanju na vitalne cilje v Ljubljani ter okolici, saj so bili topovi in vojaki noč in dan v pripravljenosti. A zaradi strogo konspirativne vloge, ki jo je Meh znotraj JLA opravljal skoraj eno leto, njegovih zaslug širša slovenska javnosti ne pozna dovolj.

/.../ tajnost sodelovanja je bila njegova edina varnostna polica, in to kljub temu, da je bil med vojno že na muhi ostrostrelcev, ki niso smeli izvedeti, kdo je in kaj dela. Oktobra 1990 je zaradi zasedbe štaba TO, ki jo je izpeljala njegova enota, postal sovražnik Slovenije številka 1. Še mnogo let po vojni pa se o njegovem pogumnem delu ni veliko govorilo.²⁵²

Meh tako deli krivično usodo premnogih slovenskih častnikov, ki so ostajali v službi JLA zgolj zaradi potreb prihodnje slovenske vojske in države, nekateri do konca vojne, kar so jim pozneje očitali, namesto da bi jih za njihov izjemni pogum nagradili. Številni med njimi so imeli velike težave z dokazovanjem svojega deleža pri pripravah na vojno in v njej. Nemalokrat so njihove operativne zveze, častniki TO, kasneje celo pozabili nanje, da bi si lažje prisvojili še del njihovih zaslug. Čeprav je jasno, da so prav ti ljudje v danem trenutku zelo veliko tvegali. Če bi v JLA odkrili njihovo dvojno delovanje, bi jim grozile visoke kazni. Vloga slovenskih častnikov, službujočih v JLA, ki so delali za samostojno Slovenijo, vsekakor še ni ovrednotena, in to je ena težjih nalog, ki čaka slovenske zgodovinarje.

²⁵² Tomaž Bukovec, Nedeljski dnevnik, 27. junij 2009.

V posplošenem sovražnem odnosu do častnikov JA, ki so vztrajali na svojih položajih in z lastnim tveganjem poskrbeli, da v nepredvidenih in nevarnih razmerah ne bi prišlo do nepotrebnih katastrof, smo bili marsikdaj nekorektni in krivični.²⁵³

Med drugim tudi zato, ker nenehna borba za zasluge v desetdnevni vojni poteka na vseh ravneh in med vsemi skupinami sodelujočih. Zato imamo toliko različnih veteranskih združenj, zato nas nekateri politiki vsak dan celo v najbolj nepomembnih diskurzih spominjajo na to, kako so se žrtvovali za narodovo svobodo.

Rajko Meh ni dobil veliko nagrad, kar velja tudi za miličnike, pripadnike t. i. *modre linije*,²⁵⁴ ki so se izkazali v desetdnevni vojni, četudi so njihove zasluge vsaj tolikšne kot tiste pripadnikov TO oziroma t. i. *zelene linije*. Leta 2001 mu je tedanji predsednik Kučan podelil *častni znak svobode Republike Slovenije*. Po vojni je služboval pri slovenjgraški policiji. Z njim sem se hotela srečati, da bi med drugim izvedela, ali je med akcijo ugrabitve kraguljev res grozil Toniju s pištolo. Pri najboljši volji se ne spomnim, kje sem slišala to neverjetno trditev. Gospodu Rajku sem jo tako tudi predočila, pa je bil vseeno zgrožen in zato na začetku najinega pogovora precej sumničav. Spraševal me je, kaj sploh hočem in zakaj to počnem, zakaj sem se sploh lotila pisanja te knjige. Meni se je zdelo njegovo vprašanje nenavadno in pravzaprav odveč. Saj so te stvari že kar same po sebi umevne. Vsaj meni se tako zdi.

»Mrtev človek se ne more braniti pred potvorbami in lažmi, zato ostajajo nerazrešene in se kot krivica lepijo na njegovo ime. In kar je še huje, te nerazčiščene stvari se lepijo tudi na naslednje rodove in se vlečejo še v prihodnje čase. Enako kot je npr. s povojnimi poboji ...« sem rekla.

»Nekaj podobnega bi bilo treba narediti tudi za žive,« je odvrnil Rajko. Njegova izjava me je presenetila in pretresla. Preveliko razočaranje je velo iz nje. Razočaranje, ki ga ne bi smelo biti. Pa sem nanj med nekdanjimi veterani naletela vedno znova. Država ni znala pravično poskrbeti za vse, ki so se borili! Potem sva molčala. Razumela sem, v kako težkem položaju se je znašel po vojni. Kdor si prisvaja zgodovino, si prisvaja tudi zasluge drugih.

²⁵³ Janez Lesjak, *Na robu ...*, str. 72.

²⁵⁴ Modra linija – dejavnost organov za notranje zadeve znotraj MSNZ, v kateri so sodelovale predvsem specialne enote milice in posebne enote milice.

Tako imenovani osamosvojitelji počnejo to vztrajno in sistematično že vse od konca oboroženega spopada med slovenskimi obrambnimi silami in JLA. Dokler se ni začelo javno govoriti o Tonijevem sodelovanju s TO, so bili za večino tudi njegova otroka in žena sovražniki ljudstva.

Rajko Meh me je vprašal, ali vem, kaj je vietnamski sindrom. Spet presenečenje! Še bolj me je prizadelo. Nešteto krat sem razmišljala, kako bi Toni sprejemal vse, kar se nam je po t. i. desetdnevni vojni zgodilo. Kako bi nekdo, ki je vse v življenju stavil samo na to, doživel razpad morale in vrednot? Bi me tudi on, če bi ostal živ, kdaj vprašal, ali vem, kaj je vietnamski sindrom?

»Kako naj bi vedela, če ne vem niti, kaj je puška, Toni,« bi mu odgovorila. A potem ne bi preiskovala vzrokov in okoliščin njegove smrti. Bila bi bolj mirna, ker mi marsičesa ne bi bilo treba vedeti, ohranila bi še kak ideal glede vojne in slovenske samostojnosti, morda bi lahko dvomila o orožarskih aferah, ne bi toliko razmišljala o vlogi tajnih služb v nekdanji in zdajšnji državi, za marsikoga ne bi vedela, da je bil ali je njihov sodelavec. Bolj bi se ukvarjala s politiko, ki je vidna in slišna, ne pa z mrežami in povezavami iz ozadja, ne bi se mi bilo treba bati lastnega stanovanja in opozoril, da mi sledijo, da mi prisluškujejo, da je zelo nevarno, kar delam, v t. i. osamosvojiteljih bi morda še videla kaj dobrega, ker bi verjela, da so se pokvarili šele po vojni. Janša bi mi šel verjetno na živce zaradi negativizma in egocentrizma, ne pa zato, ker sem skoraj bruhala ob spisih, ki jih je kot najtrdovratnejši komunistični komsomolec pisal na začetku osemdesetih, in ker ne verjamem konvertitom. Lahko bi mu verjela vsaj kakšno besedo, ki jo je izrekel v zadnjih dvajsetih letih, verjela bi, da je vseeno glavni junak desetdnevne vojne, ki je bila nujna. Ali pa tudi ne, saj mu nisem nikdar zaupala. Dve leti je bil moj sosed, niti enkrat se ni zmotil, da bi me pozdravil. Zdaj se lahko pohvalim, da nisem tandemu Janša-Bavčar nikdar zaupala, zato nisem hodila protestirat na Roško; in takrat so me ljudje zaradi tega gledali postrani, sumljiva sem bila celo Igorju. Zunaj domišljijjskih okvirov in odrskih umetnosti spektakel zame pač ni sprejemljiv. Ob Bavčarju in Janši pa sem imela že od prvega trenutka vtis, da jima publiciteta preveč godi. Zdaj pač je, kar je, svet je vse bolj postavljen na glavo in nič ni več tako, kot je nekoč bilo! Ker veliko preveč vem, si po nepotrebnem razbijam glavo celo z likvidacijami. Tega pa res nisem hotela! In tovrstne kolateralne škode mojih raziskav je kar preveč. Bilo je na enem od prvih srečanj, potem ko sem šele začela zbirati gradivo

za knjigo. Zato sem bila še toliko bolj presenečena.

»Nikar ne mislite, da je bil vaš svak zadnji, ki so ga ubili. Zatem so bile še likvidacije, ki ...«

»Likvidacije?« Zdelo se mi je, da nisem prav slišala.

Človek na oni strani je pokimal. Torej sem slišala prav. Streslo me je – kakšne likvidacije? Vem, da je šlo za samovoljo, ampak ... Bila sem šokirana. Sogovornik me je gledal s široko odprtimi očmi, skrival je rahel nasmešek, moj obraz je ostal brezizrazen, prepričana sem bila, da sem mu dala jasen znak, da ne bova govorila o tem. Bilo je preveč. Odločila sem se, da ne bom nasedala takšnim insinuacijam, ker nočem izgubiti vseh idealov o svoji novi državi. Vendar sem morala še prevečkrat slišati kaj podobnega. Pravijo, da so obstajali sezname ljudi, ki so jih imeli namen, no, odstraniti. Menda so že začeli delovati po njih, pa so se potem stvari zaradi diplomacije na srečo obrnile drugam ... Zavestno ohranjam naivnost, čeprav sem o smrtih, ki so se zgodile v nenavadnih okoliščinah, morala kar nekajkrat poslušati. Omenjam dve, ki sta že zabeleženi. O eni v svojem blogu na spletu piše Mitja Kunstelj, s tajnim imenom Marinec. Kdor želi, naj pobrska. O drugi »nenavadni« smrti nekajkrat piše brigadir in pisatelj Janez J. Švajncer v svojih knjigah, nastalih v zadnjem desetletju. Ne maram se ukvarjati s tem, tudi če je res, da se je naš vojskovodja pripravljal na dolgotrajno vojno, pa se nam je na srečo zgodila Brionska deklaracija.²⁵⁵ Ob branju spisov Ane Politkovske začutim močno fizično bolečino; ko vidim Putina, pomislim na morilca.

»Je tudi to lahko povezano z vietnamskim sindromom, Toni?«

Vinko Beznik mi je, ko sem ga obiskala doma na Kočevskem, med drugim povedal, da je Rajka Meha med vojno zadnji hip rešil pred likvidacijo. Le nekaj ur je manjkalo, pa bi bil mrtev. Meh je spregovoril o tem, ko sva se srečala. Pred nedavnim sem dobila zanimiv podatek, ki te informacije dopolnjuje. Čeprav, bog mi je priča, nisem nikdar brskala za njimi, po naključju sem izvedela, tako kot za vse druge tovrstne zadeve, da se je nedolgo pred desetdnevno vojno pri nas pojavilo orožje Ingram 10 oziroma 11, kalibra 045 ACP (*Automatic Colt Pistol*) z laserskim namerilnikom in dušilcem ter nabojem s podzvočno hitrostjo.

²⁵⁵ Brionsko deklaracijo o ustavitvi sovražnosti na ozemlju Slovenije sta 7. julija 1991 podpisali Slovenija in SFRJ pod nadzorstvom delegacije evropske dvanajsterice. Z njo se je Slovenija zavezala, da bo za tri mesece zamrznila osamosvojitvene dejavnosti.

Toni v svojem helikopterju.

To pomeni, da strela ni slišati. Strelec ima orožje lahko ob sebi na tleh v lokalu, na primer v športni torbi, z eno roko lahko upravlja z njim, tako da tega nihče ne opazi. Laserski namerilnik nameri v žrtev, pritisne na sprožilec in ... Žrtev preprosto pade. Nihče v lokalu ne ve, zakaj. Ko to ugotovijo, je strelec že daleč. Srhljivo! In za uporabo tega orožja in izvajanje likvidacij ... so že novačili ljudi. Enega od njih sem srečala. Res srhljivo!

Kaj vse mora človek izvedeti. Zanimaš se za eno stvar, ljudje pa ti ob tem odkrijejo še nešteto drugih. Tudi takih, ki jih osebno mučijo. In potem te koščke sestavljaš v različne mozaike. Švajncer, Moge ... sta doživela nikdar razjasnjene prometne nesreče. Veliko ljudi mi je zaupalo, da so jim grozili. Verjamem, da se te grožnje navezujejo tudi na grožnje nekaterim politikom, na grožnje, do katerih zadnjih nekaj let prihaja pri nas. Tako tistim z leve kot onim z desne. Le da imajo te grožnje drugačno osnovo. Včasih so plod obveščevalnih, drugič protiobveščevalnih služb.

Ne Rajka Meha samega ne Vinka Beznika nisem vprašala, kdo je hotel ubiti majorja Meha. Takrat, bilo je pred dvema letoma, se mi je zdelo to

brezpredmetno.²⁵⁶ Mislila sem, da bi sledil dialog, kakršen je običajno sledil mojemu vprašanju o tem, kdo je izdal povelje za sestrelitev gazele nad Rožno dolino. Tudi ko sem od sogovornikov že dobila jasen in natančen odgovor, mi tega niso dovolili napisati. Dialog je pogosto tekkel takole:

POTOČNJAK: Lahko to zapišem z imeni?

VETERAN VOJNE ZA SLOVENIJO: Ne, to pa ne!

POTOČNJAK: Ja, kako naj pa potem ... ?

VETERAN VOJNE ZA SLOVENIJO: Zapišite pod... »določene strukture«.

POTOČNJAK: »Določene strukture«? Naj rečem, da so ga ubile »določene strukture«!?

VETERAN VOJNE ZA SLOVENIJO: Tako zapišite. Saj bo vse jasno.

POTOČNJAK: Kako bo jasno, če ... ?

VETERAN VOJNE ZA SLOVENIJO: Iz konteksta. Tako napišite, da bo iz konteksta jasno.

POTOČNJAK: A si predstavljate, kakšen kontekst moram najti, da bo bralcem jasno!?

Človek na drugi strani mize je po navadi zgolj prikimal, češ se boste že znašli. Potem sva se nekaj časa nepremično gledala. V meni je vrelo, čeprav sem se delala, da sem mirna.

POTOČNJAK: Kako naj napišem prepričljivo knjigo brez dokazov in dokumentov? Videti bo, kot da rešujem križanke!

Pa le ni tako. Ker so se »določene strukture« v svoji veliki bojazni, da ne bi katere od njihovih velikih vojnih zaslug ponevedoma pripisali komu drugemu, kar same identificirale s tistim, kar je bilo doslej zamolčano ali se je o tem zgolj šepetalo. S tem so »strukture« še enkrat potrdile svojstven način razmišljanja. Ust, ki se nenehno odpirajo, nobena ušesa ne poslušajo več. Zato so tudi »strukture« vedno bolj kričave in že pozabljajo na previdnost. Zdaj se

²⁵⁶ Danes to vem! Vendar podatka na tem mestu ne bom izdala. Držim ga kot varščino proti kakršnemukoli izsiljevanju po objavi te knjige. Saj podatek zanje ni prav prijazen. In verjamem, da si ne želijo, da postane splošno znan. Med svojo raziskavo sem se naučila še, da je prava informacija lahko najboljša obramba. Hkrati pa tudi predmet največjih izrab in manipulacij.

morajo hvaliti že s tem, o čemer bi bilo pametneje še naprej molčati. »Neodvisni« politični analitiki, ki se na Slovenskem že rodijo rdeči ali pa črni, stikajo glave, češ kaj je zdaj to, ali »določene strukture« res izgubljajo politično moč ali jo samo še krepijo, glede na to, da se še vedno vedejo, kot da so nedotakljive ...

Ko človek najmanj pričakuje, se zgodi! V Vojnozgodovinskem zborniku št. 43 brigadir Anton Krkovič v članku z naslovom *Dejstva, ki jih slovenska javnost mora poznati*, v katerem glorificira svoje zasluge za ustanovitev Slovenske vojske ter MSNZ in svoje lastne kot tudi zasluge brigade MORiS za slovensko zmago v desetdnevni vojni, med drugim zapiše:

Naši pripadniki so pod mojim neposrednim poveljevanjem sestrelili prvi helikopter nad Ljubljano.

»Določene strukture« so se s tem razkrile.

V ŠENTVID

Ko govorimo o laganju, še zlasti o laganju tistih, ki delujejo, bi torej ne smeli pozabiti, da se laž v politiko ni prikradla po naključju, zaradi človeške grešnosti; zato moralna ogorčenost ne bo mogla doseči, da bi izginila.

Hannah Arendt,
Resnica in laž v politiki

Z Milo sva se zaradi barikad, postavljenih med Vrhniko in Ljubljano, v Šentvid peljali čez Dobrovo in potem naprej čez Toško čelo. Na vrhu hriba sva šli tudi mimo tistih dveh/treh tankov iz vrhniške kasarne, ki sta/so zdrsnila/-i s ceste, vendar naju takrat nista/-so zanimala/-i. Sestra ni nič vedela, saj že od začetka agresije ni gledala televizije. Že misli na nevarnosti, ki jim je bil izpostavljen mož, so jo preveč obremenjevale. Jaz pa sem, kot večina Slovencev v tistih desetih dneh, redno spremljala poročila. Zato sem tudi poznala zgodbo o zablodelih vrhniških tankih in oklepnikih iz sestave 1. oklepne bataljona, 1. oklepne brigade, ki so 27. junija ob 2.40 v dveh kolonah krenili iz vrhniške vojašnice z nalogo, da bi zavzeli brniško letališče. Desna kolona je krenila po avtocesti in ji je v glavnem uspelo uničiti ali zaobiti vse barikade ter v zgodnjih jutranjih urah zavzeti položaje okrog letališča. Trije oklepni transporterji ter poveljniško vozilo pa so ostali zunaj glavne kolone, ker so obtičali pri Trzinu. Gosenica enega od transporterjev se je zataknila ob ograjo mostu čez rečico ali bolje rečeno potok Pšata. Po nekaterih podatkih se je to zgodilo okrog štirih, po drugih pa okrog šestih zjutraj. Pripadniki kamniškega diverzantskega ter protidiverzantskega voda TO in zaščitne čete iz Domžal so zavzeli položaje. Ves dan so potekala pogajanja, armadni oficirji se nikakor niso hoteli predati, čeprav so odločali tudi o življenju tridesetih mladih nabornikov, predvsem muslimanskega porekla, Hrvatov, Slovencev in dveh Srbih.

Še zdaj se zdi, da je bila trzinska bitka, kot so to bojno akcijo poimenovali kasneje, neizogibna. Začela se je 27. junija ob 18.37, potem ko je jugoslovansko vojno letalstvo z dvema helikopterjema Mi-8 in s sedemindvajsetimi vojaki 63. padalske brigade iz Niša izvedlo desant kot pomoč svojim obkoljenim enotam. Na strani TO je življenje izgubil

Edvard Peperko, štirinajst vojakov je bilo na obeh straneh ranjenih. Pripadnik TO Aleš Kodra je utrpel trajne posledice, saj je oslepel. Na armadni strani so padli štirje mladi naborniki. Trzinsko bitko označujejo kot eno največjih in najpomembnejših zmag, imela naj bi tudi izjemen psihološkopropagandni učinek za nadaljevanje oboroženega spopada. Do nje je prišlo prvi dan vojne, žrtev je bilo razmeroma veliko, Slovenci smo pokazali, da se bomo branili za vsako ceno, da znamo zmagati; izkazalo se je tudi, da JLA ni pripravljena na vseljudski odpor in tovrsten način bojevanja. Čeprav je bitka odlično dokumentirana in opisana, obstajajo o tem, kdo je izstrelil prvi strel, različni podatki in pričevanja.

Leva kolona oklepnih in transportnih vozil iz vojašnice Ivan Cankar na Vrhniki, ki je na letališče Brnik krenila po stari cesti od Vrhnike proti Ljubljani, je imela več sreče, ne glede na to, da se je en tank pri Brezovici pokvaril. Obstal je v obcestnem jarku in je še danes predmet razprav.

Poveljnik leve kolone armadnih vozil z Vrhnike je naredil napako in je, namesto da bi Toško čelo zaobšel, po strmi in ozki poti krenil čezenj. Zato sta dva, po nekaterih podatkih pa trije tanki zdrsnila/-i s ceste in obstala/-i. Morda je bil tudi ta častnik eden tistih zanesljivih armadnih kadrov, ki so jih v Slovenijo poslali v zadnjih tednih zaradi grožnje oboroženega spopada. Slovenskim častnikom na najvišjih položajih, razen zelo redkim, jugoslovanski armadni vrh že dolgo ni več zaupal, zato so v svojih enotah večinoma izgubljali vpliv in v oboroženih spopadih niso poveljevali. Ko je prišlo do bojnih akcij, pa so poveljniki z juga svoje novo službeno mesto izkoriščali tudi za dokazovanje lojalnosti jugoslovanski ideji, ki je tako zanesljivo in žalostno propadala, zato so se na terenu izkazali kot najtrši pogajalci ter najbolj militantni in ekstremni vojaki. Pravzaprav so se v vseh pogledih pokazali manj sposobne, ne le zaradi svojih značajskih potez, ampak tudi zaradi nepoznavanja razmer in geografije, v kateri naj bi se znašli, pa se niso.

Na srečo so vojaki v tankih na Toškem čelu ostali sami brez poveljniškega vozila, zato so lahko ljudje, ki živijo v bližini in so jih takoj obkolili, navezali z njimi preprost in pristen stik. Na televiziji sem videla posnetke, na katerih je bilo veliko otrok, ki so se jim zablodeli tanki in izgubljeni mladi tankisti očitno zdeli na moč zanimivi. To poudarjam, saj menim, da je to ena pomembnejših značilnosti desetdnevne vojne. Če na armadni ali na TO-jevski strani le ni bilo kakšnega ekstremista, so se ljudje iz obeh

taborov, velikokrat tudi civilisti in vojaki, med seboj prav lepo dogovorili. Nemaokrat so celo civilisti poklicali pripadnike TO, da so se jim armadni vojaki lahko predali, ali pa so jih kar sami odpeljali na postajo milice. Če le na tej ali oni strani ni bilo koga, ki bi si želel spopadov, rožljanja z orožjem in krvi, so lahko ljudje tudi v tako izjemnih razmerah dokazali dobre sosedске odnose. Saj so še včeraj skupaj pili kavo.

»Borili smo se ne samo z orožjem, ampak predvsem z besedo,« je zapisala Rina Klinar, tedanja predsednica IS skupščine občine Jesenice, ki je s svojo ekipo dosegla podpis Dogovora o umiku, po katerem so se pripadniki JLA in zvezne milice do 1. oz. 3. julija umaknili z mejnih prehodov in iz karavil v občini, ne da bi prišlo do ene same smrtne žrtve. Posledica takega razvoja dogodkov je bila, da spopadi v Sloveniji niso dobili razsežnosti brezmejnega sovraštva, iz katerega ni več vrnitve, kot se je to zgodilo na Hrvaškem in v BiH.²⁵⁷

Kar pravi Repe, se mi zdi ključno, saj je določalo način komuniciranja na vseh ravneh, predvsem pa vplivalo na odločitve v odločilnih trenutkih na terenu. Dogovarjanja so močneje vplivala na razplet dogajanja, kot si kdo upa priznati. Nemaokrat zato, ker potem ne bi bil videti dovolj pogumen in pomemben bojevnik.

Kdor danes prebira poročila o pokvarjenih tankih na Toškem čelu, lahko ugotovi, da so nejasna in se v številnih podrobnostih razlikujejo. Med drugim ni jasno, ali je šlo za dva ali tri tanke. Ker se pri preučevanju desetdnevne vojne nenehno ponavlja isti vzorec, se ti zdi, da boš morda prav v takšni podrobnosti prišel stvari do dna, zato iščeš naprej. Vendar kmalu ugotoviš, da natančnega odgovora v pisnih virih ne boš našel. Zato se tudi v tem primeru odločiš še za terensko delo in sprašuješ ljudi, ki bi to morali vedeti, saj so bili tako ali drugače povezani z dogodkom. Izkaže se, da tudi oni ne vedo, da se njihovi odgovori razlikujejo ali pa se jim to ne zdi pomembno. Danes na videz res ni več pomembno, ali so se na Toškem čelu znašli dva ali trije tanki, tudi zato ker ni bilo spopadov ne žrtev, če ne bi šlo za vzorčni primer splošne prakse. Težko je sprejeti, da se enak vzorec vleče skozi celotno dokumentacijo, skozi vso literaturo in dostopne vire iz t. i. desetdnevne vojne. Za nobeno bojno akcijo ali dogodek ni enotnih podatkov. Zato jih je tudi tako težko pravilno oceniti

²⁵⁷ Božo Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi ..., str. 23.

in ovrednotiti. Edino, kar ti preostane, je, da tako rekoč vsako podrobnost preverjaš na čim večjem vzorcu. A še takrat ostane veliko nerešenega.

Vsak od nas se tega obdobja spominja po svoje, vsi imamo svojo zgodbo in drugače razumemo dogodke.²⁵⁸

Občutek podatkovne in dokumentacijske zmede je vse očitnejši, kolikor dlje in natančneje se posvečaš preučevanju. Da ne bi ostalo zgolj pri občutku, ki bi lahko izviralo iz dejstva, da prihajam z diametralno drugega poklicnega področja, sem to vprašanje postavila zgodovinarjem in drugim raziskovalcem tega obdobja. Sogovorniki so se strinjali, da ne gre za občutek, ampak za dejstvo, saj je področje nesistematizirano in še neurejeno. Osnovni razlog, ki ga navajajo, so težave z viri in dokumentacijo.

Problem arhivov (rekla bi, da tudi huda trenja med različnimi obveščevalnimi in protiobveščevalnimi službami) je torej temeljni razlog, da se zgodovinarji še niso lotili podrobnejšega raziskovanja. Kar je seveda po toliko letih težko razumljivo in bi moralo biti že zdavnaj opravljeno, vse gradivo strokovno ovrednoteno in klasificirano. Naloga predvsem zaradi kratkosti oboroženega spopada res ne bi smela biti pretežka. Vendar je bila večina vojno-operativne dokumentacije, vsaj tako so mi zatrdili, odtujena. Po predvidevanjih naj bi bila vsaj delno uničena ali pa je v zasebnih rokah, o čemer bi največ vedeli povedati tisti, ki se na vse načine branijo in se tudi upravičeno bojijo prave slike oboroženega spopada.

Na ravni SV in Ministrstva za obrambo je narejen le grob povzetek bojnih dogajanj v tistem času, predvsem za potrebe promocije SV in medijsko obeleževanje obletnic osamosvojitve Slovenije.²⁵⁹

Saj bi javnost, ko bi izvedela resnico, verjetno močno spremenila odnos do njih. Da se to ne bi zgodilo, izvajajo posamezni politiki in t. i. strukture vse mogoče protipravne manevre, nekatere vsem na očeh, druge prikrito. Če bi bila prisiljena, bi na kakšnem procesu morala o tem največ povedati četverica Janez Janša, Anton Krkovič, Igor Bavčar in Andrej Lovšin.

²⁵⁸ Viktor Krajnc, Leto 1991 – čas osamosvajanja, groženj in vojne, Slovenska vojska XIV, 11.

²⁵⁹ Janez Lesjak, Na robu ..., str. 16.

Na tem področju se ribari v kalnem, ker ni nič urejeno – ne sistemsko, ne pravno, ne arhivsko, ne historično, država oziroma njena dosedanja vodstva se glede vprašanj, ki so vklesana v temelje prve slovenske države, niso nikdar uskladila. Zato se vsakomur, ki se podaja v kakršnokoli raziskavo tega področja – začeni s pripravami na ustanovitev slovenske vojske, s samim oboroženim spopadom in z vsem, kar je predvsem prvih pet let povezano z obrambnim in varnostnim področjem novonastale države –, ponavlja enaka zgodba. Vzdušje, na katero trči raziskovalec, je kafkovsko – zatohlo srednjeevropsko. Z močnim nadihom balkanskih manir!

V vseh teh letih sem srečala le dva ponosna in zadovoljna udeleženca vojne. Oba tudi ponosna na svojo službo na Ministrstvu za obrambo, predvsem pa zavzeta branilca arhivov desetdnevne vojne. Takšne uradne branilce vojne, ki so me spominjali na branilce nekdanjih *tekovin revolucije*,²⁶⁰ sem srečala še na ljubljanskem okrožnem tožilstvu in na Ministrstvu za notranje zadeve. Srečanja z uradniki, ki širijo kafkovsko vzdušje, predvsem s tistima z obrambnega ministrstva, so bila tako neprijetna, da se jih nerada spominjam. Dolgo sem bila prepričana, da velja embargo na informacije in dokumente predvsem v Tonijevim primeru. Vendar gre za splošno nezaupanje in nenaklonjenost teh ustanov do vseh, ki raziskujejo t. i. desetdnevno vojno. Za simptom, ki preveč spominja na čase iz prejšnje države. Ladislav Gjergjek v diplomski nalogi, v kateri obravnava trzinsko bitko, opisuje svoje izkušnje, vendar potrjuje tudi moje.

Ni pa moj namen, da bi se v diplomskem delu opredeljeval do kakršnih koli političnih vprašanj ali dilem, ki se v takšnih primerih tako rade porajajo in nam zamegljujejo dejansko oz. objektivno zgodovinsko sliko dogodkov. Zato tudi ne razumem odklonilnega odnosa odgovornih v Ministrstvu za notranje zadeve, Ministrstvu za obrambo, Generalštabu Slovenske vojske, ki so zavrnili mojo prošnjo za vpogled v morebitno arhivsko gradivo iz tega obdobja in so šli celo tako daleč, da so svojim sodelavcem prepovedali pogovor na to temo. Spet drugi so od mene zahtevali, da jim diplomsko delo pred oddajo prinesem na vpogled in presojo, ali morda v njem ni napisano kaj takega, kar bi imelo oznako zaupnosti, pa čeprav so mi zavrnili prošnjo za vpogled v arhive, ki jih uporabljajo.²⁶¹

²⁶⁰ Izraz je iz časov prejšnjega sistema, pomeni pa pridobitve revolucije.

²⁶¹ Ladislav Gjergjek, Trzinska bitka, diplomsko delo, FDV, Ljubljana, 2007.

Le komu bi lahko prišlo na misel, da bi trzinsko bitko – *najslavnejšo bitko desetdnevne vojne*²⁶² – kakorkoli izkoristil? Vprašanje je tako brezpredmetno, da je že zato intrigantno. Zakaj želja po skrivanju nečesa, kar se zdi povsem transparentno? Kot da se nismo nikdar osamosvojili od ustrahovanj in metod prejšnje države. Zamenjali so se le ustrahovalci.

*Drugarice, posadimo cvijeće,
kuda vojska druga Tita kreće!
Ovo nam je naša borba dala,
da imamo Tita za maršala!*

Pesem Nede Ukraden, ki se je, kolikor se da glasno, razlegala iz zvočnikov in dvigala za kasarniški zidovi, je zvenela absurdno, čeprav naj bi bila vesela in optimistična. Sestra je stoenko ustavila na parkirišču pred šentviško vojašnico, nedaleč od vojaka na straži, ki je, že ko sva se pripeljali, na vse pretege mahal, naj se nikar ne približujeva. Očitno mu ni bilo prav, da sva tam. Prav gotovo ni bilo veliko ljudi, razen starešin, ki so tiste dni sploh prihajali tja. Bil je tretji dan vojne in kdo ve, kaj je ubogi vojak o takratnem dogajanju sploh vedel. Kdo ve, od kod je bil? Kdo ve, kdo je bil? Kdo ve, kje je zdaj?

Začel je vpiti, vendar se zaradi glasbe, ki je bučala v vročini, njegovih besed ni dalo razločiti. Verjetno nama je hotel povedati – toliko sva ga zaradi silne gestikulacije le razumeli –, naj takoj odpeljeva, ker tam nimava kaj iskati. Gledali sva ga, on je gledal naju, a ni bilo videti, da se razumemo. Pravzaprav je bil vojak v popolni paniki, ki sva jo razumeli šele, ko je Mila odprla vrata na svoji strani in hotela izstopiti iz avta. Takrat sva zaslišali jasen: »Stoj ali streljam!«

Revež je začel dvigovati puško in zdelo se je, da bo pomeril v naju. Zavpila sem: »Mila, pazi!«

Puška je ostala nekje na pol poti. Vojak pa je grožnjo še nekajkrat ponovil. Videlo se je, da z velikim naporom. Položaj je bil res nevaren, saj ga ubogi

²⁶² Izraz bitka se v tem primeru morda uporablja malce nesorazmerno s številom vojaštva, trajanjem spopadov in v boju uporabljenim orožjem. Ta bitka vsekakor ne asociira na velike bitke iz 2. svetovne ali druge najbolj znane zgodovinske bitke, v katerih je sodelovalo na tisoče ali celo sto tisoče ljudi.

vojak ni obvladal. Kdo ve, kako dolgo je sploh bil v vojski. Zagotovo pa mu dotlej ni še nihče ukazal, naj strelja, če se mu bo približal kakšen sumljiv in sovražen element. In kaj, če sta to dve mladi ženski, ki lahko v torbicah prenašata vse mogoče – celo kakšno eksplozivno sredstvo. Marsikaj čudnega se mu je moralo motati po glavi, drugače ne bi bil tako negotov in morda se je zato še trdneje odločil, da bo ostal nepopustljiv.

»Ta bo res streljal, Mila!« sem zavpila in potegnila sestro nazaj.

»Pa kaj!« je odgovorila in se skušala na vsak način rešiti moje roke.

»Strah ga je! Streljal bo, Mila! Pazi! Daj, usedi se!« sem jo prepričevala in jo z vso silo vlekla nazaj v avto. Bilo je res nevarno. A ves prizor bi lahko bil tudi komičen, če bi ga posnel Fellini ali opisal Hrabal. Sonce pripeka kot noro, glasba veselo buči, da se razlega vse do Šiške, in zaradi nje se mi trije, ki stojimo le nekaj metrov drug od drugega, skoraj ne slišimo. Vse to iz svojih zaklonov opazuje še ena vojska, katere pripadniki so oblečeni v enake olivno zelene uniforme, veliko pretople za tisto peklensko vročino, vendar so njihove puške usmerjene proti vojaku in nama. Fantje, ki se skrivajo, teritorialci, so le nekaj let starejši od vojaka pred vojašnico, tudi bolj sproščeni, imajo daljše lase in si zaradi izdatnega potenja pridno gasijo žejo. Teritorialci rezervisti so bili zaradi pomladitve in reorganizacije enot TO le neznatno starejši od armadnih nabornikov, ki so tvorili večino na drugi strani.

Le redki srečneži, nekaj poveljnikov in vsi pripadniki Krkovičeve zaščitne brigade so se lahko pohvalili z uniformami nove slovenske vojske. Vsi drugi so rdečo zvezdo zgolj zamenjali z novo slovensko značko – kokardo. Poleg uniforme in orožja, ki ga je bilo do osvojitve skladišč v Borovnici in Ložnici zelo malo, je bila značka TO med slovenskimi teritorialci menda najbolj iskano blago. Med veterani kroži precej anekdot o lažnih preplahih. Včasih je bil prst že na sprožilcu, ko so odkrili, da so soborce zamenjali z okupatorjem. Strah je bil prisoten na obeh straneh, propaganda pa tudi.

Mladi vojak, ki se je komaj začel briti, drži v rokah puško, ki je videti težja od njega, prst ima sicer na petelinu, a edino, česar noče, je, da bi moral ustreliti, čeprav ves čas ponavlja, da bo to storil. Pot mu lije spod kape in po hrbtu, da je srajca že mokra, vroče mu je v vseh pogledih, preklinja vse po vrsti, predvsem pa babnici, ki se nočeta umakniti, ampak se mu vedno bolj približujeta, čeprav je naredil vse, kot je treba in česar so ga učili, da bi ju ustavil, ampak ne pomaga, posebej ena je zelo odločna in se zdi nekam čudna. Mlajša, ki hodi za njo, jo pregovarja, a neuspešno, ker prva kar rine naprej.

»Pa naj strelja! Naj kar strelja, če je tako neumen! Streljaj, a slišiš, streljaj, kaj čakaš,« je Mila že prišla do vojaka. Vlekla sem jo nazaj, čeprav sem slutila, da je ne bom ustavila. Tako kot vojak tudi jaz nisem vedela, kaj naj naredim, razen da sem šla za njo. Bala sem se, da se ne bi zgodila še ena nesreča. Vojak je bil tako očitno prestrašen, da bi se mu tisti prst kaj lahko spodmaknil in ... Zato sem zavpila: »Ne streljat! Saj ne boš streljal, a ne, da ne boš?«

»Imam ukaz, da ...« je vpil nazaj. »Ne smeta naprej! Slišita?! Nazaj! Nazaj, če ti rečem!«

»Jaz grem naprej. Moža ste mi ubili, zato ... Ti streljaj, jaz grem pa kar naprej,« je ponavljala Mila in res šla mirno mimo vojaka in njegove puške. Držala je že za kljuko stražarnice, ko jo je vprašal: »Pa kdo sta? Kaj hočeta?«

Za hip sva se ustavili. Puška je bila še vedno na pol v zraku.

»Žena Tonija Mrlaka sem in to je ...« je s težavo izdabila Mila.

»Jaz sem njena sestra.«

Gledal naju je, kot da ne razume. Priimek Mrlak mu očitno ni nič pomenil. V šentviški vojašnici je bilo takrat tisoč šeststo vojakov. In vendar se mi je zdelo nenavadno, da ga ni poznal. Povsod sem srečevala ljudi, ki so vedeli za Tonija. Bil je eden tistih srečnikov, ki so jih imeli vsi radi. Prijazen, glasen, duhovit, vedno nasmejan in dobre volje, ljudi je rad spravljal v smeh. Še posebej rad pa je imel vojake.

»Gazela ... Pilot, ki so ga sestrelili ...« videlo se je, s kako veliko težavo Mila izgovarja te besede.

Vojak je umolknil. Obstali smo. Prvič med nami tišina. Razen refrena iz ozadja, ki je dajal celotni zadevi skoraj fantastičen okvir:

... ovo nam je naša borba dala ...

Videti je bilo, kot da si je vojak oddahnil. Ker je zdaj prvič nekaj razumel, revež. Puško je spustil ob bok. Hkrati pa mu je spet postalo neprijetno. Žalostno. Zadrževali smo čustva. Zahteval je osebne izkaznice. Kolikor se je dalo hitro, sem poiskala svojo, Mili pa še na misel ni prišlo, da bi odprla torbico.

»Hočem samo Tonijeve stvari. In pokličite Stamenkovića!«

»Podpolkovnika Stamenkovića?«

»Ja! In Tonijeve stvari hočem, vse ... Hočem ...«

»Ne vem, če bo ...«

»Bo!«

Bilo je brezpredmetno, da bi še jaz kaj rekla. Vedela sem, da bo Mila dosegla svoje. Če bi se znašla pred vrati raja, bi jih v hipu odprli. Bilo je neznosno. Zrak, da bi ga lahko rezal z nožem. Bala sem se trenutka, ko bodo prinesli Tonijeve stvari. Skušala sem si vse čim bolj nazorno že vnaprej predstavljati, da se ne bi potem odzvala slabše kot Mila. Nimam pravice jokati. Če se ona lahko zadrži ... Od kod jemlje moč? Nadčloveško moč ima.

Od tistega silnega poka naprej, ko sem tekla na balkon, sem vedela, da se bom vsega tega še velikokrat spominjala. Občutki postanejo v hipu tako močni, da ti hoče raznesti možgane in telo, pogled postane drugačen, stvari okrog tebe dobijo drugo barvo in ostrejšo robove. Čutiš, da si se znašel na meji resničnosti, ki se za vse življenje zapisuje vate, čeprav tega nočeš in bi naredil vse, da bi lahko čas zavrtel nazaj. Ustavil bi ga, da bi izbrisal tisto hudo, ki se je zgodilo.

Vojak ni več spraševal. Tudi če bi hotel, si ni upal. Poklical je. V trenutku se je pojavil še eden. Podoben prvemu – ali pa se mi je samo zdelo tako. Kaj so jim sploh povedali njihovi veliki starešine? Tistim, ki so jih zaprli v tanke in jih poslali na meje in na letališče, so rekli, da nas ogroža tuji sovražnik. Avstrijci, Italijani ... Nezemljani ... Kar čez noč in kar nenadoma. A pri dvajsetih letih se za politiko ne zanimaš tako kot pri štiridesetih, zato je večina najprej nasedla. Sicer so jim pa tako ali tako ves čas prali možgane s tem, da so vsega krivi Slovenci. Kaj pa tadva? Bila sta simpatična, predvsem pa zelo zelo zmedena. Ko je prvi povedal drugemu, kdo sva in kaj hočeva, se je tudi ta vidno zmedel. Nič ni rekel, samo pogledal naju je še enkrat, preden je prosil, naj počakava, potem pa odšel. Tudi prvi se je poslovil in se šel nazaj postavljat na »nišan« teritorialcem. Upam, da je vsaj vedel zanje.

Ostali sva sami. Tihi. Nisva bili več grožnja, vsaj ne fizična.

Danes bi vojaka marsikaj povprašala, takrat pa sem si želela le, da bi vse čim prej minilo, da se sploh ne bi zgodilo. Tonijeva smrt je zarezala v možgane. Naslednji dan jo je predsednik Kučan s svojimi zgodovinskimi besedami, da *ne bo nič več tako, kot je nekoč bilo ...*,²⁶³ retorično označil.

Misel, kot v kamen izklesana, se za vedno zareže v človeka. In morda je prav hipna zgodovinskost, ki jo takoj začutiš v njej, tudi tako usodna. Bogastvo njenih pomenov je lažje izkoriščati. Ko so takšne besede izrečene, bi morali ustaviti čas. Ne bi jih smeli več izgovarjati, obnavljali bi jih le še v mislih. Mi pa smo jih zljajnali do nerazpoznavnosti. Ne da bi jih sploh razumeli.

²⁶³ Milan Kučan na novinarski konferenci v Cankarjevem domu, 29. junija 1991.

Toni s svojimi vojaki na Brniku.

Ker smo morali preveč hitro bežati iz države. Ne da bi se sploh ozrli in pogledali, kaj v resnici puščamo za sabo. Treba je bilo bežati pred tistimi, ki so že nabrusili nože. A ne za nas, ne za nas! Tega takrat nismo vedeli, ker nismo hoteli vedeti. Tudi pomagalo ne bi, saj smo bili že predaletč ... stran. Pa niso imeli vsi nožev, večina jih je bila nedolžnih kot ta ubogi stražar. Še puške ni znal dobro držati, taki se nikdar ne morejo naučiti ubijati. Milijone tako nedolžnih smo pustili za sabo predvsem v Bosni in Hercegovini. Tudi oni so se kmalu spustili v beg, a se niso imeli kam zateči. Slovenci smo imeli svojo državo. Vendar do nje nismo prišli na način, ki ga v javnosti na ves glas in vse agresivneje predstavljajo in razglašajo osamosvojitelji. Za nikogar ni dobro, če povelečuje le sebe, druge pa pušča ob strani. Če bi natančno preučili vsako akcijo posebej, bi morda lahko ugotovili, da je bila marsikatera žrtev izsiljena od zgoraj, pa ne od slovenskega predsedstva, ampak od vodij Republiške koordinacijske skupine, ki sta na vsak način zahtevala akcijo, tudi ko to ni bilo najbolj potrebno. Zakaj?

Niso trgovali samo z orožjem, najprej so prodali svoje duše.²⁶⁴

²⁶⁴ Janez J. Švajncer v pogovoru z avtorico, 21. junija 2011 v Logatcu.

Trgovina z orožjem je najslabša trgovina, največ pohlepa je v njej. Izkupiček v denarju je največji, posledice najhujše. Kajti trgovina z orožjem je trgovina s smrtjo. Naslov Praznikove knjige, v kateri opisuje trgovino z orožjem, pri kateri je nevede celo sam sodeloval, ko je enkrat štel denar, ni naključen: *Trgovci s smrtjo*.²⁶⁵ Žalostna zgodba se vse preveč boleče zajeda v tisto, ki bi morala biti le srečna, v zgodbo o rojstvu države! Rojstvo je vendar praznik. Je diametralno nasprotno smrti. Rojstvo in smrt vendar nimata kaj iskati skupaj. Želimo si, da bi ostala čim dlje vsaksebi. Nikakor pa ne smeta prihajati iz iste točke! A kot kaže, se je zgodilo prav to. Že ob praznjenju borovniškega skladišča v začetku julija 1991 so začeli nekateri ljudje trgovati s smrtjo, obstaja dokument, da celo že septembra 1990.²⁶⁶ In to je bilo skoraj eno leto pred odločitvijo slovenskega predsedstva o prodaji orožja Hrvaški!²⁶⁷

Nekaterim slovenskim politikom je takrat šlo bolj za samostojnost, drugim za oblast. Prav tistim najglasnejšim. Tistim, ki bi morali imeti že luknjo v prsih, ker se tako radi bijejo po njih in se sklicujejo na svoje zasluge. Saj jo imajo, luknjo, trkajo se namreč v prazno. Rojstvo države je bilo zanje le maska, betonski sarkofag, poveznjen čez jedrski reaktor, ki je že takoj začel puščati, a je ljudstvo to opazilo šele čez mnogo let, ko je že zbolelo za posledicami nekdanjih notranjih razcepov v jedru.

Če ne bi ubili Tonija, »sarkofaga« tudi mi ne bi videli že tako kmalu. Ne bi bili že takoj na preži za to prekleto resnico. Tako pa človek nehote postane še bolj občutljiv, kar je včasih prav nadležno. Tudi ko bi se moral veseliti nove države, zagleda hkrati njeno drugo plat, tisto, kar se ves čas dogaja v ozadju. Krvav boj za oblast, nezdravi odnosi, grabežljivost, korupcija, sovraštvo, pohlep posameznikov, ki se zajedajo v vse, kar je zdravo, in kot termiti razžirajo temelje državnosti, vse to v imenu lastnega egoizma in narcisizma. Tisto, kar za večino šele prihaja, je za tistega, ki mora videti, četudi ne bi hotel, že tu.

Od Vardara pa do Triglava ...

²⁶⁵ Brane Praznik, *Branilci domovine II. – Trgovci s smrtjo, samozaložba*, Ljubljana, 2007.

²⁶⁶ Glej trilogijo avtorjev Šurc, Zgaga, V imenu države, *Odprodaja*, str. 72.

²⁶⁷ Predsedstvo je 26. avgusta 1991 sprejelo sklep o prodaji orožja Hrvaški kot pomoč v vojni.

Kolikokrat so morali ubogi vojaki v tistih dneh slišati te vesele pesmi? Poslušanje jim je bilo zaukazano, da bi v njih vzbujalo domoljubje. Do česa? Do kadavra, ki se takrat ne bi smel več imenovati Jugoslavija? Menart je v svoji knjigi *Slovenec v Srboslaviji*²⁶⁸ natančno opisal vse simptome bolezni, za katerimi je zbolela nekdanja srečna skupnost republik. Morda po nepotrebnem, a očitno neizbežno. Zato ni kaj obžalovati. Žalost je sicer nujen stranski produkt vseh velikih zgodovinskih premikov. A tokovi zgodovine, ki jih zaznamujejo veliko večja čustva, zmagoslavje, jeza, bes, strah, so močnejši. Z žalostjo pa človek tako ali tako ne ve, kaj početi, sploh če se je medtem spremenila v melanholijo in se zalezla vanj, ne da bi se tega zavedal. Žalost in melanholija sta dve najbolj nekoristni stvari srečnega kapitalističnega vsakdana. Zato ju je treba potlačiti kar se da globoko. Pri nas se pojavljata tudi še v obliki neškodljivega glasbenega in filmskega okusa, ki včasih nosi nadih jugonostalgije ... Za to pa se tako ali tako ne ve, ali je bolj definirana v Jugi ali v jugu, v nostalgiji po toploti, sproščenosti ali po tem, da lahko nekoga *a priori* gledaš zviška, ker je revnejši kot ti. Po jugu, kjer si spoštovan že zato, ker si s severa, po jugu, kjer je večji nered, a tudi večja širina, po jugu, kjer si lažje neodgovoren. Po jugu, ki si ga izgubil, da bi samemu sebi ostal sever. Brez Vardarja, le še okrog Triglava.

Najprej je v prijavnico, tako se tisti prostor v vojašnici imenuje, prišel Josip Volf. V enoti na Brniku je opravljal službo radijskega tehnika, bil je najmlajši v ekipi, Toni ga je klical Mali; vedeli smo, da ga je imel zelo rad. Ko je zagledal Milo, se ji je vrgel v objem in začel nezadržno jokati. Vsi trije smo jokali. Mila se je skušala obvladati, pa ni šlo. Redkokdaj vidiš moškega, ki bi tako silovito jokal. Zato je še bolj spoštovanja vredno. Kar stali smo in jokali. Volf je sestri izrekel sožalje, a je besede le s težavo izgovarjal. Kadar solze tečejo kar same od sebe, besede ob njih zbledijo. Volfova bolečina je izbruhnila kot vulkan. Takrat nisva vedeli, da je za njim in šefom tehnike Vojkom Urlepom, ki sta še edina od slovenske brniške helikopterske ekipe ostala v šentviški vojašnici, posebej težka noč. Prejšnji dan sta na stran TO preletela Jože Kalan in Bogomir Šuštar. Po

²⁶⁸ Janez Menart, *Slovenec v Srboslaviji*, Kulturnopolitični spisi, Knjižna zadruga, Ljubljana, 2001.

sestrelitvi gazele št. 664 je bila izguba še druge, št. 660, za armadno stran popoln poraz, katastrofa. Tisti večer in noč je s cerkljanskega letališča dezertiralo dvanajst slovenskih pilotov. Armada je to upravičeno občutila kot grožnjo. Poveljnik kasarne polkovnik Tomo Šipčić, podpolkovnik Mika Stamenković in neimenovani »obveščevalec« so si Vojka in Volfa tisto noč krepko privoščili in so se zelo potrudili, da bi ju ustražovali. To sem izvedela šele zdaj, ko sem ju po dolgih letih spet srečala.

Okrog tretje ure ponoči ju je prišel v sobo, kjer sta spala, aretirat podpolkovnik Stamenković v spremstvu dveh do zob oboroženih vojakov in Vojku Urlepu ukazal: »Ruke u vis!«

Preden se je Vojko zavedel, je eden od vojakov vložil naboj v kalašnikovko in jo repetiral. Cev mu je zarinil v hrbet. Vojko ga je hotel nekaj vprašati, vendar se je podpolkovnik zadržal, naj bo tiho, ker se orožje lahko sproži. Vse skupaj se je dogajalo v soju luči, ki je prihajala s hodnika, tako da je bilo verjetno še bolj strašljivo. Stamenković je ukazal premik v bližnjo pisarno. Vojka so na zaslišanje odpeljali najprej, Volf pa je medtem s stražarjem, ki je s puško ves čas meril vanj, čakal v pisarni. V prostoru, kamor so pripeljali Vojka, sta že bila Šipčić in neznani obveščevalec. Vojku so ukazali, naj se sam razoroži. Kot po navadi je začel pas odpenjati z obema rokama, ko je Stamenković zavpil, naj to stori le z eno roko. Zgrožen nad dejstvom, da se je znašel v položaju, ko ga ima njegov poveljnik nenadoma za sovražnika, je ubogal. Opazoval je podpolkovnika, ki se je v novi vlogi znašel povsem suvereno, kot da mu je pisana na kožo. To sta Volf in Urlep izpričala čez približno pol leta na sodišču, ko so ju tja poklicali v zvezi s podpolkovnikovo prošnjo za slovensko državljanstvo. Brez težav ga je dobil!²⁶⁹ Za slovensko roko pravice očitno ni bil nikdar agresor. Čeprav bi lahko rekli, da njegova vloga tudi pri Tonijevi sestrelitvi ni bila povsem nezanemarljiva. Vendar je zaradi splošnega nezanimanja slovenskega tožilstva za njegov primer za vselej ostala nerazjasnjena. In podpolkovnik Stamenković ni edini, ki je kljub jasni negativni vlogi, ki jo je odigral ob agresiji na Slovenijo, brez težav dobil slovensko državljanstvo.

Po pripovedovanju Volfa, Urlepa in Sandevskega je bilo vzdušje v šentviški vojašnici med spopadom izjemno napeto. Poveljstvo je zagovarjalo najtrša stališča do nove slovenske države. Napetost je še povečevala navzočnost specialcev iz Niša, ki so konzumirali velike količine alkohola ter na

²⁶⁹ Vir: Vojko Urlep, Josip Volf, Bogomir Šuštar.

najrazličnejše načine provocirali nabornike in sploh kazali veliko nestrpnost, posebno do Slovencev. Od poveljnikov so zahtevali, naj jih spustijo ven, hoteli so v Ljubljano, tja do parlamenta, da bi sami po hitrem postopku uredili vso to stvar. Že prvi dan vojne je poveljnik vojašnice, polkovnik Šipčič, sklical svoje častnike in jim natančno predstavil vojaško-politične razmere, načrte ter strategijo armade. Topovi so bili že postavljeni in pripravljani po načrtih za obrambo, predvsem pa za delovanje na izbranih ciljnih v mestu in okolici. Vendar je častnikom zabičal, da ne sme brez njegovega ukaza nihče niti pomisliti na to, da bi streljal. Nekoga je menda zanimalo, kaj naj naredijo, če bodo teritorialci, za katere se je vedelo, da so na položajih okrog vojašnice, streljali prvi. Polkovnik je hotel biti duhovit in ga je vprašal, ali ne ve, da ima vojak čelado zato, da se za njo skrije. Nasploh so podatki o njem precej nasprotujoči si. Nekateri njegovi nekdanji sodelavci pravijo, da ni bil tako militanten, kot je bilo videti. Da je res veliko grozil, vendar mu niso verjeli, da bo grožnje uresničil. Ljubljancani pa se ga najbolj spomnimo prav po grožnjah, ki mi jih je v pogovoru nehote potrdil general Marijan Vidmar, takratni načelnik štaba 14. korpusa. Poklical ga je general Pavlov, poveljnik 14. korpusa, in ga vprašal, kako ravnati, ker polkovnik Šipčič predlaga izpad vojske iz vojašnice. General Jovan Pavlov je šele pred enim mesecem prišel v Ljubljano iz Makedonije in ni prav dobro poznal razmer pri nas, zato se je večkrat posvetoval z načelnikom štaba in celo s slovensko stranjo. General Vidmar ga je opozoril: »Morda ne bi bilo dobro, saj bi se lahko končalo kot na Pekrah!«

General Pavlov je takoj razumel Vidmarjevo sporočilo in je ustavil vročekrvnega ter bojevitega polkovnika Šipčiča. Ki se mu kljub nenehnim grožnjam ni uspelo zaplesti v vojno v Sloveniji. Cevi havbic in minometov so bile iz vojašnice nenehno uperjene na državne ustanove v središču mesta, na kemični tovarni Color in Belinka, na transformatorsko postajo Kleče, na plinarno ... Njegovih groženj so bili v izdatni meri deležni tudi vojaki v vojašnici. Kasneje je vendarle uresničil svoje nezadržno hrepenenje po streljanju. Postal je namreč poveljnik oboroženih jugoslovansko-srbskih sil, ki so v obroču držale Sarajevo. Na tem položaju je imel čin generalmajorja, ki ga je prislužil v vojni na Hrvaškem. Bil je zadnji poveljnik, ki je odpustil slovenske nabornike iz JLA. In eden tistih, ki so v vojašnicah pustili največje razdejanje, ko je armada odhajala iz Slovenije. V Sloveniji je postal znamenit zato, ker je dal odpeljati celo pesek z vojaškega teniškega igrišča.

Enotam sarajevsko-romanijskega korpusa Republike srbske, ki so na začetku vojne z največjo rušilno močjo zasipale mesto z granatami, je po nekaterih podatkih poveljeval od 22. maja do 22. septembra, po drugih pa od julija do septembra 1992. Kasneje je general Šipčić živel v Beogradu, danes pa naj bi, upam sicer, da to ni res, živel v Ljubljani. Vse podatke o njem za čas po odhodu iz Ljubljane sem našla na spletnih straneh. Razen zadnjega, in sicer, da so se morali naši minerji preklemansko potruditi, da so razminirali območje okrog zidu vojašnice Boris Kidrič v Šentvidu, saj so bile mine nametane brez vsake logike. Pri nameščanju min namreč običajno obstaja nek sistem ...

Načrte o razmestitvi topov znotraj vojašnice je po prebegu k Slovincem v noči z 29. na 30. junij, v »znameniti noči diverzantov«, prinesel major Rajko Meh. Ko je plezal čez zid, je razmišljal, kaj bi se zgodilo, če bi padel na eno ali na drugo stran vojašnice in bi ga ujeli. Na armadni strani bi bil izdajalec, na slovenski pa zmagovalec, si je mislil takrat in mi o tem povedal, ko sva se srečala. Mehovo nenadno izginotje je med vojaki močno odmevalo. Ker si njegove odsotnosti niso znali razložiti drugače, so bili prepričani, da je odšel domov zaradi napetih družinskih razmer. Boljšega izgovora polkovnik Šipčić ni znal najti.

Meh je zbežal v noči s sobote na nedeljo, v soboto opoldne sva bili z Milo tam. Prejšnjo noč so zasliševali Urlepa in Volfa. Zanimivo se mi zdi, da nobeden od njiju ni poimenoval svojega tretjega zasliševalca, t. i. obveščevalca. Iz pisarne, kjer sta nekaj časa čakala z vojakoma, ki sta vanju ves čas nepremično merila s kalašnikovkama, so najprej odpeljali Vojka. Volf je moral medtem nepremično sedeti in molčati. Razmišljal je, tako kot že ves čas, kako bi prišel do telefona in domačim sporočil, da je živ in zdrav. Nič ni vedel o tem, kaj se dogaja zunaj kasarniških zidov, z Vojkom sta v začetku sicer poslušala radio, ki je bil last pokojnega Sibinovskega, a so jima ga, potem ko ju je nekdo prijavil, vzeli. Volfu se je zdelo, da že zelo dolgo čaka, prosil je, ali gre lahko na stranišče. Bal se je zaslišanja, saj se je spomnil, da ima v žepu listek, na katerega si je pred tremi dnevi zabeležil številko radijske frekvence. Upal je, da ga bo lahko odvrigel ali pogoltnil, vendar je nadobudni vojak celo tam, pri odprtih straniščnih vratih, ves čas meril vanj. Toni je Volfu naročil, naj nastavi frekvenco v njegovo in Kalanovo gazelo, da bi se lahko pilota slišala, ko bi se hkrati znašla v zraku. O dogovorjenem skupnem preletu na stran TO Volf sicer

ni vedel veliko. Čeprav mu je Toni dajal jasne namige in ga je ves čas nekako tolažil, ni bil nikdar konkreten. Še tisti dan, preden je umrl, mu je rekel: »Ne skrbi, Mali, vse bo v redu, ti si naš. Ti greš z nami!«

O tistem, kar se je pripravljalo, niso veliko govorili. Razdeljeni so bili na slovenski in neslovenski tabor in napetost med njima je rasla, da so bili Slovenci vse bolj previdni, tudi ko so bili sami. Toni je enoto držal skupaj, kolikor se je dalo, četudi mu Neslovenci že dolgo niso več zaupali. Zato je tudi v slovenskem delu bolj ali manj vladala konspiracija. Po dva sta vedela drug za drugega, Toni je vedel za vse. Povezal se je s Šuštarjem. Na Kalana se je navezal Urlep. Volfu, ki se je sicer največ družil z Urlepom, sta Šuštar in Toni ves čas dajala znake, naj ne skrbi. Več kot očitno je bilo, da je Toni zaupal tudi Sandevskemu, zato se je govorilo o dveh do treh gazelah, ki naj bi preletele na slovensko stran. Sandevski je že imel slovensko državljanstvo. Po preletu helikopterjev v Šentvid je kot dežurni ostal na Brniku. Toni ga je prišel iskat in ga je pripeljal v vojašnico. Po Tonijevi in Bojančetovi smrti je zavračal letenje in odkrito prešel na Urlepovo in Volfovo stran. Vendar njega niso zasliševali. Kar še enkrat dokazuje, da sta imela Stamenković in Šipčič zelo natančne podatke o načrtih slovenskih letalcev.

Volf je bil prepričan, da ga bodo zasliševali zaradi frekvence. Nič ni mogel, prepozno se je spomnil na papirček v žepu. Manever s straniščem mu ni uspel, stražar mu je bil s puško tudi tam dobesedno za ritjo. Zdelo se mu je, da se res predolgo ukvarjajo z Vojkom. Že prej sta ugibala, kaj bi se zgodilo z njima, če bi teritorialci prav takrat napadli vojašnico. Lahko bi dobila celo strel v čelo, da bi se ju rešili. Teritorialci so že od prvega dne vztrajno opozarjali nase, ponoči celo s premiki železniških vagonov. Šlo je za dobro zvijačo, saj teritorialci ne po orožju ne po številu pripadnikov – če sem prav izračunala, je bilo okrog vojašnice nameščenih približno štiristo teritorialcev – niso bili prav močni. Očitno so na obeh straneh trepetali pred močjo drugega.

Volf je razmišljal pravilno, saj je polkovnik Šipčič Vojku prav takrat zares grozil s smrtjo. Zagotovil mu je, da ne on ne Josip Volf nikakor ne bosta prišla iz vojašnice, saj vedo, da bi takoj odšla k teritorialcem. Zato je prav, da izvesta, kaj ju čaka v primeru bega. Strel v čelo!

Končno so le prišli ponj. Stražar ga je odpeljal v sobo, kjer so bili Šipčič, Stamenković in že omenjeni neimenovani obveščevalec. S težavo jih je razločil, saj je bil v prostoru mrak, le namizna svetilka je bila zlovešče

usmerjena v zaslišanca. Vojka ni bilo več tam. Volf je bil zadovoljen, ker ga niso že takoj pregledali ter našli listka s tajno frekvenco. Z zastraševanjem je začel Stamenković. Povedal je, da po podatkih, ki so jih dobili iz Zagreba, zelo dobro vedo, da z Vojkom nagovarjata nabornike in druge vojake, naj zbežijo iz vojašnice ter prestopijo na stran TO. Kar jima bodo v prihodnje seveda na vse načine preprečili! Volf je skušal odgovoriti, pa je imel preveč suha usta. Noč in dan je kadil, cigareto za cigareto. Prosil je za kozarec vode. Njegovo prošnjo so preslišali. Prizadeval si je, da bi odgovarjal, kolikor se je dalo razločno. Povedal je, da je bil vedno dober vojak, kar mu ni bilo težko, saj mu je JLA nekoč res veliko pomenila, in da je bil za svoje delo nemalokrat pohvaljen. Dodal je, da se o tem lahko prepričajo v njegovem dosjeju. Vendar se na žalost ne more več identificirati z armado, saj se nikakor ne strinja s tistim, kar zdaj počne. Poudaril je, da nikogar ni in ne bo nagovarjal k prestopu, čeprav bi sam zelo rad odšel iz vojske, ker ... Polkovnik Šipčić je zarohnel, da se to ne bo nikdar zgodilo in da v prihodnje ne bo več nosil orožja! Veliko je bilo še izrečenega, poveljnik vojašnice ga je še posebej opozoril, da je prav, ker ne slepomišijo in tako neposredno govorijo z njim, saj si bo bolj zapomnil, kar so mu povedali. Zato upa, da jim ne bo treba poseči po še bolj neprijetnih sredstvih. Misлил je na strel v čelo, s čimer je prej grozil Vojku. Sicer pa je bila to, tudi po drugih pričevanjih, takrat običajna grožnja poveljnikov šentviške vojašnice.

JLA različnih pomislekov ni sprejemala in je vsakršen poizkus bežanja iz enot označila kot dezerterstvo. Jugoslovanska vojaška zakonodaja je dezerterstvo, v najširšem obsegu, celo označevala z veleizdajo. Kot navaja Bukovec (1998b: 7), je podčastnik v šentviški vojašnici vojake v času zaostrovanja krize postrojil v vrsto in povzel kazni: »Za dezerterstvo v miru od šest mesecev do pet let zapora, v vojni pa strel v glavo.« Zakonsko je bila v vojni in v njeni neposredni nevarnosti predvidena kazen od enega do deset let zapora, kar pomeni, da si je omenjeni poveljnik zakon razlagal po svoji volji.²⁷⁰

Josip je bil zadovoljen, saj se je zaslišanje končalo bolje, kot si je predstavljal, frekvenca je neodkrita ostala v njegovem žepu. Od tiste noči sta bila z

²⁷⁰ Gregor Zupan, Dezerterstvo nabornikov slovenske narodnosti iz jugoslovanske ljudske armade leta 1991, Vojnogodovinski zbornik št. 19, Logatec, 2005.

Vojkom v nekakšni izolaciji, le redki vojaki so komunicirali z njima. Njuna glavna skrb je bila, kako čim prej priti iz armade in vojašnice. Na podpolkovnika Stamenkovića sta takoj naslovila uradno prošnjo za izstop iz JLA. Ta bi jo moral z depešo posredovati na poveljstvo v Zagreb. Vendar ju je zavrnil z izgovorom, da so zveze z Zagrebom prekinjene. S pomočjo glasbenika Vlada Strmčnika – v kasarni je bil tudi orkester – sta čez nekaj dni le prišla v stik z domačimi, ki so si oddahnili, ko sta se oglasila. Depešo, ki jo je Stamenković zadrževal pri sebi, je bilo treba čim prej odnesti v Zagreb. Volfova žena je z največjim veseljem prevzela to nalogo. Zglasila se je v vratarnici vojašnice in se lažno predstavila kot žena podpolkovnika Stamenkovića, ki naj bi, kot je zatrnila, zanjo tam pustil papirje, ki jih je bilo treba nujno odnesti na vojno letališče Pleso. Vojak ji je brez razmišljanja, saj Stamenkovićeve žene ni poznal (podpolkovnik je bil v Sloveniji le na uradni dolžnosti), izročil papirje, ki sta jih Urlep in Volf znova pripravila. Gospa Volf je takoj sedla v avto in se odpeljala na zagrebško vojno letalsko poveljstvo, kjer so ji sveto obljubili, da bodo prošnji kar se da hitro obravnavali. Vendar so s pozitivnim odgovorom zavlačevali, kolikor se je dalo, vse do zadnjega dne, ko je poziv Predsedstva RS o prestopu vojakov in častnikov na stran TO še veljal. Vojko in Josip sta prošnji za demobilizacijo oddala 8. julija 1991, zahtevek je bil v Zagrebu potrjen štiri dni kasneje, 19. julija sta prejela pozitiven odgovor, do takrat pa sta bila ves čas v priporu. Ker so v armadi z odgovorom namenoma tako dolgo zavlačevali, sta Vojko in Josip prišla na štab TO šele ob sedmih zvečer zadnjega dne pred iztekom roka. Njuno veselje ni dolgo trajalo, ker tudi na naši strani, žal, ni bilo tako, kot so obljubljali. Njune prošnje niso sprejeli.

*Al život pred nama još bitaka skriva
i preti nam, preti k'o duboki vir.
Ja znam da nas čeka još sto ofanziva,
jer moramo čuvati mir.*

Računajte na nas ... je zanosno prepeval Đorđe Balašević, njegov glas je odmeval po dvorišču in po hodnikih vojašnice. Pa je bilo prav nasprotno, armada je bila tista, ki je zdaj še kako računala, da bo nabornike iz različnih republik lahko čim dlje in v čim večjem številu izkoriščala na bojiščih, ki so se začela odpirati v Sloveniji, na Hrvaškem, pozneje pa tudi v Bosni

in Hercegovini. Slovenske oblasti so si že od leta 1990 prizadevale, da bi slovenske nabornike obdržali v Sloveniji. V drugi polovici maja 1991 jih je Slovenija nehala pošiljati v druge jugoslovanske republike. Junija je na Igu in v Pekrah zaprisegla prva generacija naših nabornikov. Obrambnega ministra Janeza Janše v Pekrah, tudi potem ko je že izbruhnil incident, ki je zahteval prvo smrtno žrtev JLA v Sloveniji, ni bilo. V začetku spopadov v Sloveniji je bilo na območju nekdanje Jugoslavije v JLA še nekaj manj kot sedem tisoč slovenskih nabornikov. Ko je nastopila vojna v Sloveniji, so začeli množično bežati domov. Pri tem so imeli velike težave, saj niso imeli uporabnih in preverjenih informacij o tem, kaj se v resnici dogaja. Podobno kot mladi vojaški naborniki iz drugih republik pri nas (nekaterih njihovih izjav se spomnimo s televizije). Njihovi starešine so jim prodajali izkrivljeno resnico, dostop do telefonov in medijev je bil oviran, straže so bile okrepljene, grozili so jim. Najbolj so jim takrat pomagali starši, sorodniki, prebivalci krajev, kjer so služili vojaški rok, velikokrat tudi njihovi kolegi in nadrejeni.

Dejal je (takratni minister za obrambo Janez Janša, op. p.), da država do nabornikov ne prevzema nikakršne odgovornosti. Vojaki naj bi bežali izključno na lastno pest.²⁷¹

Odločilen preobrat tudi za JLA v Sloveniji je pomenil organiziran prihod srbskih staršev po sinove v Slovenijo. Srbska propaganda je bila do Slovenije še bolj neusmiljena kot naša do Srbije. Tamkajšnji mediji so poročali, da Slovenci mladeniče mučijo na najrazličnejše načine, pa tudi, da jih JLA izkorišča. Slednje je bilo seveda res.

Mladi vojaki so bili največje žrtve spopadov novih vojska, ki so druga za drugo nastajale iz JLA.

Mila je prosila Volfa, naj ji prinese Tonijeve stvari. A preden sta lahko še kaj rekla, sta vstopila polkovnika Šipčić in Stamenković. Volf se je takoj instinktivno umaknil v ozadje, jaz sem se stisnila ob steno. Moja sestra je, oblečena v črnino, sama obstala pred njima, sredi prostora, ki je bil tako majhen, da smo se že tako ali tako skoraj dotikali drug drugega. Zdaj ko se nas je tam drenjalo šest, mladi vojak se je dobesedno prilepil ob vrata, se je prostor čisto skrčil. Zatohlost je bila, odkar sta vstopila polkovnika,

²⁷¹ Gregor Zupan, Dezerterstvo nabornikov ...

še očitnejša. Stopila sem k oknu, ki se je odpiralo na dvorišče. Že prej sem zagledala vojake, ki so se vsepovsod sončili zgoraj brez. Zdaj sem ugotovila, da visijo tudi z vseh oken, postopali so po dvorišču, ležali na vsakem koščku trave. Vojska, ki ji je bila v izrednih razmerah ukazana sproščenost, se je predajala soncu. Pogled na to navidezno brezskrbnost je bil absurden in pretresljiv. V njem je bilo, kljub vsej »moški lepoti«, ki se je postavljala na ogled, nekaj zelo nenaravnega, skoraj zločestega.

Đorđe Balašević nam je veselo paral že tako razdražene bobniče. Vsebinsko in zvočno je bila njegova pesem najslabša možna kulisa za to, kar se je dogajalo v tej premajhni sobici, in za tisto zunaj. Razpad države je slab imenovalec za karkoli. Đorđe bi moral s svojim optimizmom od trenutka, ko so šli tanki iz kasarn na slovenske meje, za nekaj let v bunker.

Tudi polkovnikoma je bilo neprijetno. Izrekla sta sožalje. Po protokolu. Najprej Šipčić, potem Stamenković. Mila je rekla, da ne sprejema sožalja od njiju, ker so ji oni ubili Tonija. Z »oni« je takrat mislila na JLA. Polkovnika sta bila nemalo presenečena.

»Kako ...?«

»Vedeli ste, da se ne sme leteti, pa ste ga vseeno poslali v zrak,« je rekla sestra.

»Kaj pa govorite, gospa Mrlak?«

»Vedeli ste za prepoved letenja. Poslali ste ga ...«

»Po kruh je leteo na Vrhniko,« je rekel Stamenković.

»Po kruh, ja, ampak mimo skupščine!«

Mila je govorila tisto, kar smo pač slišali, čeprav tega nismo verjeli. Zdelo se ji je primerno. Meni tudi!

»To pa jaz ne vem, zakaj je tam šou, zakaj je tam leteo, to pa nisam jaz ...« Stamenkoviću se je poznalo, da ni veliko živel v Ljubljani, čeprav je bil poročen s Slovenko. Verjetno je prihajal domov le ob koncih tedna. In kadar je ljudem neprijetno, še bolj mešajo jezike.

»Poslali ste ga v zrak, da bi se ga rešili, ker ... Za prepoved letenja ste gotovo vedeli. Ni mogoče, da ne bi, ker ...« je bila neomajna Mila.

»Gospa Mrlakova, ne smete ...«

»Jaz nisem vedeo,« je pohitel Stamenković.

»Nimate radia ali kaj? Ne mi govorit. Saj ste vojska! Vem, kakšna vojska ste. Vse veste. Povsod prisluškuje. Tudi Toniju ste ... Hoteli ste se ga rešit, ker ...«

Milina odrezavost je bila zaradi silovite bolečine, ki jo je takrat sicer

skušala potisniti v globino, zelo neprijetna, a še bolj neprijetna je bila sluzava sprenevedavost, ki se je cedila iz obeh armadnih mož. Bilo mi je tako zoprno, da nisem vedela, kam naj gledam. Buljila sem v tla in v steno in samo čakala, da bova izginili od tam. Opazila sem, da je Volfu prav tako neprijetno kot meni, vendar je kmalu nekam odšel. Polkovnika sem pogledala le v trenutku, ko sta vstopila. Oba sta se mi zdela res zelo neprijetna. Avtoritarna.

Avtoriteto, ki se zdi sama sebi najpomembnejša, lahko vojaška služba izkorišča do skrajnosti. Morda sem komu od njiju delala krivico. Vendar danes svojega mnenja najbrž ne bi spreminjala. Najmanjšega razloga nimam, da bi čutila naklonjenost do njiju. Podpolkovnika Stamenkovića nisem mogla niti za hip pogledati v obraz, kar se mi sicer zelo redko zgodi. Zdelo se mi je, da vsak košček kože na njem kriči, da ne govori resnice. Tudi pozneje, ko sem le spregovorila z njim, sem gledala v njegove čevlje. Še danes imam od njegovega velikega telesa pred očmi le tiste čevlje. Najbolj običajne črne vojaške čevlje, malo zaprašene, srednje velika številka, ne preveč nove, takrat so jih nosili vsi vojaki in častniki JLA. Častniški so bili le za spoznanje boljši. Vsekakor pa so jih izdelovali v ogromnih količinah, saj je bila jugoslovanska vojska tudi po številu vojakov ena najmočnejših vojaških sil v Evropi. Pozimi škornji, poleti čevlji, ki so pri navadnih vojakih »šli«, dokler se je dalo, z enim nog na druge. Častniki so jih dobili v trajno last.

Tonijevi so ostali za vedno neuporabljeni.

Dialog se je v enakem slogu odvijal naprej, zato je polkovniku Šipčiću kmalu postalo jasno, da Mile ne bo prepričal, in se je hotel kar se da hitro posloviti. Še prej je svojemu podrejenemu naročil, naj poskrbi, da bo gospa dobila vse Tonijeve stvari, obleko in tako naprej ...

»In letalsko torbo,« je rekla Mila.

»Ne, tega pa ne, gospa!«

»Tudi Tonijevo letalsko torbo hočem,« je ponovila.

»Torba je last vojske. To ni zasebna zadeva. Dobili boste njegove osebne stvari, obleko, čevlje ...«

»In njegovo vojaško torbo! Ne grem od tu, dokler mi je ne prinesete!«

»Gospa Mrlak, razumem, da ste zdaj pod vtisom tega, kar ... Tudi meni ni vseeno, verjemite ... Izgubil sem dva helikopterja, štiri častnike sem izgubil, zato ...« je bil odločen poveljnik.

»Jaz pa moža, ki ste ga ubili! Hočem njegovo torbo! Jo bom šla pa sama poiskat, če ...«

Bili smo prepričani, da bi to res naredila. Predstavljala sem si že, kako capljam za njo po vojašnici. Govorili bi z vojaki, povedali bi jim, kaj se dejansko dogaja zunaj, jim rekli, naj se ne pustijo zavajati. Tega si poveljnik res ni smel privoščiti. Razen tega ni imel volje, da bi se še naprej ukvarjal s to trmasto žensko. Več zaupanja je imel v svojega podrejenega:

»Stamenković, zrihtaj to! Ampak torbe ne bo dobila! Torba je naša!« je zavpil in že hotel oditi, ko se je med vrati pojavil Volf z vsemi Tonijevimi stvarmi. Kar nenadoma se je znašel tam in vse je postalo samo še huje. Uboga moja sestra! Na obešalniku je visela Tonijeva obleka. Svetle hlače in temno rdeča polo majica. Volf je prinesel tudi letalsko torbo in črn, skoraj nov poslovni kovček znamke Samsonite. Ko ga je Toni kupoval, je za vsak primer kupil dva, nedolgo pred tem so se namreč pojavili na našem tržišču, enega zase in enega za sina, da bo res »nobel«, ko bo šel na fakulteto. Kaj potem, če je bil Tomaž takrat šele v sedmem razredu osnovne šole. Toni je bil tak: če je sebi kupil srajco, je moral kupiti še bluzo in rože za ženo pa majice in sladkarije za otroka. Tudi za tiste, ki niso marali trgovin, je bilo nakupovanje z njim dogodek, saj so se mu prodajalke, ker jih je tako prisrčno zabaval, kar najbolj posvetile in na pulte prinašale vse, kar je hotel in česar ni.

Še preden je Volf odložil kovček in še preden se je lahko kdo od obeh polkovnikov odzval, je Mila pograbila letalsko torbo. Stamenković je skušal ugovarjati, Šipčić pa ji jo je hotel iztrgati iz rok, vendar jo je Mila držala tako trdno, da bi morali odnesti še njo, če bi ji jo hoteli vzeti.

»Pustite torbo, gospa Mrlak!«

»Ne! Vi jo pustite.«

Držala sta nesrečno torbo vsak na svojem koncu in jo z vso močjo vlekla vsaksebi. Rekla bi, da je bil Šipčić kar preveč razborit glede na visoko funkcijo, ki jo je opravljal, in glede na to, da je imel pred seboj žalujočo žensko. Kakšen tip je sploh bil, da se je takole pulil za torbo? Je bila res tako dragocena in vredna tako neposrednega spopada? Pravzaprav sem takrat mislila, da gre bolj za princip, za podoben simbol, kakršen je bil nekoč za igralca kovček s kostumi in šminkami. Da je Milo zanimalo, kaj je notri, in da hoče dobiti vse Tonijeve stvari, se mi je zdelo povsem logično, nisem pa razumela, zakaj se Šipčić tako preklemansko puli zanjo.

Mila je že tri dni zatem spoznala, da so izginili vsi Tonijevi zasebni in vojaški predmeti iz pisarne na Brniku. Celo zlate ribice in rože so odnesli! Tonija so seveda zafrkavali, ker je gojil lončnice in je imel akvarij. Za

vojaškega poveljnika je to morda res nenavadno. Njegovi vojaki so lahko nabirali gobe in jagodičje v bližnjem gozdu, pa tudi sam je Mili velikokrat prinesel gobice. Ko jih ni bilo, pa samo rožice. Rože ji je nosil redno, vseh devetnajst let, kar sta se poznala. Nenavadno, ampak resnično – moja sestra je imela to srečo, da je res našla svojega princa na belem konju. Mogoče ji ga je usoda zato tako kmalu vzela. Kot da je prevelika ljubezen preveč za eno človeško življenje ...

Jezni, a tudi objestni teritorialci so namreč razdejali pisarne helikopterske eskadrilje na Brniku in odnesli, kar se je dalo. Iz okvirja nad Tonijevo pisalno mizo so izrezali celo olje na platnu, čeprav verjetno niso prepoznali njegove umetniške vrednosti. Razbili so pohištvo, omare, stole, stekla. Škoda, saj je objekt tako ali tako prevzela TO, letalski tehnik Sečan jim je zgledno predal vse ključe. Čisto po nepotrebem so razbijali svojo lastnino. Ukradli so celo komplet knjig o letalstvu, ki jih je Toni kupil sinu za rojstni dan, čeprav ga je imel šele decembra.

Toni se je na vsak družinski praznik dobro pripravil. Mila je vedela, da je imel knjige na letališču. Prosila je Martina Jenka, če lahko poižve po njih. Z veseljem ji je ustregel in Tomaž je za rojstni dan prejel darilo tudi od očeta, čeprav je bil ta že pol leta mrtev. Zaman pa si je želel očetovo pilotsko jakno, ki jo je še nekaj let zatem nosil nekdanji gorenjski teritorialec, in ročno uro, ki jo je od malega občudoval in jo je Toniju velikokrat snel z roke. Izginila je še pred obdukcijo. Le kdo jo je lahko potegnil mrtvecu z roke? Predmete so odnašali kot plen, kot spomin na veliko slovensko zmago ... Nobena skrivnost ni, da so kriminalisti iz Tonijeve in Bojančetove poškodovane pištole znamke škorprijon sestavili eno in jo še dolgo uporabljali za službene namene.

Vendar Mili ni šlo samo za Tonijeve stvari. Šlo je za pomemben podatek o tem, ali je Toni vedel za prepoved letenja ali ne. Dokaz za to se je skrival v njegovi pilotski torbi, ki ji jo je hotel Šipčić z vso močjo iztrgati iz rok.

»Dajte mi jo, gospa ... Dajte mi torbo!«

»Ne dam!«

»Gospa Mrlak, zadnjič vam rečem, dajte mi torbo, če ne ...!«

»Ne, ker je Tonijeva!«

»Torba je od vojske ...«

»Ne, torba je moja. Od mojega moža je.«

»To je vojaško, državna last je. Pilotska torba je ...«

»Ni! Torba je od moža. Mož je pa moj! Vse, kar je od moža, je moje. Toni je bil moj mož! In samo jaz bom rekla, kaj je moje!«

»Toni je bil najprej vojak in šele potem vaš mož.«

»Tega pa vi meni ne boste govorili! Tega sploh ne boste govorili. Poslali ste ga letet, čeprav ste vedeli, da se ne sme ...!«

V hipu je prenehal. Mogoče tudi zato, ker so se že na začetku njunega zelo glasnega dialoga začeli ob oknu nabirati vojaki. Prizor je bil še posebej zanimiv za tiste, ki poveljnika niso marali, ti pa so bili v vojašnici v veliki večini. Šipčič je samega sebe degradiral, saj nobenemu vojaku, kaj šele poveljniku, ne pritiče, da bi se takole vedel do ženske. Volf in vojak sta stala kot nemi priči njunega glasnega besednega spopada, midva s Stamenkovičem sva se tu in tam oglasila, vendar bolj z enozložnicami in medmeti, medtem ko so vojaki, ki so se z dvorišča zgrnili k oknu, začeli metati bolj in manj glasne pripombe. Šipčič je vojaku v sobici ukazal, naj zapre okno, da ljudje ne bodo gledali nore ženske.

»Ker je res nora. Ta ženska je nora!« je rekel.

Mila njegova pripomba ni prizadela: »Zapirate vojake, da ne bi vedeli, kako jih zavajate, kako jim lažete. Iz njih delate idiote. Obnašati se morajo, kot da so na Havajih, medtem ko je zunaj vojna. Oni so na Havajih, tam zunaj se pa streljajo. Da vas ni sram.«

Šipčič je vpil, naj že zaprejo to okno, in žugal vojakom na oni strani, naj takoj izginejo, če nočejo na svoji koži občutiti posledic, ker si jih je vse zapomnil. Potem je brez pozdrava odvihral in zaloputnil vrata za sabo.

Ostali smo sami. Na srečo še nekaj časa v tišini. Mila je stiskala pilotsko torbo k sebi in vzela obešalnik s Tonijevo obleko, jaz kovček Samsonite. Volfu je bilo nerodno. Stamenković je bil zmeden. Vojak je zaprl okno in nemo obstal pri vratih. Nikomur ni bilo prav prijetno. Čakala sem, da se bo Mila poslovila in da bova že končno odšli iz tiste zatohlosti. Vedela sem, da se je hotela pogovoriti z Volfom, vendar v prisotnosti Stamenkovića, ki je spet začel govoriti, to ni bilo mogoče.

»Mila, ti ne veš, kako je meni hudo, jaz sem imeo Tonija tako zelo rad, to ti veš ...« je začel podpolkovnik.

Mila je odkimala.

»Toni je bio moj dobar prijatelj. Zelo sem ga imeo rad. Jaz nisem vedel, da se bo to zgodilo, Mila. Nisam vedel, da se ne sme letet. Jaz ti prisežem, Mila!«

»Toni ni bil nikdar vaš prijatelj.«

»Mila, ti meni ne verjameš. Ampak jaz res nisam vedeo. Mila, poslušaj me, nisam vedeo. Drugače tud jaz ne bi leteo v Trzin. Jaz sam takrat leteo u Trzin po ranjence, razumeš. V resnici pa ... Jaz bi morao leteti na Vrhniko, pa je rekel Toni, da bo on šel, Mila, res je, moraš mi verjeti. To bi morao biti jaz! Namesto Tonija bi morao biti jaz ...«

»Pa niste bili vi, Mika! On je mrtev, vi ste pa živi. Vedeli ste, zato ...«

»Nisam, Mila, prisežem, jaz sam imeo Tonija tako rad, jaz ... Tonija sem imeo tako rad ... Tako rad sem ga imeo ...«

Verjetno je podpolkovnik opazil, da mu ne verjamemo, in se je moral zato še močneje pridušati. Volf je bil trdno na najini strani. Takrat smo bili prepričani, da se je JLA s Stamenkovićevo pomočjo rešila Tonija. Da je polkovnik s svojim ravnanjem le sekundiral slovenski odločitvi, smo izvedeli šele pozneje. Podpolkovnik je deloval v štabu šentviške vojašnice, bil je zelo blizu poveljniku, zato bi se težko skliceval na neobveščenost. Tudi glavni armadni prisluškovalni center na Rožniku je 27. junija štabom še nemoteno pošiljal informacije, ki so jih prestrezali prisluškovalci na slovenski strani. Sporočilo predsedstva ali, natančneje, koordinacijske skupine²⁷² je bilo objavljeno na radiu in televiziji, zato v tem primeru sploh ni šlo za kakšno posebno informacijo.

Prisluškovalni center na Rožniku so ljubljanski teritorialci zavzeli drugi dan vojne. Brane Praznik se v svoji knjigi *Branilci domovine I.* spominja, da je zvonilo k večernicam, ko so se v tišini plazili proti v zemljo na pol vkopanemu poslopju. Bilo je torej okrog sedmih zvečer. Akcija je uspela in celotna vojaška enota se je predala brez strela. Zavzetje Rožnika, poleg še drugega prisluškovalnega armadnega centra za elektronsko izvidovanje na Prulah, je bilo sploh ena pomembnejših vojaških akcij v Ljubljani. V obeh je naša stran pridobila ogromno gradiva in prisluškovalnih tehničnih sredstev, ki jih dotlej ni imela.

Mene pa je zavzetje prisluškovalnega centra na Rožniku pozneje še posebej zanimalo zaradi posnetkov v zvezi s Tonijevim zadnjim poletom. Po tajnih podatkih naj bi bili na trakovih zabeleženi klici, ki poleg Janševega pričevanja v *Premikih* in Krkovičevega v *Vojnogodovinskem*

²⁷² Tako pravim, ker je bilo kar nekaj *Sporočil za javnost* Predsedstva RS, ki so v medije prihajala v njegovem imenu, drugačnih od resničnih sklepov in ugotovitev tega najvišjega državnega organa.

zborniku št. 43 morda najbolj jasno razkrivajo ozadje Tonijeve smrti. In to v segmentu, ki naj bi odgovoril na ključno vprašanje: Ali so naši vedeli, da bo letel in kam bo letel poveljnik eskadrilje z Brnika? Trakovi ali zvočni zapisi z Rožnika bi najverjetneje razkrili vsebino klica in identiteto tistega, ki naj bi iz šentviške vojašnice tik pred poletom sporočil ta podatek na republiško koordinacijo. Morda je bil z njim seznanjen tudi direktor takratne vojaške obveščevalne službe Andrej Lovšin, ki je za Tonijevo smrt tako vehementno obtoževal Jelka Kacina. Največje odkritje pa bi bilo, če bi se izkazalo, da je sestrelitev potekala v dogovoru obeh obveščevalnih služb. Pot posnetkov z Rožnika je zanimiva. Po zavzetju prisluškovalnega centra so jih teritorialci odnesli na Območni štab TO Šiška. Po pripovedovanju večine članov Predsedstva RS in dr. Franceta Bučarja jih je minister Janez Janša že čez kakšen dan prinesel na razširjeno sejo predsedstva. Verjetno le manjši del, saj je bilo zaseženega materiala menda ogromno. S poudarjeno gesto je trakove vrgel na mizo pred presenečene člane predsedstva, češ – oglejte si, fantje, vojni plen! Članu predsedstva Ivanu Omanu, ki je po poklicu kmet, je rekel, da so posnete celo njegove kure, tako dobre naprave je imela armada. Kam je Janša trakove pozneje odnesel, ni znano. Bučar, Zlobec, Kmecl in Plut o nadaljnji poti trakov z Rožnika ne vedo nič. Morda jih je, enako kot preostali večji del, ki so ga po zavzetju še nekaj časa hranili na OŠTO v Šiški, Janša posredoval Lovšinu in njegovi obveščevalni službi.²⁷³ Vsekakor pa boste o posnetkih zaman spraševali na SOVI, ministrstvu za obrambo ali v Arhivu Republike Slovenije, kjer naj bi domnevno hranili vse, tudi arhive SOVE oziroma vojaške obveščevalne službe iz tistega obdobja. Za posnetke noče danes uradno vedeti nihče. Torej za zdaj obstajajo le pričevanja o tem, da so obstajali. In Janšev zaznamek o njih:

Skoraj istočasno je enota TO petega PŠTO s sodelovanjem naših protiobveščevalcev zasedla prisluškovalni center JA sredi Ljubljane. Akcija je uspela brez žrtev, zaplenili pa smo veliko posnetih magnetofonskih trakov in tehniko, kar je neizpodbitno dokazovalo, da je JA že od volitev naprej nezakonito prisluškovala republiškim organom.²⁷⁴

²⁷³ Te podatke mi je posredoval Brane Praznik. In sem jih kasneje tudi preverila.

²⁷⁴ Janša Janez, Premiki, str. 188.

Skrbelo bi me, če bi vojaška obveščevalna služba civilistom še danes nezakonito prisluškovala. Zaradi podobnih strahov je pesnik in predsednik takratnega PEN Boris A. Novak že novembra 1991 ugovarjal spremembi Pravilnika o službenih izkaznicah na obrambnem področju; vojaškemu varnostnemu organu je omogočal nadzor nad civilisti, kot ga ima sicer po ustavi le policija. Sekretar za ljudsko obrambo Janša je takšno spremembo Pravilnika o uporabi službenih izkaznic podpisal že 8. maja 1991, torej pred t. i. desetdnevno vojno. Ne vem, zakaj se potem tako čudi, da je JLA prisluškovala slovenskim republiškim organom. Novak je že takrat, jeseni leta 1991, zaradi spornega pravilnika zahteval izključitev Janše iz PEN, vendar ga nihče od članov ni podprl, zato se je v boj z ministrom za obrambo spustil kot državljani. In dosegel, da so sporne odredbe popravili.²⁷⁵ PEN pa je Janšo izključil šele leta 2013, pravzaprav ima, zdaj ko to pišem, po pravilniku še možnost pritožbe.

Ne razumem tudi, zakaj Janša govori o zavzetju prisluškovalnega centra spet tako na splošno in operira le s polovičnimi viri. Laik iz njegovega zapisa pač ne more razbrati, za katerega od dveh prisluškovalnih centrov JLA je v resnici šlo. Glede na datum zavzetja objekta na Rožniku, to je 28. junija okrog 19. ure, je namreč jasno, da ima dejansko v mislih ta center, ne pa onega *sredi Ljubljane* na Prulah. Tistega na Prulah so zavzeli 2. julija ob 14.30.

Približno tako je s podatki ravnal tudi Stamenković; enkrat je rekel, da je šel po ranjence v Trzin, drugič pa na Brnik. Zato lahko upravičeno sklepamo, da je lahko letel tudi kam drugam. Morda je le nekajkrat zakrožil nad katero od bližnjih vasi in se vrnil v vojašnico, da bi bilo videti, kot da je bil v Trzinu. Skliceval se je tudi na prijateljstvo s Tonijem, ki ga nikdar ni bilo. Nasprotno! Stamenković je bil pristaš trde jastrebovske armadne linije, kar je jasno pokazal z nekaterimi akcijami, v katerih je preizkušal lojalnost brniške ekipe armadi. Ena takšnih je bil bojni alarm maja leta 1991. Iz Zagreba je takrat nenadno in nenapovedano priletel na Brnik in ukazal hitro »prekmando« enote v Zagreb. Letalci, predvsem Slovenci, so bili zelo presenečeni. Vendar so se na Tonijev znak, naj ukaz izpolnijo, vzdržali komentarjev, četudi je bilo premalo časa za njegovo izpolnitev.

²⁷⁵ Novakovo pismo z naslovom *No pasaran!* je bilo 5. 11. 1991 objavljeno v Delu, 8. 11. 1991 je prav tam sledil Janšev odgovor. Dogajanje je opisal novinar Matjaž Frangež v prvi knjigi *Kaj nam pa morejo!*, ki je tudi prva novinarska raziskava nedovoljene trgovine z orožjem v obdobju 1991–1994. Glej str. 225–228.

Stamenković je verjetno pričakoval, da se mu bo Toni uprl. Vendar je ta mirno odredil posadke za letenje po strogo nacionalnem ključu, čeprav je bila nacionalna pripadnost takrat v armadi najboljčutljivejša tema. Bogomir Šuštar je imel to za napako, kar je Toniju tudi očital, vendar se ta na njegov očitek ni odzval.

Ko danes razmišljam o tem, se mi zdi takratno Tonijevo ravnanje preiščeno in v skladu z njegovim značajem. Na Stamenkovičev izziv z bojnim alarmom je odgovoril z dodatnim izzivom, vendar je izzival v mejah dovoljenega. Izpolnil je nalogo in hkrati izrazil nestrinjanje z njo. Drobna uporniška gesta, ki si jo lahko privoščiš, ne da bi koga ogrozil, če znaš svoje ravnanje upravičiti. Gesta je bila prepoznana, njen namen dosežen. Če bi ga zaradi nje poklicali na odgovornost, bi našel razlago, ki ji ne bi bilo moč ugovarjati.

Stamenković je ob bojnem alarmu ukazal preselitev enote in vseh sredstev, ki naj bi jih potrebovala za delovanje v Zagrebu. Letalci in vojaki so bili pod hudim pritiskom, ko so morali z vso tisto opremo in orožjem tekati sem in tja. Vendar so pravočasno izpolnili ukaz in že sedeli v prižganih helikopterjih, pripravljeni na vzlet, ko je podpolkovnik stopil prednje in z rokami signaliziral prekinitev akcije. Ko so ugasnili motorje in šli v pisarno analizirati potek bojnega alarma, je Stamenković razložil, da je bil bojni alarm le pretveza za preizkus lojalnosti JLA, ki so ga vsi opravili. Tisti, ki bi se izpolnitvi ukaza o premestitvi uprl, bi v hipu izgubil službo. Za Tonija bi bilo to bolje, saj bi ostal živ.

Stamenkovića in druge Neslovence je motilo, da se Slovenci pogovarjajo slovensko. Toni je rad izzival tam, kjer se je večini zdelo najmanj primerno. Še preden so častniki začeli svoj obvezni jutranji sestanek ob sedmih v pilotski pisarni, so v tišini poslušali slovenski radio. Radio Bela krajina je pred jutranjimi poročili (tako se spominja Šuštar) predvajal *Zdravljico*, ki se je Toniju zdela še posebej primerna za lep začetek dneva in za to, kot je dejal, »da ne pozabimo, da smo v Sloveniji«.

Jezik in nacionalnost sta bila prvi in zadnji preizkusni kamen, na katerem se je lomilo vprašanje slovenske samobitnosti. Poudarjati ta vprašanja po procesu proti četverici je bilo v JLA kot hoditi po kostanj v žerjavico. Toni se je naredil tudi po švejkovski neumnega, samo da bi opozoril na napake.

Neslovenecem v ekipi je bil trn v peti in občutek je imel, da se ga hočejo znebiti. Gazela, s katero je običajno letel, je bila na rednem servisu v Zagrebu. V filtru motorja so mehaniki našli vijak, ki nikakor ne bi smel

biti tam. Nihče ni vedel, kako se je tam sploh znašel. Na Brniku so opravljali redne tedenske tehnične preglede. Razen tega so gazelo pred vsakim poletom pregledali. Edina razlaga je bila diverzija. Toliko bolj, ker je na Tonijevo zahtevo, da se stvar razjasni, Stamenković postavil svojo, in sicer, da s Šuštarjem nemudoma in navkljub zelo slabemu vremenu prideta po helikopter v Zagreb. Bilo je res nenavadno. Toni ga je opozoril na nevarne vremenske razmere in predlagal, da bi to naredila naslednji dan. Vendar je podpolkovnik vztrajal. Vojaški ukaz je treba ubogati, čeprav je lahko zaradi tega ogroženo življenje.

Za Tonija je bilo tovrstno letenje še bolj obremenjujoče, saj je med poletom v slabem vremenu izgubil prijatelja in pilota Gorana Pekića, tudi svojega učenca iz mostarskega obdobja. Zgodilo se je leta 1984 na vojaški vaji, pri poletu iz Črnomlja v Postojno. Povelje za polet v nemogočih vremenskih razmerah je takrat dal general Radislav Klanjšček. Gazela se je zaradi izjemno slabe vidljivosti zaletela v hrib Velika gora nad Ribnico. Za nesrečo, v kateri je poleg generala Klajnščka in Gorana Pekića izgubil življenje še polkovnik Ivan Rom, se je vedelo, mesta strmoglavljenja pa armada kljub zelo množični in razširjeni akciji, v kateri je sodelovalo na tisoče vojakov, miličniki, lovci, domačini, helikopterji, skoraj ves mesec ni mogla odkriti in so na koncu v iskanje vključili celo jasnovidko z bajalico, ki je ponesrečence in gazelo le našla. Takrat se je izkazalo, da so iskanja že od začetka potekala zelo blizu kraja, kjer se je tragedija zgodila. Za javnost je bila to zanimiva zgodba, za armado se je zdela sramotna, za svoje ponesrečencev in Tonija pa je bila zelo žalostna. Še dolgo je žaloval za prijateljem. Verjetno se je čutil celo odgovornega za nesrečo, čeprav je bil med vojaško vajo sam na drugi lokaciji in je bil general Klanjšček tisti, ki je izrecno zahteval polet v slabem vremenu. Pekić bi moral generalovo povelje po vseh pravilih zavrniti, saj je v izrednih vremenskih razmerah le pilot tisti, ki lahko pravilno oceni okoliščine za polet. Morda so zaradi smrti visokega starešine v armadi pritiskali na Tonija, še posebej ker ponesrečencev dolgo niso našli. Enota je takrat izgubila tudi gazelo, ki je niso nadomestili. Spomnim pa se, da je bil to edini čas v Tonijevem življenju, razen tistih nekaj mesecev pred vojno, ko se ni šalil.

Po pravilih o letenju v slabem vremenu bi moral Toni torej zavrniti zahtevo podpolkovnika Stamenkovića, vendar tega ni storil. Med preklinjanjem sta se z Bogom usedla v starega fička, ki so ga na Brniku uporabljali kot

službeno vozilo, in se odpeljala. Zaradi močnega dežja in vetra že vožnja po cesti ni bila prav varna. Brez kakršnihkoli pojasnil sta na letališču Pleso prevzela gazelo in v nemogočih razmerah poletela nazaj proti Brniku. V Ivančni Gorici sta morala celo zasilno pristati. Le Stamenković ve, zakaj je bilo takrat treba tako na vrat na nos po gazelo v Zagreb!

*Gori vatra sad u nama,
gori ljubav, puna plama ...²⁷⁶*

V šentviški vojašnici so odigrali in odpeli že dobršen repertoar jugoslovanskih narodnozavednih in domoljubnih šlagerjev. Vse skupaj je bilo skrajno mučno in najin »obisk« je bil v vseh pogledih predolg. Nič ni kazalo, da bo Stamenković nehal prepričevati Milo o svojih dobrih nameni. Gnev se je nabiral v meni, da mi je šlo kar na bruhanje od tistih nekaj stavkov, ki jih je obračal po ustih. In sem izbruhnila. Po Volfovem pripovedovanju sem bila veliko glasnejša in bolj nesramna od Mile; Stamenkoviću sem očitala vse, kar se je dalo. Še zdaj vem, zakaj mi postane slabo ob misli na tiste njegove čevlje, ki sem jih takrat za vedno zamenjala za njegov obraz. Na njem sem videla samo laž in nič drugega. Umolknil je. Bilo mi je še bolj neprijetno. Ni bilo več kaj reči, le Stamenković ni bil prepričan, da je tako. Mila ga je ustavila:

MILA: Samo eno stvar vas vprašam in povejte mi direktno. Ste vedeli, da se takrat ne sme leteti, ste vedeli za prepoved letenja ali ne?

Dolga tišina.

MILA: S tem ste mi vse povedali.

Poslovili sva se od Volfa in oprtani s Tonijevimi stvarmi končno odšli iz tiste zatohlosti. Šele kasneje sem izvedela, zakaj se je Mila tako nenadno odpravila v Šentvid in se potem tako krčevito borila za letalsko torbo. V njej je bil radio! Črn tranzistor s slušalkami, zraven bi moral biti še dodaten

²⁷⁶ Zdravko Čolić, Gori vatra, 1973. S pesmijo je predstavljal Jugoslavijo na Evroviziji v Luksemburgu leta 1973.

komplet baterij. Teden ali dva pred usodnim dnem je Toni v torbo spravil tranzistor. Mila je to opazila in ga je mimogrede vprašala, zakaj je kupil radio, zakaj ga jemlje s sabo, ali gre kam za dlje časa. Toni je, kar je bilo sicer nenavadno, vprašanje preslišal in začel govoriti o nečem drugem.

Ko nas je dan, dva po Tonijevi smrti v svoji odsotnosti slišala razpredati o vzrokih za sestrelitev, se je spomnila na tisti radio. Ni se mogla sprijazniti s tem, o čemer je slišala, da poročajo mediji. V obupu je iskala karkoli, kar bi Tonija ubranilo pred obtožbami. In tako se je spomnila na radio.

Ko sva prišli iz Šentvida, je odprla torbo, tranzistor je bil v njej, vendar brez baterij. Od dodatnega kompleta je prav tako ostal le prazen ovoj. To je pomenilo, da so mu jih vzeli, kar je hotel Šipčič prikriti. Zakaj? Pomenilo je, da Toni res ni vedel za prepoved letenja. Za Milo je bilo pomembno, da je njen mož prav do konca ostal tako časten človek, kakršnega je poznala. To je bilo prvo znamenje, da bo nekoč ubranila njegovo čast.

V torbi je bila še knjiga Erice Jong *Strah pred letenjem* in že izpisane položnice, pripravljene za plačilo. Tam so bili vsi pomembnejši dokumenti, ki so dokazovali, da se je Toni skrbno pripravil ne le za prelet k Slovincem, ampak tudi za morebiten pobeg drugam in na dolgotrajnejše skrivanje. Ki ga je načrtoval z družino! V torbi so bile vse bančne knjižice, stanovanjska pogodba, vse družinske zdravstvene izkaznice in potni listi. Tudi njegov čisto novi, z le dvema žigoma, ki ju je dobil pri prestopu meje z Italijo. Prvega takrat, ko smo šli v Trst kupovat posodo AMC in ploščice za njihovo horjulsko hišo. Ves dan nas je zabaval s šalami na svoj račun in na račun pogumnih Italijanov. Vendar je bil razočaran, ker smo ploščice lahko le naročili in je moral še enkrat čez mejo. Takrat je šel s hčerko. Čeprav je bil prepričan, da si je prvič vse zapomnil, se je že kmalu po prihodu v mesto izgubil. Navajen, da se je z višine lažje orientiral, se je odpeljal na hrib nad Trstom in takoj našel pot do trgovine. Tudi ko se je z družino izgubil na Pokljuki, je splezal na smreko in nemudoma našel pot.

Vsebina letalske torbe je torej pričala, da je Toni zelo natančno predvidel prihodnje dogodke. Dokumente je brez Miline vednosti najverjetneje vzel v ponedeljek, ko je bil, štiri dni pred smrtjo, zadnjič doma. Zabičal ji je, da se morata s hčerko že na dan proslave samostojnosti odpeljati v njihovo še nedokončano hišo v bližini Horjula in se od tam ne smeta ganiti, dokler ne bo poslal ponju. Predvideval je, da ga bo armada po preletu na slovensko stran najprej iskala na domačem naslovu v Ljubljani.

Kalan in Šuštar sta po svojem zmagovitem preletu še nekaj mesecev redno menjavala skrivališča. Skrivala sta se, dokler ni armada zapustila Slovenije, in še potem sta ostala previdna. Nekoč je le za las manjkalo, da ju agenti vojaške tajne službe JLA niso dobili. Prejšnja država je imela zelo strog vojaški kazenski zakonik. Toni je upravičeno pričakoval, da bi bila v primeru uspešnega preleta ogrožena njegova družina. Zagotovo je predvidel skrivališče tudi za ženo in otroka, saj si ga je našel celo za helikopter, vendar bi Mili o tem sporočil šele, ko bi bilo res nujno. Tudi Kalan in Šuštar sta morala 28. junija najprej poskrbeti za varnost svojih družin. Namesto da bi bilo že zdavnaj vse dogovorjeno in bi potekalo po programu zaščite družin, je bilo to prepuščeno iznajdljivosti letalcev. Kar je nedopustno.

Na srečo je bila Mila vztrajna in je dobila Tonijevo letalsko torbo. Tako se je vsaj delno zavarovala pred dodatnimi težavami. Glede na to, da s slovenske strani tako dolgo ni bila deležna nobene podpore (razen moralne Kacinove takoj na začetku), so na armadni pokazali odprtost v zvezi z vsemi drugimi formalnostmi.

Ko sva iz vojašnice stopili na plano, sva šli mimo stražarja, ki naju je ob prihodu tako slikovito pričakal, zdaj pa naju je kratko, a karseda spoštljivo pozdravil. Srčno upam, da mu v poznejših vojnah ni bilo več treba dvigovati puške in streljati z njo. Raje verjamem, da živi srečno življenje tam nekje ...

*Od Vardara pa do Triglava,
od Đerdapa pa do Jadrana
kao niska sjajnog Đerdana,
svjetlim suncem obasjana,
ponosito sred Balkana,
Jugoslavijo, Jugoslavijo.²⁷⁷*

Zame, ki sem bila rojena konec petdesetih, je bila Jugoslavija vsaj do prve polovice osemdesetih srečna in brezskrbna zgodba. Moja generacija je bila verjetno najbolj privilegirana, saj smo se rodili, ko so se meje odpirale, rasli, ko so se najemali krediti, in se zaposlovali, ko je bilo videti, da je denarja dovolj. S prvo plačo sem v socializmu bolje živela kot v

²⁷⁷ Odlomek iz pesmi *Jugoslavijo*; gre za ponarodelo, nekakšno neuradno himno SFRJ, ki je postala priljubljena po Titovi smrti v osemdesetih letih. Med krvavim razpadanjem Jugoslavije pa je bil napev pogosto zlorabljen za propagandne namene.

kapitalizmu po tridesetih letih delovne dobe (in pred nastopom krize). Rada sem prepevala vse te srce parajoče šlagerje, ki so nastali v začetku osemdesetih. Rada sem imela svojo širno domovino Jugoslavijo, dokler je niso začeli kvariti tisti, ki so jo imeli najbolj na jeziku.

Podpolkovnik Stamenković je ostal v vojašnici. Ko bi mu bilo res tako strašno žal za vse skupaj, bi pomagal Volfu in Urlepu in ju spustil iz kasarne. Pa jima je odhod, kolikor se je dalo, preprečeval. Niso ga zanimale njune moralne dileme glede pripadnosti JLA. Še dobro, da sta ga prelisičila! Lahko bi pomagal vojakom pri begu iz vojašnice, pa o tem ni podatkov. S prijaznostjo in človekoljubjem bi lahko počastil spomin na Tonija ter svoje domnevno prijateljstvo z njim. A tega v resnici ni premogel. Ostalo je zgolj na jeziku.

Že ko je jugoslovansko predsedstvo pod vplivom Miloševića marca 1991 poslalo tanke na beograjske ulice, bi moralo biti vsem jasno, kaj se z armado dogaja. Bila je to generalka, s katero je Milošević preverjal JLA. Dorđe Balašević iz Vojvodine se ni nikdar več odzval na njen poziv. Nehal je prepevati o domoljubju, svojo pesem je odrecitiral v tišini:

Odjebi, JNA.

Jaz sem imel vsaj dvajseto in enaindvajseto in še nekaj dvajsetih in tridesetih, za razliko od teh fantov, na katerih črno uokvirjene fotografije vsak dan naletim na zadnjih straneh časopisov. Ostali so v devetnajstem, zaljubljeni, razigrani ...

Ni mojih v tej vojni, naših ... Razmišljal sem o tem, koga naj izdam, ko moram izbirati med nama: žal mi je, ampak prestar sem, da bi še enkrat izdal samega sebe. Odjebi, JLA. Dovolj je bilo!²⁷⁸

²⁷⁸ Dorđe Balašević, *Jedan od onih života, samozaložba*, Novi Sad, 1997.

»DOLOČENE STRUKTURE«

Nikdar več v življenju ne bom šel na kakršnokoli razpravo z ljudmi, ki trpijo za kronično demenco.

Peter Božič

v intervjuju za Playboy

Z resnico je tako, da hitro pride na dan, a še hitreje spet izgine. Zato jo je treba vedno znova dokazovati. Negativni junaki te knjige bodo kot ob vseh doslej objavljenih knjigah o nedovoljeni trgovini z orožjem v letih 1991–94 avtorjev Matjaža Frangeža, Braneta Praznika, Mateja Šurca in Blaža Zgaga najverjetneje molčali. Na to misel me napeljuje odprto pismo, ki sem ga v zvezi s sestrelitvijo gazele naslovila na brigadirja Krkoviča. Nanj, po pričakovanju, ni odgovoril.

Pismo je bilo objavljeno v 44. številki *Vojnogodovinskega zbornika*, ki je do poletja 2012 izhajal pri Vojaškem muzeju v Logatcu. Z njim sem se vmešala v polemiko med Krkovičem in Ludvikom Zvonarjem o Manevrski strukturi narodne zaščite (MSNZ). Njuna debata se je začela zaradi znanih brigadirjevih stališč o usodnem odvzemu orožja TO, 17. maja 1990, in jo vztrajno označuje za »samorazorožitev TO v okviru JLA«. Neresnico, pri kateri vztraja že dve desetletji, je ponovil v 40. številki *Vojnogodovinskega zbornika*. Za Krkoviča je MSNZ edina prava predhodnica današnje Slovenske vojske (SV), četudi se je TO od svoje ustanovitve leta 1968 načrtno razvijala z enim samim namenom, to je obramba Slovenije; v njej skoraj ni bilo zaposlenih častnikov in državljanov drugih narodnosti.²⁷⁹ MSNZ pa je bila ustanovljena kot del Narodne zaščite (NZ), kar je razvidno že iz njenega imena. V ekspoziciji o MSNZ in brigadi MORiS kot edinih predhodnicah SV se brigadirju ne zdi vredno omeniti niti slovenske partizanske vojske iz narodnoosvobodilne borbe (NOB) niti vojske Maistrovih borcev, ki so se borili zgolj za osvoboditev okupiranih slovenskih ozemelj. Zasluge za razvoj MSNZ, posledično SV, pa pripisuje predvsem sebi, Janezu Janši in Igorju Bavčarju. Nekaj malega

²⁷⁹ To je med drugimi tudi argument Ludvika Zvonarja, ki Krkoviču odgovarja v naslednji, 41. št. *Vojnogodovinskega zbornika*.

tudi poveljnikom MSNZ, ki jih je sam osebno »našel« in pooblastil za nadaljnje naloge v strukturi. Ludvik Zvonar, nekdanji direktor uprave za logistiko na MORS-u, Krkoviču v 41. številki zbornika odgovarja v precej dobrohotnem slogu, čeprav drugo za drugim izničuje vsa njegova stališča, saj so bila poenostavljena in prirejena predvsem njemu samemu.

Na žalost, Tvoja občina je orožje predala. Ti si bil drugi najodgovornejši, da se orožje ne bi predalo JLA, kot načelnik občinskega upravnega organa za ljudsko obrambo, kar pomeni, da si bil del oblasti ... /.../ Tone, prosim Te, ne mešaj politike v obrambne priprave in v oborožen odpor agresiji 1991. leta. /.../ S kom si se Ti sestajal, komu si telefoniral, sploh ni bilo pomembno za obrambne priprave države. /.../ Prosim te, da ponovno prebereš svojo odločbo takratnega ministra za notranje zadeve Igorja Bavčarja, ko si bil imenovan za načelnika Narodne zaščite in ne MSNZ. /.../ Glede tvojega telefonskega poziva v 30. razvojno skupino Teritorialne obrambe, naj ne oddajo orožja, Te prosim, da se spomniš, da so Te iz 30. razvojne skupine klicali 19. 5. 1990 in Te prosili, da odneseš sezname zadržanega orožja 27. brigade TO takratnemu republiškem sekretarju Janezu Janši. Orožje so zadržali načelnik štaba brigade, direktor Snežnika in direktor oskrbnega centra Gotenica ter del pripadnikov 30. razvojne skupine teritorialne obrambe.²⁸⁰

Zvonarjevi podatki se očitno razlikujejo od Krkovičevih. Ne gre pozabiti, da je Krkovič prevzel poveljstvo 30. razvojne skupine šele po tem, ko je bilo orožje 27. zaščitne brigade TO zavarovano. Pred tem je v brigadi opravljal službo operativnega oficirja.

Zvonar poudarja, da se slovenska TO ni preimenovala v MSNZ ali obratno, saj je bila MSNZ ustanovljena kot del Narodne zaščite. Uradno je obstajala od 29. avgusta 1990, ko je Igor Bavčar podpisal dokument o imenovanju Krkoviča za njenega načelnika, do 3. oktobra, ko jo je notranji minister MSNZ z uradnim aktom ukinil in je dokončno prešla v TO. V. d. načelnika RŠTO je postal Janez Slapar. S tem je bila tudi potrjena dokončna ločitev slovenske TO od JLA. Zvonar meni, da so organizatorji

²⁸⁰ Ludvik Zvonar, Odmev na pismo brigadirja Antona Krkoviča, Spoštovani vojni tovariš Tone Krkovič!, Vojnozgodovinski zbornik št. 41, Logatec, 2010.

manevrske strukture za priprave na delovanje v vojni porabili preveč časa in niso v državo pripeljali niti enega kosa orožja ali ji ga kako drugače zagotovili, saj je bilo vse orožje, ki so ga vozili iz Kočevske Reke, last 27. zaščitne brigade TO, ki v nasprotju s Krkovičevo kočevsko občino svojega orožja ni predala JLA. Zvonar navaja natančne podatke, imena in datume, med drugim tudi dan, ko je Krkovič dobil nalogo, naj sezname zadržanega orožja odnese Janši, s čimer demantira brigadirjevo trditev, da je ravnal na lastno pobudo. Ves čas pa tudi obžaluje Krkovičevo vehementno prirejanje dogodkov v lasten prid.

Zato Ti v pripionki pošiljam izpis za Narodno zaščito in MSNZ najpomembnejših Janševih opisov iz Premikov. Če z navedbami iz knjige ne soglašiš, to razčisti z vojnim tovarišem in me prosim o spremembah obvesti. /.../ Zato Ti predlagam, da se držiš režijske knjige, če si pozabil, kaj, kdaj in kako smo delali. /.../ Moralno pravico povedati, kako so potekali dogodki zadržanja orožja teritorialne obrambe in milice, imamo tisti, ki smo to dejavnost vodili ali v njih sodelovali in imamo za potrditev teh dogodkov dokumente in priče.²⁸¹

Brigadir v naslednji številki Vojnozgodovinskega zbornika zaobide resnične podatke in dobronamerno izražena Zvonarjeva stališča. In v spisu Dejstva, ki jih slovenska javnost mora poznati²⁸² še močneje izpostavi svojo »neprecenljivo vlogo« v procesu slovenske osamosvojitve. To pot s posebnim poudarkom na bojnih zaslugah »svoje« brigade MORiS v oboroženem spopadu z JLA. Pri tem pa dokončno izgubi kompas! Pred javnostjo se namreč prvič pohvali z neposrednim poveljem za sestrelitev gazele nad Rožno dolino! *Accidit in puncto, quod non speratur in anno!*²⁸³ Ne eno, Tonijeva družina je na to čakala dvajset let!

Vojnozgodovinskega zbornika nisem spremljala redno in članek bi šel mimo mene, če me ne bi nanj opozorila prijazna oseba.

Dvajset let skriti vezni člen med Janševim namigom o propagandni nujnosti sestrelitve helikopterja nad Ljubljano in Krkovičevo izpolnitvijo

²⁸¹ Ludvik Zvonar, prav tam.

²⁸² Tak je naslov Krkovičevega članka, ki je v resnici odgovor na Zvonarjevo odprto pismo. Objavljen je v Vojnozgodovinskem zborniku št. 44, 2011.

²⁸³ Latinski pregovor: In potem se zgodi, kar si čakal eno leto.

bojne naloge je tako postal splošno znan. In kar je neverjetno, obelodanil se je sam. Brigadir je tako javno potrdil dvajset let strogo varovano »državno« skrivnost o »skritem povelju«, skrivnost, s katero se je, kot pravijo njegovi nekdanji bojni tovariši, vedno rad pohvalil. Še posebej v izbrani družbi in po nekaj kozarčkih preveč. Že v naslednji številki vojnega zbornika sem se mu v daljšem odprtem pismu zahvalila za tako nepričakovano potezo, ki po navadi zraste iz težko obvladljive želje po slavi. Končno sem mu lahko postregla tudi z nekaterimi neprijetnimi podrobnostmi in dejstvi. Moje pismo je, kot je bilo pričakovati, ignoriral.

Doslej je ignoriral tudi resnice in dejstva iz knjig o nedovoljeni trgovini z orožjem prej omenjenih avtorjev, ki svoje trditve opirajo na dokumente in avtentične vire. Krkovič je eden od v orožarskih aferah glavnih osumljenih osamosvojiteljev. Indikativno je, da se osumljenci ne branijo s tožbami zoper avtorje teh knjig, saj bi se klobčič laži in resnice, v katero je afera že dve desetletji zamotana, moral začeti odmotavati pred očmi slovenske in tuje javnosti. Bilo bi odlično, a za nikogar prijetno! Celo najbolj skeptični slovenski državljani bi se morali končno soočiti z umazano resnico o vpletenih vodilnih slovenskih politikih ter predstavnikih SV. Potem bi bilo najverjetneje pojasnjeno, od kod vpletenim v orožarske posle ogromne vsote gotovine, s katero so v zadnjih letih, ali kar zadnjih dveh desetletjih, poslovali, kupovali hiše, stanovanja, drage avtomobile, počitniške hiše v tujini itd. Glede na objavljene dokumente in pričevanja bi nedovoljena trgovina z orožjem zanje gotovo postala usodna. Zato so na kopico dokazov o njihovih malverzacijah, skrbno dokumentiranih v knjigah, odgovorili zgolj z obrobnim in pavšalnim zanikanjem v medijih, ki jih imajo v (ob)lasti. Slovenska javnost je natančno seznanjena tudi z imeni tožilcev, ki so umikali obtožne predloge zoper njih. Največkrat sta bila to Tomaž Miklavčič in Barbara Brezigar. Ne razumem, zakaj tožilci za svoje delo nikomur ne odgovarjajo.

Verjamem, da brigadir na moje provokativno pismo ni odgovoril, ker gre za podobno občutljivo vprašanje odgovornosti, kot ga implicira nedovoljena trgovina z orožjem v letih 1991–1994. Vendar je molk osamosvojiteljev ob tovrstnih neprijetnih vprašanjih vedno zgovornejši. Počasi, a zanesljivo dobiva vse glasnejši odmev med ljudstvom. Ki bo, upam, enkrat zahtevalo jasen odgovor tudi o tem grdem poglavju slovenske poosamosvojitvene zgodovine, poglavju, ki so ga zagrešile t. i. »določene strukture«.

Sintagma ni moja. Kot oznako odgovornih za sestrelitev gazele 664 so jo omenjali tisti, ki so me hoteli z njo napeljati na pravo sled. Že iz besedne zveze je jasno, da se navezuje na prav natančno »določene strukture« iz Manevrske strukture narodne zaščite. Moji informatorji so me s tako nedoločno informacijo hoteli obvestiti, po drugi strani pa tudi zaščititi. Tako kot so dvajset let štitali sebe pred prav temi »določenimi strukturami«? Tudi pred brigadirjem Krkovičem?

... sicer strojni tehnik ... po činu sem brigadir. Občasno se naslavljam tudi z brigadni general ... Imam krasno mesto v pisarni aktualne ministrice za obrambo, ki me naslavlja z rokopisom, z generalom, ki se mi zahvaljuje za nekatere aktivnosti. Ampak to je najmanj pomembno v tem kontekstu. Je pa posebnost ...²⁸⁴

Da gre res za posebnost, sem se nehote prepričala tudi sama, ko sem se kakšen teden pred božičem leta 2012 odpravila na drugi vpogled dokumentov v predsedniški palači, natančneje v Uradu predsednika Republike. Za dodaten vpogled sem prosila, potem ko sem odkrila neskladnost pri opisu sestrelitve v *Sporočilu za javnost in Ugotovitvah in sklepih 45. seje Predsedstva RS*, kar opisujem v poglavju *Sporočilo za javnost*. Ko sem prišla pred predsedniško palačo, se je tik pred vhodnimi vrati, ki so bila na pol odprta, ustavilo elegantno temno zeleno terensko vozilo znamke Mercedes Benz. V prepričanju, da se je »s terena« pripeljal sam predsednik Slovenije Danilo Türk, ki je prav tiste dni končeval svoj predsedniški mandat, sem se ustavila in se spoštljivo umaknila. Iz vozila je skočil vojak in strumno odhitel odpirat vrata na drugi strani velikega bleščečega stroja, s katerim se je pripeljal brigadir Krkovič. Za hip me je stisnilo v grlu, pa sem si takoj opomogla, saj sem pomislila, da je tako pregrešno drago vozilo primerno res le za predsednika republike, ne pa za nekega – brigadirja. Ob podobnih trenutkih se spomnim na Olofa Palmeja, legendarnega švedskega ministrskega predsednika, ki se je v

²⁸⁴ Anton Krkovič, 18. 5. 2010, Inštitut dr. Jože Pučnik, Projekt Manevrska struktura narodne zaščite (MSNZ) – projekt za Slovenijo. Omizje je bilo v Muzeju novejšje zgodovine, Ljubljana. Posnetek na www.youtube.com/watch?v=jLOzqQWI92Q.

službo vozil s kolesom in javnimi prevoznimi sredstvi. Ljubljana je tako majhna, da bi bilo kaj takega še veliko primernejše kot v Stockholmu, ki ima nekaj milijonov prebivalcev.

Pravičniška misel mi je dala zagon, da sem pohitela k vratom in brigadirja dohitela. A očitno sem tako neznatna in nepomembna siva miš, da me gospod ni niti opazil, čeprav sva se vsled istočasnega hitenja hkrati znašla pred vrati, ki so bila morda za namen njegovega obiska tudi že odprta. Pohitela sem, da bi se brigadir lahko izkazal in mi kot dami dal prednost. Žal mu kaj takega ni prišlo na misel in sem morala sama ne prav po damsko stopiti dva koraka nazaj. Brigadir se je, ne da bi se ozrl name, poskočno povzpел po stopnicah, sama sem bila ročno tri korake za njim, ko se je na vrhu stopnic pojavil še sam prvi predsednik Slovenije Milan Kučan. Moža sta se formalno pozdravila. Topleje sva se s Kučanom pozdravila midva.

Brigadir je tik pred mano stopil v sobico s pultom, ki je ločeval prostorček za obiskovalce od vratarja, mu prikimal, češ meni se pa res ni treba predstavljati, in že je sédel na edini stol za obiskovalce ter tako že drugič zamudil priložnost, da bi ravnal kavalirsko. Vrtar je opazil njegovo ignoranco do dame in mi rahlo pomežiknil, jaz pa sem skomignila z rameni in mu povedala, kdo sem in zakaj sem tam. Na srečo sem se še pravočasno ugriznila v jezik, preden sem odrecitala vse do konca in po pravici, kot znam. Ozrla sem se k brigadirju, da bi videla, ali me je slišal. Videti je bilo, da me ni, kar je bilo sicer nenavadno, saj je bil prostor res majhen. A očitno je imel preveč opravka s sabo oziroma z zelo globokim podoživljanjem svoje bogate notranjosti. V nemem dialogu s samim sabo je tako trzal z nogo, da je bilo to v prostoru, v katerem sva se tako nenadno znašla skupaj, skoraj moteče. Vendar je bilo tako zanimivo, da sem postala še malce bolj pozorna in sem ga odkrito opazovala. Ni me pogledal. Le z glavo je trzal in mrščil obraz v nenavadni grimasi. Bilo je malce mučno, zato se mi je res nehote oglasil t. i. čut za človečnost – imam nagrado Sveta Evrope za to področje, pa slovensko za »dobre ljudi«, dvakratno nominacijo za Slovenko leta –, ker se mi je revež zasmilil. Hotela sem že navezati stik z njim, pa me je zmotil gospod, ki sem ga na videz poznala. Izmenjala sva nekaj vljudnih stavkov, medtem pa je Krkovič odšel gor. Upala sem, da ga bom srečala v kabinetu sekretarja predsednika republike, kjer so me prvič tako prijazno sprejeli, vendar so me to pot odpeljali v manj ugledno višje nadstropje, brigadir pa je najbrž res končal pri odhajajočem

predsedniku in se iz prve roke dogovoril z njim o prenosu vrhovnega poveljstva na prihajajočega predsednika Pahorja.

Ko sem čez približno pol ure prišla iz palače, sem si hotela natančneje ogledati dodobra zloščeno brigadirsko vozilo, da bom lahko doma pravilno *pogooglala* in poizvedela, koliko davkoplačevalskega denarja nam je za to reč odteklo iz žepov. Krkovičevemu šoferju, vojaku, častniku – kaj vem, kaj je bil – se je že takoj zdelo, da sem se terencu preveč približala, čeprav sem bila vsaj še pet korakov oddaljena od njega. Zato morda nisem prav videla številke, a če se ne motim, je bila 270, dokončno sem se o tem prepričala na Googlu. Ne vem, če bi me potolažilo, ko bi izvedela, da je to puch, eden od avtomobilov iz velikega in nadvse bogatega voznega parka nekdanje brigade MORiS. Ki je mimogrede imela celo dva helikopterja. Še dobro, da si brigadir ni privoščil podmornice.

*Torej moje ime, priimek veste – Tone Krkovič. Ampak jaz nisem samo Tone Krkovič. Ampak jaz sem tudi Ivan Klun!*²⁸⁵

Pri tem stavku so se drugi navzoči za omizjem na razpravi ob dvajseti obletnici MSNZ v Muzeju novejšje zgodovine – dr. Miha Brejc, Janez Janša in Igor Bavčar – začeli vidno muzati in spogledovati. Človek bi pomislil, da je Krkovič razkril svojo identiteto najmanj agenta KOS-a. Ne pa skrite identitete vodje zelene linije TO, natančneje NZ.

Kot je Igor Bavčar povedal v intervjuju ob dvajseti obletnici MSNZ, so Krkoviču poleti 1990 dali vse, avtomobile, lažne izkaznice, oborožitev, denar, infrastrukturo ... in novo identiteto Ivana Kluna,²⁸⁶ da bi lažje organiziral mrežo sodelavcev od JLA neodvisne vojaške obrambne organizacije, ki je v politično zelo kompleksnih časih nastajala v najstrožji tajnosti. Sodelavce je Krkovič izbiral po svoji presoji med zaupanja vrednimi in slovensko najbolj zavednimi kadri znotraj takrat obstoječe TO in NZ. Uporabil je mrežo ljudi, ki jih je poznal in jim je zaupal. Za »modro vejo« je na strani tedanje milice to delo opravljal Jože Kolenc.²⁸⁷ Kar je, predvsem zato, ker

²⁸⁵ Anton Krkovič, prav tam.

²⁸⁶ Vir: Prikrita Modra mreža, Organi za notranje zadeve Republike Slovenije v projektu MSNZ leta 1990, str. 94, Inštitut za novejšjo zgodovino, Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Ljubljana, 2010.

²⁸⁷ Jože Kolenc, inšpektor za VEM in PEM ter od leta 1990 načelnik Oddelka za izredne razmere in vojno.

Krkovič nenehno poudarja zgolj lastne zasluge, v javnosti neznano. Vinko Beznik, nekdanji vodja policijskih specialcev, je ob omembi Ivana Kluna za omizjem v Muzeju novejše zgodovine edini ostal še naprej resen. Če je zavijal z očmi, tega na posnetku ni videti. Krkovič svojim zdajšnjim in prejšnjim tovarišem ni povedal nič novega. Saj se dobro poznajo. Da je bila okrogla miza ob dvajseti obletnici MSNZ v Muzeju novejše zgodovine 18. maja 2011, na Krkovičev rojstni dan, seveda ni naključje. Znano je, da si je brigadir močno želel, da bi praznik Slovenske vojske praznovali na njegov rojstni dan. Tudi zato, ker nekako sovпада z začetkom delovanja MSNZ oziroma z oddajo orožja slovenske teritorialne JLA.

*Torej še par karakteristik o sebi, zgolj zato, da si lahko predstavljamo okoliščine, Miha je uvodoma rekel, da sem bil takšen in drugačen vojak v zaščitni brigadi ... dopolnjujem ga s tem, da ... Miha, res je, da se je ležalo v senci, da ... dobro, tudi kdo drugi ...*²⁸⁸

Na tem mestu sledi Brejčeva intervencija. Morda se je ustrašil, da bi Krkovič *alias* Ivan Klun razkril še kake neprijetne podrobnosti o nekdanji zaščitni brigadi republiškega in partijskega vodstva, ki sta ji nekoč služila oba. Brigadir je Brejčev namig razumel, vendar ga je skušal zakriti. Kar mu je uspelo v dikciji, ne pa v pomenu. Svoj govor je nadaljeval kar brez predaha ali spremembe v glasu, niti vejice si ni privoščil, delal se je, kot da se ni nič zgodilo, čeprav je bilo očitno, da govori kar tja v en dan.

*Želim nekaj drugega povedat ... in tako naprej, veliko šaljivih zanimivih zgodb, tudi tista o pesniku, ki je napisal »Domoṽ bi šel« ... ki so v mojem spominu zelo žive. Ampak to so šaljive zgodbe, ki bi jih raje povedal nekaj drugega ...*²⁸⁹

Iz teh nesmiselnih besed je videti, da brigadir išče način, s pomočjo katerega bi svoj miselni tok usmeril nazaj na področje, ki bi bilo prej omenjeni trojici bolj pogodu. Posnetek je zanimiv tudi za psihologe, saj je na njem mogoče natančno razložiti, kdo je dejanski šef omizja. In kdo je pravzaprav šef ideologije, ki trojico družijo in o kateri v nadaljevanju tako prostodušno

²⁸⁸ Anton Krkovič, prav tam.

²⁸⁹ Anton Krkovič, prav tam.

priča Krkovič. Vinko Beznik sedi odmaknjen, kot da prihaja iz druge zgodbe. Čeprav je znano, da je imela tedanja »modra veja«, ki jo je organiziral, v MSNZ enakovredno vlogo kot »zelena«, tudi zato, ker je slovenska milica delovala samostojno in se je oboroževala neodvisno od JLA. Zato je lahko konspirativno skrbela za varovanje in zaščito pri prevozih in zavarovanju orožja.²⁹⁰ Bila je tudi najmočnejša oborožena sila v spopadu z JLA, na kar se vse prerado pozablja. Saj takšna resnica namreč ni v domeni tistih osamosvojiteljev, ki hočejo ohraniti monopol nad resnico o tem segmentu zgodovine.

Vinko Beznik, vodja takratne specialne enote milice, je za Manevrsko strukturo enako pomemben kot brigadir Krkovič. Vendar je po značaju skromen in medijev ne izkorišča za svojo promocijo, zato ostaja v večni senci kolega Krkoviča, nekdanjega operativnega oficirja ter načelnika zaščitne in elitne Mačkove²⁹¹ čete, kot so po domače imenovali brigado TO za zaščito ožjega republiškega vodstva v primeru izrednih razmer. Imenovala se je sicer po Edvardu Kardelju - Krištofu, vendar je celotno zaprto območje na Kočevskem spadalo pod pristojnost Službe državne varnosti (SDV), katere predhodnica je bila zloglasna UDBA, ki jo je na Slovenskem zelo dolgo vodil Ivan Maček - Matija.

Zaščitna brigada Edvard Kardelj - Krištof je delovala na zavarovanem in za javnost zaprtem območju Gotenice, Kočevske Reke in Škrilja, ki je obsegalo nekaj več kot dvesto kvadratnih kilometrov. Ožje varovano območje, na katerem so bili predvsem podzemni objekti, je fizično varovalo le trideset do štirideset vojakov JLA, ki so jih tja poslali iz najbolj oddaljenih krajev nekdanje Jugoslavije. Uslužbenci SDV so mlade nabornike v Gotenico pripeljali v zatemnjenih vozilih, ne da bi sploh vedeli, kam so prišli. Pravijo, da močnejša enota za stražo tega sicer nemajhnega območja ni bila potrebna, saj ga je odlično varoval strah.

Kočevsko, od nekdanj povezano s skrivnostnostjo, so od 14. stoletja do konca 2. svetovne vojne naseljevali Nemci, ki so se ob padcu rajha od tam izselili. Tisočletni gozdovi so med NOB partizanskemu vodstvu in številnim ranjencem, skritim v Bazi 20, ponujali zelo dobro skrivališče, ozemlje je

²⁹⁰ »Zelena veja« zaznamuje pripadnike TO, t. i. »modra« pa pripadnike milice oziroma UNZ, ki so sodelovali v oboroženem spopadu proti JLA.

²⁹¹ Ivan Maček - Matija, partizan, general, politični komisar, načelnik OZNE; očitajo mu, da je eden najbolj odgovornih za povojne poboje domobrancev in četnikov.

bilo nekajkrat iztrgano iz okupatorjevih rok in osvobojeno. Tik po koncu 2. vojne, ki je bila za Slovence tudi bratomorna, ker je del prebivalstva odkrito sodeloval z italijanskim in nemškim okupatorjem, proti kateremu se je drugi uspešno partizansko bojeval, je bila Kočevska prizorišče najbolj množičnih povojnih pobojev. Poboji tisočev domobrancev, plavogardistov, četnikov in, kar je najhuje, nemalokrat tudi njihovih družin, puščajo na strani zmagovalcev neizbrisen madež. Nič nenavadnega torej, da je območje vzburilo domišljijo tudi Ivanu Mačku - Matiji, partizanskemu poveljniku in poveljniku OZNE,²⁹² ki je aktivno sodelovala pri množičnih pobojih. Maček je bil tudi dolgoletni vodja UDBE, ki je bila njena formalna naslednica. Na tem položaju je odredil in nadzoroval gradnjo predvsem podzemnih objektov za zaščito slovenskega partijskega oziroma republiškega vodstva. Niti največji Mačkovi nasprotniki ne morejo zanikati, da je bil velik domoljub. Na varovanem območju je imel leseno kočo, ki jo opisujejo kot nekaj zares skromnega. Razen skupine vojakov, ki so skrbeli za stražo in oskrbo objektov, JLA ni imela pristopa do fantomskega kočevskega območja.

To je bila brigada Edvard Kardelj - Kristof ... Mi žal v slovenskem spominu doslej več vemo o ... romunskem Securitateju ... Pa je podobnost. Ali morda celo enačaj. Tudi to je morda neka nova kategorija, s katero izzivam nasproti misleče, in na to vežem nek fenomen, katerega sem moral naštudirati, da se branim proti plazovom, ne enemu, več ali manj celo sam proti vsem, celo proti svojim soborcem. In zato skušam naštudirati določene definicije, da se skušam braniti; saj se še nisem ubranil, sem pa že bliže cilju ... In celo ... Obletnice mi k temu vedno pomagajo. Ko zablešim.²⁹³

Precej nenavadno je, da ni nihče od navzočih protestiral, ko je Krkovič delovanje 27. zaščitne brigade TO izenačil z zloglasno romunsko službo Securitate. Saj je tovrstna primerjava pretirana in blago rečeno nekorektna. Securitate je bila romunska državna obveščevalna služba, v slovenskem

²⁹² OZNA je kratica za Oddelek za zaščito naroda, medvojna varnostno-obveščevalna služba v Jugoslaviji. Po vojni sta se iz OZNE razvili civilna (UDBA) in vojaška (KOS) obveščevalno-varnostna služba.

²⁹³ Anton Krkovič, prav tam.

primeru pa je šlo za enoto, ki je varovala republiški politični vrh v izrednih razmerah. Po parametrih, ki določajo državo in njen sistem, Caucescujeve Romunije nikakor ni moč enačiti niti s Titovo Jugoslavijo, še posebej pa ne z njeno takrat najbolj razvito republiko Slovenijo. Na brigadirjevo grobo posploševanje se ni nihče odzval niti v nadaljevanju, torej so se z njim strinjali. Kar je bolj skrb zbujajoče kot izrekanje sodb, ki ne zdržijo realne ocene. Anton Krkovič, takrat rezervni kapetan, je bil zaposlen v zaščitni brigadi Edvard Kardelj, saj je 30. razvojna skupina predstavljala njen poklicni del. Kandidati za tovrstne službe so morali opraviti veliko preverjanj. Najpomembnejši kriterij je bila popolna vdanost Zvezi komunistov.

In seveda vedno, Tone Krkovič je človek /.../, ki upa vedno reč, kar misli, ki se pravzaprav res nikogar ne boji. In brani svojo resnico z argumenti in jaz

In jaz sem vodil formacijo, moja moč je bila velika, močne osebnosti, dokazano v brigadi MORiS, o tem kdaj drugič ... /... /

Sem bil operativni oficir te brigade in načelnik štaba te brigade in poznam vse, kar je bilo očem mojih spoštovanih prijateljev skrito ... Miha, morda zate kakšen nov podatek. Bili so dokumenti, torej vojni načrti, mobilizacijski načrti, načrt koordinacije z UNZ in organi tajne službe. Ta brigada je bila brigada, ki je bila zgolj zaradi performansa podrejena in umeščena v strukturo TO. Toda mi, njeni šefi, sebe med njih sodim, seveda, smo poročali Centralnemu komiteju Zveze komunistov Slovenije. In zadnji med njimi, izvršni sekretar Ljubo Jasnič, vam lahko to potrdi. /.../ Načrti za bojno uporabo te brigade so bili vezani na zaščito, varovanje itn. državnega, kot smo jih imenovali, vojaško-političnega vodstva, absolutno na čelu vrha partije, in v naših načrtih smo načrtovali tudi kot podaljšana roka, nek širši okvir je bil podaljšana roka. Pri varovanju teh organov takratne države na čelu ZK, varovanje na vojnih lokacijah in delovanje v izrednih razmerah ... /... /

Jaz sem bil tak vojak, kot Miha reče, tak zagret fajter, in to piše v drugih karakteristikah, pač temperamenten fant, in užival sem, ko smo na Jasnici, pač Vinko se tega spomni, pričeli v tistih letih, osemdesetih poznih, naše oficirje šolati za uporabo prisilnih sredstev. Jaz sem to z vsem žarom izvajal, pušk je bilo, kolikor hočeš ... Miha se spomni, kaj

hočem povedat ... /... / Kajti mene resnično politika ni zanimala. Jaz sem bil član Zveze komunistov, kajti notri nisem mogel bit brez tega, ampak to je bil kadrovski kriterij ... No, tam smo mi žgali s pendreki in lisicami in ne vem, s čim še vse ... /... /

V naših načrtih te brigade ... je bil izbran intelektualni svet Slovenije, lahko rečem temu, ampak uporabil bom to, to sem želel pravzaprav povedat, če mi lahko ... To gre za fenomen, skozi katerega lahko dokazujemo nekatere druge stvari ... /... / Fenomen instrumentalizacije ljudi v sistemu, to je moja trditev, oz. nek izraz, nek termin sintagma, ki sem si jo sam izmislil, da bi ljudem razložil. Da jaz nočem se kregat, pa hočem samo to zadevo pogledat od blizu in jo bo zlahka razumet. /... / Jaz ne morem kritizirati sebe, pri sebi bom začel, ne morem kritizirati Miheta, ki je bil pripadnik te brigade, in mnoge moje kolege. To je bila visoka raven, da ne rečem akademska raven ljudi prisotna, ampak sistem je bil tak, da so ljudi instrumentalizirali, kajti bil je zakon, ki je uveljavljal splošno vojaško obveznost. Ti ljudje so bili posebno izbrani, posebna prioriteta razvrščanja v to brigado, in ko so bili v njej, ni se vsakemu predstavljalo dejanski načrt, dejanski namen te formacije, kajti ne predstavljam si, da bi to kdo sprejel ... /... /

Imeli smo tudi načrt, kako, kam bomo evakuirali slovenske oporečnike ... Mi v končni fazi, za aretacije so bili pooblašteni šefi tajnih služb, po načrtih, ki sem jih jaz upravljal. Bom povedal, bile so Ravne ... /... / Po parih šampanjcih ... ne zgubljam rdečo nit, jaz sem to vedu /.../. Jaz sem še kako prekleto vedu, da meni Janez in Igor ne zaupata ... /... / Jaz sem bil v centru UDBE, to je bil Mačkov okoliš, mi smo vsi bili, pač to, kar smo pač bili ... po srcu eni bolj Slovenci, drugi pač bolj za ideologijo, v tem je naša bistvena razlika.²⁹⁴

Brigadir pravi, da je deloval v centru UDBE, saj je Ivan Maček - Matija kot njen vodja skrbel tudi za gradnjo skrivnostnih objektov v Gotenici, Škrilju in Kočevju. Hkrati pa Krkovič morda namiguje, da je kot varnostni oficir pripadal vojaški varnostno-obveščevalni službi, ki je bila v republiki podrejena SDV, prej UDBI. V Sloveniji je bilo tako do konca septembra 1990, ko je poveljstvo republiške TO prevzel Janez Slapar.

Krkovičev monolog je dragocen pričevalec naših prejšnjih in zdajšnjih

²⁹⁴ Anton Krkovič, posnetek na www.youtube.com/watch?v=tfz9K6vZ44w.

časov, zato ga tako obširno navajam. Asociacije, ki jih vzbuja brigadirjev nastop, so neprijetne tudi v širšem družbenem in političnem kontekstu slovenske države. Vendar so v njem zabeležena pomembna dejstva. Zato bi bilo škoda, če bi nanj pozabili. Gre za izpoved človeka, ki je služil politični eliti prejšnjega in zdajšnjega sistema. V njem se kristalizira vzorec človeške nature, ki je sposobna enako pokorno služiti najrazličnejšim sistemom oblasti. Zame kot dramatičarko še posebej zanimiva psihologija, ki bi se ji v vsakdanjem življenju z največjim veseljem izognila. To zaradi Tonijeve zgodbe žal ni mogoče. Zato je učinek brigadirjevih besed še bolj boleč. Njegove poenostavljene razlage prejšnjih in zdajšnjih časov, ki iščejo razumevanja in odpustke za tisto, kar se mu zdi še naprej samoumevno, so zato neprepričljive, prozorne in absurde. Za njihov komentar znova navajam Janeza J. Švajncerja; njegove besede bi se pred nekaj leti marsikomu zdele poenostavljene, vendar postaja vse bolj jasno, da niso. Sploh če se spomnimo množice nepojasnjenih afer, nedopustnih strokovnih nezgod, nenadnih kadrovskega menjav in političnih strankokratskih kadrovanj naših tajnih služb.

Na poti k »demokraciji« in osamosvojitvi Slovenije je prišel za vodjo »nove« službe državne varnosti nekdo, ki je bil prej varnostni oficir v zaščitni brigadi TO,²⁹⁵ ki je bila v neposredni pristojnosti Ivana Mačka. Poveljnik zaščitne enote republiškega vodstva, ki so jo decembra 1990 predstavili kot začetek nove slovenske vojske, je bil že prej v njej operativni oficir.²⁹⁶ Če bi šli tako dalje, bi s to brigado in Mačkom povezali še koga, toda dovolj simptomatično je, da moramo hkrati z Ivanom Mačkom govoriti tudi o najpomembnejših možeh za varnost nove Slovenije 1990. Res pa je, da samo do njegove smrti. Potem je oblast prevzela ona »druga« garnitura, verjetno tudi celotno Mačkovo mrežo. Že prej je bila popolnoma centralizirana, v takšnem primeru ni treba drugega, kot za vodjo postaviti svojega človeka, in si dobil tudi vso mrežo.²⁹⁷

²⁹⁵ To je bil Miha Brejc, načelnik protibveščevalne zaščite 27. brigade TO oziroma Brigade Edvarda Kardelja - Krištofa.

²⁹⁶ Zadnji operativni oficir v prej omenjeni brigadi je bil Anton Krkovič.

²⁹⁷ Janez J. Švajncer, Še nekaj v odgovor!, Vojnogodovinski zbornik, št. 17/2004.

Švajncer ne razkriva nič novega. Z navajanjem dejstev zgolj opozarja na to, da so gospodje eno »cerkev« čez noč zamenjali za drugo in v novi obdržali položaje, ki so jih zasedali v prejšnji. Ali se celo zavihteli na višje! Kar ne bi bilo sporno, če tega v svojih kasnejših biografijah ne bi zanikali. Zato je Krkovičevo priznanje in razglabljanje o preteklosti v tem kontekstu prava dragocenost. Osupljivo je le, da se mu zdi takšno ravnanje popolnoma samoumevno.

Čeprav v zvezi z instrumentalizacijo namiguje na vojake nabornike, ki so jih za varovanje zaščitenega ozemlja kot posebej primerne izbirali povsod po Jugoslaviji, pa v celotnem svojem izvajanju tako ali drugače govori o instrumentalizaciji ljudi v prejšnji državi.

Instrumentaliziran je bil v njej, enako kot je v zdajšnji, le tisti, ki se je sistemu iz takšnih ali drugačnih razlogov podal in mu podlegel. Takrat – enako kot zdaj – predvsem zaradi večjih ali manjših koristi, redkeje zaradi vere v zveličavno ideologijo. Instrumentalizacija, odvisnost, kratenje svobode mišljenja v imenu ideologije, je vselej vezana trgovina, pri kateri se plačuje predvsem z materialnim, v zameno za duhovno. Če se človek odloči, da se bo vdal sistemu, ki vlada, je to njegova lastna odločitev in povsem zavestno dejanje. Veliko dobrega pa v njej ne more biti. Podrejanje avtoriteti in ideologiji, pre-dajanje-odvisnosti je v resnici pro-daja. Po navadi je tisti, ki se je v socializmu pustil instrumentalizirati partiji v imenu koristi in ne v imenu vere v komunizem, v kapitalizmu postal goreč podpornik RKC in obiskovalec nedeljskih maš. In slej ali prej član ali goreč podpornik nove partije in partitokracije.

Tistemu, ki za instrumentalizacijo ljudi vedno najde opravičilo, se zdi najbolj samoumevno za to kriviti določen sistem, čeprav je odgovornost vedno le osebna. Seveda smo odgovorni drug za drugega, toliko bolj, kolikor višje so naše sposobnosti in zmožnosti. Vendar pa vsak človek sam odgovarja za svojo vest, mišljenje in dejanja. Južnoafriški borec proti apartheidu Nelson Mandela je tudi v najstrožjem zaporu vseskozi dosledno in zavestno ohranjal svojo duhovno svobodo, vseh devetindvajset let. Noben sistem se ni dotaknil njegove volje in ga instrumentaliziral. Seveda je Mandela zato eden najsvobodnejših duhov 20. stoletja. Zavedam se, da je omenjanje njegovega imena ob šibkosti, ki zeva na strani »določenih struktur«, o katerih na tem mestu govorim, naravnost blasfemično.

Ustroj in stopnjo demokracije v neki državi določa njen represivni aparat. Ljudje, ki ga v tajnosti vzdržujejo, imajo verjetno še dodatne mehanizme

zoper slabo vest. Človekova vest je odvisna od njegove empatije, veliko tudi od stopnje pragmatizma. Služabniki ideologij se brez težav prepričajo, da verjamejo in globoko zaupajo vanjo. Radi se sicer izgovarjajo na višje cilje, na službo, pa na »take čase« – kot brigadir Krkovič. Nekateri v tovrstnih službah zadovoljujejo svoje globoko potisnjene psihološke potrebe po obvladovanju in vladanju. Razlika je tudi med verniki, podporniki, rezidenti in izvajalci ter ideologi sistema. In še in še ...

Kaj je tisto, kar določa soodvisnost množic od nasilja? Zakaj vedno znova in na enak način podleajo patološkimi voditeljem?

Bistvo vprašanj o moči avtoritete in avtoritarnih sistemov, o konformnosti, poslušnosti, ubogljivosti človeka, o normah podrejanja ideologijam in totalitarizmu, o banalnosti zla ostaja še naprej skrito. O teh temah je veliko pisala nemška filozofinja judovskega rodu Hannah Arendt. Brigadirjeva zelo poenostavljena pripomba o prejšnjem sistemu, ki je instrumentaliziral ljudi, me je spomnila na njene članke iz Jeruzalema, objavljene najprej v *The New Yorkerju*,²⁹⁸ pozneje razširjene v knjigi, ko je kot novinarka leta 1960 prisostvovala procesu proti nacističnemu zločincu Adolfu Eichmannu. Obtoženi je v svojem zagovoru pred sodiščem za vojne zločine brez obžalovanja in najmanjših težav razlagal, da je le ubogal povelja nadrejenih in nič drugega. Kar je za večino zelo sofisticirano sprenevedanje, za koga pa celo prepričljiv argument. Da takšen človek sploh ni videti kot kakšen monstrum, temveč popolnoma vsakdanje, kot neopazen posameznik, nepomemben vojaški aparatčik, ki zgolj izpolnjuje ukaze, je bila začudena Arendtova. In je ugotavljala, da lahko »Eichmann« postane vsakdo, ki je po spletu nesrečnih naključij pripravljen pristati na to, da je instrument ideološkega stroja, sistema – v tem primeru tistega za množično uničevanje. Tudi Eichmanna je potemtakem sistem zgolj instrumentaliziral, kot bi to morda označil brigadir Krkovič? In to kljub temu, da gre za nacističnega zločinca, sicer zadolženega za deportacijo vseh evropskih Judov. Vendar tudi to ne bi bilo res brez pomembnega in ključnega dodatka Arendtove, in sicer, da mora človek na to, da je instrumentaliziran, lahko sicer tudi po spletu nesrečnih naključij, pristati sam. Le vsakdo sam!

Nekateri odgovori na vprašanje o nasilju, ki nastaja pod okriljem višje avtoritete, se morda skrivajo tudi v raziskavah, ki so jih izvajali znanstveniki,

²⁹⁸ Pozneje so izšli v knjigi, Eichmann in Jerusalem, A Report on the Banality of Evil, pri nas pod naslovom Eichmann v Jeruzalemu, Študentska založba, 2007.

psihologi na univerzah Yale in Stanford v šestdesetih in sedemdesetih letih. Po stanfordskem poskusu, imenovanem tudi *zaporniški eksperiment*, je bil posnet izvrstni nemški film *Das Experiment (Eksperiment)*. Rezultati poskusa so bili tako porazni, da nas lahko, vsakega predstavnika človeške rase, vedno znova resno zaskrbijo. Na Stanfordu so morali poskus, ki naj bi trajal štirinajst dni, prekiniti že po šestih dneh, ker so se tisti, ki so se v njem igrali paznike, tako dobesedno vživeli v svoje vloge, da so resno ogrožali življenje tistih, ki so dobili vloge zapornikov. Njihovo nasilje je bilo nepredstavljivo in brutalno. Eksperimentu je podlegel celo sam vodja projekta, profesor psihologije Philip Zimbardo, saj se je že nevarno vživel v vlogo direktorja zapora.

Tisto, kar ostaja v naravi človeštva še naprej prikrito, pred čimer bežimo, a nas kot živa bitja najbolj obvladuje in zaznamuje, je zapisano v celotno zgodovino civilizacije. Zapisano je v vseh vojnah, v vseh oboroženih spopadih, v vsakem nasilju. V prejšnjem stoletju so ostali odgovori zapisani v uničevalnih koncentracijskih taboriščih, zapisani so v zadnjih vojnah v Siriji, na Balkanu, Čečeniji, Iraku, Afganistanu, Sudanu, Kongu ... na Bližnjem vzhodu, v Palestini ... Zaradi vedno novih in novih vojn se ta vprašanja vselej spet zapisujejo v naš najbolj običajen vsakdan.

Društvo narodov je leta 1932 že spoznavalo, da se utegne človeštvo spet zelo kmalu utapljati v krvi, zato je spodbudilo korespondenco o vojni med največjimi misleci tistega časa. Albert Einstein je tako v javnem pismu Sigmundu Freudu zastavil ključno vprašanje: »Ali obstaja možnost, da bi psihični razvoj človeka usmerjali tako, da bi ljudje postali odporni proti psihozi sovraštva in uničenja?« Freud mu je obširno odgovoril v spisu z naslovom *Zakaj vojna?*. In menil, da v konfliktnih interesov med ljudmi načeloma odloča uporaba sile ter da živo bitje ščiti svoje življenje s tem, da uničuje tuje. V ljudeh delujeta dva primarna, za življenje nujna nagona, eros, nagon življenja, in nagon destruktivnosti (tudi nagon smrti), ki se povezujeta, si nasprotujeta in se medsebojno usklajujeta v slehernem človekovem dejanju. Nagon smrti postane destruktiven, ko je obrnjen zoper drugega. Edino, kar lahko naredimo, je, da njuno delovanje, predvsem destruktivni nagon, preusmerimo in oblikujemo s krepitvijo intelekta in ponotranjenjem agresivnega nagnjenja z vsemi njegovimi koristnimi in nevarnimi posledicami. Freud pravi, da prihaja vojna v najostrejši nasprotje s psihično naravnostjo, ki nam jo vsiljuje kulturni proces, zato se ji moramo upreti. (Civilizacijo imenuje kulturni razvoj človeka.)

In svoj spis končuje z besedami: »Vse, kar podpira kulturni razvoj, deluje proti vojni.«

Dve leti mlajša sem od brigadirja Krkoviča, zato imam o našem prejšnjem družbenem življenju in političnem sistemu lahko svoje predstave. Recimo, da približno vem, koliko svobode je omogočal državljanom desetletje ali dve pred osamosvojitvijo Slovenije in koga je lahko instrumentaliziral. Začelo se je že v osnovni šoli, kjer smo bili vsi veselo instrumentalizirani v pionirski organizaciji. Kot mladinci smo v srednji šoli (skoraj) vsi postali člani Zveze socialistične mladine Slovenije.²⁹⁹ Tedaj je med nami nastopilo prvo resno razlikovanje. Razdelili smo se na tiste, ki smo bili zgolj člani ZSMS, in na njene funkcionarje. To so praviloma postajali le tisti mladeniči ali mladenke, ki so vedeli, da funkcija v ZSMS in kasneje v ZK omogoča hitrejši vzpon na družbeni lestvici, torej samoumevne privilegije.

Nekdanji visoki slovenski zsmsjevci, kot smo rekli mladinskim funkcionarjem, se še danes na najvišjih položajih udeležujejo nekateri v levi, drugi v desni politiki. Pokazalo se je, da so bili tisti, ki so zdaj na desni, še bolj zagreti od onih, ki so v glavnem že poniknili na levi. Vendar so vsi iz istega gnezda. Saj so mladi politični kadri takrat prihajali izključno iz ZSMS oziroma ZK. Zdaj je že popolnoma jasno, da se zadnji zsmsjevski politiki, prvotno izšolani za socialistično elito, v demokraciji niso obnesli. Pravzaprav dosti slabše kot njihova predhodnica, generacija socialističnih politikov, ki je vsaj navidezno omogočila sestop partije z oblasti. Dejansko pa jih je vzgojila za svoje naslednike oziroma podaljške, da bi še naprej zadržala oblast. Vendar je bila želja po materialnem pri mladcih veliko močnejša od hvaležnosti partiji, zato so se ji mnogi izneverili, jo popljuvali in jo osramotili na vsakem koraku. Z njo pa seveda tudi vse tiste, ki so resnično verjeli v ideale skupne lastnine, socializma, samoupravljanja, multikulturalnosti itd. To je mladi slovenski državi prineslo nepredstavljivo škodo. Njen demokratični sistem se je že zelo kmalu znašel v primežu laži in polresnic. Proti slednjim, pravijo, se je še težje boriti kot proti očitnim lažem. Ena od takšnih izkrivljenih resnic, v meglo zavitih laži oziroma polresnic je botrovala mojemu pisanju. Njen diskurz je, kot pri mnogih drugih, določil Janša v *Premikih*. Naš dvakratni premier in obrambni minister je mojster tovrstnega komuniciranja, ki ga je prav zavidljivo razvil v svojih znamenitih *čivkih* prek družabnega omrežja. Zdi se, da je s takim

²⁹⁹ Okrajšano ZSMS.

načinom občevanja odprl celo nov komunikacijski žanr. Je potem čudno, če se je na tretji vseslovenski ljudski vstaji proti skorumpirani politični eliti, 8. februarja 2013 v Ljubljani, pojavil transparent z napisom »Ne me janšat!« Slovenskih politikov, ki so se po osamosvojitvi zavihteli na oblast, razen res redkih izjem, ni zanimala demokratizacija mlade slovenske države, pač pa le razgradnja prejšnjih visokih socialnih in kulturnih standardov ter prerazporeditev kapitala v korist bogatih, torej tudi v njihovo lastno korist. Namesto napredne družbe za vse državljane so gradili predvsem lastne privilegije, omogočali so pogoje za divjo privatizacijo, uničenje gospodarstva, brisanje srednjega razreda. Z razvrednotenjem tožilske in sodne prakse, neupoštevanjem zakonskih podlag ter upravnih in pravnih postopkov, z uničenjem socialnih mrež so Slovenijo oslabili v ključnih točkah njene državnosti, v neodvisnosti, samostojnosti in svobodi. Največ energije še zdaj vlagajo v lastne koristi in virtualne strankarske boje, nekoč vsi isti – komun-isti, zdaj levi in desni demokrati, se dobro poznajo in gojijo zamere še iz mladinskih časov. Njihove plehkosti so že do roba obrnile žepce države in državljanov. In kar je najbolj absurdno, zdi se, da so osamosvojitve Slovenije od SFRJ, spodbujali, zato da bi Slovenci državo spet izgubili, saj jo vse bolj porivajo v roke tujcem.

Tisti zmsjevci, ki danes delujejo na desnici, se v glavnem sramujejo svojih nekdanjih korenin in jih praviloma zanikajo. Zato je nenavadno, da je Krkovič na omizju ob dvajseti obletnici MSNZ spregovoril o svoji nekdanji službi. Tudi zato, ker so resnico o predhodnici MORiS-a v doslej dostopni literaturi v glavnem raje zaobšli.

Najodgovornejši v MORiS niso v javnosti nikoli pripovedovali, da je enota pravzaprav temeljila na kadrih in na vzgoji v nekdanji zaščitni enoti Edvarda Kardelja ... /... / Partiji najbolj zvesti kadri! /... / Med najbolj znanimi v enoti Edvarda Kardelja sta bila, preden se je enota preoblikovala, Anton Krkovič in Mihael (Miha) Brejc. Prvi kot operativni oficir, drugi kot načelnik protiobveščevalne zaščite. Poklicno pot v 30. RSK so nadaljevali številni drugi člani predvojnega poveljstva. Seveda so bili mnogi v procesu, ko je vodenje enote leta 1990 prevzel Tone Krkovič, tudi umaknjeni in zamenjani.³⁰⁰

Brane Praznik se je v prejšnji izjavi zmotil. Res pa je, da si je težko

³⁰⁰ Brane Praznik, Branilci domovine II., Trgovci s smrtjo, samozaložba, 2007.

predstavljati, da bi še kdo razen brigadirja Krkoviča s tolikšno vehemenco in samoumevnostjo rezoniral o svojih funkcijah v prejšnjem sistemu. Kdo ve, kaj bi še zanimivega izvedeli o predhodnici MORiS-a, če mu dr. Brejc ne bi dal diskretno vedeti, naj svoj ekspoze konča. Potem je moral brigadir obnoviti že tisočkrat slišane zgodbe o tem, kako je v strogi konspiraciji pridobival člane MSNZ, pa o večernem obisku na domu takratnega sekretarja za obrambo v Grosupljem ... *In tako naprej, veliko šaljivih zanimivih zgodb, tudi tista o pesniku, ki je napisal »Domov bi šel« ... Za bolj neposreden zaključek si je privoščil še napad na anonimno osebo.*

... in se danes ima za heroja proti oddaji orožja. Kajti vedu sem, da je zajec in pokvarjen, prestrašu sem nekoga, ki se ima Samo sporočam mu posredno, naj se ne šopiri, kajti kot veste, ko meni živci popustijo, ampak, ko se jaz pri polni pameti odločim, takrat jaz udarim in če še kdo misli, da ne, se moti.

In bom to naredil, torej opozorilo, naj ne nadaljuje, se opravičujem, torej in preko tega človeka, ki ni imel tolik poguma ...³⁰¹

Rekla bom, da ne vem, komu grozi Krkovič, tudi zato, ker človeka, ki mu grozi, ne imenuje. Vendar me je s tolikšno grobostjo še bolj odvrnil od želje, da bi ga kdaj srečala in ga povprašala o sestrelitvi gazele. V sprejemni sobi na Predsedstvu RS sem ga srečala že po tem, ko sem opustila to misel. Čeprav me je zanimalo, kar so mi sugerirali »kontraobveščevalci« in česar nisem mogla preveriti, vendar lahko tu zapišem: Ali je res, da je sam streljal na gazelo? Takšno dejanje bi bilo še manj slavno kot to, ki ga je priznal. Hkrati pa odrešujoče za (domnevna?) uradna strelca, ki je/sta bil/-a potisnjen/-a v to nečastno opravilo. Mila ni nikoli spraševala po imenu tistega, ki je streljal na gazelo. Sama pa sem bila kljub dilemi, da se dotikam najobčutljivejše meje človeške intime, prisiljena raziskovati v tej smeri. Kot vse drugo v tej mučni zgodbi je bila tudi pot do imen teh dveh mož zelo dolga.

Zapisov o strelcu/-ih, razen nenavadnih okoliščin, po katerih naj bi oba prišla do medalje za hrabrost, nisem našla nikjer. Nihče od tistih, ki so kaj vedeli, mi ni hotel pomagati, čeprav so verjeli, da nimam slabih

³⁰¹ Anton Krkovič, Inštitut Jožeta Pučnika, Omizje v muzeju ... Posnetek na www.youtube.com/watch?v=tfz9K6vZ44w.

namenov. Hotela sem le preveriti nekaj dejstev in drobnih, a pomembnih podrobnosti. Verjela sem, da bi lahko takšno srečanje pomenilo celo odrešitev za enega od »dveh« strelcev. Sporočila bi mu, da ga nihče od Tonijevih svojcev ne obsoja. Razen če ni bil strellec res Krkovič osebno? Do njega pa nekako ne morem gojiti prijaznih čustev.

Ime strelca bi razkrilo – bolje rečeno – zgolj potrdilo motive, ozadja, razloge ter način sestrelitve. Razkritje njegovega imena je ključ, ki bi odprl zadnja vrata v zgodbi o »skritem povelju«. Kot zdaj kaže, bi prišlo v ožjem obsegu do razkritja istih imen kot pri nedovoljeni trgovini z orožjem.³⁰² Imen ljudi, ki so na podlagi denarja, do katerega so prišli v nezakoniti trgovini z orožjem, v državi pridobili močan vpliv. Izvedeli bi ne le ime neposredno poveljujočega, ampak tudi njemu nadrejenega »poveljujočega« ali v tem primeru kar ime nalogodajalca. Imeni, ki ju v resnici že poznamo.

Že ves čas govorim o dveh strelcih, čeprav je jasno, da je bil lahko zgolj eden. Prva raketa je zgrešila, druga zadela. In vendar sta si s sestrelitvijo gazele medaljo za hrabrost prislужila dva bojevnika. V predlogu za podelitev prvih medalj za hrabrost, ki naj bi jih v imenu Ministrstva za obrambo minister Janša podelil decembra 1991, je pisalo, da lahko iz vsake pokrajinske enote TO in iz 30. razvojne skupine določijo le po enega posameznika. Vendar je Krkovič, ne zgolj zato, da bi ostal zvest svojemu ekskluzivizmu, v Ljubljano poslal dva predloga za medalje. Opozorili so ga, da tudi za njegovo enoto veljajo enaka pravila kot za vse druge, zato naj se odloči za samo en predlog. Iz razlogov, znanih le peščici, je poveljnik vztrajal pri svojem in še enkrat poslal oba predloga. To pot ne le kot črke na papirju, ampak kar v živo. Pred Janezom J. Švajncerjem, ki ga je minister Janša osebno pooblastil za izbiro kandidatov, sta se tako znašla dva pripadnika 30. razvojne skupine iz Kočevske Reke.

Merilom za podelitev medalj za hrabrost niso ustrezali prav vsi predlogi iz Specialne brigade Moris. Kljub temu so bili vsi sprejeti. Zaplet je nastal tudi pri obeh pripadnikih specialne brigade Moris, ki sta streljala na helikopter 27. 6. 1991 nad Ljubljano. Na helikopter sta namreč streljala dva strelca. Prvi je z raketo zgrešil, drugi je zadel. Nista hotela povedati, kateri je zadel in kateri zgrešil. Poveljnik

³⁰² Vendar so postopki, s katerimi bi lahko sodno preganjali trgovce z nedovoljeno trgovino z orožjem v Sloveniji v letih 1991–1994 na žalost zastarali.

specialne brigade ju je poslal k meni na RŠTO, vendar ju nisem uspel prepričati. Imel sem dve možnosti: ali medalje ne dobi nobeden, ali pa jo dobita oba. Odločil sem se za drugo možnost.³⁰³

Nemogoče je verjeti, da Krkovič ne bi poznal identitete pravega in edinega strelca gazele. Verjetno se je, le kdo drug bi to lahko bil, zaradi določenih razlogov odločil, da bo do konca zameglil situacijo v tej mišlovki, zato je na novo razdelil vloge v njej. Glede na to, da strelca ne poznamo, lahko pa je le eden, predstavlja drugi od obeh »strelcev« le krinko za pravega. Ali pa sta celo oba dobitnika medalje za hrabrost le krinka za nekoga »tretjega«? To je bila edina razlaga, ki se mi je zdela razumna in v tem primeru smiselna. Razen če bi morala o Krkovičevih postopkih razmišljati bolj iracionalno (v premnogih postopkih namreč deluje tako), da bi ga sploh lahko razumela. Dejstva sem morala preveriti. Način se je ponujal sam po sebi, vendar mi je bila naloga tako mrzka, da se dolgo nisem mogla odločiti, da bi začela. Čeprav je bilo očitno, da se lahko oprem le na prejemnike medalj za hrabrost iz 30. razvojne skupine, ki so bile 26. decembra 1991 podeljene na Prevaljah. Že tu je sledilo presenečenje – prejemniki medalje za hrabrost so štirje, ne dva. Glede na to, da je vseh prejemnikov štiriinpetdeset, je jasno, da začetno pravilo – po eden iz vsake pokrajine in eden iz 30. razvojne skupine – pozneje ni obveljalo. Prejemniki, ki jih je predlagal Krkovič, so bili:

1. *Andrej Beljan, višji vodnik, poveljnik oddelka, za izjemno uspešno poveljevanje vodu v vojni.*
2. *Andrej Kutnar, stotnik 1. st., poveljnik voda vojaške policije, za hrabrost pri zavzetju tanka JLA, 27. junija 1991 v Mostah pri Komendi.*
3. *Boris Mikuš, podpolkovnik, pomočnik poveljnika, za požrtvovalnost pri izpolnjevanju nalog v MSNZ in v vojni.*
4. *Cveto Zorko, stotnik 1. st., za delovanje v MSNZ leta 1990 in za uspešno poveljevanje v enoti, ki je bila v času vojne odgovorna za varnost pripadnikov 510. in 710. učnega centra TO.³⁰⁴*

³⁰³ Viri: Janez J. Švajncer, Obranili domovino, prav tam, str. ... Isti avtor Za hrabrost 1991, Vojnozgodovinski zbornik št. 14/ 2003. In: [sl.wikipedia.org/wiki/seznam_nosilcev_medalje_za_hrabrost-\(Slovenska_vojaska\)](http://sl.wikipedia.org/wiki/seznam_nosilcev_medalje_za_hrabrost-(Slovenska_vojaska)).

³⁰⁴ Viri: Janez J. Švajncer, Za hrabrost 1991, Vojnozgodovinski zbornik št. 14/2003.

Vendar nobeden od štirih mož medalje ni prejel za sestrelitev helikopterja. Le stotnik Andrej Kutnar jo je, če podatki držijo, tudi v resnici prejel za hrabrost. Med dobitniki medalj, podeljenih na Prevaljah, je tudi Zoran Dernovšek; v obrazložitvi je navedeno, da sprejema medaljo za sestrelitev sovražnega helikopterja. Pri pripadnikih 30. razvojne skupine Beljanu, Mikušu in Zorku ni zapisano nič od tega. Razen tega so omenjeni trije edini od štiriinpetdesetih prejemnikov medalje za hrabrost na Prevaljah, ki je niso dobili za hrabrost v boju, ampak za poveljevanje in izpolnjevanje nalog. Ne razumem, kako je lahko minister kaj takega sploh podpisal? In po katerem pravilniku se je ravnal?

V letih od 1991 do pomladi 1994 se kot dobitnika medalje za hrabrost iz 30. razvojne skupine pojavljata še dva pripadnika MORiS-a:

1. *Mitja Trope, vodnik, za hrabrost pri reševanju ranjenega soborca pri napadu na vojašnico JLA v Ribnici, pri čemer je bil sam ranjen.*
2. *Rok Hrovatin, podporočnik, poveljnik voda, za zavzetje skladišča orožja v Borovnici.*³⁰⁵

Kutnar, Trope in Hrovatin so dobili medalje za natančno določene bojne naloge, kar za Beljana, Mikuša in Zorka ne velja. Hrabrost v boju je v obrazložitvah navedena le pri vodniku Mitji Tropetu, dobitniku medalje za *večkratno izkazano hrabrost v vojni*,³⁰⁶ in pri Andreju Kutnarju, ki je v Mostah pri Komendi brez žrtev zajel prvi tank JLA. Enega od tistih, ki so bili namenjeni na letališče Brnik.

Pravi detektiv bi že ob pogledu na obrazložitve medalj opravil prvo selekcijo domnevnih »strelcev« na gazelo. Tudi sama sem se odločila za sistem izločanja. Čeprav sem že od začetka vedela, da lahko vsak od njih zanika, da je sodeloval pri sestrelitvi.

Cveta Zorka, enega od treh/štirih iz »kluba hrabrih«, sem poklicala po telefonu. Bil je presenečen, vendar mi po omembi Tonijevega imena ni bilo treba nič razlagati. Da je on strellec na gazelo 664, je zanikal, še preden sem ga po tem povprašala. Zatrdil je, da je takrat, ko sta bila Toni in Bojanče sestreljena, sodeloval pri napadu na kasarno v Ribnici. Medaljo za hrabrost si je prislužil z reševanjem ranjenega kolega. Tako mi je razlagal Zorko.

³⁰⁵ Janez J. Švajncer, prav tam.

³⁰⁶ Janez J. Švajncer, prav tam.

Jaz pa mu nisem ugovarjala, čeprav sem vedela, da je bil napad na ribniško vojašnico dan po sestrelitvi gazele, torej 28. junija ob 15. uri. Nobenih zadržkov ni bilo, da ne bi bil prejšnji večer še v Ljubljani. Krkovičeve enote so bile znane kot zelo mobilne. Da je medaljo za reševanje ranjenega soborca v Ribnici dobil Mitja Trope in ne Zorko, je razvidno iz zgornjega seznama prejemnikov medalj za hrabrost. Razen če je nista za reševanje ranjenca dobila oba s Tropetom. A potem bi moral nekje obstajati podatek, da je ob napadu vojašnice v Ribnici 30. razvojna skupina imela štiri ranjene borce. Vendar povsod piše, da sta bila dva.

Do prvega napada na vojašnico v Ribnici je prišlo 28. junija 1991. To je bil tisti znameniti petek, ko bi šla Slovenija prvič skoraj rakom žvižgat. Iz Republiške koordinacijske skupine so bila namreč izdana ustna povelja za napade na tri glavne vojašnice JLA v Ljubljani, na Vrhniki, po nekaterih podatkih tudi v Kranju in v Slovenski Bistrici. Na srečo so poveljniki TO Miha Butara, Neven Borak, Avgust Cvetežar v Ljubljani ter Jože Molk na Vrhniki zavrnilo izvršitev taktično sumljivega povelja. Napad na vojašnico je bil tisti dan izveden le v Ribnici. S svojo 30. razvojno skupino ga je ob pomoči ribniške TO in milice iz Ljubljane precej slabo načrtoval Krkovič, operativno na bojišču pa poveljnik 3. odreda, major Cveto Zorko. Pričakovali bi sicer, da bo Krkovič pri napadu tudi sodeloval, glede na to, da je šlo skoraj za njegovo »domačo kasarno«. Vendar nisem nikjer zasledila, da bi se sploh kdaj pojavil na katerem od bojišč. Bojim se, da velja enako za Janšo in Bavčarja. Nikjer ni podatkov, da bi šla kdaj med svoje borce. Še v Ljubljani ne.

Napad na vojašnico v Ribnici je bil izsiljen, saj so občinski možje, območna TO, milica in armadni poveljniki v vojašnici že sklenili dogovor o nenapadanju. Potem pa so mednje udarili z drugačnimi ukazi z vrha. Napad je bil načrtovan za 17. uro. 30. razvojni skupini naj bi se priključile še enote območnega štaba TO in enote milice iz Ribnice. Izkazalo se je, da je bila akcija zelo nespretno koordinirana. Enote, ki so bile določene za napad na ribniško vojašnico, so se zelo dolgo usklajevale, in ko so se končno uskladile, je v njihove dogovore z idejo o simultanjem napadu na vojašnico in skladišče goriva v Ortneku posegel poveljnik Krkovič. Oba napada naj bi se zgodila hkrati, zato da vojaki iz vojašnice ne bi prišli na pomoč onim iz skladišča. Izkupiček napada na vojašnico v Ribnici je bil, glede na koristi, ki jih ni bilo, zelo krvav. Na armadni strani je umrl en

vojak, vojak in častnik JLA sta bila ranjena, dva ranjenca je imela tudi 30. razvojna. Poveljnik vojašnice se je po posredovanju Šefketa Suljevića, sicer oficirja KOS v vojašnici in zapriseženega Ribničana, poročenega s Slovenko, odločil, da ne bo izvajal večjih povračilnih ukrepov, zato je ukazal le nekajkrat opozorilno ustreliti v hrib, od tega enkrat z gorskim topom. Skladišče tisočev ton nafte v Ortneku sta medtem pogumno, a zdi se, da ne prav razumno, napadala vodnik Darko Njavro in še en pripadnik zaščitne brigade.

Ura je bila že nekaj minut čez 16., zato sta se oba pripadnika Specialne brigade odločila za udar. Eden je nameril z armbrustom v stavbo skladišča, drugi pa s puško v oficirja. Mina je poletela proti skladišču, toda ni eksplodirala, oficir pa je po prvem strelu padel na tla. Na dvorišču skladišča je nastala zmeda. Vojaki so tekali sem ter tja ter kričali. Vodnik Njavro je iz avtomatske puške SAR spuščal kratke rafale po oknih in stavbah. Na zmedene vojake ni hotel streljati. /.../ Toda v cevi sta se zaskočila dva naboja in streljanja je bilo konec. Iz skladišča so vojaki samo nekajkrat ustrelili na slepo. Naloga je bila izpolnjena in oba pripadnika Specialne brigade sta se z avtom vrnila v Ljubljano.³⁰⁷

Iz opisa je razvidno, da je bila tudi ta akcija v Ortneku v vojaškem smislu izpeljana bolj ko ne diletantsko, predvsem zato, ker sta se na skladišče goriva spravila le dva vojaka. A v resnici so, predvsem okoliški prebivalci, prav zaradi slabo izvedene akcije, imeli srečo. V Ortneku je bilo namreč eno največjih skladišč goriva na območju Slovenije. Če bi napad uspel, bi lahko prišlo do velike ekološke katastrofe. Te možnosti poveljnik Krkovič ni predvidel, zato se je vodnik Njavro, okrepljen z dodatnimi silami, naslednji dan zopet odpravil osvajat skladišče. Znova neuspešno in spet na srečo okoliških prebivalcev. Slaba koordinacija obeh napadov kar preveč spominja na »slabo koordinacijo«, ki so jo omenjali tudi ob sestrelitvi gazele. Celo laik lahko presodi, da je bilo takšnih slabo usklajenih bojnih akcij 30. razvojne skupine še več in da sta bila dobro izvedena le osvojitve tanka v Mostah pri Komendi in napad na skladišče orožja v Borovnici. Vendar le do trenutka, ko je bilo skladišče osvojeno. Pri praznjenju so se že dogajale čudne reči.

³⁰⁷ Janez J. Švajncer, Obranili domovino, str. 216.

Med drugim je bilo zaradi lažnih informacij nekaj ur brez varovanja, tako da so orožje iz njega odnašali celo okoliški prebivalci.

2. julija je Janša (spet?) ukazal napasti vojašnice v Ljubljani in takrat so Krkovičevi fantje v Ribnici ponovili vajo. Tudi tokrat precej netaktično. Ko je poveljnik vojašnice zagrozil, da bo s havbicami začel streljati po Ribnici, je Krkovič ukazal prekinitve ognja in njegove enote so se umaknile. Po mnenju poveljnika 30. razvojne skupine je tudi ta napad, kot vsi ostali, ki so jih izvajale njegove enote, zelo uspel.

Ob analiziranju bojnih akcij 30. razvojne skupine je nemogoče uiti vtisu, da so bili njeni bojovníki predvsem močni izzivalci. Da so akcije začenjali *ad hoc* in ne prav dobro pripravljeni, po vojaški logiki, ki so jo razumeli predvsem sami.

30. RSkTO je bila samostojna enota TO. Formalno je bila pod poveljstvom RŠTO, vendar ta v praksi ni poveljeval z njo. /.../ V primerjavi s tedanjimi preformiranimi, improviziranimi, slabo usposobljenimi in opremljenimi enotami TO je bila 30. RSkTO elitna enota. Vloga zaščitne enote državnega političnega vrha ji je ta status samo še podkrepila. Tega so se poveljnik in fantje zavedali – in v tem je bila težava. /... / Kot pa se takim enotam rado dogaja v večini vojsk, so se tudi oni precenjevali. Poleg osnovne naloge varovanja političnega vrha so deli te enote po vsej Ljubljanski pokrajini izvajali tudi druge samoiniciativne bojne aktivnosti, in to brez sodelovanja in usklajevanja z višjimi ali ostalimi teritorialno pristojnimi poveljstvi, predvsem pa niso priznavali prepodrejanja. Očitno je bilo, da jim je bil ta »svobodnjaški« status neformalno podeljen ali toleriran z najvišje ravni.³⁰⁸

O bojnih akcijah skupine je napisanega veliko, že v Švajncerjevem delu *Obranili domovino* so si drzneži prislužili posebno poglavje. Čeprav gre zgolj za eno od enot znotraj TO, ki, če natančneje pogledamo, ni izvedla bojnih akcij, ki bi ji v oboroženem spopadu omogočale tako posebno mesto, razen uspešne osvojitve tanka in skladišča orožja v Borovnici.

In kljub temu da je enota zanimalo tudi nezakonito pridobljeno orožje – dokumenti o tem obstajajo v sefih parlamenta –, je dobitnica pomembnih državnih medalj in odlikovanj.

³⁰⁸ Janez Lesjak, Na robu – Ljubljanska pokrajina ..., str. 86 in 87.

Za JLA je v Sloveniji ostalo nikdar natančno ocenjeno bogastvo. Nekaj je bil vojni plen, ki bi ga Slovenija po Brionski deklaraciji sicer morala vrniti JLA in bi ga obravnavali šele pri delitvi skupnega premoženja. Daleč najvrednejši od vsega, kar je JLA ob umiku zapustila v Sloveniji, sta bili oklepna bojna tehnika in oprema, uskladiščeni v vojašnici 1. oklepne brigade na Vrhniki. Med več kot sto tanki ter drugimi oklepnimi in bojnimi vozili je bilo 46 tankov M-84, ki so tedaj pomenili vrhunec sodobne vojne tehnike v JLA. Za zavarovanje objekta je bilo odgovorno poveljstvo 5. PŠTO Ljubljanske pokrajine pod poveljstvom majorja Janeza Lesjaka.

Še preden smo odpeljali vse tanke M-84 iz vrhniške tankovske vojašnice, me je nekega jesenskega dne v poznih nočnih urah poklical načelnik iz 53. ObmŠTO Logatec, major Franc Košir, in me obvestil, da je pred vhodom v vojašnico na Vrhniki skupina iz 30. RSkTO iz Kočevja. Vodja skupine zahteva vstop z obrazložitvijo, da ima ukaz za prevzem in odvoz tankov za njihovo enoto. Ker niso imeli nikakršnih dokumentov in dovoljenj Ministrstva za obrambo, jim v 53. Obm ŠTO niso dovolili vstopa. Vodja skupine je vztrajal in zagrozil, da bodo svojo nalogo izpolnili, če bo treba tudi s silo. Koširju sem ukazal, naj skupino pozove k umiku, stražarska enota pa naj nemudoma zasede položaje in ob poskusu nasilnega vdora skupini to prepreči z ognjem. Šele po teh ukrepih so pripadniki 30. RSkTO opustili namero.³⁰⁹

Na žalost je to način, po katerem je delovala 30. razvojna skupina tudi v bojnih akcijah. Le da so bile posledice v oboroženem spopadu krvave.

In kaj bi se zgodilo, ko bi enota dobila vrhniške tanke, za katere ni imela potrdila? Po načelih nezakonite trgovine z orožjem bi lahko za dobiček in izkupiček mož, ki so prevzem tankov ukazali, ti še naprej ostali brez dokumentov in bi tako nezabeleženi lažje poniknili v kočevskih gozdovih ali morda še dlje na južnih balkanskih bojiščih.

Že med oboroženim spopadom in še vsa leta za tem je imela enota, ki ji je poveljeval Krkovič, odločilno podporo prvega obrambnega ministra. To dokumentirajo avtorji Slapar, Lesjak, Švajncer, Šurc, Zgaga, Frangež, Praznik, Klavora ... in na desetine novinarjev v najrazličnejših časopisnih člankih. Pod zvencim imenom, ki aludira na Ministrstvo za obrambo –

³⁰⁹ Janez Lesjak, prav tam, str. 127.

povezava med kraticama MORS in MORiS je očitna, saj ju loči le en majhen nepomemben »i« –, se je zapletala v preveč sumljive posle, zato je bila po Depali vasi in po zamenjavi ministra Janše s Kacinom za vedno ukinjena. Po ukinitvi je prešla v enoto 1. brigade SV.

Najbolj natančno je vloga 30. razvojne skupine, kasneje MORiS, predvsem nekaterih njenih najvplivnejših posameznikov ter poveljnika, dokumentirana v trilogiji *V imenu države*. Več kot 1.200 strani nadvse zanimivega, a za slovensko državo predvsem tragičnega branja o nedovoljeni trgovini z orožjem, ki sega od njenih začetkov do afere Patria. Preiskovalna novinarja Matej Šurc in Blaž Zgaga sta delo začela pisati na osnovi 6.000 dokumentov. Ko sta končala, je bilo dokumentov že skoraj 10.000. Prodajo slovenskih trgovcev z orožjem sta raziskovala tudi na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini, poti nakupov in potek celotne trgovine pa še v številnih drugih evropskih državah.

Nekdanji poveljnik kočevskih risov, brigadir Krkovič, je eden od obtožencev v procesu *Patria*. Pred tem sta o istih stvareh, le brez zadnje afere, spregovorila tudi Matjaž Frangež v knjigi *Kaj nam pa morejo I.* in Brane Praznik, ki je sam sodeloval pri enem od štetij gotovine. Dogodke in afere, v katere je skupina zašla, v odličnem slogu opisuje njen nekdanji član Mitja Kunstelj, *alias* Mickstone, na svojem nadpovprečno obiskanem blogu, afero Depala vas pa Mitja Klavora v odlični knjigi *Zdrs*. Nenavadno in v skrivnost zavito ostaja še naprej izginotje in kasnejše »najdenje« majorja Ladislava Trohe, ki je med prvimi javno spregovoril o nedovoljeni trgovini z orožjem. O vseh teh temah, ki segajo od predstavitve – postroja posebne enote decembra 1990 do afere Depala vas, je napisano nepregledno število člankov, razprav in kar nekaj knjig. To pomeni na tisoče in tisoče strani, ki razkrivajo predvsem mahinacije in nečednosti »določenih struktur«, povezanih z MORiS-om.

Slika preiskovalnih novinarjev in vseh prej omenjenih avtorjev je seveda povsem drugačna od tiste, ki jo v svojih nastopih prikazuje brigadir Krkovič ali zapisuje dvorni zgodovinar MORiS-a Albin Mikulič, nekoč pomočnik načelnika štaba zaščitne brigade TO v Kočevski Reki in do razpustitve MORiS-a poveljnik za informiranje in motivacijo. Že zadnji podatek govori o statusu enote, saj nobena druga enota TO ali SV ni imela posebne službe za informiranje. V MORiS-u pa je bilo, nasprotno, komuniciranje z javnostjo ena pomembnejših komponent. O tem piše Brane Praznik,

varnostni oficir, agent VOM, ki je bil v Kočevsko Reko poslan, da bi preiskal delovanje enote tik pred njeno razpustitvijo. Praznik poroča, da se je Mikulič kot poveljnik za informiranje omejil predvsem na izrezovanje člankov, ki so izšli o enoti in njenih pripadnikih. Preiskovalec Praznik pa ni našel prav nikakršne dokumentacije o poslovanju brigade, razen za obdobje zadnjih šestih mesecev. Celo računovodstvo obrambnega ministrstva nima nikakršnih podatkov o njenem poslovanju, razen podatkov o plačah.

Čeprav so si morisovci privoščili gradnjo povsem nove ceste in novih objektov, dva lastna helikopterja, ogromen vozni park najrazličnejših vojaških in osebnih vozil, avtomobilov in motorjev, najsodobnejšo tehniko za prisluškovanje, da o orožju sploh ne izgubljam besed. Skratka, več kot očitno je bilo, da so imeli na voljo ogromne vsote denarja.

»Ta enota je delovala brez pravega pokritja, veliko je bilo vojakov, ki naj bi bili zaposleni, pa v resnici niso bili. Plačevali so jim z denarjem na roko. Veliko pripadnikov te enote je imelo težave s policijo zaradi kraj in drugih prestopkov. Ni bilo strokovnosti, discipline. Ključni trenutek te enote je bil seveda dogodek v Depali vasi, kjer so se z bojnim strelivom vključili v politični konflikt na cesti,« je povedal nekdanji šef obveščevalnega oddelka vojaške obveščevalne službe (VOMO), Anton Peinkiber.³¹⁰

Je sploh mogoče, da se je vse to ministru Janši, ki je enoto in poveljnika neomajno podpiral, zdelo tako samo po sebi umevno? Kakšna je država, ki ne raziskuje in ne sankcionira tovrstne korupcije in kriminala?

Ljudje, ki so nepravilnosti javno razkrivali, so izgubljali položaje, službe, bilo jim je celo onemogočeno, da bi prišli do novih zaposlitev. Na drugi strani so se pojavljali tisti, ki jih potvorbe in polresnice pri izkazovanju lojalnosti niso ogrožale. Da bi zaščitili umetno podobo, za katero je le malo izkazanih dejstev, so se morali »pojavit« celo zgodovinarji, ki to niso. Le takšni lahko na novo ustvarjajo zgodovino. Le takšni jo znajo dobro potvarjati.

Albin Mikulič, poveljnik za informiranje in motiviranje v MORiS-u, je avtor knjige *Manevrska struktura narodne zaščite – Uporniki z razlogom*;³¹¹ v

³¹⁰ Matjaž Frangež, Kaj nam pa morejo!, str. 33, samozaložba, Ljubljana, 2007.

³¹¹ Že naslov knjige je Mikulič malce nekorektno povzel po naslovu članka Branka

njej precej precenjuje vlogo zelene – teritorialne veje MSNZ pri nastanku in razvoju slovenskih obrambnih sil, in to na račun vloge posameznikov in enot tedanje milice oziroma organov za notranje zadeve, združenih v modri veji. Glede na druge vire sta zanemarjeni vlogi vodje modre veje Vinka Beznika in osrednjega koordinatorja projekta na strani organov UNZ, Jožeta Kolenca.³¹² Mikuliču se recimo ne zdi vredno omeniti, da je idejo za strukturo 2 + 1 + 13 + 62, ki je pozneje postala osnovna shema, organigram Manevrske strukture, Krkovič pridobil iz Kolenčevih načrtov za ustanovitev posebne enote milice (PEM 2).

Takoj naslednji dan, 29. avgusta ob pol desetih, sta se Kolenc in Krkovič sestala pri Bavčarju na kratkem spoznavnem pogovoru. /.../ Po besedah Kolenca so takrat »prvič prišli do tega, da sem jaz pokazal shemo Posebne enote, PEM 2. Čeprav je bilo to v najvišji stopnji tajnosti, sem pred tem vprašal Bavčarja, če mu lahko to pokažem. Dobil sem soglasje, da mu to pokažem.« /.../ Ob pogledu na vso dokumentacijo o PEM je Krkovič takrat ugotovil, da ima milica 13 Posebnih enot (na vsakem UNZ eno), sam pa v svojem vojaško organizacijskem poslu predvideva sedem pokrajin.³¹³ Obema, Kolencu in Krkoviču, se je seveda zastavilo vprašanje, kako to neskladje preseči. Odločni in odrezavi Kolenc ob tem ni veliko razmišljal. Njegova teza je bila jasna: »/.../ mi PEM-a ne bomo razbijali, ni variante, mi imamo vse, sisteme zvez, poveljevanje, mi jih imamo trinajst.« Rešitvi sta torej bili le dve; bodisi dogovor, koliko PEM sodeluje z eno Krkovičevo pokrajino, bodisi prilagoditev vojaške strukture miličniški. Krkovič je sprejel drugo možnost in oblikoval trinajst pokrajinskih štabov narodne zaščite in še »svojega« štirinajstega za povrh – 30. razvojno skupino.³¹⁴

Sobana Uporniki z razlogom, objavljenem v Delu, 21. maja 1990.

³¹² Jože Kolenc, inšpektor za VEM in PEM (za Vojne in Posebne enote milice), od leta 1990 načelnik Oddelka za izredne razmere in vojno. Načrtovalec preprečitve mitinga resnice oziroma akcije Sever leta 1988.

³¹³ Jože Kolenc v eseju Jureta Gašpariča Vloga organov za notranje zadeve v oblikovanju obrambnih sil Republike Slovenije, str. 95. Prikrita Modra mreža: Organi za notranje zadeve Republike Slovenije v projektu MSNZ leta 1990, Zveza policijskih veteranskih društev Sever, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2010.

³¹⁴ Jure Gašparič, prav tam, str. 95, 96.

Takšna je zgodba o nastanku organigrama MSNZ, ki je Mikulič ne omenja. Zelo natančno pa povzema, kar se ponavlja že od *Premikov*, kronologijo nastanka MSNZ, to je, s kom in kdaj se je vse srečal Krkovič. Kot da je to bistvo MSNZ! Nič pa ne izvemo o *modri* liniji, ki je bila morda še pomembnejša, saj se je tudi *zelena* organizacijsko in mobilizacijsko naslanjala nanjo; milica je namreč varovala prevoze orožja, skrbela za hrambo, organizirala vpad v Gotenico in opravljala še druge vrste varovanj. Takšno enostransko obravnavanje dogodkov, kot si ga privošči Mikulič, je izrazito potvarjanje zgodovine.

Naključje je hotelo, da sem spoznala tudi Mikuličevo ženo, vsaj zagotovili so mi, da je bila ona. S knjigo v roki je prišla v zadnjo sobico osrednjega bifeja v Kočevski Reki, ko sem bila tam na sestanku s Šefketom Suljevičem in nekdanjim morisovcem Francem Šego. V prostoru, ki je tako majhen, da so v njem komaj tri gostilniške mize, sem bila z gospodom zatopljena v zelo zanimiv pogovor, ko se je poleg nas nenadoma pojavila omenjena gospa. Že zaradi moških, ki so stali ob točilnem pultu v sprednjem prostoru, smo morali paziti, da nismo bili preglasni. Oblečeni v lovske ali vojaške obleke so si že dopoldan pridno gasili žejo. Potem pa se dva metra od nas pojavi še v lisasto zeleno opravljena dama in se »potopi« v knjigo o čakrah. Skoraj mi je ušel smeh, ko so se »njene« čakre odprle tako blizu naših nosov, saj je gospod Suljevič, danes upokojeni nekdanji oficir KOS, tudi učitelj joge, taj čija in karateja. Predvsem pa je bil med vojno eden od protipravno zajetih in tri mesece po njej protipravno zaprtih častnikov JLA, s čimer je Slovenija kršila Brionsko deklaracijo. Dolga leta je bil v državi *persona non grata*. Zgolj zato, ker se je zameril Krkoviču in Njavru.

Prostorček, v katerem smo se precej na silo znašli skupaj z bralko newagevske literature, je bil tako majhen, da bi je bilo v njem slišati vse, razen neme govorice, zato smo gospo raje zapustili in odšli na prijaznejši kraj. Prepričana sem, da je bil tudi naš odhod, tako kot vsak drug premik po Kočevskem, tisti dan zabeležen.

»Zasluge« za to, da smo bili v slovenskem centru domoljubja deležni tolikšne pozornosti, ima predvsem Šefket Suljevič, ki mu vsi pravijo Šele. Tako sta ga klicala tudi Krkovič in Darko Njavro, ko sta z njim, še kot oficirjem KOS ribniškega območja, navezala tesne »poslovne« politične stike. In prav ti tesni stiki iz prejšnje države so nekdanjega varnostnega oficirja JLA v samostojni Sloveniji skoraj stali glave. Čeprav, ali pa prav

zato, ker se je 30. junija 1991 odločil prestopiti k TO. Krkovičevi možje so mu namreč odvzeli prostost potem, ko je že podpisal izjavo o prestopu. Ne njim ne komu drugemu ni bilo mar, da je posređoval pri dogovorih o nenapadanju med ribniško JLA, milico in TO; še manj, da je pomagal več kot desetini vojakov in uslužbencev JLA, da so že na začetku spopadov med JLA in TO zbežali iz ribniške vojašnice. Čez mnogo let je Šefket triindvajset notarsko overjenih pričevanj, ki so omenjeno potrjevala, celo zaman ponujal na sodišču kot dokazni material, da je bilo njegovo zajetje 30. junija 1991 protipravno. Potem ko so mu Krkovičevi fantje vzeli prostost, so ga topli, mučili in ga skoraj ubili. Rešil ga je Vinko Beznik. Ki se s tem sicer ne hvali, vendar je očitno, da je tako, saj zelo natančno opiše, v kakšnem stanju in kje ga je našel pretepenega in ...

S Šefketom in Francem sem bila tisti dan tudi na Medvednjaku nad Kočevsko Reko, na zadnji postaji Šefketovega mučnega pohoda od enega nezakonitega zapora do drugega. Divje je vozil gor, na 1.100 metrov nadmorske višine, enako divje so bile Franceve zgodbe, ki jih je pustolovec večje obračal v smeh. Ko pa smo prišli na vrh in na majhni planoti zagledali dve zapuščeni stavbi, smo se vsi trije zresnili. Šefket je bil tam prvič po enaindvajsetih letih. Na Medvednjaku so ga Krkovičevi fantje zadrževali le dober teden, vendar ves čas zavezanih oči in golega. Potem pa so ga na silo porinili na zadnjo ladjo, ki je vojsko JLA za vedno odpeljala iz Slovenije. Od takrat se ni več smel vrniti k svoji družini, ki je ostala v Ribnici. Dokler ni njegova žena Darinka po desetletju hudih bojov z državnim aparatom zanj izborila vrnitve.

Da je gospodu Šefketu težko, ker se je prvič po enaindvajsetih letih znašel tam gori na Medvednjaku, je bilo opaziti le po barvi glasu in obraza, vse drugo je nekdanjemu prekaljenemu obveščevalcu uspelo prikriti. Sama sem pretresenost skrila z obhodom po zapuščenih prostorih obeh hiš. Prizadelo me je, kot da ne bi do potankosti poznala Tonijeve zgodbe in kot ne bi vedela, česa vse so (bile) sposobne »določene strukture«.

Gospa Darinka Suljevič je v desetih letih, kolikor se je borila, da se je njen mož po prisilnem izgnanstvu lahko vrnil k njej in sinovoma, srečevala predvsem ljudi, ki so se obračali stran od nje in so bili gluhi za njene prošnje. Tako kot moja sestra. Mila in Darinka sta zaman odpirali ena vrata za drugimi, v nedogled prosjačili in pisarili uradom in uradnikom, predsednikom in ljudem, ki so se vedno znova obračali od njiju, a tudi od vsega, kar so počele

»določene strukture«, pa naj so lagale, kradle ali se samo napihovale. Šefket si je sicer prizadeval, da bi me pripeljal do pripadnika MORiS-a, ki bi mi razkril strelca na gazelo, vendar Franc zagotovo ni bil tisti, ki bi hotel izdati ime svojega kolega, sicer pa ga niti ni poznal. Mene pa sta v vsej tej zgodbi o specialni brigadi MORiS ves čas zanimala predvsem strelec, ki bi lahko dopolnil moje podatke o sestrelitvi gazele, in poveljnik brigade. Samo zato sem preučila večji del gradiva, napisanega o enoti MORiS oziroma 30. razvojni skupini ter njenem poveljniku, in ob branju drugo za drugim doživljala sama neprijetna odkritja. Ker je moja knjiga posvečena eni od akcij 30. razvojne skupine, sem hotela obširneje raziskati še druge in pisati o njih, pa o tem, kaj se je z enoto dogajalo do njene razpustitve. Vendar bi bilo to za način, na kakršnega sem se lotila raziskave, veliko preobširno. Napadu na Ribnico in Ortnek se posvečam le mimogrede in zgolj zaradi povezave s telefonskim pogovorom, ki sva ga imela z majorjem Zorkom. Tudi drugih stvari iz življenja brigade, ki jih omenjam, se dotikam le mimobežno. Hotela sem, kolikor se da natančno, spoznati njihov način delovanja in ga povezati z načinom sestrelitve gazele. Vendar se mi je vse skupaj začelo vse bolj upirati.

Vsemu navkljub sem si prizadevala priti do strelca, srečala sem se z nekaj pomembnimi pripadniki brigade, bila sem v Kočevski Reki, v Gotenici, na Medvednjaku ... Govorila sem še vsaj z desetimi ljudmi, ki bi mi lahko razkrili strogo varovano skrivnost. Ne vem, kaj je v tej državi podobno strogo varovan podatek, kot je ime strelca na gazelo, ki jo je pilotiral Toni. Tega se ne da zaobiti. Zdi se nenavadno! Toliko bolj, ker v vseh drugih primerih poznamo »avtorja« vsakega izstreljenega naboja, ki je letel z naše na armadno stran.

Major Cveto Zorko je bil sicer prijazen sogovornik, še posebej mi je bilo všeč, ko je omenil, da mora resnica o vseh nepravilnostih, ki so se dogajale v brigadi MORiS, priti na dan. Vendar je bilo očitno, da ne namerava biti tretji, ki bi se javno lotil občutljive tematike. Prvi je bil major Ladislav Troha, bolj znan kot »pojoči major«, s katerim so se, potem ko je kritiziral orožarske osamosvojitelje, zgodila v javnosti nikdar pojasnjena in skrivnostna izginotja.³¹⁵ Njihov drugi in res neusmiljen kritik je Mitja Kunstelj *alias* Marinec. Ker pa major Zorko v najinem telefonskem pogovoru ni kazal posebnega zanimanja za srečanje z mano, sem se od

³¹⁵ Gre za izginotje januarja 2001.

njega poslovila z vprašanjem o »domnevnem« strelcu. Njegovega imena mi ni razkril, ni pa tudi zanikal tistega, ki sem ga izrekla jaz. Tistega človeka nisem poklicala. Naj sem imela še tako trden namen, ga nisem poklicala. Od takrat sta minili dve leti. Skoraj vsak dan sem si govorila, kako ...

Moram preveriti imeni še dveh domnevnih strelcev.

Moram preveriti imeni še dveh domnevnih

Moram preveriti imeni še dveh ...

Moram preveriti imeni še ...

Moram preveriti imeni ...

Moram preveriti ...

Moram ...

Moram ...

Moram

Moram ...

Moram.

Morala bi ...

Vendar ne morem. Ne zmorem več opravljati kriminalističnega preiskovalnega dela. Do grla sem že sita negativnih energij, ki jih takšno delo prinaša. Treba se je znati ustaviti. Se zaščititi. Kriminalisti imajo določeno poklicno zaščito. Jaz delujem brez obrambe. Z vso ranljivostjo in ranjenostjo sem hodila od enega do drugega morebitnega informatorja. Iskala sem, brskala, preverjala, primerjala, izločala, izračunavala, kombinirala, selekcionirala, analizirala, sintetizirala. Kot navadna državljanka sem delala tisto, kar bi morala opraviti tožilstvo in policija. In menim, da sem odkrila dovolj. Zdi se mi, da z nekaj pomembnimi dokumenti, s podatki in osebnimi pričevanji, ki jih v knjigi soočam, omogočam precej elegantno preiskavo, parlamentarno ali kriminalistično v okviru tožilstva, vseeno mi je. Samo naj se zgodi! In naj se že kakšna stvar/preiskava v tej državi spelje do konca!

Nisem odkrila, kdo je streljal na gazelo, čeprav sem si za to prizadevala. Morebiti premalo. Saj se mi je zdelo srečanje s človekom, ki je streljal na helikopter in ga sestrelil, že od začetka najtežje in najbolj neprijetno. Nisem mogla predvideti posledic. Gre namreč za soočenje z resnico, ki biva v neznanih, vmesnih prostorih med življenjem in smrtjo.

Nalogi nadaljnjega iskanja strelca sem se odrekla tudi zato, ker se je poveljnik Krkovič medtem sam priglasi za poveljujočega pri sestrelitvi.

Ker je mogoče dokazati, da je Janez Janša, eden od podpisnikov dokumenta Republiške koordinacijske skupine, v katerem je tudi ukaz o sestrelitvi helikopterjev z dne 27. junija 1991, vedel za Tonijevo sodelovanje s TO.

Ker je iz ukaza, za katerega Janša sploh ni bil pristojen, jasno, da ni izločil dveh oziroma treh gazel iz helikopterske eskadrilje z Brnika, ki naj bi po dogovoru preletele na stran TO, četudi je za to vedel.

Ker to pomeni, da so gazelo in z njo Tonija in Bojančeta sestrelili v vojaškopropagandne namene?

»Ja, gospa, saj ste pravi Sherlock Holmes!«

S temi besedami me je presenetil dr. France Bučar, prvi predsednik slovenske skupščine v samostojni državi. Obiskala sem ga tik pred poletjem leta 2011 na njegovem domu v Ljubljani. Zanimala me je predvsem tista nočna seja, ko naj bi proti stavbi skupščine streljali »diverzanti« JLA. Ko sem to vprašanje začela raziskovati, je bilo v arhivu skupščine še označeno kot »tajno«. Nisem pa vedela, da je magnetogram seje v resnici že objavljen v virih Arhivskega društva. Zato sem se napovedala pri dr. Bučarju, ki je bil na razširjenih sejah Predsedstva RS med oboroženim spopadom vedno navzoč.

V sproščenem pogovoru mi je nekatere zadeve razkril, druge pa potrdil. Tudi sama sem mu osvetlila nekaj podrobnosti, do katerih sem se prikopala, in ga s tem spodbudila, da je vzkliknil tisto o Sherlocku Holmesu. Svetlo me je pogledal. Jaz pa se nisem mogla niti kislo nasmehniti. Zadel me je v srce. Popolnoma nepričakovano. S tako dobrohotno pripombo. Šlo mi je na jok – saj dobro vemo, kakšne vrste detektiv je Sherlock in kaj preiskuje, sem pomislila. Gospod Bučar je opazil moje nelagodje.

»Ja, gospa, a niste veseli?«

»Ne,« sem odkimala.

»Pa bi morali bit.«

»Pa nisem.«

»Gospa, veseli bodite. Rešili ste uganko. Jaz sem pravnik, vem, kaj govorim. To je vendar kompliment. Odkrili ste u...«

»Nisem.«

»Seveda ste! Če je res, kar pravite, in očitno je, potem gre za u...«

Seveda, vsaka kriminalka se začne s truplom, mi je šlo skozi glavo. In jaz sem raziskovala Tonijevo smrt. Ne!

»Hotela sem samo oprat ime svojega pokojnega svaka. Da ga ne bi več blatili. V vseh knjigah je zapisan le kot pripadnik JLA. To ni prav.

Vsaka obletnica smrti je za njegove bližnje prava mora. Hotela sem le, da bi se to nehalo. Nobenih drugih namenov nisem imela, gospod Bučar, nisem hotela ... In nočem!»

»Ja, Ja, kaj boste potem zdaj?»

»Ne vem.«

»To morate zdaj dokončat.«

»Vem, da moram, ampak ...«

»Dokončat morate, kar ste začeli. Če ste že tako daleč prišli, morate to končat, gospa.«

»Saj bom, ampak ... Veliko raje bi, da bi to namesto mene naredili kriminalisti ali kak preiskovalni novinar. To ni zame. Jaz sem samo igralka in dramska pisateljica ...«

»Ja, kako je že rekel nobelovec S..., da se stanje v državi prepozna po tem, kakšen je njen generalštab in teater. Bo kar držalo, a ne? Vi ste iz teatra, a ne?»

»Ja,« sem se strinjala, ne da bi slišala ime nobelovca. Nerodno mi je bilo še enkrat vprašati po njem.

»Ja, ampak je res tako, kot pravite. Nimamo šanse, dokler se stvari ne uredijo. Sodišča, pravna država, dajte no ... Ja, kdaj smo pa Slovenci imeli pravno državo, ja, dajte no.«

»Ves čas govorijo o njej ...«

»Govorijo že, ampak ... Ravno zdaj pišem o teh stvareh. O tem, o čemer tudi vi prav razmišljate ...« Pokazal je na računalnik, ki je bil za njegovim hrbtom ves čas prižgan. Zmotila sem ga med delom.³¹⁶ »Ja, ampak povejte mi gospa, kje ste bili pa do zdaj?»

»Kje ste bili pa vi? Zakaj nihče ni sprožil postopka, tudi nihče od predsedstva?»

»Ja, veste, nam so povedali zelo malo. Takrat nam niso nič povedali, razen tega, da je šlo za slabo koordinacijo, pa da je vaš brat ...«

»Moj svak.«

»No, vaš svak je menda preletaval stavbo predsedstva ali skupščine. Tako so nam rekli. Pa da je ...«

»Nič od tega ni res.«

»Vidim, ja, Ja, saj sem kasneje videl ... Je bilo vse skupaj sumljivo. Ampak

³¹⁶ Dr. Bučar je verjetno pisal knjigo Slovenci in prihodnost, Slovenski narod po rojstvu države.

takrat med vojno, veste, to se je toliko dogajalo, da je bilo nemogoče ... Mi smo verjeli, da ...«

»Razumem za takrat. Ne pa za potem, po vojni.«

»Potem se pa pozabi, saj veste ...«

»Pa se ne bi smelo.«

»Ne, ne bi se smelo ...«

»Zaradi vsega, kar še pride.«

»Natančno tako.«

LJUBEZEN NA SMRT

bil sem ti tako blizu da me zebe med drugimi

Paul Eluard

Pisma so vsak dan prihajala in odhajala. Debela in zajetna, da se je že na daleč videlo, da pokajo od vsebine. Verjetno podobne tisti, ki jo Fulvio Tomizza opisuje v delu *Mladoporočenca iz ulice Rossetti*. Samo ljubezen lahko tako vznemiri človekovo domišljijo, da se razpiše na tisočih strani. Ko sem brala *Mladoporočenca*, se mi je zdela le še ljubezen moje sestre in njenega moža tako silna, kot je bila ljubezen Danice Tomažič in Stanka Vuka. A takrat je bil Toni še živ, zato je v meni ob prvem branju odzvanjala predvsem srečnejša plat njune ljubezenske zgodbe. Po Tonijevi smrti pa sem potegnila vzporednice še s političnim delom, ki tako kot njegova smrt vse do danes ostaja zaviti v skrivnost. Ne vemo namreč, ali so smrt mladih zakoncev in bolj ko ne naključnega obiskovalca Draga Zajca na njenem domu v Trstu zakrivili komunisti ali morilca teroristične organizacije Črna roka, ki sta delala za plavo gardo. Stanko Vuk je tako kot Zajc pripadal krščanskim socialistom, njenemu zadnjemu srečanju naj bi sledil skupen odhod v partizane, namesto tega se je zgodil njun in Daničin umor. Italijanska policija ni našla nobenih dokazov, ki bi potrjevali eno ali drugo domnevo o morilcu, ker se s primerom ni ukvarjala. Zgodba pa se zaradi skrivnosti in tragičnosti zapisuje med pomembnejše slovenske mite. Za ljubimcema je ostalo, razen redkih pričevanj, le štiristo pisem,³¹⁷ ki jih je Stanko pisal svoji mladi ženi, medtem ko je bil dve leti zaprt v italijanskih ječah. Tomizza je njuno skupno življenje opisal v presunljivem romanu, napisanem v italijanščini in pozneje prevedenem v slovenščino.

Celo pisatelj se je čudil, da je ta prelepa, a nadvse tragična ljubezenska zgodba Danice in Stanka Vuka štirideset let ostala neobdelana in se je ni lotil noben slovenski avtor. Tomizza, na pol Slovenec, na pol Italijan, očitno ni vedel, da se Slovenci precej neradi ukvarjajo s svojimi junaki. Le kateri narod ne bi že umetniško ubesedil ali kako drugače predstavil zgodbo generala Maistra, Cankarja, Kosovela, pesnikov moderne, Kogoja, Gruma, Louisa Adamiča ...

³¹⁷ Stanko Vuk, *Ljubezenska pisma*, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1986.

S podrobno raziskavo pisem in na osnovi številnih pričevanj je Tomizza do popolnosti izrisal značaja obeh ljubimcev, se z velikim navdihom predal njuni strastni, a zaradi Stankovega ujetništva tudi nesrečni ljubezni ter ju v pravem mojstrskem orisu za vedno iztrgal pozabi. Osnovne teme, neizpeta ljubezen, skrivnostna vloga politike, tragična smrt in pisma, vzpostavljajo idealne vzporednice s snovjo, ki sem jo obravnavala sama, zato me je knjiga še posebej navdihovala. Vendar si sama nisem smela privoščiti pisanja romana, kajti moje poslanstvo je bilo predvsem približati se resnici o Tonijevi smrti. Ne morem pa povsem zaobiti prelepe Miline in Tonijeve ljubezni. O kateri bi se lahko tudi jaz razpisala na stotinah strani, pa se bom omejila le na kak droben utrinek iz spomina.

Mladoporočenca Mila in Toni.

Če so v *Mladoporočencih iz ulice Rossetti* pisma ključni vir zgodbe, »nastopajo« Milina in Tonijeva pisma le na začetku njune ljubezni, do trenutka, ko sta se poročila in sta kot mladoporočenca zaživela v Mostarju. Poročila sta se dobri dve leti za tem, ko sta se spoznala, in če sta si dopisovala skoraj vsak dan, razen med konci tedna, ki sta jih po navadi preživljala skupaj, gre za približno štiristo pisem, ki jih hrani Mila. Ta pisma so tako globok del njene intimne, da mi noče razkriti niti njihovega števila. Vendar se mi zdi, da sem prav izračunala. Kot mlajša pubertetnica sem spremljala pošiljanje in prejemanje zajetnih kuvert, ki so najprej potovale iz Ljubljane v Skopje in nazaj, čez čas pa v Mostar.

Morda me je tista leta, ko so pisma nastajala, kdaj prijelo, da bi odprla Milin predal in kako pismo prebrala, vendar se ne spomnim, da bi to storila. Verjetno je bila naša mama tista, ki nas je naučila medsebojnega spoštovanja. Razen tega so se mi zdela pisma, tako kot moja sestra, posvečena. Imela sem občutek, da jih je prebiral ves čas, ko je bila doma. Na pol sede, na pol leže na postelji je bila vseskozi obkrožena s Tonijevimi pismi. Kadar jih je pisala, mi je odkrito pokazala, da sem v sobo vstopila v nepravem trenutku:

»Nehaj me že motit!«

Za mojo drago sestro smo nehali obstajati vsi razen njen ljubi dragi Toni, ki je bil tam stotine in stotine kilometrov daleč, najprej v Skopju, pozneje v Mostarju. A kot štirinajstletnica se nisem imela namena kar tako sprijazniti s tem. Še posebej ker moji starejši sestri, razen popolnosti, skoraj ni bilo kaj očitati in za adolescenta je že to dovolj moteče. Mila je bila skromna, razumevajoča, pridna in ubogljiva, predvsem pa ni nikdar počela neumnosti, ki so mene dosti bolj zanimale kot vse tisto, kar je bilo dovoljeno. Če je bil v meni hudiček, je v njej od rojstva bival angel, to sem bila pripravljena brez posebne zavisti priznati že takrat, saj sem vedela, da zaradi tistih štirih let, ki jih je imela več kot jaz, jemlje nase tudi dobršen del moje odgovornosti. Predvsem pa je bila moja sestra vedno prisotna in vsem na voljo, bila je prava, pravzaprav odlična starejša sestra (težko bi si zamislila boljšo), saj si se nanjo lahko v vsakem trenutku zanesel, če ne drugače, pa tako, da si ji iz dolgčasa ušpičil kakšno neprijetnost.

In potem se zgodi, da se to krasno milo bitje, za katero si prepričan, da živi le za druge in za svojo izobrazbo, nenadoma noro zaljubi, čeprav se je zdelo, da je fantje sploh nikoli niso zanimali. Emilija – nikoli ni bila zadovoljna s svojim krstnim imenom, zato smo jo klicali Mila – dopolni devetnajst let, sreča princa na belem konju in že prvi hip postane njegova princesa. Pa se mi, če sem odkrita, takrat ne Toni ne Mila nista zdela kot princ ali princesa. Ona je imela za moj fini okus dosti preveč kilogramov, on pa se mi je zdel bolj podoben kakemu kmetu kot postavnemu mlademu častniku in pilotu, kar je v njem, seveda upravičeno, videla Mila. Za začetek je bilo zame narobe že to, da je nosil sramotno kratke lase, takrat, v začetku sedemdesetih, so bili namreč v modi daljši ali izrazito dolgi. Seveda sem čutila dolžnost, da sestri to čim prej sporočim, še preden bi druženje s Tonijem postalo zanjo nevarno. Moji najstniški preobčutljivosti sta šla v resnici krepko na živce.

Predvsem se mi je zdelo, da v siloviti zaljubljenosti neskončno pretiravata, čeprav sta se v družbi vedla čisto spodobno in nista počela nič posebnega, razen da sta težko odtrgala pogled drug z drugega. Kdor je bil v njuni bližini, je takoj ugotovil, da med njima gori božja iskra, ljubezen, kakršno srečamo le redko, morda celo beremo redko kdaj o njej. Največkrat v melodramah, kjer se zgodba silovito in strastno začne in se lepo razvija, vse dokler se praviloma ne konča tragično. Princip nedokončanosti in neizpoljenosti daje vsem velikim ljubezenskim zgodbam nadih tragičnosti. Tragedija pa je že sama po sebi mitološka.

Od blizu sem bila priča ljubezni, ki me še zdaj navdaja z upanjem. Kadar v družbi beseda nanese nanjo, rada povem, da verjamem vanjo, četudi sama z njo nisem imela ravno sreče. Ampak saj se učimo tudi kot priče drugih. Naučila sem se, da v zvezi z ljubeznijo, podobno kot pri veri, ni koketiranja ne kolebanj, gre za popolno predanost, vendar brez fatalizma in zaslepljenosti, ki po navadi spremljata verska čustva. Vendar vedeti žal ni dovolj.

Devetnajst let je bila stara moja sestra, ko je srečala svojega moža, devetnajst let sta preživela tesno skupaj. Skoraj vsak dan ji je prinesel rože, nenehno ji je kaj kupoval, jo obdaroval, nikdar ji ni bilo treba ne v trgovino ne v banko, ker ji to pač ni bilo všeč; ona mu je pozornost vračala na svoj način. Kadar sta bila skupaj, sta bila kot dve nezemeljski bitji z večno nasmejanima in svetlima obrazoma.

Zdi se mi, da je pri nas doma postalo bolj veselo, odkar je dvaindvajsetletni Toni začel hoditi k moji sestri. Kot da je s svojim prihodom razbremenil tišino in razpihal tesnobo, ki je vladala v stanovanju, kadar je bil doma naš oče. Z njim in z mamo je že prvič govoril, kot da ju od nekdaj pozna, pa tudi njima je bil fant tako všeč, da je bilo videti, kot da ga bosta vzela za sina, ki ga nista imela. Všeč jima je bila Tonijeva vojaška pilotska služba, čeravno ni bila prav blizu, a morda ravno prav daleč, da fant ne bo prevečkrat hodil na obisk k njuni hčeri. Glede tega sta se gotovo zmotila! Za očeta je bilo najbrž pomembno tudi to, da ima Toni stanovanje, torej bi lahko eno hčer, če bo le za to, že kmalu »spravil pod streho«, predvsem pa si je vroče želel vnukov. Milin fant je bil torej utelešenje vsega najboljšega na svetu, imel je denar, položaj, znal je biti spoštljiv celo do najpreprostejših ljudi, posebej do starejših, in s hčerko je mislil resno, o tem sploh ni bilo dvoma, saj se drugače ne bi že takoj prvi večer pojavil pri njej doma. Odlična partija, skratka! Že med prvim Tonijevim obiskom je bilo videti, kot da so se vse zmenili.

Meni so bili vsi zoprni, zato sem se, takoj ko se je ta sestrin čudni tip pojavil, pod pretvezo, da se grem učiti, pobrala v dnevno sobo, a se seveda nisem mogla učiti, saj sta njegov glas in smeh bobnela skozi tanke stene stanovanja v bloku.

Čudno, da je ni kar takoj zaprosil za roko, saj je kakor kužek prišel za njo že zgodaj zvečer, čeprav jo je popoldne komaj prvič videl. Ker pa je dekle, vzgojeno, kot je bilo, reklo, da ne more kar tako z njim v kino, je svojo sestro Anko vprašal za njen naslov. In se že po nekaj urah »namalal« pri nas. In to kakšen! Ko sem ga zagledala, sem se obrnila kar stran. Oblečen je bil v neko prastaro – moji pubertetniški nečimrnosti se je zdelo, da predpotopno – rjavo obleko. Edino, kar sem mu lahko štela v dobro, je bilo to, da si okrog vratu ni obesil še stare očetove črne kravate. Takrat so bile moderne velike, široke in pisane kravate. Že na kilometer daleč je bilo videti, da Anton mlajši, kmalu smo namreč spoznali tudi Antona starejšega, prav tako pilota in njegovega očeta, že od začetka gimnazije ni stopil v trgovino z oblekami. Seveda, ko pa je od šestnajstega leta nosil le uniforme. Poletja, ki jih je tu in tam preživel na Vrhnikih, pa je v glavnem prebil v kratkih hlačah.

Naša družina je bila značilna delavska priseljenska družina bolj na socialnem robu kot ne, in o tem, kaj je meščansko, sem do takrat zgolj brala. Svoj prvi denar sem zaslužila že v četrtem razredu osnovne šole. Učila sem fantka, ki je bil malce bolj trdobučen od drugih in je hodil v drugi razred. Od petega razreda sem ob popoldnevih in večerih pazila na sosedovo punčko, v sedmem pa sem med poletnimi in zimskimi počitnicami že delala v menzi gradbenega podjetja, kjer sta bila zaposlena oče in mama. Počasi, a načrtno sem se ekonomsko osamosvajala, da vsaj v oblekah ne bi bilo prevelike razlike med mano in sošolkami. Zato sem oblekam pripisovala večji pomen, kot bi bilo treba. Ko se je pri nas pojavil Toni, sem imela za sabo že nekaj celodnevni nakupov na Ponte Rossu v Trstu, kjer smo sicer kupovali veliko cenejšo, a – vsaj meni se je takrat zdelo tako – res fantastično nobel obleko. Bila sem ponosna na svoje dvoje kavbojke »na zvonc«, še bolj na to, da sem si jih kupila s svojim denarjem. Imela sem torej izoblikovan okus in svoje mnenje. Toni pa je k nam prišel v obleki, ki je bila že davno iz mode, in v še starejšem sivem plašču, in ko se je sezul, so na hodniku ostali njegovi staromodni, v brezčasju izgubljeni vojaški čevlji. Meni se je zdel bolj prikazen kakor snubec, ampak moja sestra se je že prvič obnašala, kot da jo je res prišel zasnuti. Menjala je barve kot kameleon in

jecljala z grgrajočim glasom. Če danes pomislim, je bilo prav presunljivo: bila sta kot dve lepi srečni živalci, ki se srečata in v naslednjem trenutku že iščeta gnezdo. Ko je Toni po ne vem koliko urah končno le odšel in se je vse umirilo, me je sestra še vsa radostna zaupljivo vprašala, kakšen se mi je zdel. Usekala sem kar naravnost:

»Grozen! Kot kakšen kmet.«

Videla sem, kako jo je prizadelo, skušala sem se izvleči s prozorno razlago in opravičilom, a bilo je prepozno. Kruta in zgrešena ocena je bila že izrečena. Še dolgo je v mojem srcu ostala krivda. Še posebej ker sem morala že zelo kmalu priznati, da sem se zmotila. Človek je Tonija preprosto moral vzljubiti. Bil je naraven in odprt, topel, pristno človeški, z odličnim smislom za humor.

Tak je prišel v našo družino. In tak je k moji sestri v Ljubljano odslej prihajal iz 965 kilometrov oddaljenega Skopja. V eno smer je priletel z letalom, v drugo se je peljal z avtobusom, vsaj petnajst ali še pogosteje sedemnajst ur. Več kot eno leto. Če se je le dalo, je prišel vsak teden, če ne pa na dva.

V Ljubljano je avtobus pripeljal ponoči, še preden se je zdanilo, vendar je šel Toni le redkokdaj spat domov na Hrvatski trg, kjer so imeli starši stanovanje. Na klopci pod našim blokom je čakal, da se bo zdanilo in bo ura okrog šest, ko si je naš oče ob sobotah, kadar ni šel v službo, po navadi začel kuhati kavo. Ko je bilo mrzlo, je še kako uro počakal na železniški postaji, potem pa naslednjo ali dve potrpežljivo krožil okrog bloka in čakal, da se bo v našem stanovanju prižgala luč; takrat si je upal komaj slišno pocingljati. In tudi nama z Neno je vedno kaj prinesel.

Iz Skopja se je vozil res dolgo, moral bi biti na smrt utrujen, pa je k nam vedno prinesel smeh. Najtežje pri njegovih tako pogostih obiskih je bilo, da so morali Tonijevim domačim ostati skriti. Bal se je, da bi bili njegovi užaljeni, ko bi izvedeli, da je njihov sin in brat skoraj vsak teden v Ljubljani, pa jih ne pride pogledat. Z Milo sta pazila, da ne bi koga po naključju srečala v mestu. Pa se je vseeno primerilo, da je v soboto popoldan k nam na obisk prišel Tonijev oče, včasih z mamó, še pogosteje pa sam, in ostajal po nekaj ur, medtem pa smo bili vsi živčni, ker se je Toni skrival v dnevni sobi za omaro. Bali smo se, da ne bi po naključju zakašljal, moral na stranišče ... Zelo previdno smo zapirali vrata iz kuhinje v sobo, da ne bi oče, ki je sedel nasproti vratom, zagledal sina, ki se, visok in plečat, kot je bil, precej neuspešno skriva za omaro.

Svojo družino je imel Toni zelo rad, vendar je vsako minuto svojih

ljubljskih obiskov kot največjo dragocenost hranil le za Milo. Sicer pa si je njune skupne ure in minute tudi na res požrtvovalen način »privozil«. Ure in ure skozi celotno jugoslovansko državo, danes bi prepotoval štiri. Po cesti bratstva in enotnosti, ki je zavzemala dobršen del poti do Skopja, se je sicer potovalo malce hitreje, a je bila tudi ta še vedno zelo daleč od tistega, čemur pravimo avtocesta. V začetku sedemdesetih let so bili avtobusi pri nas na splošno neudobni, s trdimi sedeži, brez klimatskih naprav, vedno natrpani prav do zadnjega sedeža, v njih je smrdelo po slabi nafti in še marsičem, zlasti na takšnih skoraj celodnevni progah, vonjave, ki so se iz ure v uro vse bolj širile in krepile in se že tako pomešale, da so v glavnem ponujale težko prepoznaven, a precej oster in močan vonj, so bile nekaj povsem običajnega. Vendar je Toni vedno pripotoval tako dobre volje, kot da bi mu ves čas stregli v prvem razredu poslovnega vlaka. Zato pa je toliko bolj žalosten odhajal. Nemaleokrat je pismo za Milo prinesel že kar s sabo. Preden ga je spremila na postajo, ga je pustil na omarici pod lučko, da ga je lahko našla, ko se je sama vrnila domov. Če sem po naključju opazila, da ga je na skrivaj odložil tja, mi je zarotniško pomežiknil, naj bom tiho. Tako je Toni vedno bolj postajal del naše družine in vsakemu od nas se je prikupil na svoj način. Dokončno nas je osvojil s svojim neverjetnim »pogumom«.

Bilo je še tisto prvo leto, ko se je vozil iz Skopja. S sestro sva spali v dnevni sobi, ki je bila tudi najina spalnica. Bila je sobota ponoči, ura, ko se noč že počasi začenja prevešati v jutro, ko je Mila nenadoma predirno zavpila. Mene je bilo zelo težko zbuditi, a takrat sem skočila pokonci in se še bolj prestrašila, ko sem, tako kot ona malo prej, na sicer temnem balkonu zagledala veliko silhueto. Trkala je po balkonskih vratih. Mila jih je že odpirala in tiho vzkliknila: »Toni!«

Padla sta si v objem. Jaz pa sem obsedela na postelji in nič mi ni bilo jasno. Neverjetno, ampak očitno se je Toni res pojavil na balkonu, saj sem ga videla z one strani zaprtih balkonskih vrat, torej je prišel ... od zgoraj, s terase. Iz devetega nadstropja je priplezal v osmo! Slišala sem, da ga je Mila že okregala zaradi tega. Hotela sem nekaj reči, pa sem bila raje tiho. Seveda je dekletu malce nerodno, če se fant k njej spusti kar z neba, iz devetega v osmo nadstropje, pa še sredi noči, ko bi mu lahko že zaradi teme spodrsnilo ... O, Bog!

Že takoj zjutraj sem šla na teraso gledat, kako je to izvedel. Še leta potem sem se, kadar sem obešala perilo na terasi, vedno spomnila Tonijevega

podviga in si ogledovala tisto razdaljo od terase do našega balkona, ki sicer ni prav velika, vendar visi nad globokim prepadom, ki se konča na cesti. Malce sem tudi sama plezala, a s klini je drugače, saj so primerno postavljeni za oprijem rok ali nog. Če se spuščaš s terase v osmo nadstropje, pa je prav vse narobe, kajti tam, kjer bi moral biti oprijem, ga ni, tam, kamor bi človek moral postaviti nogo, to ni mogoče, ker je nimaš kam, sploh pa je višina samomorilsko vrtoglava. In če bi bil Toni le za hip nepazljiv, bi ... Mila je bila upravičeno huda. Katero dekle pa ne bi bilo, če bi fant zaradi nje ogrožal svoje življenje.

Komaj sem čakala, da se bosta zbudila oče in mama in ga bosta videla, Mila pa se je tega seveda bala. Zato sta, če se ne motim, uprizorila še Tonijev prihod skozi vrata. Mila je šla zapret in odpret vrata, skozi katera naj bi prišel Toni. A budnim očem in ušesom naše mame to ni ušlo. Naši mami ni še nikdar nič ušlo. Vendar to pot tudi njej najprej ni bilo čisto jasno, kako, od kod je prišel.

»S terase,« je rekla Mila.

»S terase?« ni mogla verjeti mama.

Toniju je bilo nerodno.

»Toni, a si ti res čist neumen?« je bila jezna naša mama.

»Včasih je pa treba bit mal, a ne?«

»Pa veš, da je to nevarno, Toni? Lahko bi se ubil.«

»O, to se pa ne bi,« se je zasmel Toni, »ker potem pa ne bi več videl Mile.« Verjamem, da si je Toni želel, da bi način njegovega prihoda ostal skrit. A to preprosto ni bilo mogoče. Naša mama se je bala zanj prav tako kot Mila, zato si je Toni s tistim vrtoglavim spustom prislužil dovoljenje, da sme, kadar pride iz Skopja, že sredi noči pocingljati pri nas in zbuditi tistega, ki se bo pač zbudil. Milo in našo mamo seveda, saj ima tako dobra ušesa, da bi v spalnici slišala miš, ki bi tekla po kuhinji. Jaz sem na srečo še od rosnih let precej gluha.

Potem pa je leta 1973 prišel tisti nesrečni zdravstveni pregled in Toni bi moral prenehati leteti; a ker je bil tako nadarjen mlad pilot, so mu dovolili prešolanje na helikopterje. Ponudili so mu službo v Zagrebu, letel naj bi na helikopterjih Mi-8, vendar sta se z Milo odločila, da bo šel raje letet na gazele v Mostar.

Že nekaj let se je namreč govorilo, da bodo izvidniško helikoptersko eskadriljo z gazelami vzpostavili tudi na Brniku. In Tonijev namen je bil, še zlasti odkar je srečal Milo, priti v Slovenijo. Vedel je, da pot domov

vodi prek Mostarja. Po več kot enem letu voženj iz Skopja se je torej preselil tristo kilometrov bližje Ljubljani, kar se zdi veliko. Vendar je, vsaj kar zadeva dolžino potovanja, prišel z dežja pod kap. Neposredne letalske povezave ni bilo več niti v eno smer. Lahko bi pogosteje letel iz Sarajeva do Zagreba. Vendar je, če se ne motim, že hranil denar za poroko. In cesta prek Bosne, čez gorovje Makljan, je bila, vsaj meni se je zdelo tako, skoraj smrtno nevarna. Še posebej kadar sta se v ovinku srečala dva avtobusa ali pa avtobus in tovornjak, ki se na tisti ozki cesti teoretično sploh ne bi mogla srečati, vendar se je to v praksi vedno vendarle nekako izšlo. Za potnike je bilo vsekakor bolj zdravo, če so medtem mižali; za tiste, ki so imeli slabo srce, nikakor ni bilo priporočljivo, da bi gledali v prepad. Z avtobusom se je potovalo tudi po snegu, ledu, po spolzkih ovinkih. Zato je bilo vendarle varnejše potovanje z vlakom, pa tudi udobnejše ali krajše; v vedno prepolnih in smrdečih vagonih Jugoslovanskih železnic, posebej nabitih s potniki in njihovimi nepreglednimi kupi prtljage na poti skozi Bosno. Iz stranišč je močno zaudarjalo, ampak kljub temu so bili vlaki še zlasti okoli praznikov in med počitnicami tako polni, da so po dva, trije (ali še več) potniki stali in sedeli v tistem majhnem stranišču in ni mogel nihče drug niti stopiti vanj. Na srečo se je vlak velikokrat ustavil tudi zunaj postaj. Kar tako nenadno smo v različno dolgih postankih sredi noči skakali z vlaka in čisto ob njem na hitro opravljali »nujne zadeve«, saj smo se bali, da nam ne bi vlak medtem ušel. Takšna so bila vsa daljša potovanja skozi Jugoslavijo, nadvse pestra, a dolgotrajna in naporna.

Saj ne vem zagotovo, ampak mislim, da se je Toni Mili precej smilil, ker se je tako vztrajno in trdovratno vozil v Ljubljano in ostajal pri njej vedno le tisti dan in pol, pa je že moral spet nazaj na svoje vojaško letališče. Mogoče sta se tudi zato že po dveh letih poznanstva poročila in je Mila odšla z njim v Mostar ter ostala tam skoraj deset let. V Ljubljani je zapustila dve globoko užaloščeni sestri. Po dveletnem študiju defektologije, danes specialne pedagogike, je študij sicer želela nadaljevati v Zagrebu, tudi profesorji so jo spodbujali k temu, a hotela je biti tudi s Tonijem. In se je odločila. Zanj! Bolje se res ne bi mogla. Vse drugo bi bila čista izguba časa.

A preden sta se Mila in Toni poročila, je bila pri nas doma cela drama! Začelo se je zelo žalostno. Dober teden pred poroko je kar se da nesrečno umrl Tonijev stric Martin. Zaradi žalovanja so v družini že resno razmišljali, da bi poroko preložili. Vendar so se na koncu odločili, naj se Mila in Toni

vseeno poročita. Svoj prihod so že potrdili bližnji sorodniki iz Hrvaške, Srbije, Nemčije ... Razen tega je bilo zelo očitno, da Toni le z največjo težavo odšteva minute, ko bo Mili končno tudi uradno lahko rekel žena.

Poroka je bila lepa, čeprav brez glasbe in plesa, z manj veselja, a z mladoporočencema, ki sta žarela v ljubezni in bila res lep par.

A pred njo so Milo že dolgo navdajali dvomi. Bila je namreč zelo mlada, niti enaindvajset let še ni imela, preselila naj bi se v Mostar, tja daleč, skoraj bogu za hrbtom se nam je zdelo, v mesto, ki ga ni poznala, prišla bo tja in bo brez službe, ki se ji je sicer v Ljubljani že obetala, če se ne bi odločila za nadaljevanje študija. Začela je dvomiti o upravičenosti tako pomembnega življenjskega koraka, ki bi morda lahko še kako leto počakal. In jaz sem jo razumela. Zdelo se mi je, da je tudi moja sestrška dolžnost, da jo razumem.

Bil je petek, torej dan pred poroko. Že zjutraj se je Mila brez kakršnihkoli prejšnjih opozoril ali znakov nenadoma zaklenila v dnevno sobo, še prej pa mi je naročila, naj Toniju, ko bo prišel, povem, da se ne more poročiti z njim. Bila je zelo nesrečna, čisto iz sebe. Nisem je poznala take. Z mamó sva bili zelo zaskrbljeni. Ali še bolje, predvsem je bila zaskrbljena ona, saj je v Milini nenadni odločitvi videla samo težave; prvi gostje bi namreč morali pripotovati že tisto popoldne.

»In kaj bo rekel Toni, kaj bo rekel?« sva se spraševali.

Čudno, da je sploh preživel prvi šok. Ves radosten je prišel k svoji nevesti, potem ko je dve leti čakal le na ta trenutek, in kar obnemel sredi hodnika, ko je slišal, kar sva mu z mamó povedali. Naši mami se je Toni še bolj smilil kot meni. Po eni strani sem bila celo vesela, saj sem mislila, da bo Mila vsaj še nekaj časa ostala doma. Zame je bila neznosna že misel, da bo šla in nas pustila same.

Toni je Milo poskusil priklicati, ker pa iz sobe ni bilo odziva, je tudi on izgubil dar govora. Obstal je na hodniku, ob vratih v dnevno sobo. V najtemnejšem kotičku našega stanovanja. Občepel je v mrtvem kotu med vrati v kopalnico in dnevno sobo. Mama je skuhala kavo. Bilo je napeto, zaradi Tonijevega odziva prav moreče. Postregla je s kavo, glasno povabila Milo, naj se jima pridruži. Že prej jo je nekajkrat prosila in pregovarjala, naj pride ven, naj si vendar premisli. Mila se ni odzivala. Ali pa je samo ponavljala, naj jo vsi pustimo pri miru, ker nič ne razumemo. Saj v resnici res nismo.

Toni je zelo dolgo ostal na hodniku ob zaklenjenih vratih. Ko je malo

prišel k sebi, je nekajkrat, ne preveč glasno, da ne bi bil preveč nadležen, potrkal po njih.

»Bucki, a se res nočeš poročit?« takrat je Milo že klical bucki.

Na oni strani je vladala tišina.

»Bucki, bucki, a si noter?«

Molk.

»Seveda je noter,« sem rekla, »samo noče govorit s tabo.«

»Nočeš govorit z mano? Zakaj nočeš govorit z mano? Bucki, a res nočeš govorit z mano?«

Tišina. Nič. Nobenega glasu na oni strani.

Mama je Tonija posedla za mizo. Bil je res zgrožen. Kmalu po tem smo se temu smejali, a takrat je bila drama zelo zelo resna. In dolga! Trajala je od jutra do popoldneva. Vmes je Toni Milo prosil, rotit, moledoval ... ji obljubljal vse mogoče, se zaklinjal ... Ona pa je ostajala neomajna. Nikogar ni spustila v sobo, le mene enkrat ali dvakrat na kratek posvet. Proti popoldnevu je bilo pri njej le čutiti rahlo otopletev ... Toni je pristal že na vse, saj mu drugega tudi ni preostalo.

»Bucki, ni se ti treba poročit, samo pridi ven.«

»Ne, ne grem, ker boš hotel, da se poročim.«

»Ja, seveda hočem, da se poročiš, ker ...«

»No, zato pa ne pridem ven!«

In ko smo že opustili misel na to, da bo tisti dan prišla ven in da se bosta poročila, si je Mila nepričakovano premislila in je Tonija spustila v sobo. Toni je pozno zvečer presrečen odšel od nas. Vendar jo je naslednje jutro vseeno prišel »pokontrolirat« k frizerju, kamor si je šla Mila uredit poročno pričesko. Še zjutraj se je bal, da si bo premislila.

Pred izložbo frizerskega salona je hodil sem in tja, se malo pokazal pa spet skrnil, vsekakor je Milo nadzoroval. Mahal ji je in ji dajal različna znamenja, naj mu vsaj pokima, saj ga vendar pozna. Mila se je kar dolgo pretvarjala, da ga ne vidi, in se je zabavala. On pa si, revež, ni upal vstopiti. Oblečen je bil v svoje običajne kratke hlače. Mama Nuša je kasneje povedala, da je bil tako nervozen, da se ji zdi, da ni nič spal, in da se ni mogel niti obriti, tako se mu je roka tresla. Prvič v življenju je šel k brivcu, ker se je bal, da se ne bi porezal. Toni se je tako očitno motovilil pred salonom, da je frizerka Milo vprašala, kdo je to in ali ga mogoče pozna.

»Ja, seveda ga poznam, to je moj bodoči mož.«

Ko mu je pomahala, je vedel, da se ni šla frizirat kar tako in bo res prišla na Magistrat. In je še sam stekel k brivcu.

Po poročnem slavlju, ki je bilo zaradi Martinove nedavne smrti mirno, a kljub temu pristno in prijetno, sta se Mila in Toni že zvečer odpeljala na poročno potovanje v Vodice, v vojaški hotel najvišje kategorije. Potovala sta s spalnikom. Proti jutru se je vlak počasi približeval Splitu. In se ustavil na postaji Perišić, ko je Toni zaslišal prediren žvižg. Brez najmanjšega pomisleka je skočil z zgornjega ležišča naravnost v obleko. Mila je slišala, da nekaj benti, odprla je oči in ga zagledala tik pred seboj, kako se z divjo hitrostjo oblači. Še preden ga je lahko karkoli vprašala, je že stal zunaj na peronu s potovalko v roki. Presenečena in malce užaljena je stopila k oknu in ga gledala. Takrat pa je vlak krenil. In v tistem trenutku je Toni zagledal svojo zdaj že obupano mlado ženo, ki je v novi pižami stala ob oknu in ga le nemočno gledala. Vlak je že sopihal, ko se je spustil v dir za njim. Tekel je kot za stavo. Sprevodnik ga je glasno spodbujal. Šele zadnji hip mu je uspelo ujeti zadnji vagon in se pognati nanj. Prišel je do Mile, ki pa ni ne mogla ne hotela skriti užaljenosti, ker jo je kar tako pustil, in ga še nekaj postaj ni niti pogledala. Sprevodniku se je revež zasmilil in ponudil jima je dve brezplačni karti, samo da bi vendarle spregovorila z njim.

»Gospa, zastonj vam dam karti, samo govorite z njim.«

»S svojim možem, jaz sem njen mož,« je ponosno rekel Toni.

Mila pa je zavijala z očmi in si mislila, kaj šele bo, če me je ta moj mož že na poročnem potovanju pozabil na vlaku. Potovalko je imela malo za šalo, a za vsak primer pripravljeno še nekaj dni.

Pa naj še kdo reče, da Toni ni bil vojak! Vojaško disciplino je imel res v malem prstu, tako da je znal v obleko skočiti skoraj z nadzvočno hitrostjo. Vse skupaj se zdi kot v dobrem češkem filmu. A zgodilo se je Mili in Toniju, ki sta znala resnično in polno uživati skupno življenje.

Imela sta se tako rada, da se mi je včasih zdelo, da dihata iz istih pljuč. Njuna družina je bila, pa naj se sliši še tako patetično, preprosto – srečna, kot drobceni ptički so skupaj tičali v gnezdu in se stiskali drug k drugemu. Da jih je bilo pravi užitek gledati in se greti ob njihovi ljubezni ter dobri volji. A prav tako se je človeku trgalo srce, ko je moral gledati Milo in Tonija vsaksebi, kadar sta bila predolgo drug brez drugega. Takrat sta vsak v svojem kraju dobesedno zbolela. Predolgo je za njiju pomenilo že tri, največ pet dni. Po tednu ločitve pa sta naokrog že hodila bleda in upadla. Zato se mi

je včasih zdelo prav smešno, da Mila načrtuje štirinajst ali dvajsetdnevne poletne počitnice z otrokoma v Prelogu na Hrvaškem, kjer smo takrat še imeli hišo, ko pa ve, da s Tonijem toliko časa še nikdar nista zdržala narazen. Vedela sem, da bo že po nekaj dneh priletel z gazelo in se spustil na travnik v bližini naše hiše. V splošno veselje in ponos naših sorodnikov in sovaščanov iz Preloga. Priletel je, kadar ni mogel priti čez vikend, samo da jih je videl, svoje tri najdražje, včasih le za nekaj ur. Vedno jim je prinesel darila. Kjerkoli je bila Mila, je tja priletel z gazelo in ji prinesel darilo za obletnico poroke.

Kadar je Toni brez nje in otrok ostajal sam v Ljubljani, je zelo pogosto prihajal na obisk k naši mami. Žalosten in redkobeseden, prav nič sebi podoben, je kot kup nesreče nekaj časa sedel za mizo, potem pa hitro vstal in odšel. Takrat je mammo celo pozabil spravljati v dobro voljo.

Toni je imel zelo rad ljudi in oni so mu to ljubezen vračali.

Naša mama, ki je tako sramežljiva, da se boji priznati, kadar je dobre volje, je ob njem postala kar otročja in se je samo smejala. Kdor ni videl, ne bi verjel! Zato pa jo je po Tonijevi smrti zajela tako huda žalost, da smo jo morali še desetletje opominjati, da ji ni umrl sin, ampak zet. Včasih, ko je slabe volje, si zaželim, da bi izza vogala prišel Toni, jo zagrabil okrog pasu in jo vrgel v zrak. Njemu je to celo dovolila, medtem ko ji hčerke težko ukrademo poljub. Velik, kot je bil, jo je Toni z lahkoto vrgel v zrak, saj je naša mama visoka samo meter in pol in lahka kot pereček.

Devetnajst let sta Mila in Toni v sreči preživela skupaj. Dokler ji ga niso vzeli. In ga prodali kot najslabši propagandni artikel oboroženega spopada med JLA in slovenskimi obrambnimi silami. V imenu nove države, v imenu njene svetle prihodnosti, v imenu slovenske samostojnosti, neodvisnosti in svobode. Svobode, ki jo je Toni tako zelo ljubil. Ki mu je pripadala enako, kot je on njej. Kajti svoboda je dana le tistim ljudem, ki jo znajo ceniti, ki znajo biti srečni. Vsi drugi jo prej ko ne izgubljamo v večnem hrepenenju in v pričakovanju boljšega jutri.

Toni je bil takrat, kot še marsikdo, pripravljen umreti za svojo domovino. Vendar bi njegova smrt morala biti častna in junaška. Kot je častno in junaško vsako žrtvovanje, ki se zgodi v imenu ljubezni. Popolna predaja.

Dokončna. Polna dostojanstva.

Žrtvovanje najdragocenejšega, kar premoremo živa bitja – življenja samega. Saj tisti, ki se žrtvuje za druge, žrtvuje sebe drugim. Vsem, ki smo ostali. Ki ostanejo.

Človek, ki umre, da bi mi lahko živeli, nam zapušča vse. Celo njegovo posmrtno življenje postane naše.

Heroji in junaki nam darujejo spomine. Iz katerih kasneje zrastejo zgodbe, narodni in narodovi miti, meso prihodnosti, iz katerega črpajo svoje življenje države.

Heroji in junaki umirajo za te lepe spomine nanje. Njihovo žrtvovanje se tako spreminja v nesmrtnost.

Toni pa je umrl za nič. Za strel v hrbet.

Vsa leta od njegove smrti se svojci bojujemo za pošten spomin nanj. Za vsaj pošten spomin!

Ne pa za dobiček puhloglavih vojnih dobičkarjev in slabo potrjen propagandni letak novejše slovenske zgodovine.

Na spomeniku v Rožni dolini piše, da je umrl *Za samostojno Slovenijo*. Za državo, ki je že od rojstva zapackana in je po dvajsetih letih že krepko opešana od svoje samostojnosti.

Čeprav je naša domovina nekoč sanjala prelepe sanje. A bile so tako slepeče, da so njeni prebivalci pozabili, kaj prinaša nov dan.

In zato je moral ta dobri človek umreti. Za naše sanje! Da so se nam lahko tako hitro razblinile. In zato smo ga pokopali tam čisto blizu Cankarjeve matere. Na hribčku blizu simbola slovenske materinske dobrote.

Toni je ostal mlad. Za vedno.

Bil mi je kot brat. Moji mlajši sestri tudi.

In vem, da mi njegovi pravi sestri Anka in Jana ne zamerita, da tako čutim.

V vseh, ki smo ga поблиže poznali, živijo najlepši spomini nanj.

Zdi se, da je vsakomur od nas zapustil del svojega srca in duše. Vse, kar je imel.

Veliko ljubezen do življenja in neizmerno spoštovanje do tega našega nenavadnega sveta.

Tonija ni moč povrniti.

Nobena preiskava ga ne bo vrnila.

Povrniti je moč zgolj spomin, dostojanstvo in dobro ime, ki so mu ga umazali.

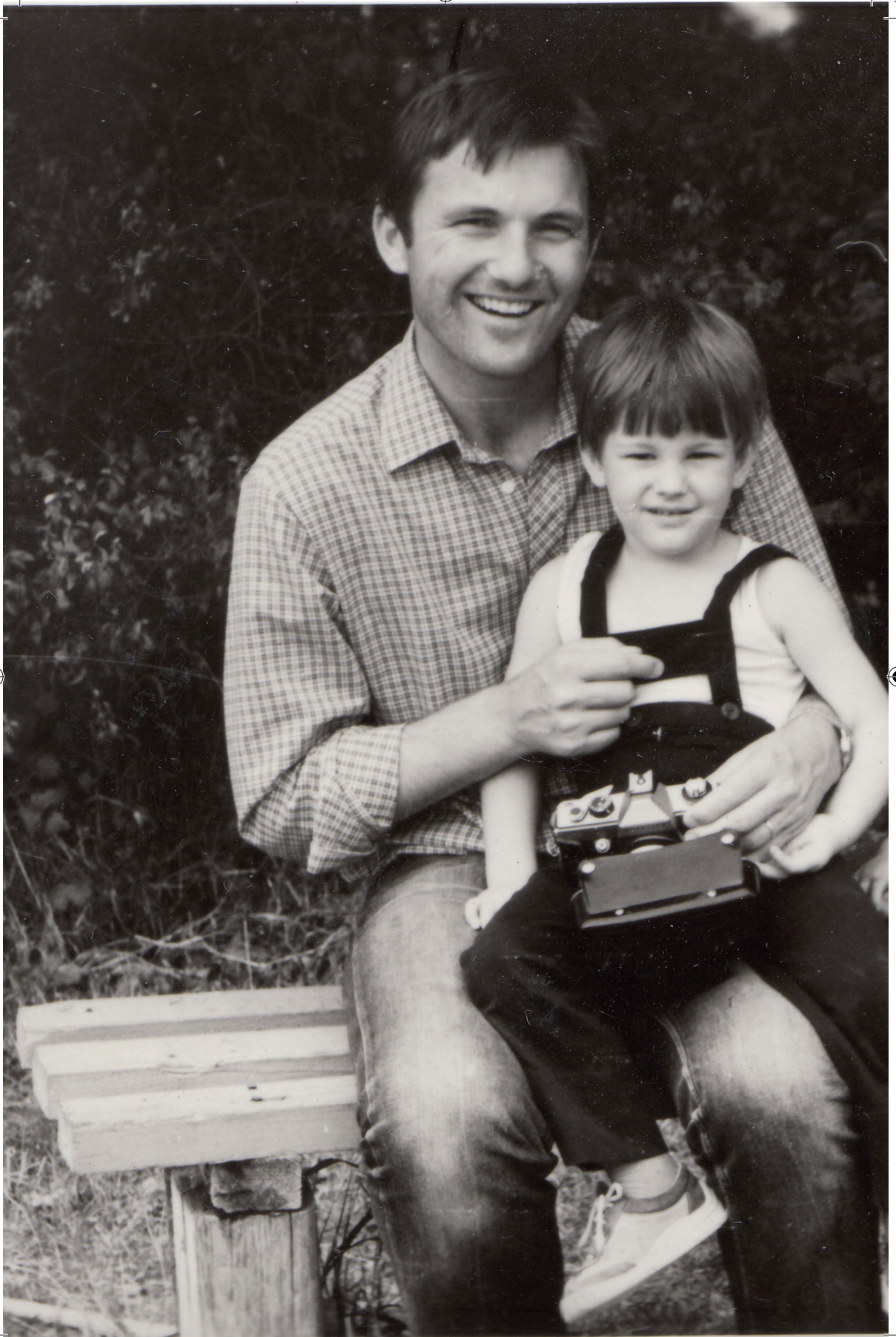
Za to sem si prizadevala. V bistvu pa sem le nadaljevala delo, ki ga je začela moja sestra Mila.

Zaradi sina in hčerke, ki sta ju spočela v ljubezni.

Zaradi vseh, ki se iz te ljubezni nadaljujejo, zaradi Lovra, Ožbeta, Svita ...

Da bodo lahko vedno ponosni na dedka, na pra..., ki je nekoč davno izgubil življenje, ker je verjel v svobodo in je imel rad nebo.

Tako kot ga imajo rade ptice.

ZAHVALA

S pričevanji ali stališči so mi bili pri oblikovanju knjige v pomoč: dr. Anton Bebler, Vinko Beznik, Miran Bogataj, Alojzij Bogataj, polkovnik Drago Brenčič, Jure Brankovič, dr. Bojko Bučar, dr. France Bučar, Tomaž Bukovec, Anton Bukovnik, polkovnik Miha Butara, polkovnik Jože Butara, Pavle Čelik, Zoran Dernovšek, Vid Drašček, Alojz Ferlinc, Gorana Flaker, Nataša Goršek, dr. Damijan Guštin, Zvonko Hrastar, Jaka Jaklič, Martin Jenko, Jelko Kacin, major Jože Kalan, Jure Kavšek, Mitja Klavora, dr. Matjaž Kmecl, polkovnik Bojan Končan, dr. Igor Koršič, Drago Kos, Miha Kozinc, general Marijan Kranjc, Uroš Krek, mag. Matevž Krivic, rezervni stotnik 1. r. Jože Kuzman, Mitja Kunstelj, major Vojko Leban, rezervni podpolkovnik Janez Lesjak, major Rajko Meh, Ernest Mežan, Rudolf Moge, Mila Mrlak, Nuša Mrlak, Tomaž Mrlak, mag. Tone Peinkihner, major Marijan Penev, Vasja Plemelj, dr. Dušan Plut, Vladimir Pocek, Vika Potočnik, Marija Potočnjak, Brane Praznik, mag. Marko Prešeren, dr. Božo Repe, Andrej Repovž, Jurij Režek, Elo Rijavec, dr. Rudi Rizman, general Marijan Rožič, Nevenka Rupnik, podpolkovnik Ljubomir Sandevski, praporščak Drago Sečan, Janez Stanovnik, Marijan Starc, Bogomir Steklasa, rezervni stotnik 1. r. Šefket Suljević, Anka Ščukovt, Bojan Ščukovt, major Franc Šega, Mile Šetinc, Marijan Šiftar, Janez Šinkovec, Matej Šurc, praporščak Bogomir Šuštar, brigadir Janez J. Švajncer, general Marijan Vidmar, major Ladislav Troha, major Vinko Tuljak, praporščak Josip Volf, Marija Vogrič, Julijana Uhan, podpolkovnik Vojko Urlep, Branko Upelj, Marko Zavrl, Ciril Zlobec, polkovnik Cveto Zorko, Marko Zorn, Ludvik Zvonar, Miran Zupanič.

Vsem imenovanim kot tudi neimenovanim se pristrčno zahvaljujem za pogovor in za vsako, tudi najmanjšo informacijo.

Predvsem pa se za neprecenljivo pomoč pri nastajanju in oblikovanju besedila zahvaljujem novinarju Mateju Šurcu. Brez njegovega znanja, etike, prijateljske pomoči in visoko oblikovane novinarske kulture bi moja knjiga ne dosegla ravni, kot jo ima zdaj. Deloval je kot dobrohoten kritik ter izjemno natančen in neizprosni bralec.

V izjemno čast mi je bilo, da je vzel besedilo s pravnega stališča pod drobnogled nekdanji ustavni sodnik mag. Matevž Krivic. V enaki meri namenjam zahvalo dr. Božu Repetu za neprecenljiv zgodovinski pregled. Podpora treh tako eminentnih strokovnjakov mi je bila v neizmerno vzpodbudo.

ZAKAJ JE MORAL UMRETI TONI MRLAK?

Matej Šurc

V Rožni dolini v Ljubljani stoji spomenik slovenskemu pilotu Toniju Mrlaku. Na marmornem stebru ob njegovem imenu in datumu smrti piše *Za samostojno Slovenijo*.

Pripadniki Teritorialne obrambe so ga 27. junija 1991 med preletom helikopterja gazela nad mestom sestrelili skupaj z mehanikom makedonske narodnosti Bojančetom Sibinovskim. Takrat je Toni nosil uniformo Jugoslovanske ljudske armade in je pilotiral helikopter s sovražnimi oznakami. Zato je bil v očeh *slovenskih osamosvojiteljev* še dolgo zatem zgolj sovražnik, vojak z nasprotne strani, in posledično je v zavesti številnih Slovencev tak še dandanes. Ne glede na to, da je bil hkrati tajni sodelavec slovenske TO, ki je pripravljaval prelet ekipe dveh ali treh gazel na slovensko stran.

Tragična smrt slovenskega rojaka med desetdnevnimi spopadi je bila do izida knjige *Skrito povelje* zavita v neštete tančice skrivnosti. Uveljavila se je že uradna različica, češ da je šlo za *nesrečne okoliščine padca helikopterja*, vendar je naša priznana igralka in dramatičarka Draga Potočnjak, sicer Tonijeva svakinja, sestra njegove soproge, dogodek iztrgala iz pozabe in ob tem razkrila njegove povsem drugačne razsežnosti. Zapletena, s številnimi predsodki, frustracijami in prikrivanji prepletena zgodba se dotika nas vseh, tudi tistih, ki sestreljenega pilota nismo poznali, živimo pa v samostojni Sloveniji. Zgodba o Toniju Mrlaku je občutljiv presežek znanih črno-belih zgodb o branilcih in agresorjih ter hkrati veliko več kot še en okostnjak iz omare *osamosvojitvene vojne*.

Dvaindvajset let je dovolj dolgo, da bi se zmagoslavne strasti *slovenskih junakov* že lahko umirile, hkrati pa dovolj kratka doba – ne nazadnje smo se izvlekli brez hujših in trajnejših posledic –, da za kolektivno pozabo ni opravičila. Neoborožen helikopter ni nikogar ogrožal. Precej večjo nevarnost za civilno prebivalstvo so povzročile njegove razbitine, saj so ga teritorialci sestrelili nad mestnim središčem. Komu smo morali s tako bolečimi posegi dokazovati pogum in usposobljenost? Kdo je takrat potreboval kri, ogenj in ruševine? Smo res morali uprizarjati vojno stanje, da bi prepričali svet, da Slovenija potrebuje mednarodno priznanje?

Če bi pozorno, podrobno in strokovno preučili vse okoliščine, vzroke in posledice tistega frenetičnega obdobja, ko se je Slovenija trgala in naposled, po vojaških spopadih, iztrgala iz Jugoslavije, bi nemara prišli do spoznanja, da takrat ne bi smel umreti niti en človek. A se je zgodilo. Tovariši z epoletami in gospodje s kravatami se pač niso znali, mogli ali hoteli dogovoriti o miru, o zmagi za vse in porazu za nikogar. Prelita je bila kri ... Na srečo smo zmagali v pravičnem boju za samostojnost. Potem pa so se – kako bogokletno – naši *vojni heroji* oprijeli preizkušene metode, kakršno je pred desetletji izkričal zločinski Hitler, češ da zmagovalca ne bo nihče vprašal, ali je govoril resnico.

Napočil je čas miru, izgradnje domovine in čaščenja naših *junakov*, zgodovinskih legend za današnjo rabo. Verjeli smo vanje, jih volili in zanje molili. Ko pa smo spoznali njihovo pravo naravo, so se že ugnezdili v televizijskih sprejemnikih naših sob in se kot rakava rana zažrli v mlado državo. Slovenija ostaja sprta pa še pokradena in na sramotilnem stebru Evrope. Kje smo se zmotili?

Vedno in znova se vračamo v čas druge vojne, v grozovitost okupatorjevega početja in v pijano zmago Slavje, ki je nastopilo po izgonu sovražnika. Tarnamo, da nas zgodovina ničesar ne nauči, vendar je to plehko spoznanje le izgovor za nesposobnost poštenega samopremisleka. Takrat so zmagovalci, omamljeni od partijske ideologije, oskrunili narodnoosvobodilni boj in v zaslepljeni maščevalnosti – skupaj z grobovi za pobite domobrnce – kopali tudi grobove prihodnosti nove države. Ali je sploh smiselno še dandanes pogrevati zgodbe o *bratomorni vojni*, namesto da bi čisti in ponosni stali ob drugih zmagovalcih nad nacizmom?

O, pa je smiselno – za nekatere! Tisti na položajih so pol stoletja utrjevali oblast na račun sovraštva do premagancev, se hranili z bolečino njihovih svojcev in prikrivali resnico. Pol stoletja je brbotalo pod pokrovom, potem je pokrov odneslo in z njim stare partijske strukture. Sledile so spravne slovesnosti, ena stran je blagoslavljala grobove pobitih, druga se je opravičevala ... a ni nič zaleglo. Kot da so sovraštva med Slovenci tako globoko zakoreninjena, da očiščenje ni več mogoče. Še več, spravne besede so v zastrupljeno ozračje pogosto zarezale kot provokacije.

Zato je toliko bolj pomenljiva plebiscitarna enotnost pri odločitvi za samostojno Slovenijo. Bila je kot zdravilna zel na skeleči rani ... A smo jo v komaj rojeni državi spet odprli in ponovili zgodovino. Podžgali smo stara nasprotja in poglobili delitve. Da bi tudi novopečeni *junaki* lažje dosegli oblast in dlje vladali. Najhujši sovražnik Slovencev smo vnovič postali Slovenci sami. Ali je zaradi takšnih pošastnih načrtov moral umreti tudi Toni Mrlak?

Ernest Hemingway je nekoč, še davno pred krvavim razpadom Jugoslavije, zapisal: vojne povzročajo in začenjajo ekonomska nasprotja, vodijo pa jih svinje, ki se hočejo z njimi okoristiti. Prav to se je zgodilo v nekdanji Titovi državi.

Federalni vrh se je že pred spopadi v Sloveniji začel pogrezati vase. Premier Ante Marković je bil tako zmeden, da je zgolj vljudnost ameriškega državnega sekretarja na račun ljubega sonca, ki je med njegovim obiskom v Beogradu ogrevalo Jugoslavijo, razumel kot namig na ohranitev zvezne države za vsako ceno. Nad odcepljeno republiko je poslal tanke in napočil je čas za ubijanje. Položaj je bil grotesken: jugoslovanska vlada je postala napadalec – naš smrtni sovražnik; Miloševićeva Srbija, sicer zibelka uničujočega nacionalizma, je takrat delovala kot tiha, nezanesljiva zaveznica; Bosna in Hercegovina je še dokaj brezskrbno počivala v steklenem zvonu jugoslovanstva; Hrvaška pa kot – nebodijetreba – politična siamska dvojčica, ki bi se je Slovenci najraje otresli. Koliko hladne krvi, treznih glav, pogajalske preudarnosti in modrosti bi bilo v tistih vročih dneh junija 1991 potrebno na obeh straneh, da ne bi nihče pritisnili na sprožilec?

Francoski pisatelj in državnik Victor Hugo je že pred sto petdesetimi leti ugotovil, da so vojne med Evropejci državljanske vojne. Kaj bi šele rekel za vojne v Jugoslaviji? Jeseni 1994 sem pred Banjaluko vprašal Mladićevega vojaka, zakaj Srbi bosanskim Muslimanom pravijo Turki.

»Slovenec, brigaj se zase.«

»Bil sem tudi na ozemlju, ki ga nadzoruje Armada BiH, pa nisem opazil nobenega *Turka*?«

»Turki so, mater jim ... Poslušaj, Slovenec, če že moram streljati, raje rečem, da streljam na Turke kot pa na nekdanje sošolce, sosede, sodelavce ...«

Tudi vojaki JLA so med agresijo v Sloveniji čez noč postali ptički brez gnezda in glinasti golobi hkrati. Generali, ki so nam grozili, pa groteskne pojave, zgolj sence umirajočega velikana. Kdor je služil v armadi in občutil neznosnost bivanja v *bratstvu in enotnosti*, je brž ugotovil, da v takšni skupnosti ni več mogoče mirno živeti. Toda zakaj je bilo treba streljati na ljudi iz iste države? No, JLA, kakršno smo poznali skoraj petdeset let, so nato razkrojile žene in matere, ki so prišle po svoje može in sinove. Ni ga bilo oficirja, ki bi jim to lahko preprečil.

Več mesecev pozneje, med poročanjem z bojišč na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, sem borce spraševal o ubijanju. Najtežje je, ko ustreliš prvič, so pritrčili. Potem se v surovi vojni vsega privadiš. Tudi pogledu na razmesarjena

trupla. Jeseni 1993 mi je srbski ostrostrelec iz sarajevskega naselja Dobrinja odgovoril: »Tu ni nobene filozofije. En sam zakon velja: treba se je braniti. Če ne boš ubil sovražnika, bo on tebe.«

Ob takšni logiki sem poskušal razumeti, zakaj so nekateri v Sloveniji hoteli streljati. V miru, med pogajanji je preveč stvari. So zakoni, uredbe ... upoštevati je treba to in ono. Prvi strel pa hkrati pomeni preklon na popolnoma drugačno mentaliteto. Marsikomu se takrat zazdi, da se vse okoliščine zreducirajo na preprosto misel: ubiti sovražnika in ostati živ.

A ni šlo le za to. Tanki JLA so krenili iz vojašnic, da bi *zavarovali* mejne prehode in druge strateške točke. Slovenija je bila napadena, toda zvezna vojska ni imela ukazov, naj strelja prva. Mar ni najboljša zmaga tista brez enega samega strela, dosežena s pogajanji, modrostjo ali z *zvijačo*, če hočete? Ne, kajti brez bojev ne bi bilo slave ne *herojev*. Pa še vojni plen, zlasti orožje, bi bilo treba vračati ali ga deliti z nasprotnikom.

V napetih trenutkih vojne psihoze bi že iskrica lahko izzvala večji spopad. Zadostovala je peščica vojaških specialcev iz kočevskih gozdov, ki so to znali in hoteli. Poleg njih pa še nekaj jastrebov, ki so izdajali ukaze: samo oviranje z barikadami in blokiranje kasarn je premalo, ustrelite armadnega nabornika, raketirajte tank, napadite vojašnico, izstrelite nekaj rafalov ... Tudi provokacije nasprotne strani so hoteli izkoristiti za totalen obračun s sovražnikom. Hoteli so ogenj in kri, da bi lahko kričali, poglejte, Američani, poglejte, Nemci in Vatikan, kaj so nam storili!

Branilci domovine vendarle niso mogli biti tako nori ali malomarni ali slabo usposobljeni, da bi namerno prezrli »malenkost«, da je v gazeli, ki z jugoslovanskimi oznakami leti nad Ljubljano, lahko tudi njihov rojak. Zadostiti zahtevam vojne propagande, izbirati med *manjšim zlom* in sestreliti tajnega sodelavca, celo prijatelja – to je bila prekleto slaba usluga slovenski prihodnosti. Bila je vojna, čeprav je ni nihče napovedal. S pilotovo smrtjo se ni nihče ukvarjal, sodni mlini so zastali. Tonija je ubila »država« Slovenija, ta pa se ne opravičuje. Država tudi ne priznava napak. A ne le to! Zmagovalci osamosvojitvene »vojne« so tudi potem, v imenu države, lahko utrjevali svoje položaje, tako da so ohranjali vojno psihozo, ustrahovali drugače misleče in vztrajno iskali *domače izdajalce*. Ali je tudi Toni Mrlak moral še po svoji smrti ostati sovražnik, da bi se *bratomorna vojna* lahko nadaljevala – le da z bolj prikritimi in sodobnejšimi sredstvi?

Združene države Amerike, ta samooklicani vladar sveta, so zmožne vsega. Prepričane so, da lahko kjerkoli krojijo demokracijo po svoji podobi. Svet se zgraža, ko napadejo kako državo, zgroženi pa smo tudi, kadar se v lokalni konflikt nočejo vmešati.

ZDA so pred sto petdesetimi leti preživele strašno državljansko vojno. Trajala je štiri leta in zahtevala več kot milijon življenj, vendar jih je izučila. Ohranili so Unijo, črnski sužnji so dobili svobodo, sprti strani pa sta dosegli trajno pomiritev. Dovolj, da se Američani danes brez težav vračajo v burno preteklost, bodisi s hollywoodskimi spektakli bodisi z uprizarjanjem bitk med Severom in Jugom na zgodovinskih prizoriščih – ob zadovoljstvu obiskovalcev in nastopajočih.

V Sloveniji pa *uprizarjanja* zgodovine potekajo v povsem drugačni luči. Prikrita državljanska vojna se nadaljuje na sleherni državni proslavi. Z izganjanjem zgodovinskih osebnosti in simbolov, spreminjanjem imen ulic in vojašnic brišemo in uničujemo tudi našo preteklost, našo identiteto. Bolj ko si *junaki osamosvojitve* prizadevajo vzpostaviti novo domovino in novo zgodovino, bolj smo odtujeni, sprti in prekleti.

Nobena država ni idealna, številni narodi so preživeali ali še doživljajo travme, a znajo poiskati rešitve. Ali pa vsaj izkoristi *piar*, kot se reče sintezi vseh propagand za olepševanje resničnega stanja. Američani tudi na tem področju prednjačijo pred Evropejci, da o Balkancih ne govorimo. Ameriška vojska ima najboljši *piar* na svetu. Resnica je zanjo tako ali tako prva žrtev vojne, zato se ji ne posvečajo pretirano. Lažem pa se izogibajo ali jih zrelativizirajo.

Pred leti sem v Montani sredi *Divjega zahoda* obiskal prizorišče bitke pri Malem Velikem Rogu. Tam so daljnega 25. junija 1876 zadnji svobodni ameriški staroselci do tal potolkli čete generala Custerja. Najprej sem dobil vtis, da so horde kričečih divjakov pomorile in strahovito iznakazile neustrašne vojake 7. konjeniškega polka, ki jih je vodil veteran ameriške državljanske vojne. Potem sem postal pozoren na nekatera dejstva. Kakih trideset let po bitki so namreč zgodovinarji o njej povprašali tudi staroselske udeležence. Odgovorili so jim, da je konjenica napadla prva, ko pa je spoznala premoč sovražnika, je njena poveljniška struktura povsem razpadla. Beli vojaki so začeli vseprek bežati, ameriški staroselci pa so jih, povsem nemočne, pobijali kot bizone. Nato so arheologi izkopali še tulce vojaških nabojev na obsežnem terenu in s tem potrdili pričevanja ameriških staroselcev, da strnjene bitke praktično ni bilo. Kljub sramotnemu porazu *general* George Custer v ameriški zavesti ostaja

mitološki junak, čeprav je bil v resnici le častihlepen podpolkovnik, ki je za nesmrtno slavo hotel sam pobiti »vse« staroselce. Z mislimi, razpetimi med resničnostjo in Hollywoodom, sem se napotil do nadzornika prizorišča *zadnje obrambe generala Custerja* in zahteval pojasnilo.

»Iz Evrope ste, kajne? In prav imate, ker dvomite v legende. Vojaški strategji temu rečejo megla vojne. Veste, Amerika je mlada država, potrebovala pa je vojne heroje iz zgodovine ...«

»Razumem, v junaka ste povzdignili bedaka, da bi z njegovim zgledom motivirali vojake, ki so šli osvobajati Evropo. Dovolj pošteno?«

Britanskega državnika Winstona Churchilla imajo mnogi za največjega junaka minulega stoletja. Se je pač prvi najodločneje uprl takrat še nepremagljivemu Hitlerju. Priznanje si zaslužijo še Britanci sami, saj Churchillu takoj po zlomu nacizma niso naklonili volilne zmage, kaj šele, da bi mu dodelili dosmrtni mandat. Tudi ameriški komik Charlie Chaplin se je zapisal med nesmrtni, in to zlasti na račun norčevanja iz *velikega diktatorja* v času, ko je bilo to smrtno nevarno.

Za Slovenijo smo že ugotovili, da bi *heroji* avtomatično odpadli, če bi osamosvojitve minila brez strela. Tako pa je naša desetdnevna vojaška avantura ustvarila nekaj malih, lokalnih in dolžini trajanja bojov primernih. Največji med malimi si je dolga leta dajal duška z zmerjanjem in zaničevanjem vseh, ki ne mislijo kakor on. Z dolgoletnim političnim stažem je že postal živi spomenik slovenske umazanosti in nesposobnosti. Njegov osamosvojitveni soborec in kasnejši rival je postal sinonim za gospodarske in finančne lopovščine. Ko ni več zmogel ostajati večni sekundant v politiki, je namreč postal eden največjih *tajkunov*. Naslednji, junak propagandne vojne iz Cankarjevega doma, *veliki komunikator* – takrat izraza *piar* bojda še niso poznali – se je pretepal v parlamentu. Ob četrtem *heroju* se spomnimo Hanne Arendt, ki pravi, da je tudi za poslušnost treba prevzeti odgovornost. Ali pa je tovariš brigadir na svojo vest pozabil, tako kot na dragoceno sabljo po prekropani osamosvojitveni noči?

Vendar kaže, da so tudi slovenski *custerji* dobro zapisani v zavesti večine Slovencev, sicer ne bi tako dolgo prikrivali sramotne trgovine z orožjem med vojno na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini. Jeseni 1991 je obupana hrvaška vlada prosila slovenske kolege za dodatne pošiljke orožja in v zameno ponujala ugoden dogovor o Piranskem zalivu, toda naši trgovci z orožjem so raje vzeli gotovino.

Nič lažjega! Če so med spopadi z JLA brez pomislekov uničili helikopter z našim pilotom za krmilom, jim tudi nekaj deset milijonov nemških mark za lastne žepe in potrebe lastne politike ni predstavljalo večjih ovir.

»Denar ni problem, imam ga od prodaje orožja,« je leta 1993 eden od ministrov prišepnil kolegici, ko jo je nagovarjal k ustanovitvi nove stranke. Uspešno so se izogibali kriminalističnim preiskavam, tožilcem, parlamentarnim komisijam. Toda po dvajsetih letih so vendarle prišli na dan dokumenti in pričevanja, ki nedvoumno razkrivajo njihove malopridne orožarske rabote v imenu države. In zdaj še *Skrito povelje*, ki odgrinja tančice z druge temačne zgodbe iz obdobja rojstva nove Slovenije.

Avtorica Draga Potočnjak nikogar ne obtožuje, ampak vse nas zgolj sooča z argumenti in novimi dognanji o uradnih, doslej znanih »nesrečnih okoliščinah sestrelitve helikopterja«. In tako so se fantje spet povsem goli znašli na čistini. Kot Andersenov cesar. Skoraj so že postali legende, zdaj pa takole, v *svojih novih oblačilih*, stojijo pred sorodniki sestreljenega pilota in javnostjo. Ne vem, ali se zadrege sploh zavedajo? Si bodo knjigo, ki nikogar ne pusti ravnodušnega, upali vsaj prebrati? Če jim bo to uspelo, si zaslužijo bralno značko najvišjega reda in si jo lahko pripnejo k drugim medaljam za hrabrost.

Govorimo o *junakih* našega časa, molčimo pa o tistih, ki bi si zaslužili več podpore in pozornosti. Gre za svoje žrtev, ki so ostali zaznamovani, sami s svojo bolečino, čeprav bi zaradi neizmerne moralne moči morali postati navdih novim generacijam in slaba vest polkovnikom. Ali kot je nekoč zapisal Bertolt Brecht, nihče drug, le žene in matere ubitih vojakov so sodnice vojne.

Ob tem ne moremo mimo Srebrenice, največjega genocida v Evropi po drugi svetovni vojni. Srbi so poleti 1995 s prevaro, vpričo modrih čelad Združenih narodov, iz rok žena, mater in otrok iztrgali može, sinove in očete. In jih pobili. Samo v nekaj dneh so zverinsko pomorili več kot osem tisoč bosanskih Muslimanov. Številni preživeli še vedno čakajo na identifikacijo svojih najdražjih, da bi jih pokopali z imeni in priimki, vsi pa ostajajo pekoča vest srbskim klavcem; tistim, ki so že na haaškem sodišču, in večini, ki je še na begu. Gorje *zmagovalcem* Srebrenice! Ni ga kotička na svetu, kamor bi se lahko poskrili. Žene in matere iz Srebrenice pa so svobodne, bi vzkliknil naš pesnik Tone Pavček, ker nimajo ničesar več izgubiti.

Sally Regenhard in Mary Fetchet sta 11. septembra 2001 v razbitinah Svetovnega trgovinskega centra, v katerega sta treščili ugrabljeni letali, izgubili svoja sinova. Tisti dan se je z newyorškima nebotičnikoma podrl tudi njun svet. Mary je po dolgih dneh negotovosti prejela sporočilo, da so našli sinove posmrtno ostanke. Opravili so žalno slovesnost in ga pokopali. Verjela je, da so minili najbolj mučni trenutki njenega življenja, ko je prejela novo obvestilo, da so spet našli del sinovega trupla.

Toda Sally in Mary nista klonili. Ustanovili sta gibanje *Glasovi 11. septembra* in svojo žalost in jezo usmerili v akcijo. A ne zoper islamske skrajneže, kot je to počel predsednik George Bush. Prepričani, da smrti njunih sinov ni zakrivil Osama bin Laden, ampak graditelji nebotičnikov, ker so se ti po trku letal v nekaj minutah sesuli v prah, sta zahtevali sestanke s konstruktorji, mestnimi oblastmi, s kongresniki in predstavniki administracije. Zahtevali sta kazenski pregon, prisilne privedbe osumljenih, sojenja in terjali spremembe zakonov o zidavi nebotičnikov, pravil za evakuacijo in uredb o protipožarni zaščiti ... Na koncu sta razkrili, da je bila v gradnjo newyorških dvojčkov vpletena tudi mafija. Nekateri so se cinično spotikali ob njune ugotovitve, češ, v *Velikem jabolku* se brez mafije tako in tako nič ne premakne. V resnici pa jih je peklilo spoznanje, da sta pogumni ženski med redkimi svojci žrtev, ki že od začetka niso podpirali Busheve politike boja proti terorizmu ter okupacije Afganistana in Iraka.

Draga Potočnjak obsežne in natančne preiskave ni opravila zato, da bi komu zagrenila praznovanje dneva samostojnosti in enotnosti ter dneva državnosti. Le Sloveniji je ponudila priložnost, da brez predsodkov razčisti tudi to zelo boleče poglavje novejših zgodovine. Vpleteni akterji in drugi državni uradniki, ki so že med nastajanjem knjige imeli vpogled v drugo stran tragičnega dogodka, so dobili priložnost, da bi priznali in upoštevali dejstva in dokaze, ki jih je preiskovalka izbrskala po dolgotrajnih in mukotrpnih iskanjih. A številni so to možnost brž zapravili. Večina se je pretvarjala, nekateri so ji zapirali vrata, skrivali so dokumente in jih celo potvarjali.

Hkrati nam *Skrito povelje*, s tenkočutnostjo pozorne zapisovalke, predstavi pretresljive, intimne izpovedi svojcev, ki so izgubili moža, očeta, sina, svaka, zeta ...

Družina je tudi po zaslugi razdiralne moči državnega *piara* in *patriotskega novinarstva* še dolgo ostala v stiski, odrinjena, »okupatorska«. Hkrati sledimo zgodbi mlade vdove, ki je na trnovi, na videz brezupni poti zmogla dovolj moči, da se je uprla sovražni oblastni birokraciji, ki je njenega moža sestrelila, nato pa ga je skušala pahniti še med izbrisane. To je prispodoba kafkovske absurdnosti našega bivanja, parabole o človeku, ki se je znašel pred vrati *Postave*. Če bi vstopil, bi ga pričakala druga, še večja vrata, pa še večja ...

Ko beremo to osupljivo in napeto pričevanje o okoliščinah tragične smrti mladega pilota, razmišljamo o sebi, o svojih križevih potih. Empatija je bojda smisel slehernega dobrega branja. Spoznavamo tudi neznansko moč ljubezni, zato je pričujoča knjiga hkrati najlepši poklon potrti in ponižani sestri.

»To ni več moja, ampak je Tonijeva knjiga,« je avtorica priznala tik pred izidom. Seveda, Tonijeva je in vseh nas, ki iščemo pravico v deželi sončnih višin in senčnih obrazov.

V majhno uteho je, da na spomeniku Toniju Mrlaku v Rožni dolini piše, da je umrl *za samostojno Slovenijo*. Vsaj to so mu priznali. Da bo tisto usodno uro poletel s helikopterjem, se je odločil sam, ker se je bal, da bi naši streljali na njegovega prijatelja, ki je bil določen za polet. Zato je raje sam peljal kruh vojakom na Vrhniko. Toda ob spominu nanj je premalo le opozarjati na Tonijevo človečnost. Pomembneje bi bilo, da bi nas njegovo življenje, zlasti pa njegova dolgo zamolčevana usoda naposled izučila: da bi mi, ki živimo v Sloveniji, že enkrat dosegli pomiritev. Da bi presegli te preplete delitve in postali boljši, kot smo.

SLOVENSKI »J'ACCUSE«

mag. Matevž Krivic

Osupljiva knjiga. Vleče te, da hitiš od strani do strani, hkrati pa te na prenekaterem mestu tako priklene nase in potegne vase, da ne moreš ven. In ko pomisliš, da se tebi to zgodi samo v trenutku, ko si se ob branju pripravljen in sposoben vživeti v tragedije, doživljanja in razmišljanja drugih ljudi, ti ljudje pa so vse to res doživeli, tisti, ki so preživeli, pa so se potem z vsem doživetim mučili dvajset let, potem lahko le obmolkneš v tistem občudovanju tistih, ki so to zmogli. Tistih, o katerih ta knjiga govori – in tiste, ki je zbrala pogum, voljo in neverjetno moč, da je vse to skozi dvajset in več let v mislih stotisočkrat premlela, nato leta dolgo raziskovala z vztrajnostjo in natančnostjo znanstvenika in detektiva in končno še vse popisala tako, kot je to sedaj pred nami v tej osupljivi knjigi. Strani, ki prikazujejo ta tragična dogajanja, takratna in kasnejša, skozi oči žrtev in njihovih svojcev, so pretresljive – toda nič manj se me niso dotaknili, razumsko in čustveno, avtoričini nenehni prehodi in preskoki iz osebnega v družbeni svet, iz čustev v razum, iz preteklosti v sedanjost ...

Osupljiva knjiga. Ne le zaradi tega, kaj in kako nam pripoveduje, ampak tudi zaradi tega, kdo jo je moral – in zmogel – napisati. In tu ne mislim le na osebno povezanost avtorice z žrtvijo te tragedije, ampak na to, da je prav ona morala – in zmogla – iz pozabe in prikrivanja z nedoumljivo vztrajnostjo in natančnostjo izbrskati vse tisto, kar sedaj neizprosno postavlja pred nas. Odgovore in še neodgovorjena vprašanja. Kje pa so vsi poklicani, ki bi vse to morali že zdavnaj raziskati in nam povedati? Ali v Sloveniji ljudi, ki bi bili česa takega sposobni, sploh ni – ali so morda, kar pa bi bilo pravzaprav še slabše, samo tako medsebojno blokirani z nasprotujočimi si interesi, pritlehnimi in domnevno »vzvišenimi«, da je morala priti Draga Potočnjak, igralka in dramatičarka, in to opraviti namesto njih? A opravila je drugače, kot bi to zmogli oni – tudi če bi hoteli in se tega lotili. Ta bridka naloga je očitno čakala prav njo.

Draga Potočnjak je sicer nekaj drugega kot Émile Zola, tudi Toni Mrlak je bil drugačna žrtev kot Alfred Dreyfuss in današnja Slovenijo razžirajo drugačna sovraštva in podlosti kot takratno Francijo, toda v najglobljem bistvu gre vendarle za eno in isto. Zato je zame ta knjiga slovenski »J'accuse« (»Obtožujem«). Draga Potočnjak je naredila, kar ji je narekovala njena vest – zdaj je skrajni čas za vse druge, da se soočimo/soočijo s svojo. In da tistim, ki tega ne bodo hoteli, vest izpraša ta država, v imenu katere se je vse to dogajalo in se še dogaja. Do kdaj še?

SESTAVLJANJE MOZAIKA O TEMNI PLATI SLOVENSKE OSAMOSVOJITVE

prof. dr. Božo Repe

Knjiga Drage Potočnjak *Skrito povelje* se ukvarja z eno najbolj travmatičnih tem iz osamosvojitvene vojne, to je s sestrelitvijo helikopterja, ki ga je pilotiral Anton Mrlak, v helikopterju pa je bil tudi letalski tehnik Bojanče Sibinovski. Helikopter se je zrušil v Rožni dolini, oba pa sta izgubila življenje. Helikopter ni bil oborožen, prevažal je kruh v vojašnico na Vrhniko. Mrlak je bil sodelavec teritorialne obrambe, tesno povezan s tedanjim sekretarjem za informiranje Jelkom Kacinom. Imel je nalogo, da ob prvi ugodni priložnosti helikopter skrije in prepelje na stran TO, in to je tudi nameraval storiti. Posadki, ki ga je sestrelila, je poveljeval (»zgolj« poveljeval, kot je priznal sam, ali ga je tudi sestrelil?) Anton Krkovič. Preostala (domnevna) člana posadke sodelovanje sploh zanikata. Sestrelitev so tedaj in še mnogo kasneje poimenovali kot »napako«, Mrlaka pa »kot najbolj tragično žrtev vojne«. Sosledje izjav, pričevanj, dokumentov, ki ga je sestavila in povezala avtorica, pa kaže precej indicev, če že ne kar dokazov, da ni šlo za pomanjkljivost pri komunikaciji ali kaj podobnega, pač pa za žrtvovanje, da bi teritorialna obramba dokazala, da lahko sestrelijo sovražni helikopter. Tako je sestrelitev tedanja (in kasnejša) propaganda tudi komentirala, povzročila naj bi »veliko veselja« in »zelo prispevala k dvigu bojne samozavesti«, kot je to leta 1993 zapisal Janez J. Švajncer. Čeprav sta bila sestreljena le dva helikopterja (poleg Mrlakovega še eden v bližini Iga), so o sestreljenih helikopterjih še leta pisali in govorili kar v množini. »Krkovič je Janševo željo (po sestrelitvi helikopterja JLA, op. p.) imel za ukaz, saj ga je kot povelje le malo za tem tudi izpolnil,« pot do sestrelitve neposredno opredeli avtorica.

Na žrtvovanje kaže tudi odnos do Tonija Mrlaka po njegovi smrti. Tri leta po koncu sovražnosti, leta 1994, so mu sicer postavili spomenik z napisom »Pilot Anton Mrlak umrl za samostojno Slovenijo«. A so ga vsa leta prej in tudi še mnogo kasneje spremljale razne insinuacije, da ni ubogal poziva slovenskim časnikom in vojakom, naj ne sodelujejo v agresiji na Slovenijo, ki so ga tisti dan predvajali mediji (čeprav je bil v helikopterju brez radia); da je vozil vinjen (čeprav je bilo iz obdukcije jasno, da to ni res); da je izzival, ker je kljub opozorilom *nizko preletaval stavbo sedeža republiških organov* (to je bilo - kot je ugotovila avtorica - naknadno dodano v izjavo za javnost predsedstva RS, čeprav v ugotovitvah in sklepih s

seje predsedstva ni take formulacije in predsedstvo s sestrelitvijo tudi ni imelo nič, torej je prišlo do manipulacije, s katero naj bi sestrelitev opravičili). »Kot da je bila gazela sestreljena v imenu države in ne v imenu dveh, treh posameznikov. Častitljivih mož iz predsedstva ni bilo težko prepričati, da je zadeva zaradi posebnih okoliščin lahko za državo kočljiva. Misleč, da ščitijo državne interese, so prikimali, s tem podpisali in država si je takrat prvič – ne da bi to vedela – nad Tonijem uradno umila roke,« ugotavlja avtorica.

Avtorica v knjigi pretresljivo opiše, kaj se je dogajalo z Mrlakovo družino, večletni boj žene Emilije z birokratskimi mlini, da bi pokojnemu možu priznali status sodelavca TO, kar bi družini omogočilo, da dobi družinsko invalidnino, ki pripada vojnim invalidom in sorodnikom padlih v vojni za Slovenijo. To ji je po sodnih postopkih in raznih intervencijah uspelo šele po devetih letih, ko je ministrstvo za obrambo vendarle izdalo odločbo o sodelovanju s TO (kar sta tako Janez Janša kot Jelko Kacin prej zavračala, češ da to pravnoformalno ni mogoče).

Draga Potočnjak osebno zgodbo Tonija Mrlaka in njegovih sorodnikov postavlja v mnogo širši kontekst zlorab in manipulacij, ki so se dogajale v imenu osamosvojitve: zlorabe oblasti, prisluškovanja in druga nezakonita ravnanja, ki so služila obračunavanju z drugače mislečimi, prodaja orožja, izbris blizu petindvajset tisoč ljudi iz registra stalnega prebivalstva ... Njeno pisanje pa je hkrati tudi pripoved o mukotrpnem večletnem odkrivanju resnice, zgodba o prizadevanjih, da bi prišla do dokumentov, ki bi morali biti javno dostopni, pa niso. Zgodba o sprenevedanjih in lažeh tistih, ki so bili vpleteni. Zgodba o izmikanjih, pa tudi strahu tistih, ki so kaj vedeli. Zgodba o vztrajnem sestavljanju mozaika o temni plati slovenske osamosvojitve, ki jo avtorica z dejstvi, a hkrati tudi s pretanjeno umetniško besedo, zna ločiti od dobrih namenov in ciljev ter ravnanja častnih ljudi.

Draga Potočnjak se z besedilom *Skrito povelje* pridružuje raziskavam, kakršne so npr. objavljene v knjigah Matjaža Frangeža ali Mateja Šurca in Blaža Zgaga o trgovanju z orožjem. Resnica o tem se v Sloveniji prebija na dan zelo počasi, vseskozi sramežljivo, saj je usodno povezana z interesi vpletenih, politično

močjo ter mrežami, ki so jih obvladovali in jih še, da bi prikrili tedanje ravnanje in ohranili mitološko interpretacijo svoje preteklosti. To jim je dolgo omogočalo ohranjanje oblasti ali vsaj preprečevanje, da bi njihova ravnanja dobila epilog na sodiščih. Zadnje jim še vedno uspeva, prikrivanje resnice pa vedno manj.

POMEMBNE OSEBE

IGOR BAVČAR: Prvi minister za notranje zadeve v demokratično izvoljeni slovenski vladi, od maja 1990 do januarja 1993. Med spopadi z JLA je vodil Republiško koordinacijsko skupino. Leta 2002 se je posvetil gospodarstvu. Podjetje Istrabenz je pod njegovim vodstvom končalo v prisilni poravnavi, sam pa je postal eden najbogatejših Slovencev. Vpleten je bil tudi v trgovino z orožjem.

VINKO BEZNIK: Med letoma 1990 in 1994 poveljnik specialne enote policije, član Republiške koordinacijske skupine. Bil je eden od začetnikov projekta Manevrske strukture narodne zaščite (MSNZ).

MIRAN BOGATAJ: Od leta 1990 do 1994 namestnik obrambnega ministra in glavni pogajalec pri delitvi vojaškega premoženja JLA. Med spopadi z JLA je bil član Republiške koordinacijske skupine. Poveljnik Civilne zaščite Slovenije in pravni svetovalec obrambnih ministrov. Umrli je leta 2012.

MIHA BREJC: Prvi direktor Varnostno-informativne službe (VIS). Vodil jo je med letoma 1990 in 1993. Bil je član Republiške koordinacijske skupine. Vpleten je bil v trgovino z orožjem. Tri mandate je bil podpredsednik Slovenske demokratske stranke (SDS), leta 2000 minister za delo družino in socialne zadeve, med letoma 2004 in 2009 poslanec v Evropskem parlamentu, leta 2012 je izstopil iz SDS.

FRANCE BUČAR: Udeleženec NOB, politik in publicist. Prvi predsednik demokratično izvoljene skupščine RS od leta 1990 do 1992. Po letu 1992 je bil poslanec Državnega zbora in prvi predsednik parlamentarne komisije za nadzor varnostnih in obveščevalnih služb.

MIHA BUTARA: Polkovnik Slovenske vojske (SV), od oktobra 1990 do 30. junija 1991 poveljnik TO Ljubljanske pokrajine (5. PŠTO).

PAVLE ČELIK: V obdobju osamosvajanja Slovenije načelnik uniformirane policije. Član Republiške koordinacijske skupine.

JANEZ DRNOVŠEK: Od maja 1989 do maja 1990 je bil predsednik predsedstva SFRJ, od leta 1992 do 2000 in od novembra leta 2000 do decembra 2002 pa predsednik slovenske vlade. Predsednik Republike Slovenije je bil od leta 2002 do 2007. Umrli je februarja 2008.

JANEZ JANŠA: Obrambni minister v prvi demokratično izvoljeni slovenski vladi, od maja 1990 do marca 1994, ko je bil odstavljen po vojaškem nasilju v Depali vasi. Med spopadi z JLA je bil namestnik vodje Republiške koordinacijske skupine. Predsednik vlade je bil od decembra 2004 do novembra 2008 in od februarja 2012 do februarja 2013. V prvi polovici leta 2008 je predsedoval Evropski uniji. Kot minister je izvajal odločitve državnega vrha o prodaji orožja Hrvaški in BiH. Vpleten v največje posle z orožjem v Sloveniji.

JELKO KACIN: Do maja 1991 je bil namestnik obrambnega ministra, nato do januarja 1993 minister za informiranje. Med spopadi z JLA član Republiške koordinacijske skupine. Leta 1994 je zamenjal Janeza Janšo na mestu obrambnega ministra. Pozneje je postal predsednik Liberalne demokracije Slovenije (LDS) in poslanec v Evropskem parlamentu.

JOŽE KALAN: Major SV, pilot prvega helikopterja gazela, s katerim je 28. junija 1991 iz JLA prebegnil na slovensko stran. Do upokojitve je bil poveljnik helikopterske eskadrilje SV.

MITJA KLAVORA: V času osamosvojitve pomočnik direktorja kriminalistične službe. Julija 1993 je postal direktor Uprave kriminalistične službe (UKS). Zamenjan je bil poleti 1994 po aferi Depala vas.

ANTON KRKOVIČ: Brigadir SV, nekdanji poveljnik 30. razvojne skupine TO ali specialne brigade MORiS v Kočevski Reki. Bil je eden od začetnikov projekta Manevrske strukture narodne zaščite (MSNZ). Pozneje tudi generalni sekretar Slovenske demokratske stranke (SDS). Ukvarjal se je s trgovino z orožjem.

MILAN KUČAN: Predsednik predsedstva Slovenije od leta 1990 do decembra 1992, ko je bil izvoljen za predsednika Republike Slovenije. Najvišjo funkcijo je opravljal dva mandata, do decembra 2002.

JANEZ LESJAK: Rezervni podpolkovnik SV, od 1. julija 1991 poveljnik TO Ljubljanske pokrajine (5. PŠTO). Avtor knjige *Na robu*, ki obravnava medvojno dogajanje v Ljubljani in okolici.

ANDREJ LOVŠIN: Od julija 1990 do decembra 1993 je bil direktor Varnostnega organa ministrstva za obrambo (VOMO). Bil je med največjimi državnimi trgovci z orožjem. Potem se je ukvarjal s podjetništvom. Leta 2004 je postal direktor logističnega podjetja Intereuropa iz Kopra. Zaradi zgrešenih investicij v Rusiji ga je spravil na rob propada.

RAJKO MEH: Major JLA, poveljnik vojaške policije v vojašnici Šentvid med osamosvojitveno vojno. Hkrati je bil tajni obveščevalec v korist slovenske strani.

TOMAŽ MIKLAVČIČ: Vodja Temeljnega javnega tožilstva v Ljubljani. Obravnaval je sestrelitev helikopterja gazela in jo ocenil kot padec helikopterja. Pozneje je zavrgel tudi nekatere ovadbe zoper udeležence v trgovini z orožjem.

SLOBODAN MILOŠEVIĆ: Predsednik Srbije med letoma 1989 in 1997, nato do leta 2000 predsednik Zvezne republike Jugoslavije. Nacionalistični voditelj Srbov in obtoženec Mednarodnega kazenskega sodišča za nekdanjo Jugoslavijo v Haagu. Umrli je leta 2006 v priporu haaškega sodišča v Sheveningenu.

LOJZE PETERLE: Predsednik prve demokratično izvoljene slovenske vlade od maja 1990 do maja 1992. Predsednik Slovenskih krščanskih demokratov (SKD) in politični zavetnik direktorja VOMA Andreja Lovšina. Od leta 2004 je poslanec Evropskega parlamenta.

VLADIMIR POCEK: Kriminalist, podpisnik uradnega zaznamka o sestrelitvi helikopterja gazela. Pozneje je postal vodja Sektorja za mednarodne policijske operacije.

ANDRIJA RAŠETA: General JLA, pomočnik poveljnika 5. armadnega območja v Zagrebu, glavni pogajalec o umiku JLA iz Slovenije.

ELO RIJAVEC: Pomočnik direktorja II. uprave za logistiko na obrambnem ministrstvu. Stric Tonija Mrlaka.

LJUBOMIR SANDEVSKI: Kapetan JLA in pilot, pripadnik helikopterske eskadrilje JLA na letališču Brnik. Enota se je med spopadi preselila v vojašnico Šentvid. Pozneje je postal polkovnik Armade Republike Makedonije.

BOJANČE SIBINOVSKI: Stari vodnik JLA, letalski tehnik. Umrli skupaj s Tonijem Mrlakom med sestrelitvijo helikopterja gazela, 27. junija 1991.

JANEZ SLAPAR: General TO. Od leta 1990 do 1993 načelnik Republiškega štaba Teritorialne obrambe. Med spopadi z JLA član Republiške koordinacijske skupine.

STANIŠA MIKA STAMENKOVIĆ: Podpolkovnik JLA in pilot. Med oboroženimi spopadi v Sloveniji je začasno vodil brniško helikoptersko eskadriljo.

ŠEFKET SULJEVIĆ: Kapetan JLA v vojašnici v Ribnici in agent vojaške obveščevalne službe (KOS). Bil je vojni ujetnik, zdaj živi v Ribnici.

TOMISLAV ŠIPČIĆ: Polkovnik JLA. Med oboroženimi spopadi v Sloveniji je bil poveljnik vojašnice JLA v Šentvidu. Leta 1992 je kot general Vojske Republike srbske sodeloval pri obleganju in obstreljevanju Sarajeva.

MARTIN ŠPEGELJ: General JLA, nekdanji poveljnik 5. vojaškega območja v Zagrebu. Po upokojitvi je bil od avgusta 1990 do junija 1991 hrvaški obrambni minister, med junijem in avgustom 1991 poveljnik Zbora narodne garde. Zamenjan zaradi nesoglasij s predsednikom Tuđmana. Tesno je sodeloval z Janezom Janšo.

BOGOMIR ŠUŠTAR: Praporščak JLA, letalski tehnik, 28. junija 1991 je skupaj s pilotom Jožetom Kalanom v helikopterju gazela prebegnil na slovensko stran. Pomočnik načelnika za letalsko tehniško službo SV.

FRANJO TUĐMAN: Od maja 1990 do decembra 1999 je bil predsednik Hrvaške, sicer nekdanji general JLA in disident. Umrli je decembra 1999.

VOJKO URLEP: Podpolkovnik, letalski inženir, med vojno je bil vodja tehnike brniške helikopterske eskadrilje JLA, ki se je preselila v vojašnico Šentvid. Pozneje je bil zaposlen v SV.

MARIJAN VIDMAR: Generalmajor JLA, načelnik RŠTO Slovenije, načelnik štaba in namestnik poveljnika 14. korpusa v Ljubljani. Prvi dan spopadov v Sloveniji je zaprosil za upokojitev.

JOSIP VOLF: Radijski tehnik brniške helikopterske eskadrilje JLA, ki se je preselila v vojašnico Šentvid. Pozneje je bil zaposlen v SV.

LUDVIK ZVONAR: Republiški svetovalec na slovenskem obrambnem ministrstvu. Zadolžen je bil za nakup orožja v tujini, vpleten tudi v trgovino z orožjem v Sloveniji. Med vojno je bil član Republiške koordinacijske skupine.

Seznam kratic

30. RSk TO – Trideseta razvojna skupina Teritorialne obrambe
 ARS – Arhiv Republike Slovenije
 BiH – Bosna in Hercegovina
 CIA – Ameriška obveščevalna agencija (Central Intelligence Agency)
 CZ – Civilna zaščita
 DZ – Državni zbor
 FDV – Fakulteta za družbene vede
 GŠSV – Generalštab Slovenske vojske
 JLA – Jugoslovanska ljudska armada
 JVL – Jugoslovansko vojno letalstvo
 KOS – Protiobveščevalna služba JLA oziroma Varnostna služba JLA (Kontraobaveštajna služba)
 LEM – Letalska enota milice
 MMC RTV – Multimedijski center Radiotelevizije
 MNZ – Ministrstvo za notranje zadeve
 MORS – Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije
 MSNZ – Manevska struktura narodne zaščite
 MVAC – Prostovoljna protikomunistična milica (Milizia voluntaria anticomunista)
 NOB – narodnoosvobodilni boj
 ODT – Okrožno državno tožilstvo
 OF – Osvobodilna fronta
 ONZ – organi za notranje zadeve
 ORF – Avstrijska radiotelevizija (Österreichischer Rundfunk)
 OŠTO – Območni štab Teritorialne obrambe
 OVS – Obveščevalno-varnostna služba
 OVSE – Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
 OZNA – Oddelek za zaščito naroda
 PEM – Posebna enota milice
 PŠTO – Pokrajinski štab Teritorialne obrambe
 RSNZ – Republiški sekretariat za notranje zadeve
 RŠTO – Republiški štab Teritorialne obrambe
 SDS – Socialdemokratska stranka in Slovenska demokratska stranka
 SDV – Služba državne varnosti
 SFRJ – Socialistična federativna republika Jugoslavija
 SOVA – Slovenska obveščevalno-varnostna agencija
 SLO in DS – splošni ljudski odpor in družbena samozaščita
 SV – Slovenska vojska
 TEŠ 6 – Termoelektrarne Šoštanj, blok šest
 TJT – Temeljno javno tožilstvo
 TO – Teritorialna obramba
 UDBA – Uprava državne varnosti (Uprava državne bezbednosti)
 UKS – Uprava kriminalistične službe
 UNZ – Uprava za notranje zadeve
 VEM – Vojna enota milice
 VIS – Varnostno-informativna služba
 VOMO – Varnostni organ Ministrstva za obrambo
 VSO – Veterani slovenske osamosvojitve
 WTC – Svetovni trgovinski center (World Trade Center)
 ZČS – Zveza častnikov Slovenije
 ZK – Zveza komunistov
 ZRC SAZU – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
 ZSMS – Zveza socialistične mladine Slovenije
 ZVVS – Zveza veteranov vojne za Slovenijo

Kazalo

Beseda avtorice	9
Tragedija ali državna skrivnost	13
Armada	33
Sporočilo za javnost in morala	79
Sprenevedanja	119
Skrito povelje	165
Zgodovina	203
Rožna dolina	225
V Šentvid	273
»Določene strukture«	307
Ljubezen na smrt	343
Zahvala	361
Spremna beseda	363
Strokovni recenziji	373
Pomembne osebe	378
Seznam kratic	381

Draga Potočnjak
SKRITO POVELJE
Iz desetdnevne vojne

Zbirka Dokumenta

Matej Šurc, Blaž Zgaga
V IMENU DRŽAVE
Odprodaja (1), Preprodaja (2), Prikrivanje (3)

Ana Politkovska
ZADNJI ZAPISI

Gino Strada
ZELENI PAPAGAJI

Nelson Mandela
DOLGA POT DO SVOBODE

Martin Luther King ml.
AVTOBIOGRAFIJA

Carla Del Ponte, Chuck Sudetic
GOSPA TOŽILKA

Florence Hartmann
MIR IN KAZEN

Isabel Fonseca
POKOPLJI ME POKONČNO

Inka Garcilaso de la Vega
KRALJEVSKI ZAPISKI O INKIH

Ernesto Che Guevara
MOTORISTOV DNEVNIK
BOLIVIJSKI DNEVNIK

Sven Lindqvist
IZTREBITE VSE DIVJAKE

Dokumenta

www.sanje.si

